

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Werk als oplossing?

Narratieven over de waarde van werk ter preventie van en herstel na partnergeweld

Bouma, S.

Publication date

2023

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bouma, S. (2023). *Werk als oplossing? Narratieven over de waarde van werk ter preventie van en herstel na partnergeweld*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

A stylized illustration of a woman with dark hair, wearing a dark dress and a red earring, holding a white dove. The background is a gradient of purple and pink, with a white railing in the foreground.

WERK ALS OPLOSSING?

Narratieven over de waarde van werk
ter preventie van en herstel na partnergeweld

Werk als oplossing?

Narratieven over de waarde van werk
ter preventie van en herstel na
partnergeweld

Suzanne Bouma

Colofon

Het hier gepresenteerde onderzoek is mede mogelijk gemaakt door ondersteuning van ZonMw (Programma Vakkundig aan het werk), het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (Directie Emancipatie) en Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

ISBN: 978-94-93330-41-2

Correctie Nederlands en Engels: Dr. Alice K. Burridge van Green Writing®

Illustratie: Yvonne van de Kop

Drukwerk: Jelle de Vries van Proefschriftspecialist.nl

Copyright 2023 © Suzanne Bouma

Werk als oplossing?
Narratieven over de waarde van werk ter preventie van en herstel na partnergeweld

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. ir. P.P.C.C. Verbeek
ten overstaan van een door het College voor Promoties ingestelde commissie,
in het openbaar te verdedigen in de Agnietenkapel
op dinsdag 19 december 2023, te 10.00 uur

door Suzanne Bouma
geboren te Leeuwarden

Promotiecommissie

<i>Promotor:</i>	prof. dr. G.M.F. Römken	Universiteit van Amsterdam
<i>Copromotor:</i>	dr. G.A. Moerman	Universiteit van Amsterdam
<i>Overige leden:</i>	prof. dr. Y.W.M. Benschop	Radboud Universiteit
	prof. dr. S.A.E. Bracke	Universiteit van Amsterdam
	dr. C.M. Roggeband	Universiteit van Amsterdam
	prof. dr. A. de Swaan	Universiteit van Amsterdam
	prof. dr. E.H. Tonkens	Universiteit van Humanistiek

Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen

Kooitje

mooi is een kooitje
met een kanarie erin

heel mooi ook een kooitje
met een parkiet erin

met een merel erin, met een kolibrie erin,
een slavink erin, een bos wortelen erin
blokjes marmer erin, een glas water erin

maar het mooist is eigenlijk
een kooitje met niets erin

Cees Buddingh, '128 vel schrijfpapier', 1967

Inhoudsopgave

<i>1 Inleiding</i>	9
1.1 Totstandkoming van het onderzoek naar de waarde van werk.....	9
1.2 Ontwikkeling van de onderzoeksvragen.....	18
1.3 Theoretische uitgangspunten.....	20
1.4 Toepassing van theoretische kaders.....	23
1.5 Analytisch kader en uitwerking van de onderzoeksvragen.....	37
1.6 Leeswijzer.....	40
 <i>2 Opzet van het onderzoek</i>	 41
2.1 Beschrijving van onderliggende onderzoeken.....	41
2.2 Dataverzameling.....	43
2.3 Analyse.....	56
2.4 Rapportage.....	62
 <i>3 Dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk</i>	 65
3.1 Opbouw van een verzorgingsstaat en emancipatiebeleid.....	66
3.2 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 1980–2000.....	68
3.3 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 2000–2010.....	75
3.4 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 2010–2018.....	86
3.5 Conclusie.....	96
 <i>4 Resoneren van dominante beleidsdiscoursen bij beleidsuitvoerders</i>	 101
4.1 Het participatie-discours.....	103
4.2 Het ontwikkeling-discours.....	107
4.3 Het zelfstandigheid-discours.....	111
4.4 Het weerbaarheid-discours.....	117
4.5 Verschillen in resoneren en legitimering van ondersteuningsaanbod.....	125
4.6 Conclusie.....	132

<i>5 Resoneren van dominante beleidsdiscoursen bij slachtoffers van partnergeweld..</i>	<i>135</i>
5.1 Het zelfstandigheid-discours.....	137
5.2 Het ontwikkeling-discours	143
5.3 Het participatie-discours.....	145
5.4 Het weerbaarheid-discours	149
5.5 Conclusie	165
<i>6 Verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen</i>	<i>169</i>
6.1 Overeenkomsten en verschillen in het resoneren van beleidsdiscoursen.....	170
6.2 De context van De Nieuwe Toekomst.....	172
6.3 Verschuivingen in resonanties tijdens de training van De Nieuwe Toekomst.....	178
6.4 Verschuivingen in resonanties na afloop van de training van De Nieuwe Toekomst	194
6.5 Verschuivingen in resonanties bij indirect betrokken beleidsuitvoerders	197
6.6 Conclusie	206
<i>7 Conclusies en reflectie.....</i>	<i>209</i>
7.1 Samenvatting, conclusies en beantwoording van de onderzoeksvragen	210
7.2 Reflecties en suggesties voor nader onderzoek.....	220
<i>8 Dankwoord</i>	<i>229</i>
<i>Literatuur</i>	<i>233</i>
<i>Samenvatting</i>	<i>245</i>
<i>Summary.....</i>	<i>251</i>
<i>Bijlages.....</i>	<i>257</i>
Bijlage 1 – Bronnenlijst discoursanalyse van beleid.....	257
Bijlage 2 – Vragenlijsten	260
Bijlage 3 – Codeboom en analyses.....	285
<i>Curriculum vitae.....</i>	<i>292</i>

1 Inleiding

Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? Ik zal deze centrale vraag van mijn proefschrift vanuit verschillende perspectieven belichten door in kaart te brengen hoe beleidsmakers, beleidsuitvoerders en de vrouwen zelf spreken over de waarde van werk. In dit inleidende hoofdstuk beschrijf ik hoe ik tot deze centrale vraagstelling ben gekomen, hoe ik deze heb uitgewerkt tot een viertal onderzoeksvragen en welke theoretische kaders ik toepas om deze vragen te beantwoorden. Op basis van geïdentificeerde kennishiaten (§1.1) geef ik in paragraaf 1.2 een aanzet tot de onderzoeksvragen die in dit proefschrift centraal staan. In paragraaf 1.3 bespreek ik de theoretische uitgangspunten van de toegepaste methode van discoursanalyse, waarna ik in paragraaf 1.4 een beschrijving geef van de vier theoretische kaders die ik ter beantwoording van de onderzoeksvragen heb toegepast. In paragraaf 1.5 volgen het analysekader en een uitwerking van de onderzoeksvragen in deelvragen. Het hoofdstuk sluit af met een leeswijzer van dit proefschrift.

1.1 Totstandkoming van het onderzoek naar de waarde van werk

1.1.1 Evaluatie van de interventie De Nieuwe Toekomst

Startpunt van mijn promotieonderzoek is een evaluatieonderzoek van de interventie De Nieuwe Toekomst. Deze interventie is in 2012 ontwikkeld door de Nederlandse Vrouwen Raad (NVR) en de Federatie Opvang (FO) en heeft tot doel de economische zelfstandigheid van vrouwelijke slachtoffers van (ex-)partnergeweld te bevorderen. De interventie kreeg in het overheidsbeleid veel aandacht en de pilots gaven een eerste indicatie van positieve effecten (Acron, 2016; Sommer, 2013). Het ontbrak echter aan betrouwbaar inzicht in de effectiviteit en werkzame mechanismen. Om dit inzicht te bereiken, werd op initiatief van Renée Römken en samen met Jamila Mejdoubi en mijzelf binnen het ZonMw-programma *Vakkundig aan het werk* een subsidieaanvraag ingediend voor het uitvoeren van een *mixed methods*-evaluatie van De Nieuwe Toekomst. Deze aanvraag is gehonoreerd, waarna het onderzoek in 2018 van start ging.

In de academische wereld werd al langer gepleit voor specifieke begeleiding aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld¹ in hun (re-)integratie naar werk (zie ook Peled & Krigel, 2016). Het bieden van hulp bij economische problemen is

¹ In dit proefschrift verwijst de term 'partnergeweld' zowel naar het geweld dat gepleegd wordt door een partner als het geweld dat gepleegd wordt door een ex-partner.

een vrij recente ontwikkeling in de ondersteuning aan slachtoffers van partnergeweld (Sanders & Schnabel, 2007). Deze interventies zijn voornamelijk gericht op het bevorderen van financiële zelfredzaamheid (het zelfstandig kunnen regelen van de financiën) en minder op het bevorderen van economische zelfstandigheid (Chronister & McWhirter, 2003; Jonker et al., 2015; Peled & Krigel, 2016; Scaricabarozzi, 2017). De opzet van de interventie De Nieuwe Toekomst is daarmee vernieuwend te noemen en onderzoek naar de effecten en werkzame mechanismen is waardevol voor het academisch debat.

In 2018 startte ik als buitenpromovendus aan de Universiteit van Amsterdam. Hoewel de vraag naar de effectiviteit en werkzame mechanismen van de interventie De Nieuwe Toekomst overleefd bleef en ook is beantwoord (Bouma & Steijaert, 2022), zag ik dat een andere en meer fundamentele vraag onbeantwoord bleef: wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? Deze vraag is primair gebaseerd op de constatering van een zwak te noemen theoretische onderbouwing van het gestelde doel ‘bevorderen van economische zelfstandigheid’. Het informatieblad over de interventie De Nieuwe Toekomst, dat ik bij de start van het onderzoek onder ogen kreeg, beschrijft: *“Het uiteindelijke doel is een stap dichterbij sociale en economische zelfstandigheid te komen, omdat dit de beste bescherming biedt tegen (terugval in een situatie van) huiselijk geweld”* (Van Bommel, et al., 2016, p. 2). Dit is volgens het informatieblad ook de visie van minister Jet Bussemaker, die destijds als minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verantwoordelijk was voor het emancipatiebeleid: *“Voor minister Bussemaker is de relatie tussen huiselijk geweld en economische onafhankelijkheid evident”* en *“Economische onafhankelijkheid is geen garantie tegen geweld, maar het is absoluut een beschermende factor, aldus de minister”* (p. 3). Deze uitspraken gaan gepaard met de mededeling *“onderzoek toont aan dat (...) economische afhankelijkheid veel vrouwen gevangen [houdt] in hun gewelddadige relatie”*, maar een referentie naar deze onderzoeken ontbreekt (p. 3). In 2018 volgde een methodiekbeschrijving van De Nieuwe Toekomst met een paragraaf ‘Onderbouwing’. Hierin wordt vermeld dat *“een aantal onderzoeken [aan]geeft dat een inkomen onder het sociaal minimum, geen betaald werk en een laag opleidingsniveau risicofactoren zijn die vrouwen kwetsbaar maken voor partnergeweld. Economische onafhankelijkheid werkt dan preventief voor (herhaling van) partnergeweld”* (Storms & Visser, 2018, p. 17). Nog steeds ontbreekt een verwijzing naar deze onderzoeken. Ook wordt er twijfel gezaaid door te vermelden dat *“dit verband overigens niet in alle onderzoeken [wordt] gevonden”* (p. 17).

Deze constatering riep allerlei vragen op. Hoe konden beleidsmakers en beleidsuitvoerders met stelligheid melden dat het verband tussen economische zelfstandigheid en partnergeweld ‘evident’ is en economische zelfstandigheid ‘absoluut’ een beschermende factor is, terwijl de wetenschappelijke onderbouwing daarvoor nog leek te ontbreken? Maar ook: wat is er in de wetenschappelijke literatuur te vinden over dit verband?

1.1.2 Literatuurstudie naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld

Eind 2019 werd een motie van Kirsten van den Hul (PvdA) aangenomen, die voor mijn promotieonderzoek van grote waarde bleek. Van den Hul heeft zelf partnergeweld ervaren en streed in haar functie als Tweede Kamerlid (2017–2021) voor meer kennis over en een betere aanpak van huiselijk geweld. In de motie constateerde Van den Hul dat vrouwen *“bovengemiddeld vaak financieel afhankelijk zijn van hun partner, en bovengemiddeld vaak het slachtoffer zijn van partnergeweld en eerdergerelateerd geweld”*, waarna ze de regering verzocht om *“genderspecifiek onderzoek te laten doen naar het verband”* (TK, 2019–2020, 35 300 VIII, nr. 130). Aan Atria werd gevraagd dit onderzoek uit te voeren. Het onderzoek startte met een voortzetting van het verzamelen en analyseren van wetenschappelijke literatuur over het verband tussen de financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en het risico op partnergeweld. Deze literatuurstudie leidde tot een aantal belangrijke inzichten en concretisering van de centrale vraagstelling naar de waarde van werk. De inzichten zijn gebundeld in een publicatie (Bouma, et al., 2020), die ik hieronder samenvat. Daarna bespreek ik de geconstateerde kennishiaten.

Complex verband

De literatuurstudie richtte zich op het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld. In overeenstemming met de motie van Van den Hul gaat het om geweld tegen vrouwen door hun mannelijke partner. Er is in zoektermen geen onderscheid gemaakt tussen uitingen van partnergeweld. Alle vormen van partnergeweld (zoals fysiek, seksueel, psychisch, economisch, et cetera) zijn meegenomen, net als de ‘fase’ van het geweld (het ontstaan van geweld, het herhalen van geweld, het onttrekken aan het geweld en het herstellen na een periode van geweld). De Motie van Van den Hul spreekt over ‘financiële afhankelijkheid van de partner’. De cijfers die over financiële afhankelijkheid bekend zijn, zijn gebaseerd op beleidsdefinities van ‘economische zelfstandigheid’ en ‘financiële onafhankelijkheid’. Volgens de Nederlandse beleidsdefinitie zijn mensen economisch zelfstandig wanneer ze aan netto-inkomsten uit betaald werk (of onderneming) een grenswaarde bereiken van ten minste 70 procent van het wettelijk minimumloon. De grenswaarde van financiële onafhankelijkheid is met 100 procent van het individueel netto-inkomen van het wettelijk minimumloon hoger dan economische zelfstandigheid (TK, 2017–2018, 30 420, nr. 270). In de literatuurstudie zijn deze definities aangehouden. Naast dat zowel ‘financiële afhankelijkheid’ als ‘financiële onafhankelijkheid’ zijn meegenomen in de zoektermen, zijn ‘werk’ en hieraan gerelateerde termen zoals ‘werkstatus’ en ‘individueel inkomen’ opgenomen. Daarnaast zijn er termen toegevoegd die gekoppeld zijn aan een bredere definitie

van financiële onafhankelijkheid, zoals ‘gezinsinkomen’ en ‘financiële middelen’, maar ook ‘autonomie’ en ‘zelfbeschikking’.

Al in de eerste analysefase van de literatuurstudie werd duidelijk dat het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld complex is. Van de 51 geïnccludeerde studies ontdekten enkele studies geen verband. Van de studies die wel een verband zagen, betrof het ongeveer even vaak een positief als negatief verband.² Om deze verschillen te verklaren, hebben mijn collega's en ik de methodologische opzet en de analyse van de afzonderlijke studies vergeleken. Zo is er gekeken of de studies daadwerkelijk over causaliteit, of eerder over correlatie rapporteerden. Hieruit bleek al snel dat de elementen die gezamenlijk de financiële afhankelijkheidspositie bepalen, elk op een andere wijze gecorreleerd zijn met partnergeweld en dat er niet per definitie sprake was van causaliteit, maar van een gelaagd verband. Enkele ogenschijnlijk tegenstrijdige bevindingen bleven echter nog steeds overeind.

1. Werk kan het risico op partnergeweld niet verminderen en zelfs vergroten.
2. Werk is geen voldoende voorwaarde om de gewelddadige relatie te beëindigen.
3. Maatschappelijke factoren zijn bepalend voor werk als risico- of beschermende factor.

Ik licht deze conclusies hieronder toe.

Werk kan het risico op partnergeweld niet verminderen en zelfs vergroten

Onze literatuurstudie gaf onvoldoende empirisch bewijs om te stellen dat er een direct, causaal verband is tussen financiële afhankelijkheid van vrouwen en een verhoogde kans op partnergeweld. Naast dat andere factoren het verband beïnvloeden, is de economische positie van de vrouw vaak niet de doorslaggevende factor voor het meemaken van partnergeweld. Het gaat veel meer om een combinatie van werkloosheid, laag gezinsinkomen, schulden en een gevoel van financiële onzekerheid bij de mannelijke partner (Capaldi et al., 2012; Dal Grande et al., 2003; Fox et al., 2002; Gül, 2013; Schumacher et al., 2001). Ook werkende en financieel onafhankelijke vrouwen kunnen slachtoffer worden van partnergeweld, maar zijn minder zichtbaar doordat ze minder gebruikmaken van formele hulpkanalen (Cattaneo & DeLoveh, 2008; Kaukinen et al., 2013; Sabina & Tindale, 2008). Sterker nog, een toename van arbeidsparticipatie kan zelfs een risicofactor zijn. De stap richting arbeidsmarkt kan gepaard gaan met economisch geweld, waaronder werkgerelateerde controletactieken om de vrouw te belemmeren naar het werk te gaan. Wanneer vrouwen ten opzichte van hun partner meer werken en/of meer

² Zie ook de overzichtstabel waarin – per geïnccludeerde studie – de belangrijkste bevindingen en kenmerken zijn opgenomen: <https://atria.nl/studie-partnergeweld>.

inkomen genereren, is er vaker sprake van (herhaling van) partnergeweld (Brush, 2003; Hayes, 2016; Kaukinen, 2004; Xie et al., 2012).

Werk is geen voldoende voorwaarde om de gewelddadige relatie te beëindigen

Het empirisch bewijs voor een causaal verband tussen economische afhankelijkheid en herhaling van partnergeweld is groter. In de jaren zeventig van de vorige eeuw constateerde Richard Gelles dat toegang tot economische middelen voor vrouwen een zwaarwegende factor is in hun keuze de gewelddadige partner te verlaten (Gelles, 1976). Doordat er ook andere factoren (zoals slechte gezondheid, alcoholmisbruik, laag opleidingsniveau of het hebben van jonge kinderen) in verband staan met het ontbreken van arbeidsparticipatie enerzijds en het risico op partnergeweld anderzijds, is het wederom een gelaagd verband.

In de literatuurstudie werd vervolgens zichtbaar dat 'werk' niet de doorslaggevende factor is. Niet alleen moeten financiële middelen toereikend zijn om de gewelddadige relatie (duurzaam) te beëindigen, ook moeten vrouwen hier daadwerkelijk *toegang* tot hebben. Zo bleek dat vrouwen die zichzelf als niet financieel zeker omschreven of aangaven dat ze zonder toestemming van hun partner geen toegang hadden tot (eigen) financiële middelen, een verhoogde kans hebben op (herhaling van) partnergeweld (Cho, 2012; Golden et al., 2013). Ook laten studies zien dat fysiek en seksueel geweld vaak gepaard gaat met economisch geweld (Postmus et al., 2012; Van Gelder et al., 2021). Het gaat dan om financiële controle op inkomsten en uitgaven, financiële uitbuiting (zonder instemming financiële middelen gebruiken die tot de vrouw behoren) en financiële manipulatie (toegang tot werk of school verhinderen), die onafhankelijk of samen de economische positie van de vrouw negatief beïnvloeden. Ook Voth Schrag (2019) zag dat bijna alle geïnterviewde Amerikaanse studenten ($N=20$) naast fysiek en/of seksueel geweld ook economisch geweld hadden ervaren. Om de toegang tot studie, werk en/of (eigen) financiële middelen te behouden, hadden sommige studenten er bewust voor gekozen om bij hun gewelddadige partner te blijven. Het maken van een weloverwogen keuze om bij de gewelddadige partner te blijven wordt ook wel als *calculated choice* aangeduid. Deze keuze is niet alleen gebaseerd op de toegang tot financiële middelen, maar ook op de ervaren negatieve consequenties van eerdere pogingen de gewelddadige partner te verlaten en de angst voor escalatie van het geweld (zie ook Chronister, 2007). Deze angst is niet onterecht, want het verlaten van een gewelddadige partner betekent niet per definitie dat het geweld stopt. Tijdens de periode na beëindiging van de relatie is het risico op femicide zelfs het grootst (Campbell, 1992; Campbell et al., 2003; Elisha, et al., 2010; Johnson & Hotton, 2003; Koziol-McLain et al., 2006; Römken, 1995, 1996).

Economische afhankelijkheid is daarmee slechts één van de factoren die een afhankelijkheidspositie tot de partner in stand houdt, wat ook verklaart waarom 'werk' geen voldoende voorwaarde is om de gewelddadige relatie te doorbreken.

Hoewel ‘werk’ niet de enige en evenmin altijd de doorslaggevende factor is voor het optreden of voortduren van partnergeweld, geeft de literatuurstudie wel een indicatie dat werk een belangrijke factor kan zijn in het vergroten van weerbaarheid. Werk geeft toegang tot financiële middelen, een sociaal netwerk, emotionele steun en fysieke veiligheid. Wat het gevoel van zelfwaardering kan versterken (Alsaker et al., 2016; Rothman et al., 2007). Toch is hier sprake van een paradox. Zo zagen Alsaker et al. (2016) dat arbeidsparticipatie in combinatie met partnergeweld ook kan leiden tot gevoelens van angst, schuld en schaamte. Dit is de angst om haar werk niet goed uit te voeren door de gevolgen van het geweld, maar ook de angst dat de gewelddadige partner haar belemmert om (tijdig) op haar werk te komen en dat hij onverwachts op de werkplek verschijnt. Doordat deze angst vaak niet ongegrond is en slachtoffers als resultaat verminderd aanwezig zijn, minder concentratie tonen en zich vaker ziek melden, kan dit bij hen resulteren in gevoelens van schuld en schaamte richting werkgever en collega’s. Dit leidt vervolgens tot het zwijgen over de ervaring van partnergeweld.

Maatschappelijke factoren zijn bepalend voor werk als risico- of beschermende factor

Door op de uitkomsten van onze literatuurstudie een sociaal-ecologisch kader – waarin plaats is voor interactie tussen het individuele, relationele en maatschappelijke niveau – toe te passen, werd zichtbaar hoe het verband tussen werk, zelfstandigheid en partnergeweld op individueel niveau beïnvloed wordt door maatschappelijke factoren (Bouma, 2021a).

Ten eerste kan de uitkomst dat werk ook een risicofactor is voor het meemaken van partnergeweld niet losgekoppeld worden van sociaal-culturele normen. Dat de stap naar arbeidsparticipatie gepaard kan gaan met economisch geweld en dat het risico op (herhaling van) partnergeweld wordt vergroot wanneer vrouwen meer werken en/of verdienen dan hun mannelijke partner, is alleen te verklaren vanuit de invloed van traditionele gendernormen. In de beschouwde studies die deze uitkomst rapporteerden, verwezen onderzoekers ter verklaring naar de *backlash theory*. Aan de basis van deze theorie ligt de aanname van Russell (1975) dat mannen niet alleen geweld gebruiken om hun vrouwelijke partner te controleren en hiermee een machtspositie in te nemen, maar ook wanneer ze deze machtspositie dreigen te verliezen. Wanneer een vrouw gaat werken en/of meer verdienen dan de man, kan dit bij de man leiden tot een gevoel van statusverlies en kan hij als verzet (*backlash*) geweld gebruiken om zijn status veilig te stellen (Morash et al., 2000; Riger & Krieglstein, 2000; Sanders, 2015). Dat het meemaken van partnergeweld bij werkende vrouwen kan resulteren in gevoelens van schuld en schaamte richting werkgever en collega’s staat onder invloed van sociaal-culturele normen zoals *blaming the victim* (het slachtoffer de schuld geven) en ‘houd je privéproblemen voor jezelf’ (Alsaker et al., 2016).

Ten tweede kan werk alleen als beschermende factor voor partnergeweld dienen wanneer dit werk toegang verleent tot voldoende alternatieve middelen, zoals geld en onderdak. Dat een partner tactieken toepast om zijn vrouw de toegang tot werk en/of financiële middelen te belemmeren, kan wederom verklaard worden vanuit heersende gendernormen en het veiligstellen van zijn machtspositie. Ook is de invloed van maatschappelijke ongelijkheden zichtbaar in de studies die aantoonen dat de beschermende werking van betaald werk voor zwarte vrouwen, vrouwen van kleur en vrouwen met een migratieachtergrond vaak niet op gaat. Niet alleen verrichten zij vaker laagbetaald werk, waardoor zij onvoldoende financiële middelen hebben om de gewelddadige relatie (duurzaam) te beëindigen (Kim & Sung, 2016; Powers & Kaukinen, 2012), ook hebben zij vaker te maken met andere niet-economische factoren die hun afhankelijkheidspositie in stand houden, zoals een onzekere verblijfstatus (Cho et al., 2014; Christy-McMullin, 2005).

Naast betaald werk zijn een bijstandsuitkering, vrouwenopvang en alternatieve huisvesting ondersteunend in het (duurzaam) beëindigen van een gewelddadige relatie. De toegang tot deze middelen kan door politieke keuzes belemmerd worden. Te denken valt aan het ontstaan en aanpakken van de woningcrisis (zie ook Velonis et al., 2017), maar ook het afbouwen van het sociaal zekerheidsstelsel. In de Verenigde Staten vond begin jaren negentig van de vorige eeuw een vrij plotselinge herziening van de verzorgingsstaat plaats, waarbij uitkeringen als vangnet wegvielen en werden vervangen door *work-first*-projecten. Dit resulteerde bij hulpverleners en wetenschappers in een breed gedeelde zorg over toename van (herhaling van) partnergeweld. De studies die volgden laten zien dat de zorgen terecht waren: de *work-first*-projecten gingen gepaard met een toename aan controlerende tactieken van de gewelddadige partner. Ook werden ze als dermate zwaar ervaren dat vrouwen vaker besloten terug te keren naar de gewelddadige partner (zie onder andere Bornstein, 2006; Brush, 2003; Outlaw, 2009; Peled & Krigel, 2016; Postmus et al., 2015; Scott et al., 2002; Showalter, 2016).

1.1.3 Kennishiaten

Partnergeweld is één van de meest voorkomende vormen van geweld tegen vrouwen. Wereldwijd krijgt één op de vier vrouwen in haar leven te maken met fysiek of seksueel geweld door een mannelijke partner (World Health Organisation [WHO], 2012, 2021). Slachtoffers kunnen langdurig psychische, fysieke en financiële gevolgen ervaren, ook nadat het geweld is beëindigd (Dillon et al., 2013; Fleury et al., 2000; Römkens, 1992; WHO, 2012). De impact van partnergeweld is dan ook enorm voor het slachtoffer, haar kinderen, de omgeving en de maatschappij. De literatuurstudie (Bouma et al., 2020) laat zien dat het verband tussen werk en partnergeweld complex is. Deze complexiteit dient ons er echter niet van te weerhouden de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld

als potentiële beschermende factor nader te onderzoeken. Daarnaast geeft de literatuurstudie inzicht in een aantal belangrijke kennishiaten:

1. Er is weinig onderzoek vanuit de context van hervormingen van verzorgingsstaten in Europa en de toenemende verschuiving naar sociale inclusie middels (betaald) werk.
2. Perspectieven van beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zijn onderbelicht.

Ik licht deze kennishiaten hieronder toe.

Weinig onderzoek vanuit de context van hervormingen van verzorgingsstaten in Europa

In de literatuurstudie waren slechts zeven van de 51 geïnccludeerde studies uit Europa afkomstig, waarvan vier studies uit Turkije. Dit hangt mogelijk samen met het gebruiken van alleen Engelse en Nederlandse zoektermen. Maar ook andere onderzoekers constateren dat de overgrote meerderheid van de studies in de Verenigde Staten zijn uitgevoerd, wat onder andere te relateren is aan de plotselinge herziening van de Amerikaanse verzorgingsstaat, leidend tot een opleving van studies naar de effecten van deze transitie op het risico op (herhaling van) partnergeweld (zie ook Costello et al., 2005).

Hoewel er geen aanwijzingen zijn dat de complexiteit van het verband niet in Nederland zou gelden, is het van meerwaarde om vanuit de Nederlandse context nader onderzoek te doen. Allereerst is partnergeweld ook in Nederland één van de meest voorkomende vormen van geweld tegen vrouwen. Representatief prevalentieonderzoek³ (European Agency for Fundamental Rights [FRA], 2014) liet zien dat 22% van de Nederlandse vrouwen fysiek geweld door een partner of ex-partner heeft ervaren en 11% seksueel geweld door een partner of ex-partner. Uit dit onderzoek bleek eveneens dat 43% van de Nederlandse vrouwen psychisch geweld door hun (ex-)partner heeft ervaren. Hierin is over verschillende vormen van psychisch geweld doorgevraagd, waaronder controlerende tactieken die als economisch geweld te categoriseren zijn. Zo mocht of kon 10% van de vrouwen niet zelf over financiële middelen beschikken, werd 5% door hun (ex-)partner verboden om buitenshuis te werken en had 5% van de vrouwen een partner (gehad) die haar verbood het huis te verlaten, de autosleutels afnam of haar opsloot. Daarnaast laat een recente studie zien dat één op de vier Nederlandse vrouwelijke slachtoffers van

³ De Europese bevolkingssurvey naar geweld tegen vrouwen (FRA, 2014) heeft in opzet en uitvoering een gendersensitieve benadering. De survey bevat face-to-face-interviews en is gebaseerd op gestandaardiseerde vragenlijsten (zie ook Römken et al., 2014). De uitkomsten van de Europese survey komen in grote lijnen overeen met een eerdere uitgevoerde representatieve studie (Römken, 1992), waarin onder andere naar voren kwam dat 20,8 procent van de Nederlandse vrouwen rapporteerde eenzijdig fysiek geweld van een (ex-) partner te hebben ervaren.

partnergeweld die gebruik hebben gemaakt van een online hulpplatform, (ook) economisch geweld heeft ervaren (Van Gelder et al., 2021).

De transitie van de verzorgingsstaat is ook in Europese landen ingezet. Deze transities zijn op verschillende manieren te duiden, maar hebben als gemene deler dat de focus op het beschermen van kwetsbare groepen verschoven is naar sociale inclusie middels (betaald) werk (Gilbert, 2002). Ook in Nederland is deze transitie merkbaar. In 2009 stelde Evelien Tonkens vier fases van hervorming van de Nederlandse verzorgingsstaat vast. De eerste fase startte na de tweede wereldoorlog en kenmerkte zich door de opbouw van de verzorgingsstaat en een 'verzorgende overheid'. Vanaf de tweede fase in de jaren '70 klonk de eerste kritiek, die in de derde fase en vanaf de jaren '80 breed gedragen werd en leidde tot een 'terugtrekkende overheid'. Rond 2005 startte de vierde fase, die Tonkens samenvatte als: *"Alles draait nu om participatie"* en *"de bal [wordt] steeds vaker bij de burgers gelegd"* (Tonkens, 2009, pp. 13–14). Een aantal jaren later merkte Thomas Kampen op dat koning Willem-Alexander in zijn eerste troonrede van 2013 een *"startschot gaf voor de transformatie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving"* en dat dit startschot door de invoering van de Wmo en de Participatiewet en de nadruk op actief burgerschap, zelfredzaamheid en de invoering van de tegenprestatie samen leek te gaan met *"de afkondiging van het einde van de verzorgingsstaat"* (Kampen, 2014, p. 9).

Daarnaast biedt Nederland door het heersende anderhalfverdienersmodel een relevante context om de mogelijke invloed van het denken over genderverhoudingen op de waarde van werk nader te onderzoeken. In vergelijking met andere EU-landen staat in Nederland de arbeidsparticipatie van vrouwen al decennia op een relatief laag niveau (zie onder andere Van den Brakel et al., 2020; Van Doorne-Huiskes et al., 2017). Afgezien van het gegeven dat vrouwen nog steeds minder betaald krijgen dan mannen voor het uitvoeren van hetzelfde werk (De Jong, 2018; Van den Brakel et al., 2020), werken Nederlandse vrouwen relatief vaak in deeltijdverband (Van den Brakel et al., 2020). Dat de traditionele rolverdeling in Nederland diepgeworteld is, blijkt uit dat zowel Nederlandse mannen als vrouwen de noodzaak om betaald werk buitenshuis te verrichten bij de man neerleggen en de inkomsten van de vrouw aanduiden als een 'extraatje' (Portegijs, 2018, p. 53).

Perspectieven van beleidsmakers, beleidsuitvoerders en slachtoffers zijn onderbelicht

Studies naar de waarde van werk zijn van oudsher primair gebaseerd op het mannelijke perspectief (zie ook Ezzy, 2001, 2017). Dit maakt het relevant om de waarde van werk vanuit het perspectief van vrouwen nader te onderzoeken. Wat betreft de waarde van werk in het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld, laat de literatuurstudie zien dat er weinig onderzoeken zijn uitgevoerd waarin het perspectief van de vrouwen zelf belicht wordt (Bouma, et al., 2020). Omdat de

vrouwen die partnergeweld hebben ervaren een verdiepend inzicht kunnen geven over de waarde van werk, is het relevant om kwalitatief onderzoek uit te voeren naar hun ervaringen van en visies op de waarde van werk.

Daarnaast laat de literatuurstudie zien dat onderzoek gericht op de waarde van werk na beëindiging van de gewelddadige relatie schaars is. Dit sluit aan bij de bevinding dat er over het herstelproces na een gewelddadige relatie weinig wetenschappelijke kennis is (Allen & Wozniak, 2010). De kennis die er is, richt zich vooral op traumabehandeling en pathologie (Ai & Park, 2005; Flasch et al., 2017; Song, 2012). Gelijktijdig stimuleren beleidsmakers en -uitvoerders de interventie De Nieuwe Toekomst vanuit het idee dat (betaald) werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld van waarde is. Dit maakt het relevant om niet alleen het perspectief van slachtoffers, maar ook van beleidsmakers en -uitvoerders te belichten en hoe deze perspectieven zich tot elkaar verhouden.

De interventie De Nieuwe Toekomst biedt een unieke casus om de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vanuit verschillende perspectieven te belichten. Terwijl organisaties voor vrouwenopvang primair opvang en hulp bieden en organisaties die zich richten op begeleiding naar werk (zoals de gemeente en het UWV) veelal geen intensieve, langdurige psychosociale begeleiding op maat kunnen bieden, slaat de interventie De Nieuwe Toekomst een brug tussen hulpverlening en re-integratie door aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld ondersteuning te bieden in hun (re-)integratie naar werk (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Aan het individueel coachingstraject van ongeveer negen maanden gaat een groepsgerichte training vooraf. Deze training, die bestaat uit tien bijeenkomsten, biedt een unieke context om de interactie tussen beleidsuitvoerders en de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te observeren en vast te stellen wat deze interactie doet met hun visie op de waarde van werk. Daarnaast wordt De Nieuwe Toekomst zowel door uitvoerders van de Wmo als de Participatiewet uitgevoerd en brengt dit de unieke mogelijkheid met zich mee de visie van beide typen beleidsuitvoerders op de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in kaart te brengen, en te vergelijken met beleidsuitvoerders die niet bij deze interventie betrokken zijn.

1.2 Ontwikkeling van de onderzoeksvragen

De literatuurstudie laat zien dat het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld zeer complex is. De vraag die bij mij opkwam, is of deze complexiteit ook door beleidsmakers en -uitvoerders wordt herkend en erkend. Hoe spreken zij over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? Vanuit de transitie van de Nederlandse verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving, waarin *“alles draait om participatie”* (Tonkens, 2009, p. 13),

is het relevant te onderzoeken of deze transitie gepaard gaat met een verschuiving in de manier waarop beleidsmakers spreken over de waarde van werk voor burgers. Dat we in Nederland zijn “*blijven steken*” in het anderhalfverdienersmodel (Portegijs, 2018, p. 13) houdt verband met een aantal beleidskeuzes (zie ook Van Doorne-Huiskes et al., 2017), waarbij het van belang is nader in kaart te brengen hoe de waarde van werk voor vrouwen in het voorkomen⁴ van en herstellen na partnergeweld door de loop der jaren is gepositioneerd.

Sinds de invoering van de Wmo 2015 zijn gemeenten verantwoordelijk voor een integrale aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling en voeren centrumgemeenten de regie in het opstellen en uitvoeren van regionale aanpakken. Ook zijn gemeenten, vanuit de Participatiewet, verantwoordelijk voor ondersteuning aan burgers in de toegang naar werk en inkomen. Dat betekent dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zowel bij de toegang tot (tijdelijk) onderdak en inkomen als bij de ondersteuning richting (re-)integratie naar werk primair te maken hebben met gemeentelijke uitvoerders van de Wmo en Participatiewet. Vanuit dat gegeven is het relevant om niet alleen te kijken naar hoe landelijke beleidsmakers in Kamerstukken spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, maar ook naar hoe de gemeentelijke beleidsuitvoerders de waarde van werk vertalen naar de uitvoeringspraktijk. Spreken zij in dezelfde terminologie over de waarde van werk als de landelijke beleidsmakers of wijken ze hier (deels) van af?

Anders dan in de Verenigde Staten hebben de hervormingen van de verzorgingsstaat in Nederland niet geleid tot een opleving van onderzoek naar de effecten op het risico van (herhaling van) partnergeweld. Met mijn onderzoek wil ik hiertoe aanzetten. Want ook in Nederland wordt van vrouwen die geen betaald werk buitenshuis verrichten verwacht dat zij gaan werken en is het niet ondenkbaar dat dit bij mannelijke partners een gevoel van statusverlies en een vergrote kans op partnergeweld teweegbrengt. Daarnaast wordt ook van Nederlandse vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld verwacht dat zij – na een eventuele periode van opvang en/of ambulante hulpverlening – (weer) gaan werken en is het niet ondenkbaar dat zij de (re-)integratie richting betaald werk als zwaar ervaren en besluiten terug te keren naar de gewelddadige partner.

In aansluiting op het geïdentificeerde kennishiaat in het ontbreken van het perspectief van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, is het relevant nader te onderzoeken hoe zij zelf spreken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld. Spreken zij in dezelfde terminologie over de waarde van werk als beleidsmakers? En wanneer zij hiervan afwijken, in hoeverre komen die afwijkingen dan overeen met de manier waarop beleidsuitvoerders spreken over

⁴ In dit proefschrift verwijst de term ‘voorkomen’ naar de preventie van het ontstaan, het voortduren en de herhaling van geweld.

de waarde van werk? En zien we verschuivingen in het spreken over de waarde van werk wanneer beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers met elkaar in contact komen?

Samenvattend wil ik de vraag naar de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vanuit verschillende perspectieven belichten en in kaart brengen hoe deze perspectieven zich tot elkaar verhouden. Dit heeft een andere theoretische benadering dan de initiële vraagstelling naar de effecten en werkzame mechanismen van de interventie De Nieuwe Toekomst. Niet alleen wil ik in kaart brengen hoe beleidsmakers spreken over de waarde van werk, maar ook hoe dit doorwerkt in de narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Dit impliceert dat het ‘spreken’ mijn focus van analyse is, en meer specifiek de narratieven over de waarde van werk. Daarnaast wil ik in kaart brengen of er verschuivingen plaatsvinden in het spreken over de waarde van werk, enerzijds bij beleidsmakers vanuit de context van een transitie van de verzorgingsstaat naar een participatiemaatschappij, anderzijds bij beleidsuitvoerders en slachtoffers van partnergeweld wanneer zij met elkaar in contact komen. De methode van ‘discoursanalyse’ biedt de mogelijkheid om deze inzichten te verkrijgen. In de volgende paragrafen licht ik de theoretische uitgangspunten van deze methode toe (§1.3) en geef ik een beschrijving van de toegepaste theoretische kaders (§1.4) die hebben geleid tot een verfijning van de deelvragen (§1.5).

1.3 Theoretische uitgangspunten

Om in kaart te brengen hoe de waarde van werk in narratieven van beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geformuleerd wordt, maak ik gebruik van discoursanalyse. Deze methode kent verschillende benaderingswijzen, die ik hieronder nader toelicht.

1.3.1 Een discoursanalyse

Marianne Jørgensen en Louise Phillips hebben me met hun boek *Discourse Analysis as Theory and Method* (2002) laten inzien dat er in de ontwikkeling van mijn vraagstelling een aantal aannames verborgen liggen die in overeenstemming zijn met de theoretische uitgangspunten van de discoursanalyse-methode. Het ‘spreken’ is de focus van mijn analyse en ik zie ‘taal’ als een manier om een individuele perceptie vorm te geven. Ook vermoed ik dat beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld op verschillende manieren over de waarde van werk spreken én dat context (transitie van de verzorgingsstaat) en interactie (contact tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van

partnergeweld) het spreken over de waarde van werk kunnen beïnvloeden. Dit impliceert dat ik de waarde van werk niet als een vaststaand gegeven definieer, maar als een individuele perceptie die wordt beïnvloed door sociale interactie en afhankelijk is van de context waarin men zich bevindt. Dit sluit aan bij het sociaal constructivisme, wat de theoretische basis van discoursanalyse vormt. Gebruikmakend van de filosofische reflecties van Vivien Burr (1995) en Kenneth Gergen (1985) onderscheidde Jørgensen en Phillips vier kenmerken van de sociaal constructivistische benadering (Jørgensen & Phillips, 2002, pp. 5–6):

1. Onze kennis van de wereld is geen objectieve waarheid, maar een product van de manier waarop wij de wereld categoriseren.
2. De manier waarop wij de wereld begrijpen, is historisch en cultureel bepaald en daarmee contingent: afhankelijk van de context waarin men zich bevindt.
3. De manier waarop wij de wereld begrijpen, wordt gecreëerd en bestendig door sociale processen.
4. Verschillende sociale opvattingen over de wereld leiden tot verschillende sociale acties.

Aansluitend op deze constructivistische benadering heeft discoursanalyse als aanvullend theoretisch uitgangspunt dat ‘taal’ toegang geeft tot onze, gecategoriseerde, perceptie van de werkelijkheid.

“Work has no intrinsic meaning”, schreef Wright Mills (1951, p. 215). Hiermee bedoelde hij niet dat werk betekenisloos is, maar dat het betekenis moet krijgen. De methode van discoursanalyse neemt dezelfde positie in. Een discours is een manier om over (aspecten van) de wereld te spreken en ‘werkelijkheden’ discursief te construeren (zie ook Jørgensen & Phillips, 2002; Van den Berg, 2004). Het bestaan van ‘materiële feiten’ wordt niet ontkend, maar ze kunnen op verschillende manieren begrepen en vertaald worden. Dit impliceert dat ‘materiële feiten’ tot verschillende discourses kunnen leiden, die naast elkaar bestaan en met elkaar wedijveren om dominantie. Wel kunnen de discourses tot verschillende sociale acties leiden. Jørgensen en Phillips (2002) geven een overstroming van een rivier als voorbeeld (p. 9). De overstroming heeft als oorzaak het stijgen van het waterpeil, maar de oorzaak van dit ‘materiële feit’ kan op verschillende manieren uitgelegd worden. Zo kan het begrepen worden als natuurlijk fenomeen, maar ook als teken van een klimaatcrisis, waar menselijk handelen debet aan is. Beide discourses zijn, ook in het Nederlandse politieke debat, dominant te noemen en beide discourses weerklinken in de bredere samenleving. Wel leiden beide discourses tot andere politieke en maatschappelijke acties. Gaan we alleen de dijken versterken of gaan we ook de uitstoot van schadelijke stoffen verminderen?

1.3.2 Wisselwerking tussen discursieve macht en agency

Michel Foucault (1972; 1980; 1982; 1991) heeft een centrale rol gespeeld in de ontwikkeling van de theoretische uitgangspunten van discoursanalyse. Een discours heeft volgens Foucault als belangrijkste eigenschap dat het individuen disciplineert door de herhaling van regels, ideeën, normen en waarden. Hoewel Foucault uitging van een ongelimiteerd aantal manieren waarop mensen kunnen spreken over de ‘werkelijkheden’, stelde hij aan de hand van een historische analyse vast dat er binnen epistemologische periodes (*epistèmè*) ‘kennisregimes’ zijn waarbinnen herhaaldelijk en op dezelfde manier gesproken werd over (aspecten van) de wereld. Jørgensen en Phillips (2002) vatten dit als volgt samen: *“There are innumerable statements that are never uttered, and would never be accepted as meaningful. The historical rules of the particular discourse delimit what is possible to say”* (p. 13).

Het idee dat elke historische periode een eigen ‘kennisregime’ kent, komt in veel discoursanalytische benaderingen niet meer terug. Wel zijn er sociologen die, veelal vanuit een symbolisch interactionistische benadering, stellen dat mensen beschikking hebben over een aantal interpretatiekaders. Zo identificeren Luc Boltanski en Laurent Thévenot (2006) zes verschillende logica’s die als interpretatiekaders beschikbaar zijn om denken, spreken en handelen te rechtvaardigen. Terwijl Foucault stelt dat elke historische periode een eigen interpretatiekader kent dat bepaalt wat een acceptabele manier is om over een onderwerp te spreken, zien Boltanski en Thévenot dat logica’s naast elkaar kunnen bestaan en niet tijdsgebonden zijn. Wel is context bepalend en kunnen logica’s in de ene situatie dominanter zijn dan in een andere situatie (zie ook Duyvendak, et al., 1992). De ‘discursieve macht’ van discourses is een blijvend belangrijk theoretisch uitgangspunt van discoursanalyse. Toch kwam er kritiek op het deterministische denken van Foucault. Terwijl Foucault mensen beschouwde als ‘subjecten’ die door discourses zijn gecreëerd, werd door wetenschappers geopperd dat mensen ook een potentieel tot handelen (*agency*) hebben (zie ook Jørgensen & Phillips, 2002).

De verschillende benaderingen die discoursanalyse kent, zijn te plaatsen op het continuüm van determinisme en *agency*. De benadering van discursieve psychologie die ik in mijn onderzoek toepas, is in het midden van dit continuüm te plaatsen (zie ook Jørgensen & Phillips, 2002, p. 104). Als één van de grondleggers van de discursieve psychologie stelde Michael Billig (1987, 1988, 1998) dat de manier waarop mensen denken wordt gecreëerd door discursieve interacties met anderen. Het ligt daarbij enerzijds aan de discursieve macht van discourses dat er ‘vanzelfsprekendheden’ gelden. Anderzijds zag Billig dat mensen *agency* hebben om in hun narratieven kritiek te uiten op dominante discourses. De discursieve psychologie gaat in die zin uit van een ‘dialectische relatie’ tussen het discours en het subject, maar definieert een discours wel als een *“framework that limits the subject’s scope for action and possibilities for innovation”* (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 17).

Vanuit de discursieve psychologie zijn mensen zowel producten als producenten van discoursen (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 104). Op die manier kan ook naar *beleidsdiscoursen* gekeken worden. Beleidsdiscoursen ontstaan doordat beleidsmakers op een bepaalde manier spreken over een sociaal probleem en hiermee een beleidsterrein discursief 'ordenen' (zie ook Hajer, 1995). Beleidsmakers zijn hierin dus de producenten van discoursen. Wanneer deze beleidsdiscoursen gereproduceerd, herhaald en geïnstitutionaliseerd worden, nemen ze in discursieve macht toe en geven ze burgers weinig ruimte voor alternatieve manieren om het sociale probleem te begrijpen (zie ook Bröer, 2006; Hajer, 1995, 2003; Jørgensen & Phillips, 2002). In mijn onderzoek neem ik eenzelfde positie in en wil ik onderzoeken hoe dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld doorklinken. Bovenal is discursieve psychologie primair gericht op het proces van betekenisgeving (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 119) en om die reden als methode zeer geschikt om de centrale vraag naar de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te beantwoorden.

1.4 Toepassing van theoretische kaders

Om het spreken over de waarde van werk bij beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, maak ik gebruik van theoretische kaders die de wisselwerking tussen discursieve macht en *agency* als theoretische basis hebben. Dit resulteert in de volgende combinatie van theoretische benaderingen:

1. Logica's van rechtvaardigheid (Boltanski & Thévenot, 2006): perspectief van beleidsmakers.
2. Discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006): verbinding van het perspectief van beleidsmakers enerzijds met het perspectief van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld anderzijds.
3. Discretionaire ruimte (Lipsky, 1980, 2010): perspectief van beleidsuitvoerders.
4. Narratieve identiteit (Ezzy, 2001, 2017): perspectief van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld.

Hieronder licht ik de inhoud en de toepassing van elk theoretisch kader toe.

1.4.1 Logica's van rechtvaardiging

Toelichting op de zes logica's van rechtvaardiging

Boltanski en Thévenot waren leerlingen van Pierre Bourdieu, maar zetten zich af tegen zijn kritische sociologie. Vanuit het idee dat mensen over *agency* beschikken en zelf invulling geven aan wat rechtvaardig is, pleitten Boltanski en Thévenot voor de terugkeer van de actieve actor. Hierdoor wordt de kritische sociologie ingeruild voor een “*sociologie van de kritiek*” (Duyvendak et al., 1992, p. 6). Uitgangspunt van hun ‘sociologie van de kritiek’ was dat mensen hun denken, spreken en handelen rechtvaardigen door gebruik te maken van interpretatiekaders, die Boltanski en Thévenot in hun boek *On Justification. Economies of worth* (2006) ‘werelden’ noemden. Om de associatie met een geografisch gebied te voorkomen, zal ik spreken over ‘logica’s’ (zie ook Duyvendak & Tonkens, 2018, p. 17). Boltanski en Thévenot identificeerden zes verschillende logica’s. Binnen elke logica staat een unieke collectieve waarde centraal, die de individuele rechtvaardiging vormgeeft. Ook kent elke logica een eigen visie op wat van waarde is, wie van waarde is, wat waardevolle handelingen zijn en heeft elke logica zijn eigen ‘test’ om te beoordelen of iets of iemand van waarde is. In Tabel 1 is een overzicht van alle zes logica’s en de visies op deze elementen van waarde opgenomen.

Hoewel de logica’s van Boltanski en Thévenot niet tijdgebonden zijn zoals bij Foucault, kunnen logica’s in de ene context op de voorgrond staan in een andere context juist naar de achtergrond verdwijnen. Dit impliceert dat mensen per situatie moeten inschatten welke logica overheerst en hoe ze zich hiertoe verhouden. Boltanski en Thévenot beschreven dit als het openen en sluiten van de ogen (pp. 232–236). Het openen van de ogen is nodig om de situatie en de logica te overzien. Door het sluiten van de ogen kunnen mensen zich overgeven aan de situatie waarin ze zich bevinden en zich zonder afleiding van andere logica’s voorbereiden op de ‘test’ van de in de situatie dominante logica. Boltanski en Thévenot benadrukten dat er, ondanks tegenstrijdige visies, geen sprake hoeft te zijn van een conflict. Als voorbeeld gaven ze dat ook de “*most inspired artist*”, die zich primair verhoudt tot de geïnspireerde logica waarin creatieve en onverwachte acties van waarde zijn, achter in de rij voor een kassa zal aansluiten omdat zij het protocol van de rij als ‘test’ van de civiele logica zal herkennen (Boltanski & Thévenot, 2006, p. 216).

De artiest in dit voorbeeld schikt zich naar de situatie, maar mensen kunnen ook *kritiek* leveren op de dominante logica. Boltanski en Thévenot spraken over kritiek wanneer mensen één logica als uitgangspunt nemen om andere logica’s aan af te meten. Ook dat gebeurt door het openen en sluiten van de ogen, waarbij mensen de validiteit van de test in de dominante logica in twijfel trekken en vervolgens bepalen zich niet te schikken. Door deze uiting van *agency* definieerden Boltanski en Thévenot het sluiten van de ogen als een uiting van vrije wil (p. 234). Zo kan de artiest

uit het voorgaande voorbeeld ervoor kiezen zich in haar kledingstijl niet te schikken aan de heersende logica, waardoor de andere winkelklanten haar kleding als excentriek of ongepast kunnen beschouwen. Doordat de kledingkeuze een bewuste referentie aan haar dominante logica is, namelijk haar waardering voor creativiteit, spraken Boltanski en Thévenot over een *operation of unveiling*: een manier om verschillen tussen logica's expliciet te maken en een confrontatie niet te schromen (p. 217). Mensen kunnen hun kritiek ook in narratieven vormgeven, bijvoorbeeld door woorden te gebruiken als 'in feite', 'in de realiteit' en 'om je de waarheid te vertellen' (p. 219 en p. 224).

Een *operation of unveiling* kan leiden tot een conflict, door Boltanski en Thévenot *clash* genoemd, maar mensen kunnen ook op zoek gaan naar een *compromis*. In een compromis wordt gezocht naar gemeenschappelijke waarden. Boltanski en Thévenot gaven in hun boek een aantal voorbeelden waarop mensen vanuit één dominante logica compromissen kunnen sluiten met de andere vijf logica's (pp. 277–335). In narratieven is een compromis te herkennen aan het gebruik van termen die tot verschillende logica's behoren en gezamenlijk één verhaal vormen. Wanneer mensen een compromis sluiten, blijven ze zich verhouden tot hun 'eigen' logica en kan er nog steeds controverse ontstaan. Boltanski en Thévenot benadrukten daarom dat compromissen kwetsbaar zijn en alsnog tot conflicten kunnen leiden.

Relativering is een andere manier om conflicten te vermijden. Bij relativering wordt de realiteit losgelaten ten gunste van een terugkeer naar een situatie die (gevoelsmatig) wel past. In hun gedrag kunnen mensen een situatie negeren door bijvoorbeeld letterlijk weg te lopen. In hun narratief kunnen mensen woorden gebruiken die erop wijzen dat ze de situatie als onbelangrijk ervaren, zoals 'het is niets', 'geen probleem', 'laat maar' en 'het is okay' (pp. 339–340). Boltanski en Thévenot stelden vast dat mensen niet blijvend kunnen uitwijken naar een andere logica zonder ook de onderlinge relaties te verbreken. Relativering is daarom context- en tijdsgebonden. Het is niet hetzelfde als relativisme, wat veel meer een levenshouding is die in zijn geheel en expliciet afstand neemt van een specifieke logica (p. 341).

Tabel 1. Overzicht van de zes logica's van Boltanski en Thévenot.⁵

Logica	Collectieve waarde	Staat van waardigheid	Waardevolle subjecten	Waardevolle objecten	Test
Geïnspireerd	Inspiratie	Liefde, passie, creëren	Artiesten, kinderen, vrouwen	Geest, lichaam, droom	Avontuur, zoektocht
Huiselijk	Hiërarchie, traditie	Goed opgevoed, vriendelijk, gereserveerd, discreet, eerlijk	Waardevoller: vaders, ouders, families, leiders. Minder waardevol: ongehuwden, vrouwen, kinderen, vreemdelingen	Goede manieren, titels, rangen, cadeaus	Familie, ceremonie, onderscheid
Roem	Opinie (van de ander)	Erkend, zichtbaar, succes, onderscheidend	Beroemdheden, opinieleiders, woordvoerders	Merk, berichtgeving, pers, sfeer	Presentatie, evenement
Civiel	Collectief (algemeen belang)	Eenheid, officieel, goedgekeurd, vrij	Collectieve organisaties, vertegenwoordigers, leden	Rechten, orde, maatregelen, formaliteiten	Demonstratie, vergadering, gerechtigheid
Markt	Competitie	Financiële waarde, verhandelbaar, winnaar	Zakenlieden, verkopers, opdrachtgevers, kopers, zelfstandig ondernemers	Rijkdom, luxe	Getekende overeenkomst
Industrieel	Efficiëntie, uitvoering	Functioneel, betrouwbaar, operationeel	Professionals, experts, specialisten	Methodieken, criteria, grafieken, standaarden	Proef, aan het werk zetten, resultaat

Opmerking. Opgesteld op basis van *On justification*. (pp. 159–211) door Boltanski & Thévenot, 2006, Princeton University Press.

⁵ Boltanski en Thévenot onderscheiden dertien elementen, die in elke logica een andere invulling kennen. Tabel 1 geeft van elke logica een overzicht van de elementen (1) Collectieve waarde, (2) Staat van waardigheid, (3) Subjecten, (4) Objecten en (5) Testen. De andere elementen zijn: (6) Status van Onwaardigheid, (7) Menselijke Waardigheid, (8) Investering, (9) Relaties van Waarde, (10) Omgangsvormen, (11) Beoordeling, (12) Bewijs en (13) Verval.

Toepassing van het theoretisch kader in mijn onderzoek

De logica's van Boltanski en Thévenot vat ik op als interpretatiekaders waarover mensen beschikken om het spreken over (aspecten van) de wereld te ordenen. De zes logica's van Boltanski en Thévenot zijn niet uitputtend. Ook zijn ze niet "*altijd en overal relevant*" en kunnen logica's in de ene context op de voorgrond staan in een andere context juist naar de achtergrond verdwijnen (zie ook Duyvendak & Tonkens, 2018, pp. 16–17). De meerwaarde van het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot voor het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag ligt precies in dit laatste kenmerk. Het geeft me inzicht in de manier waarop beleidsmakers hun spreken over de waarde van werk en het construeren van beleidsdiscoursen legitimeren, maar ook kan ik vaststellen of er in de context van de transitie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving in de loop der jaren veranderingen zijn opgetreden in de dominantie van logica's en of dit verschuivingen laat zien in de beleidsdiscoursen over de waarde van werk.

Omdat ik vermoed dat beleidsmakers op verschillende momenten naar meer dan één logica verwijzen, zal ik ook kijken hoe ze de (soms tegenstrijdige) visies met elkaar verbinden. Leveren beleidsmakers in hun spreken over de waarde van werk kritiek op een dominante logica en passen ze hierin relativering toe om expliciet afstand te doen van deze logica, of zoeken zij een oplossing om de tegenstrijdige visies met elkaar te verbinden door het maken van compromissen? Daarnaast wil ik in mijn onderzoek kijken of er in het spreken over de waarde van werk verschuivingen optreden wanneer beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld met elkaar in contact komen. Hierbij ga ik ervan uit dat personen kunnen besluiten om een 'afwijkende' manier van spreken over de waarde van werk te hanteren en een confrontatie niet schromen. In navolging van Boltanski en Thévenot definieer ik deze situaties als *operations of unveiling*, waarbij ik verwacht dat deze *operations of unveiling* kunnen leiden tot verschuivingen in het spreken over de waarde van werk.

1.4.2 Discursieve resonantiemodel

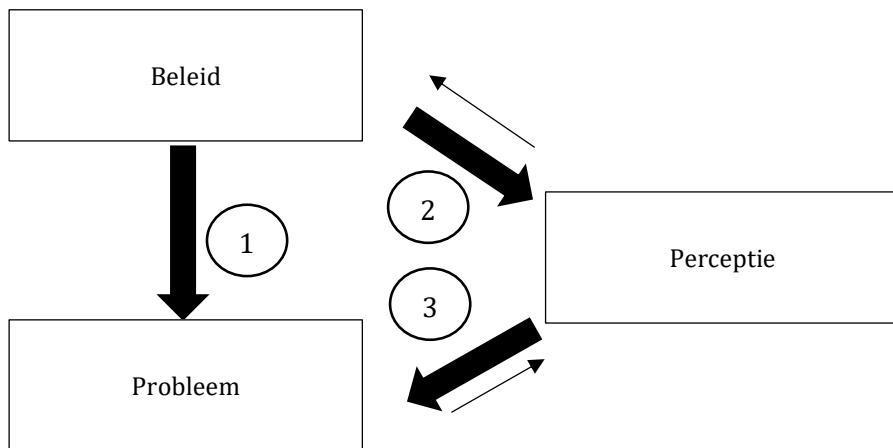
Toelichting op het discursieve resonantiemodel

Zoals de titel van zijn boek *Beleid vormt overlast. Hoe beleidsdiscoursen de beleving van geluid bepalen* ons al vertelt, wilde Christian Bröer (2006) in zijn promotieonderzoek onderzoeken of beleidsdiscoursen over 'moderniseringsconflicten' zoals geluidsoverlast de beleving van burgers vormen. Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, ontwikkelde Bröer het 'discursieve resonantiemodel'. Dit model pas ik in mijn onderzoek toe om vast te stellen of en hoe dominante beleidsdiscoursen bij beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld 'resoneren'.

Het discursieve resonantiemodel is gebaseerd op een constructivistische benadering van beleid. Bröer start met de stelling dat veel beleidsmakers vermoedelijk een objectivistische benadering toepassen, die is gebaseerd op het idee dat beleidsmakers primair reageren op de signalen van problemen die bij burgers spelen. De ‘objectieve kant’ van een sociaal probleem wordt als uitgangspunt genomen, de ‘subjectieve kant’ komt alleen in het weeg- en selectieproces naar voren. Bröer stelde vast dat in deze objectivistische benadering van beleid *“betekenisgeving, in deze zin, een filter [is]”* (p. 14). In de sociologie werd het lineaire denken van deze objectivistische benadering van beleid bekritiseerd door te stellen dat er *“geen sprake [is] van rationele, geleidelijk verlopende beleidsprocessen, maar van relatief ongeorganiseerde en gelijktijdig optredende actoren, oplossingen en doelstellingen”* (p. 12, verwijzend naar Cohen et al., 1972; Kingdon, 1984). De constructivistische benadering is vervolgens te herkennen aan de stelling dat de volgorde van beleidsprocessen omgedraaid dient te worden. Beleid reageert niet op problemen die bij burgers spelen, maar *“[b]eleid brengt problemen voort, doordat het een interpretatief kader schept waarbinnen zaken problematisch lijken”* (p. 14).

Bröer nam voor zijn theoretisch model het constructivistische model van politicoloog Maarten Hajer (2003) als uitgangspunt, dat gebaseerd is op de veronderstelling dat beleid beleving vormt. Bröer merkte op dat de *“alledaagse beleving van burgers die niet direct betrokken zijn bij beleidsprocessen”* in het model van Hajer ontbraken (p. 16), waarna hij concepten uit de interpretatieve sociologie gebruikte om het model aan te passen. Bröer nam de welbekende uitspraak van William Thomas *“If men define situations as real, they are real in their consequences”* (1967) als startpunt, om zichzelf vervolgens de vraag te stellen waar de ‘definitie van de situatie’ vandaan komt (p. 16). Het antwoord vond Bröer in de symbolisch interactionistische benadering van onder ander Erving Goffman (1974), die in een kritische reflectie op voorgenoemde uitspraak van Thomas stelde dat de ‘definitie van de situatie’ op individueel niveau door de samenleving wordt bepaald en dat deze samenleving op zijn beurt beschikking heeft over een aantal interpretatiekaders. Bröer nam deze visie over door overlast van vliegtuiggeluid op te vatten als een ‘definitie van de situatie’ en vervolgens als *“een sociaal geproduceerde betekenis”* (p. 17). In lijn met de constructivistische benadering van beleid, verwachtte Bröer dat de ‘definitie van de situatie’ van individuele burgers zijn oorsprong heeft in beleidsprocessen. Ook verhield Bröer zich tot de theoretische uitgangspunten van de discursieve psychologie en verwees hij naar Billig (1987, 1988, 1998) om te constateren dat taal *“expressief en vormend tegelijk”* is (p. 58).

Met de toevoeging van ‘perceptie’ kwam Bröer tot een nieuwe schematische weergave van de constructivistische benadering van beleid, die ik heb afgebeeld in Figuur 1.

Figuur 1. Het constructivistische model voor sociale problemen

Opmerking. Overgenomen uit *Beleid vormt overlast* (p. 17) door C. Bröer, 2006, Aksant.

Om niet te ontkennen dat beleid ook kan ontstaan als reactie op waargenomen problemen bij burgers, heeft Bröer door gebruik te maken van dunne pijlen het objectivistische model toegevoegd. De dikke pijlen vormen het constructivistische model en de basis voor het discursieve resonantie model. Relatie 1 doelt op de constructivistische benadering dat beleidsproblemen definieert. Relatie 2 verwijst naar de stelling dat beleid “*definities aan burgers opdringt en de probleemperceptie beïnvloedt*” en relatie 3 naar het idee dat “*burgers op grond van de ‘politieke definitie van de situatie’ betekenis [geven] aan hun omgeving*” (p. 18). Het discursieve resonantiemodel van Bröer verbindt relatie 2 (het macrosociologisch perspectief en de analyse van beleidsdiscoursen) met relatie 3 (het microsociologisch perspectief en de analyse van persoonlijke discoursen). Bröer gebruikt vervolgens de term ‘resonantie’, dat ook vertaald kan worden met ‘weerklink’, om aan te geven “*dat beleidsdiscoursen in de beleving van mensen weerklinken*” (p. 50).

Dat mensen *agency* hebben om (gedeeltelijk) af te wijken van een dominant beleidsdiscours is een belangrijke theoretische basis van het discursieve resonantiemodel. Bröer onderscheidde drie manieren van resoneren: consonant, dissonant en autonoom. Wanneer mensen in hun narratief (of verhaallijn) het beleidsdiscours geheel overnemen, spreekt Bröer over consonantie. Bij dissonantie wijken mensen op onderdelen van beleidsdiscours af, waarbij “*de afwijking van het dominante discours samengaat met een argumentatief conflict*” (p. 56). Een ‘argumentatief conflict’ vertaalt zich vervolgens in de inspanning om de “*afwijking overeind te houden*”, of in de inspanning om onderdelen van het discours “*nadrukkelijk*” over te nemen om de kritiek op het discours te onderbouwen (p. 56). In een autonome uiting is het dominante beleidsdiscours niet tot nauwelijks te

herkennen en is er ook geen sprake van een argumentatief conflict. Bröer merkte op dat het niet overnemen van het dominante beleidsdiscours ook als ‘niet-resonantie’ opgevat kan worden. Hij koos echter voor de term ‘autonomie’ *“om te onderstrepen dat het dominante discours naar verwachting bepalend is”* en het goed mogelijk is dat mensen zich eerst wel voegden in het dominante discours en zich er *“geleidelijk aan onttrekken”* (p. 56).

Toepassing van het theoretisch kader in mijn onderzoek

Ook in mijn onderzoek hanteer ik een constructivistische benadering van beleid en vat ik beleid niet op als een lineair proces. Zo omschreef de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) de Nederlandse verzorgingsstaat als *“de resultante van meer dan een eeuw investeren, ontwikkelen, duwen, trekken, en incrementeel aanpassen”* (WRR, 2006, p. 24), stelden Van Doorne-Huiskes et al. (2017) dat het Nederlandse emancipatiebeleid *“nooit gestuurd [is] geweest door een consistente en heldere visie op wat een geëmancipeerd land zou moeten of kunnen zijn”* (p. 245) en duidde Mellaard (2022) het beleid ter bestrijding van geweld tegen vrouwen en meisjes als een proces van ‘beleidsassemblage’, waarbij ideeën, logica en kennis in continu verband staan met mensen, instrumenten, politiek en machtsverhoudingen. Mijn onderzoek heeft dan ook niet tot doel om uitspraken te doen over bewuste keuzes van beleidsmakers in het spreken over de waarde van werk, maar om inzicht te geven in de manier waarop zij de waarde van werk discursief construeren in beleidsdiscoursen.

Bröer (2006) heeft overtuigend laten zien dat toepassing van het discursieve resonantiemodel een beter begrip van moderniseringsconflicten geeft. Partnergeweld is geen modern fenomeen, maar wel een sociaal probleem. Naast dat partnergeweld vrouwen disproportioneel vaak treft en de ernst en gevolgen ervan groter zijn dan bij mannen (zie ook WHO, 2012), houdt het geweld verband met historisch diepgewortelde legitimeringen van geweld tegen vrouwen, met sociaal-culturele rollen die aan mannen en vrouwen gekoppeld zijn en met de verschillen die daaruit voortvloeien in macht, gelijkheid, afhankelijkheid en verwachtingen (zie onder andere Römken, 1992, 2010; WHO, 2012). In aansluiting op mijn constatering dat beleidsmakers en -uitvoerders met stelligheid kunnen melden dat economische zelfstandigheid, via betaald werk, een beschermende factor is in het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld, wil ik inventariseren hoe beleidsmakers over ‘werk’ spreken als onderdeel van de oplossing van het sociale probleem van partnergeweld. Hierbij vermoed ik dat er dominante beleidsdiscoursen zijn, die een discursieve macht uitoefenen op beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld als doelgroep van beleid.

Ik pas in mijn onderzoek het resonantiemodel van Bröer toe om het macrosociologisch perspectief (en de analyse van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk) te verbinden aan het microsociologisch perspectief (en de

analyse van de narratieven over de waarde van werk van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld). Per geïdentificeerd dominant beleidsdiscours zal ik analyseren of en hoe ze resoneren bij beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Om de manier van resoneren te duiden, sluit ik aan bij de terminologie van Bröer en spreek ik van consonante, dissonante of autonome uitingen. Een belangrijk uitgangspunt van het resonantiemodel van Bröer is dat een dissonante uiting samengaat met een argumentatief conflict en dat *“we kunnen verwachten dat mensen dissonanties vooral oplossingen door argumentatieve ingrepen”* (p. 61). Dit is in lijn met het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot en het uitgangspunt dat er ook kritiek geuit kan worden, zonder dat dit aanleiding geeft tot een daadwerkelijk conflict. Om deze ‘argumentatieve ingrepen’ beter te begrijpen, maak ik in mijn onderzoek gebruik van de terminologie van Boltanski en Thévenot en zal ik spreken over ‘kritiek’, ‘compromis’ en ‘relativering’ om de dissonante uitingen nader te omschrijven. In een ander artikel stelt Bröer samen met Ten Ham vast dat dissonante uitingen kunnen leiden tot *“meer of minder expliciet verzet”*. (Ten Ham & Bröer, 2016, p. 91) Wanneer beleidsuitvoerders in de dissonante uitingen ‘minder expliciet verzet’ uitoefenen, zijn deze uitingen vanuit het *governmentality*-perspectief van Foucault (1991) en het idee dat machtsuitoefening via subjectivering verloopt, als *“deel van de machtsuitoefening”* te duiden (Ten Ham & Bröer, 2016, p. 70). Door de dissonante uitingen te duiden als ‘compromis’ of ‘relativering’ kan ik vaststellen of er in de dissonante uitingen van beleidsuitvoerders sprake is van ‘meer of minder expliciet verzet’.

Tot slot stelde Bröer (2006) vast dat burgers die direct contact hadden met beleidsmakers (en in klachten hun beleving van geluidsoverlast beschreven) naar verhouding vaker het dominante beleidsdiscours overnamen dan de burgers die niet in contact stonden met beleidsmakers (en door Bröer geïnterviewd zijn). *“Waarschijnlijk dringt zich het beleidsdiscours meer aan op mensen als zij in direct contact zijn met beleidsmakers”*, zo concludeert Bröer op basis van deze uitkomsten (p. 235). In dit proefschrift zal ik deze conclusie en de rol van contact tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld nader belichten.

1.4.3 Discretionaire ruimte

Toelichting op de discretionaire ruimte van *street-level bureaucrats*

Zoals vermeld, verwacht ik dat beleidsuitvoerders *agency* hebben om de dominante beleidsdiscourseen te negeren of aan te passen en hun kritiek doorklinkt in dissonante uitingen. Voor een beter begrip van deze handelingsruimte pas ik het concept ‘discretionaire ruimte’ van Michael Lipsky toe.

In 1980 publiceerde Lipsky het boek *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*, waarin hij twee belangrijke conclusies trok (zie ook

Lipsky, 2010, pp. xi-xii). De eerste is dat mensen die beroepsmatig regelmatig contact hebben met burgers, zoals leraren, maatschappelijk werkers en beleidsambtenaren, een zekere mate van autonomie hebben in het uitvoeren van hun werkzaamheden. Tegelijkertijd wordt deze 'discretionaire ruimte' begrensd door een gebrek aan middelen (in geld, tijd en informatie) om adequaat op individuele 'casuïstiek' te reageren. De tweede conclusie is dat deze mensen op het oog zeer diverse beroepen uitoefenen, maar in vergelijkbare werkomgeving verkeren doordat zij enerzijds in contact staan met de burger en *street-level workers* zijn, en anderzijds te maken hebben met de *bureaucracy* van wet- en regelgeving.

Vervolgens stelde Lipsky dat er veelal een kloof is tussen wat wet- en regelgeving voorschrijft en individuele burgers nodig hebben en dat *street-level bureaucrats* daarom spanning kunnen ervaren doordat ze hun werkzaamheden niet naar eigen kwaliteitstandaarden kunnen uitvoeren (Lipsky, 2010, pp. 27-80). Om met deze spanningen om te gaan, voeren *street-level bureaucrats* volgens Lipsky 'routines' uit. Zoals voorkeur geven aan het begeleiden van burgers van wie ze inschatten dat zij de meeste kans hebben om het gewenste doel te behalen (*creaming*) of het begeleiden van burgers die, in de ogen van de *street-level bureaucrat*, meer empathie verdienen (*worthiness*) (Lipsky, 2010, pp. 105-111). Deze routines kunnen ook uitgedrukt worden in taal. Als voorbeeld noemde Lipsky het gebruik van de term 'cliënten', die volgens hem mensen reduceert tot bepaalde kwaliteiten die passen bij en in het teken staan van het bereiken van bureaucratische doeleinden (Lipsky, 2010, p. 105).

Terwijl Max Weber (1924) met de 'bureaucraat' een beeld schetste van een beleidsuitvoerder die wet- en regelgeving onbevooroordeeld en objectief toepast, stelt Lipsky vast dat *street-level bureaucrats* persoonlijke keuzes maken en door de toepassing van 'routines' burgers juist categoriseren en stereotyperen (zie ook Van den Brink et al., 2011). Dat burgers hierdoor te maken kunnen krijgen met willekeur in ontvangen ondersteuning, verbond Lipsky niet aan de beleidsuitvoerders zelf, maar aan de condities waaronder zij hun werk verrichten (zie ook Kampen & Tonkens, 2018, p. 200). Dit leidde bij Lipsky tot het inzicht dat beleid niet door beleidsmakers, maar door *street-level bureaucrats* wordt gemaakt en dat onderzoek naar beleidsvorming niet 'top-down', maar 'bottom-up' moest plaatsvinden. Of anders gesteld: "*Wie wil weten wat beleid werkelijk inhoudt en wat de effecten van beleid zijn, moet niet naar beleidsplannen en beleidsevaluaties kijken, maar naar het handelen van deze 'straatbureaucraten'*" (Tonkens & Duyvendak, 2018, p. 231).

Toepassing van het theoretisch kader in mijn onderzoek

In mijn onderzoek kijk ik zowel naar de beleidsplannen en de manier waarop beleidsmakers in Kamerstukken over sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van partnergeweld spreken over de waarde van werk, als naar de mate en manier waarop 'straatbureaucraten' deze visies overnemen.

In 2010 schreef Lipsky in een hernieuwde uitgave van zijn boek dat hij tot de ontdekking was gekomen dat onderzoekers de term *street-level bureaucrats* vooral toepassen op beroepen waarin *direct* contact is met burgers, maar dat hij met de term vooral de condities waaronder deze mensen hun werkzaamheden verrichten bloot wilde leggen (Lipsky, 2010, p. xvii). In mijn onderzoek hanteer ik deze bredere definitie van de *street-level bureaucrat*. Ik veronderstel dat, naast de medewerkers van de vrouwenopvang en re-integratiediensten die in direct contact staan met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, ook gemeentelijke beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en Re-integratie te maken hebben met spanningen tussen de eisen van beleidsmakers op overheidsniveau en de wensen op lokaal niveau. Vervolgens verwacht ik dat ze hun discretionaire ruimte benutten om deze spanningen om te zetten in kritiek op dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. Ook vermoed ik dat de beleidsuitvoerders 'routines' toepassen om in hun narratief (op onderdelen) af te kunnen wijken van het dominante beleidsdiscours. In navolging van Bröer duid ik deze routines aan als 'argumentatieve ingrepen' (Bröer, 2006, p. 61).

1.4.4 Narratieve identiteit

Toelichting op de persoonlijke waarde van werk als narratieve identiteit

Met mijn onderzoek wil ik zicht geven op de manier waarop vrouwen zelf spreken over de waarde van werk voorafgaand, gedurende en na beëindiging van de gewelddadige relatie en hoe dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk in hun narratieven resoneren. Om een beter begrip te krijgen van de manier waarop de vrouwen hun *agency* gebruiken in het geven van kritiek op de dominante beleidsdiscoursen, sluit ik aan bij Douglas Ezzy en zijn toepassing van het concept 'narratieve identiteit' op het vaststellen van persoonlijke percepties op de waarde van werk.

In zijn boek *Narrating Unemployment* (2001, 2017) beargumenteerde Ezzy dat onderzoek naar werkverlies gebaat is bij het gebruik van narratieve theorieën. Zijn kritische reflectie op het academisch debat tussen Marie Jahoda en David Fryer geeft een goede weergave van dit standpunt. Ezzy stelde vast dat de deprivatietheorie van Jahoda tot op de dag van vandaag waarschijnlijk de meest aangehaalde theorie is om de schadelijke gevolgen van werkloosheid te duiden. De deprivatietheorie beschrijft de waarde van werk in twee functiesets. De eerste set bestaat uit manifeste functies: het materiële voordeel van betaald werk zoals inkomen, ziekte- en ouderschapsverlof. De tweede set bestaat uit latente functies, waarvan Jahoda er vijf onderscheidde: (1) structuur (of dagritme), (2) sociale steun, (3) betekenisvolle activiteiten (doel in het leven), (4) onderdeel zijn van een collectief, en (5) status en persoonlijke identiteit (Jahoda, 1981, p. 188). De negatieve

impact van baanverlies op het individuele welzijn ligt vervolgens in het wegvallen van de latente functies van werk.

Doordat Jahoda vaststelde dat in geïndustrialiseerde samenlevingen (betaald) werk de enige ‘sociale institutie’ is die aan alle functies voldoet (Jahoda, 1981, p. 188), is de deprivatietheorie ook belangrijk geweest in het denken over de waarde van werk. Er was echter van meet af aan ook kritiek te horen op de deprivatietheorie. Zo verklaart haar theorie niet waarom sommige mensen het verliezen van werk ook als een (tijdelijke) bevrijding kunnen ervaren. Onderzoekers zoals Fryer (1986) zagen dat het verlies van betaald werk niet altijd tot een verslechtering in gezondheid leidde doordat het uitvoeren van andere activiteiten, bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, voorzagen in de latente functies van betaald werk. Fryer beargumenteerde vervolgens dat mensen een potentieel tot handelen (*agency*) hebben en om die reden oplossingen kunnen vinden om na het verlies van werk de latente behoeften elders te stillen.

Hoewel de academische dialoog tussen Jahoda en Fryer volgens Ezzy van belang was, werd er volgens hem door beide onvoldoende rekening gehouden met de sociale en culturele bronnen van de ‘*agent*’ en lag de essentie van het debat niet in ‘activiteit versus passiviteit’, maar in de “*interplay between social institutions and individual agency*” (Ezzy, 2017, p. 22). Ezzy’s voornaamste kritiek op Jahoda’s deprivatietheorie was dat zij geen ruimte gaf aan het ‘interpretatieve proces van individuen’ en dat theorieën over de waarde van werk en de impact van baanverlies te vaak voorbijgaan aan de betekenissen die mensen zelf toeschrijven aan werk en werkloosheid.

Naast deze kritiek op de “*unemployment literature*”, uitte Ezzy ook kritiek op de “*labour process literature*”, die volgens hem in een Marxistisch raamwerk bleven hangen door mensen ofwel als “*passive reflection of social structure*” te zien, of “*as an active autonomous subject resisting the influence of oppressive social forces*” (Ezzy, 2017, p. 124). Hoewel Ezzy erkende dat sociale structuren het ‘zelf’ vormen, was het ‘zelf’ volgens hem een geconstrueerd narratief van acceptatie, weerstand en manipulatie (Ezzy, 2017, pp. 127–128). Net als Bröer hanteerde Ezzy concepten uit de interpretatieve sociologie om zijn theorie over de ervaring van werkloosheid verder uit te werken. Voortbouwend op het symbolisch interactionisme en de narratieve theorie van Ricoeur (1984, 1985, 1988; zie ook Wood, 1991) veronderstelde Ezzy dat mensen hun identiteit construeren door hun ervaringen, gevoelens en ideeën over zichzelf te verpakken in verhalen die ‘kloppen’, dus samenhang hebben. Hetzelfde geldt voor de ervaring van het verliezen van werk. Dit narratief is tijdelijk en van ‘subjectieve’ aard. Ezzy duidde dit als ‘verhalende identiteit’ (*narrative-identity*; Ezzy, 2017, p. 25).

Ezzy definieerde werkloosheid vervolgens niet als een statische beleving, maar als een proces van sociale transitie die als *status passage* aangeduid kan worden. Met de term *status passage* doelden Glaser en Strauss (1971) op een sociale

transitie: een proces waarbij een rol (of identiteit) wordt losgelaten waarna middels een transitieperiode (liminale fase) re-integratie plaatsvindt in een nieuwe rol. Ezzy duidde werkverlies als een *status passage* doordat de rol van 'werkende', als maatschappelijk gewaardeerde positie, achtergelaten wordt en er een proces plaatsvindt naar de rol van 'niet-werkende', volgens Ezzy een niet-gewaardeerde maatschappelijke positie. Ook stelde Ezzy vast dat werkverlies als een *breaching experiment* (Garfinkel, 1967) beschouwd kan worden: het verstoort de sociale orde en kan gelijktijdig als instrument gelden om deze sociale orde te onderzoeken.

Na vaststelling van dit nieuwe theoretisch kader, heeft Ezzy het concept 'verhalende identiteit' in zijn boek *Narrating Unemployment* (2001, 2017) toegepast door Australiërs die recent hun baan hadden verloren te interviewen. Ezzy identificeerde drie soorten narratieven: tragisch, romantisch en complex. In een 'tragisch narratief' verbinden mensen het verliezen van werk met een, soms plotselinge en sterke, negatieve zelf-evaluatie. Het zoeken naar een nieuwe baan (*status passage* van 'niet-werkende' naar 'werkende') wordt als frustrerend ervaren. In een 'romantisch narratief' nemen mensen ook afscheid van hun rol als 'werkende', maar spreken ze er in positieve termen over. Als voorbeeld sprak Ezzy een man die deze periode beschouwde als een kans zijn droom na te streven om als musicus zijn geld te verdienen. Eddy sprak van een 'complex narratief' wanneer het spreken over werkverlies 'overschaduwd' of 'gecompliceerd' wordt door gebeurtenissen die niet-werkgerelateerd zijn, zoals een ziekte of verhuizing.

In zijn laatste hoofdstuk legde Ezzy een verband tussen *cultural discourses* en *narrative-identities*. Zo stelde Ezzy vast dat werkloosheid niet per definitie een onaangename ervaring is, maar wel geconstrueerd kan worden als onplezierig door de waarde die de samenleving aan werk verbindt en de sociale betekenissen die daaraan verbonden zijn. Ook heeft Ezzy gekeken naar de invloed van gendernormen op de beleving van werkverlies en zag hij dat de narratieven over de periode van 'niet-werkende' naar 'werkende' niet zelden gepaard gingen met een toekomstbeeld van een gezin. Als onderdeel van een romantisch narratief gaven enkele vrouwen hun toekomstige rol als moeder als verklaring waarom ze het verliezen van werk niet als zeer frustrerend ervaarden. Andersom werd het 'tragisch narratief' van mannen soms gevoed met een ervaren druk om kostwinner voor het (toekomstige) gezin te zijn.

Toepassing van het theoretisch kader in mijn onderzoek

De deprivatietheorie van Jahoda is van belang om zowel de manifeste functies als de latente, immateriële functies van werk te beschouwen, maar ik onderschrijf ook de geleverde kritiek. Ik zie 'werk' niet als de enige sociale institutie en het is mogelijk dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld de latente functies van werk ook (tijdelijk) in andere participatievormen vinden. Hoewel 'werk' in ons vocabulaire veelal gelijkstaat aan betaald werk dat buitenshuis wordt verricht, neem ik in de

analyse ook het spreken over de waarde van onbetaald werk, dat veelal binnenshuis verricht wordt, in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld mee.

Bovenal sluit ik aan bij het belang van het 'interpretatieve proces van individuen' in het vaststellen van de persoonlijke waarde van werk. Net als Ezzy, en in lijn met de theoretische uitgangspunten van discursieve psychologie, ben ik van mening dat slachtoffers van partnergeweld over *agency* beschikken om hun 'narratieve identiteit' over de waarde van werk vorm te geven. Ik wil hierbij toelichten dat ik me ervan bewust ben dat de term 'slachtoffer' een beeld van passiviteit oproept. In Engelstalig literatuur wordt daarom soms de voorkeur gegeven aan de term *survivor*. Naast dat deze term in het Nederlands moeilijk te vertalen is, deel ik de conclusie van Jennifer Dunn (2005) dat het toevoegen van deze term een dichotoom denken over slachtofferschap in stand heeft gehouden doordat *victim* veelal gaat over iemand die geen *agency* laat zien, terwijl een *survivor* iemand is die wel het potentieel heeft om te handelen en dit potentieel ook omzet in daden. Net als Dunn ben ik van mening dat noch het beeld van het 'passieve slachtoffer', noch het beeld van de 'actieve overlevende' de ervaringen van de vrouwen die partnergeweld meemaken volledig zal dekken. Wanneer ik de term 'slachtoffer' gebruik, verwijs ik daarom naar slachtofferschap als een continuüm tussen 'passief slachtoffer' en 'actief overlevende'.

Net als Ezzy vermoed ik dat de manier waarop vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk tijd- en contextafhankelijk is. Anders dan Ezzy ligt de focus van mijn onderzoek niet op de vraag hoe culturele discoursen doorwerken in de narratieve identiteiten, maar op de doorwerking van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. Ik zal echter mijn ogen niet sluiten voor de invloed van heersende gendernormen en de dominante positie van werk in de samenleving. Om de vraag naar de waarde van werk na beëindiging van de gewelddadige relatie beter te duiden, neem ik de visie dat de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zich in een *status passage* bevinden van Ezzy over. Anders dan Ezzy kijk ik niet naar werkverlies. Wel gaat de periode van herstel gepaard met een transitie van 'niet-werkende' naar 'werkende'. Net al Ezzy doel ik hier op 'betaald werk', waarbij ik in kaart wil brengen of het hebben van betaald werk een 'maatschappelijk gewaardeerde positie' betreft en het niet hebben van betaald werk als 'maatschappelijk niet-gewaardeerde positie' wordt beschouwd.

Terwijl Ezzy het verliezen van werk gelijkstelt aan een *breaching experiment* (Garfinkel, 1967), zie ik partnergeweld als *breaching experiment*. Het meemaken van partnergeweld verstoort per definitie de sociale orde doordat de fundamentele levensbehoefte veiligheid in het geding komt of geheel wegvalt en bepaalde zekerheden in een compleet ander licht komen te staan. In mijn onderzoek kijk ik bij het vaststellen van de narratieve identiteit van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld expliciet naar de impact van het meemaken van partnergeweld op de betekenisgeving van werk. Vervolgens verwacht ik dat zij een complex narratief

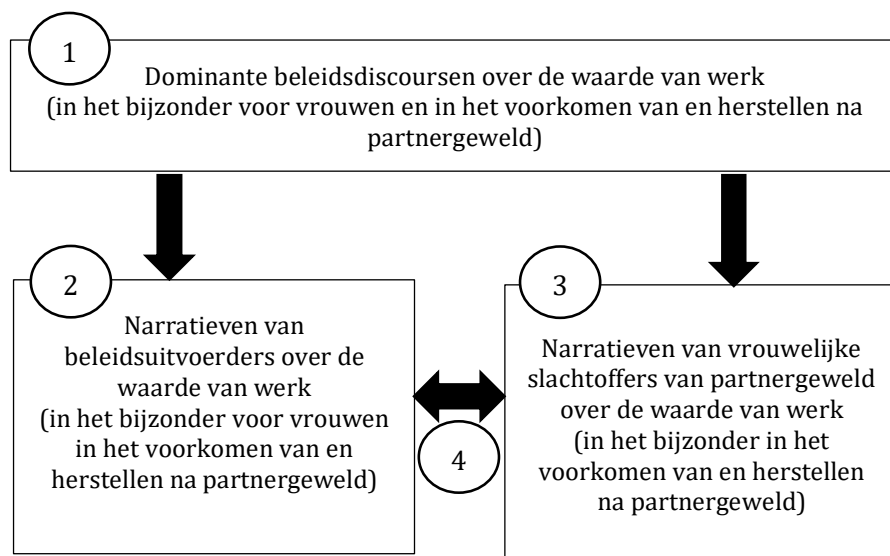
tentoonstellen en dat de waarde van werk ‘overschaduwd’ of ‘gecompliceerd’ wordt door de ervaring van partnergeweld.

1.5 Analytisch kader en uitwerking van de onderzoeksvragen

1.5.1 Analytisch kader

De centrale vraagstelling ‘Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?’ belicht ik in mijn onderzoek vanuit verschillende perspectieven. Het analytisch kader dat ik hiervoor toepas, is in Figuur 2 schematisch weergegeven.

Figuur 2. Analytisch kader van de vraagstelling van dit onderzoek.

In Figuur 2 geven de getallen 1 tot en met 4 elk een ander perspectief weer op de vraag naar de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Het eerste perspectief dat ik nader onderzoek is dat van beleidsmakers (1). In lijn met de theoretische uitgangspunten van de discursieve psychologie ga ik ervan uit dat beleidsmakers de waarde van werk in Kamerstukken discursief construeren in dominante beleidsdiscoursen. Om verschuivingen in het spreken over de waarde van werk te lokaliseren en te duiden, pas ik het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006) toe en kijk ik of er in de loop der jaren veranderingen hebben plaatsgevonden in de dominantie van één of meerdere logica's en of dit heeft geleid tot verschuivingen binnen de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van

werk. Hierbij focus ik op het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen in de periode 1980–2018. In navolging van Tonkens (2009) identificeer ik de periode na 1980 als de periode waarin kritiek op de verzorgingsstaat breed gedragen werd. Tonkens identificeert vervolgens de periode na 2005 als een nieuwe fase (*“alles draait nu om participatie”*), maar stelt ook vast dat het jaartal 2005 *“tamelijk willekeurig is”* (p.10). Doordat er in het emancipatiebeleid en in de aanpak van geweld tegen vrouwen al rond de eeuwwisseling verschuivingen plaatsvonden in het spreken over de waarde van werk (zie hoofdstuk 3), start ik deze tweede periode in 2000. Daarnaast onderscheid ik nog een derde periode, die onder meer gekenmerkt wordt door de decentralisatie van overheidstaken op het gebied van jeugdzorg, maatschappelijke ondersteuning en arbeidsparticipatie naar gemeenten. Deze derde periode start ik in 2010, gelijk aan het einde van de kabinetten-Balkenende (2002–2010) en de start van de kabinetten-Rutte (2010–2023).

Het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) biedt me de mogelijkheid om het macrosociologisch perspectief te verbinden aan het microsociologisch perspectief en inzicht te geven op de manier waarop dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk ‘resoneren’ in de narratieven van beleidsuitvoerders (2) en de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld (3). Om het resoneren in de narratieven van beleidsuitvoerders te duiden, sluit ik aan bij het concept ‘discretionaire ruimte’ van Lipsky (1980, 2010). Daarin hebben beleidsuitvoerders een potentieel tot handelen (*agency*) om af te wijken van hetgeen wet- en regelgeving voorschrijft. Om het perspectief van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, definieer ik in navolging van Ezzy (2001, 2017) het spreken over de waarde van werk als een ‘interpretatief proces’. Daarbij hebben vrouwen *agency* om in het construeren van hun ‘narratieve identiteit’ (Ricoeur, 1984, 1985, 1988) de dominante beleidsdiscoursen te accepteren, manipuleren of te transformeren, wat ik zal aanduiden als ‘discursieve ruimte’.

Om, tot slot, inzicht te krijgen in de invloed van (direct) contact tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld op het spreken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld (4), pas ik de theoretische kaders van Lipsky (1980, 2010) en Ezzy (2001, 2017) toe om verschuivingen in de narratieven vanuit respectievelijk het perspectief van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden.

1.5.2 Onderzoeksvragen

In lijn met het opgestelde analytisch kader en de vier verschillende perspectieven (getallen 1 t/m 4 in Figuur 2) heb ik een viertal onderzoeksvragen geformuleerd, die ik met behulp van de theoretische kaders van Bröer, Boltanski en Thévenot, Lipsky en Ezzy heb gespecificeerd in een aantal deelvragen.

1. Wat zijn in Nederland dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk? *(Hoofdstuk 3)*
 - a. Hoe wordt de waarde van werk in de periode 1980–2018 geformuleerd in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen?
 - b. Welke discoursen zijn als dominant aan te duiden?
 - c. Welke logica's van rechtvaardiging zijn te herkennen bij het structureren van de dominante beleidsdiscoursen en zijn deze verwijzingen in de transitie van de Nederlandse verzorgingsstaat veranderd?
2. Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij beleidsuitvoerders? *(Hoofdstuk 4)*
 - a. Hoe wordt door uitvoerders van de Participatiewet en uitvoerders van de Wmo gesproken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?
 - b. In hoeverre maken beleidsuitvoerders in het spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld gebruik van hun 'discretionaire ruimte' door kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen?
3. Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? *(Hoofdstuk 5)*
 - a. Hoe wordt door vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld gesproken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld?
 - b. In hoeverre maken vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld gebruik van hun 'discursieve ruimte' door in de constructie van hun narratieve identiteit kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen?
4. Hoe verschuift het resoneren van dominante beleidsdiscoursen in de interactie tussen de beleidsuitvoerders en doelgroep van beleid? *(Hoofdstuk 6)*
 - a. Wat zijn overeenkomsten en verschillen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk?
 - b. Welke verschuivingen in het spreken over de waarde van werk vinden plaats wanneer uitvoerders van de Participatiewet en uitvoerders van de Wmo in contact komen met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?

1.6 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk beschrijf ik het proces van dataverzameling en -analyse. In hoofdstuk 3 identificeer ik de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk (eerste onderzoeksvraag). In hoofdstuk 4 kijk ik hoe beleidsuitvoerders spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld en hoe beleidsdiscoursen in deze narratieven resoneren (tweede onderzoeksvraag). In hoofdstuk 5 stel ik vast hoe vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk en hoe de dominante beleidsdiscoursen in hun narratieven resoneren (derde onderzoeksvraag). In hoofdstuk 6 kijk ik of het spreken over de waarde van werk verandert wanneer zij met elkaar in contact komen (vierde onderzoeksvraag). In het concluderende hoofdstuk geef ik antwoord op de centrale onderzoeksvraag en reflecteer ik op de bevindingen.

2 Opzet van het onderzoek

Om inzicht te krijgen in de vraag hoe beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk, pas ik de methode van 'discoursanalyse' toe. In hoofdstuk 1 heb ik de theoretische uitgangspunten van deze methode beschreven. Dit hoofdstuk beschrijft het proces van dataverzameling en -analyse.

Mijn promotieonderzoek vloeit voort uit het door ZonMw gesubsidieerde onderzoek naar de effecten en werkzame mechanismen van de interventie De Nieuwe Toekomst. Het heeft extra verdieping gekregen door in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap onderzoek uit te voeren naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en het risico op partnergeweld. In paragraaf 2.1 volgt een korte inleiding over de dataverzameling in beide onderzoeken. In paragraaf 2.2 licht ik toe welke data ik heb gebruikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen van mijn promotieonderzoek, waarbij ik ook bespreek welke keuzes zijn gemaakt in het verzamelen van Kamerstukken, het afnemen van interviews en de observaties. In paragraaf 2.3 volgt een beschrijving van het analyseproces. Paragraaf 2.4 beschrijft de rapportagefase van dit onderzoek.

2.1 Beschrijving van onderliggende onderzoeken

2.1.1 Evaluatie van De Nieuwe Toekomst

In 2012 is de interventie De Nieuwe Toekomst ontwikkeld. Deze interventie richt zich op het bevorderen van economische zelfstandigheid, via betaald werk, van vrouwen die partnergeweld hebben ervaren. Om inzicht te krijgen in de effecten en werkzame mechanismen van De Nieuwe Toekomst is binnen het ZonMw-programma *Vakkundig aan het werk* van 2018–2022 een *mixed methods*-onderzoek uitgevoerd. In dit onderzoek had ik zowel de rol van projectleider als hoofdonderzoeker. De kwalitatieve data uit de procesevaluatie staan aan de basis van mijn promotieonderzoek. Voor een gedetailleerde beschrijving van de onderzoeksopzet van het gehele *mixed methods*-onderzoek verwijs ik naar de publicatie *Een nieuwe toekomst voor slachtoffers van (ex-) partnergeweld* (Bouma & Steijaert, 2022, pp. 19–46). Eind 2017 is de opzet van onderhavig onderzoek aan de ethische commissie van de UVA/AISSR (Amsterdam Institute for Social Science Research) voorgelegd en onder referentienummer 2017–AISSR–8579 goedgekeurd.

De kwalitatieve data zijn tegelijkertijd met de kwantitatieve data verzameld door het uitvoeren van een procesevaluatie. Hierin is een realistische

evaluatiebenadering toegepast (Pawson & Tilly, 1997) en is gestart met het opstellen van zogenaamde CMO-configuraties. Dit is een uiteenzetting van de theoretische uitgangspunten van de interventie, die beschrijft hoe de context (C) en mechanismes (M), in theorie, een sociaal proces vormen dat leidt tot de gewenste uitkomsten (O; Outcome). Door toepassing van een meervoudige casestudy (Yin, 2014) zijn correlaties tussen mechanismen (M) en uitkomsten (O) in verschillende contexten (C) geïdentificeerd, waarmee het mogelijk werd een antwoord te geven op de vraag: ‘wat werkt, voor wie en in welke omstandigheid?’ (Pawson & Tilly, 1997).

In de procesevaluatie was de eenheid van analyse (casus) de centrumgemeente. In tien centrumgemeenten zijn interviews afgenomen met stakeholders. Deze stakeholders zijn onderverdeeld in drie groepen: (1) Beleid (beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en Re-integratie), (2) Praktijk (medewerkers vrouwenopvang en re-integratiedienst), en (3) DNT (uitvoerders van de interventie De Nieuwe Toekomst). De laatste stakeholdergroep bestond uit projectleiders en trainers van de interventie De Nieuwe Toekomst, die werkzaam konden zijn bij de vrouwenopvang, een re-integratiedienst of een vrouwenorganisatie. Aanvullend zijn er interviews uitgevoerd met twaalf deelnemers aan de interventie.

In twee van de tien centrumgemeenten zijn er bij twee groepen deelnemers van De Nieuwe Toekomst observaties uitgevoerd van de basistraining (10 bijeenkomsten) en de intervisie met de (vrijwillige) coaches (2-4 bijeenkomsten). Deze coaches gaven vanaf de vierde bijeenkomst van de basistraining ongeveer negen maanden lang individuele begeleiding aan de deelnemers.

2.1.2 Onderzoek naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld

Tijdens het uitvoeren van de evaluatie van De Nieuwe Toekomst en mijn promotieonderzoek werd de motie van voormalig Tweede Kamerlid Van den Hul aangenomen over het uitvoeren van een genderspecifiek onderzoek naar het verband tussen de financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en het risico op partnergeweld (TK, 2019-2020, 35 300 VIII nr. 130). De directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vertaalde dit verzoek naar een onderzoeksopdracht die diende te bestaan uit een literatuurstudie naar dit verband en interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Vanwege de inhoudelijke overlap met het onderzoek naar De Nieuwe Toekomst en mijn promotieonderzoek is aan mij gevraagd of ik de literatuurstudie, waarvoor ik al voorbereidingen had getroffen, kon continueren en de interviews die vanuit het onderzoek naar De Nieuwe Toekomst zijn uitgevoerd zou kunnen verbreden. Na overleg met zowel ZonMw als mijn promotoren, voerde ik dit onderzoek vanuit Atria als projectleider en hoofdonderzoeker uit.

De bevindingen uit de literatuurstudie zijn gebundeld in een beleidsrapport (Bouma et al., 2020) en een *peer-reviewed* artikel (Bouma, 2021a). De bevindingen uit de interviews zijn gepubliceerd in een beleidsrapportage (Bouma, 2021b). Hoofdstuk 5 van dit proefschrift en de laatstgenoemde publicatie zullen overeenkomsten bevatten.

2.2 Dataverzameling

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen maak ik gebruik van verschillende databronnen. Om dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk te identificeren, zijn Kamerstukken verzameld. Om in kaart te brengen hoe beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk in het ondervinden van en herstellen na partnergeweld, hoe de dominante beleidsdiscoursen in hun narratieven resoneren en of er verschuivingen plaatsvinden wanneer zij met elkaar in contact komen, zijn interviews en observaties uitgevoerd. In dit promotieonderzoek is de focus *hoe* beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk en niet *hoe vaak* bepaalde uitingen voorkomen. Er is om die reden geen sprake van *random sampling*, maar van *purposive sampling* (zie ook Cresswell & Plano Clark, 2011; Patton, 2002). Zo zijn er Kamerstukken geselecteerd waarin de kans groot is dat beleidsmakers spreken over de waarde van werk (en meer specifiek spreken over de waarde van werk voor vrouwen) en zijn er beleidsuitvoerders geïnterviewd die beleid maken voor of direct in contact staan met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Hieronder licht ik het proces van dataverzameling toe.

2.2.1 Corpus voor discoursanalyse van beleid

Voor het identificeren van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk heb ik Kamerstukken verzameld waarin beleidsmakers nieuw beleid over sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van partnergeweld aankondigden. Om verschuivingen in het spreken over de waarde van werk te lokaliseren heb ik Kamerstukken verzameld over de periode 1980–2018. Deze periode vertoonde de eerste tekenen van hervorming van de verzorgingsstaat, een vergrote nadruk op ‘participatie’ en het decentraliseren van overheidstaken op het gebied van jeugdzorg, maatschappelijke ondersteuning en arbeidsparticipatie (zie ook §1.5.1). In Bijlage 1 is een bronnenlijst opgenomen.

De Kamerstukken over sociale zekerheid fungeren als primaire databron om de hervormingen van het stelsel van sociale zekerheid en de manier waarop beleidsmakers spreken over de waarde van werk te duiden. Hiertoe heb ik Kamerstukken verzameld waarin de Wmo 2015, de Participatiewet en hun

voorgangers werden behandeld. Bij de bespreking van de opbouw van de verzorgingsstaat gaat dit om de aankondiging van de Algemene wet bijzondere ziektekosten (Awbz) en de Algemene Bijstandswet (Abw), die als sluitstuk van de verzorgingsstaat beschouwd werden (Schuyt, 2013). Voor de periode 1980–2018 gaat het om de volgende Kamerstukken:

- Memories van toelichtingen van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en Wet werk en bijstand (Wwb), die door beleidsmakers als sluitstuk van een activerend stelsel van sociale zekerheid werden gepositioneerd (TK, 2002–2003, 28 870, nr. 3, p. 21);
- Nota van wijzigingen ter invoering van de Wmo 2015 en de Participatiewet, die aan de basis stonden van de decentralisaties en een periode van *“heroriëntatie op wat van waarde is”* inluide (Duyvendak & Tonkens, 2018, p. 17).

De reactie van het kabinet-Balkenende op het WRR-rapport *Waarden, normen en de last van het gedrag* en de regeerakkoorden van de kabinetten-Balkenende en de kabinetten-Rutte fungeren als bronnen om de transitie van de verzorgingsstaat in een breder beleidskader te plaatsen. De troonrede van koning Willem Alexander uit 2013 heb ik als secundaire bron gebruikt om aan te duiden dat de transitie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving ook buiten de Tweede Kamer met de samenleving gedeeld werd. Ook heb ik krantenberichten als bron gebruikt die verslag deden van de toespraak van Wim Kok op het PvdA-congres in 1991, waarbij hij in zijn functie als vicepremier en minister van Financiën over een ‘participatiesamenleving’ sprak.

Om te identificeren hoe beleidsmakers spreken over de waarde van werk voor vrouwen, heb ik over de periode 1980–2018 alle kamerbrieven met aankondigingen en omschrijvingen van het emancipatiebeleid verzameld: *Beleidsplan Emancipatie 1985*, *Emancipatiebeleidsprogramma Met het oog op 1995*, *Emancipatiebeleid 1996*, *Emancipatie Beleidsplan 1997*, *Meerjarenprogramma emancipatiebeleid 2000*, *Emancipatie en Familiezaken 2003*, *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010*, *Emancipatiebeleid 2008–2011*, *Vrouwenemancipatie en homo-emancipatie 2011–2015*, *Emancipatiebeleid 2013–2016* en *Emancipatiebeleid 2018–2021*. Daarnaast heb ik gebruikgemaakt van secundaire bronnen, zoals adviezen van de Sociaal-Economische Raad en Emancipatieraad, om (de verschuivingen in) het spreken over de waarde van werk voor vrouwen in een bredere maatschappelijke context te plaatsen. Ook heb ik de krantenberichten die verslag deden van de toespraak van minister Aart Jan de Geus (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) tijdens de viering van het 25-jarige bestaan van het emancipatiebeleid als bron gebruikt.

De Kamerstukken over nieuw emancipatiebeleid bevatten vaak teksten over de aanpak van partnergeweld. Daarnaast heb ik Kamerstukken gebruikt die nieuw, landelijk beleid ter bestrijding van partnergeweld aankondigden: *Bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes* (1983), *Privé geweld – publieke zaak* (2002) en *Geweld hoort nergens thuis* (2018).

2.2.2 Semi-gestructureerde interviews met beleidsuitvoerders⁶

Selectie

In de effectmeting van De Nieuwe Toekomst zijn alle centrumgemeenten die tussen 2018 en 2021 de interventie uitvoerden ($N=8$) als interventiegemeente en evenveel *gematchte* centrumgemeenten ($N=8$) als controlegemeente inbegrepen. De begroting gaf ruimte om in de procesevaluatie tien van deze zestien gemeenten te includeren, waarbij rekening is gehouden met regionale spreiding en diversiteit in omvang van gemeenten.

In deze tien centrumgemeenten zijn in de periode tussen maart 2018 en maart 2020 in totaal 51 (groeps)interviews afgenomen met stakeholders. In de vijf gemeenten die De Nieuwe Toekomst uitvoerden (interventiegroep) omvatte dit twee interviewronden met stakeholders van de drie stakeholdergroepen ('beleid'; 'praktijk' en 'De Nieuwe Toekomst', zie ook §2.1.1). De eerste ronde vond plaats bij de start van een nieuwe groep deelnemers van De Nieuwe Toekomst. De tweede ronde vond ongeveer een jaar later bij afronding van de groepen plaats. In de vijf centrumgemeenten die De Nieuwe Toekomst niet uitvoerden (controlegroep), is één interviewronde uitgevoerd met stakeholders uit de groepen 'beleid' en 'praktijk', dat ongeveer tegelijkertijd plaatsvond als de eerste interviewronde van de interventiegemeente waaraan desbetreffende controlegemeenten *gematcht* was.⁷

In mijn promotieonderzoek spreek ik niet van 'stakeholders', maar van 'beleidsuitvoerders' waarbij ik onderscheid maak tussen 'uitvoerders van de Participatiewet' en 'uitvoerders van de Wmo'. De groep 'beleid' bestaat uit Beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld (Wmo) en Beleidsmakers Re-integratie (Participatiewet) en de groep 'praktijk' uit medewerkers in de vrouwenopvang (Wmo) en medewerkers van een re-integratiedienst (Participatiewet). In de stakeholdergroep 'De Nieuwe Toekomst' heb ik de projectleiders en trainers die werkzaam waren bij een instelling voor vrouwenopvang als 'uitvoerders van de Wmo' gecategoriseerd. Degenen die werkzaam waren bij een re-integratiedienst of een regionale vrouwenorganisatie die als opdracht had de arbeidsparticipatie van vrouwen te vergroten, vallen onder de categorie 'uitvoerders van de Participatiewet'. Vijf interviews met projectleiders en trainers zijn uitgesloten omdat zij werkzaam waren bij een vrouwenorganisatie en in hun dagelijkse werkzaamheden niet verantwoordelijk waren voor de opvang van vrouwen of het bieden van ondersteuning naar re-integratie. Dat betekent dat mijn analyse is gebaseerd op 46 (groeps)interviews. Aan deze interviews hebben in totaal zeventien

⁶Deze paragraaf kent overeenkomsten met paragraaf 2.7.2 van de publicatie *Een nieuwe toekomst voor slachtoffers van (ex-)partner geweld* (Bouma & Steijaert, 2022).

⁷In dit proefschrift duid ik de vijf interventiegemeenten aan met A1 t/m E1 en de vijf controlegemeente met A0 t/m E0.

beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld, veertien beleidsmedewerkers Re-integratie, twintig medewerkers vrouwenopvang en acht medewerkers re-integratiedienst deelgenomen.

Afname van de interviews

Alle interviews in de periode voor maart 2020 zijn, met uitzondering van een enkel telefonisch interview, face-to-face en op locatie van de stakeholders uitgevoerd. In de controlegemeenten betroffen dit veelal groepsinterviews. In de interventiegemeenten zijn de interviews individueel afgenomen en vond alleen op verzoek een enkele keer een dubbelinterview plaats. De laatste drie interviews vonden in maart 2020 plaats en zijn vanwege de ingestelde coronamaatregelen telefonisch afgenomen. Alle interviews zijn door mij en Sonja van der Kemp uitgevoerd (destijds werkzaam bij onze samenwerkingspartner Panteia).

De vragenlijsten voor de eerste interviewronde met de stakeholdersgroepen 'Beleid', 'Praktijk' en 'De Nieuwe Toekomst' zijn opgenomen in Bijlage 2 (A, B en C). Voor elke groep stakeholders is gebruikgemaakt van semi-gestructureerde vragenlijsten, die alle gestructureerd zijn naar het *output/outcome*-model. Dit model wordt veel gebruikt bij de implementatie en evaluatie van beleid en interventies en onderscheidt de fases *input*, *throughput*, *output* en *outcome*. Ten tijde van de eerste interviewronde had ik de centrale vraagstelling van mijn promotieonderzoek nog niet tot in detail geformuleerd. De vraag over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers was daarom geen expliciet onderdeel van deze interviewronde. Wel gaven de beleidsuitvoerders indirect antwoord op deze vraag. Vooral vragen over de positionering van de interventie De Nieuwe Toekomst als re-integratietraject of hulpverleningstraject en vragen over hun visie op (de haalbaarheid van) het doel 'bevordering van economische zelfstandigheid' gingen vaak gepaard met een visie op de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Onderstaand fragment is daar een voorbeeld van.

Interviewer: "En als het gaat om het beleidsterrein van huiselijk geweld, valt participatie en arbeidsparticipatie daaronder?"

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld: "Niet specifiek. Natuurlijk is het...Als je hulpverleent in het traject, begint het feitelijk eerst bij veiligheid herstellen en dan zorgen dat het duurzaam kan herstellen. En daar, ja... Arbeidsparticipatie is eerder een middel dan een doel, zeg maar. Het helpt in de... in de zelfredzaamheid... het helpt om het leven weer zo normaal mogelijk maken." (Gemeente B1, 42:86 ¶ 314–317).

Ten tijde van de tweede interviewronde voerde ik ook de literatuurstudie naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en het risico op

partnergeweld uit. Doordat al snel duidelijk werd dat dit verband complex was, zijn in de vragenlijst van de tweede ronde extra vragen opgenomen over de visie van beleidsuitvoerders op de doelstelling van De Nieuwe Toekomst (bevorderen van economische zelfstandigheid). In Tabel 2 staan deze twee vragen en suggesties voor de interviewer om hierop door te vragen (rechts) afgebeeld. In Bijlage 2D is de gehele vragenlijst opgenomen.

Tabel 2. Fragment van de vragenlijst voor de tweede interviewronde van de evaluatie van De Nieuwe Toekomst.

Vraag	Subvragen
2a. Eén van de doelen die de interventie De Nieuwe Toekomst nastreeft, is het bevorderen van de economische zelfstandigheid voor vrouwen die geweld hebben meegemaakt. Hoe kijkt u hier tegenaan?	- Wat verstaat u onder economische zelfstandigheid? - Vindt u dit een belangrijk doel? - Is economische zelfstandigheid belangrijk voor vrouwen die geweld hebben meegemaakt? - Is dit doel (economische zelfstandigheid van vrouwen die geweld hebben meegemaakt), naar uw mening, door De Nieuw Toekomst te bereiken? - Wat is er (nog meer) nodig om dit doel te bereiken?
2b. Het einddoel (stip op de horizon) dat De Nieuwe Toekomst nastreeft is het voorkomen van herhaling van geweld. Hoe kijkt u hier tegenaan?	- Leidt economische zelfstandigheid, volgens u, tot een verminderd risico op herhaling van geweld? - Is dit doel (economische zelfstandigheid van vrouwen die geweld hebben meegemaakt) naar uw mening, door De Nieuw Toekomst te bereiken? - Wat is er (nog meer) nodig om dit doel te bereiken?

2.2.3 Semi-gestructureerde interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld⁸

Selectie

De geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld hebben allen deelgenomen aan de effectmeting van De Nieuwe Toekomst. Om aan de effectmeting mee te kunnen doen, dienden de vrouwen te voldoen aan dezelfde selectiecriteria die De Nieuwe Toekomst hanteert voor deelname aan de interventie. De voorwaarden om in aanmerking te komen voor De Nieuwe Toekomst zijn (Storms & Visser, 2018, p. 5):

⁸ Deze paragraaf bevat identieke tekstdelen uit paragraaf 3.1 van de publicatie *Een nieuwe toekomst voor slachtoffers van (ex-)partnergeweld* (Bouma & Steijaert, 2022) en paragraaf 1.4 van de publicatie *Als je werkt, dan kun je echt leven* (Bouma, 2021b).

- Vrouw zijn en ervaringen hebben met (ernstig) huiselijk geweld.
- Het huiselijk geweld is gestopt en door de vrouw voldoende verwerkt om zich te kunnen richten op haar toekomst; dit is vaak na een periode van crisisopvang en/of intensieve hulpverlening.
- Factoren die voor de vrouw ernstig belemmerend kunnen werken om zich op haar toekomst te richten zijn in beeld en er zijn stappen gezet om de belemmerende werking te verminderen. Specifiek gaat het daarbij om schuldenproblematiek en huisvesting.
- Deelnemer is gemotiveerd om het leven weer op te pakken en maatschappelijk actief te worden/een nieuwe wending aan het leven te geven.
- Deelnemer beheerst de Nederlandse taal voldoende (spreken, lezen en schrijven) om aan de training te kunnen deelnemen en de opdrachten te maken.
- Deelnemer heeft geen of zeer beperkt (on)betaald werk en heeft ondersteuning nodig om stappen te zetten richting economische zelfstandigheid.

Daarnaast zijn er contra-indicaties voor deelname opgesteld (Storms & Visser, 2018, p. 5). Wanneer een potentiële deelnemer ernstige psychiatrische problematiek en/of ernstige verslavingsproblematiek en/of aanvullende problemen (bijvoorbeeld schulden of huisvesting) heeft die dermate ernstig of van invloed zijn dat ze de vrouw belemmeren om deel te nemen aan de interventie, kan zij (nog) niet deelnemen aan De Nieuwe Toekomst. Ook moeten vrouwen cognitief in staat zijn om volwaardig aan de training deel te nemen. In de methodiekb beschrijving staat dat het lastig is om hier een criterium aan te hangen en is het hebben van een lichte of ernstigere verstandelijk beperking als contra-indicatie ingesteld.

In totaal zijn er 137 vrouwen in de effectmeting geïnccludeerd. Eén vrouw bleek met een leeftijd van 73 jaar tijdens de eerste meting niet binnen de onderzoekspopulatie te vallen omdat zij niet tot de beroepsbevolking behoort, en is niet meegenomen in het uiteindelijke onderzoek. Van de 136 vrouwen hadden er 81 deelgenomen aan de interventie De Nieuwe Toekomst. Zij werden gecategoriseerd als 'interventiegroep'. De andere 55 vrouwen woonden in één van de centrumgemeenten die de interventie niet aanboden en werden gecategoriseerd als 'controlegroep'. Na inclusie in het onderzoek is de vrouwen gevraagd om binnen een periode van 1,5 jaar op vijf meetmomenten deel te nemen aan een survey. Na afronding van de laatste meting ontvingen de vrouwen een mail met de vraag of ze bereid waren deel te nemen aan een extra verdiepend interview over de ervaren ondersteuning na partnergeweld en de waarde van werk. Vervolgens hebben 22 vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt hier positief op gereageerd en is met al deze vrouwen een interview afgenomen. Dit impliceert dat, naast de financiële

kaders van het onderzoeksproject, ook de bereidheid tot deelname aan een vervolginterview de afbakening van het onderzoek heeft bepaald.

Achtergrondkenmerken van de geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld

In de effectmeting zijn achtergrondkenmerken uitgevraagd, zo ook van de 22 geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. In Tabel 3 is van deze vrouwen een aantal achtergrondkenmerken opgenomen.⁹ De genoemde namen zijn pseudoniemen.

Alle 22 vrouwen hebben partnergeweld ervaren. Twintig vrouwen hebben tijdelijk in een opvanglocatie van de vrouwenopvang gewoond. De andere twee vrouwen hebben vanuit de vrouwenopvang ambulante hulp ontvangen. Twaalf vrouwen hebben vanuit de interventie De Nieuwe Toekomst ondersteuning ontvangen. De vorm, intensiteit en duur van het geweld voorafgaand aan de ontvangen hulp en ondersteuning is niet bekend.¹⁰ Ten tijde van het interview hadden alle vrouwen de relatie met de gewelddadige partner beëindigd.

De leeftijd varieert tussen de 27 en 62 jaar met een gemiddelde leeftijd van 39 jaar. De 22 vrouwen hebben gemiddeld twee kinderen. De leeftijd van de kinderen varieert van 7 maanden tot 22 jaar; negen vrouwen hebben thuiswonende kinderen van 4 jaar of jonger. Van twaalf vrouwen zijn één of beide ouders in het buitenland geboren: Afghanistan, Antillen, Aruba, Bosnië, Indonesië, Marokko, Rusland, Suriname of het Verenigd Koninkrijk. Zes vrouwen zijn zelf in het buitenland geboren: Afghanistan, Antillen, Aruba, Marokko, Rusland of Suriname.

Twee vrouwen hebben een universitaire opleiding met een diploma afgerond, drie vrouwen hebben een hbo-diploma gehaald, elf vrouwen hebben een mbo-opleiding afgerond en vijf vrouwen de middelbare school (vmbo, mavo of havo). Eén vrouw heeft geen diploma. Op één vrouw na hadden alle vrouwen werkervaring. Voor zestien vrouwen geldt dat ze in de vijf jaar voorafgaand aan de eerste meting van het effectonderzoek een betaalde baan hadden.

Afname van de interviews

De interviews vonden in drie periodes plaats: juli 2020, november 2020 en maart 2021. Vanwege de coronamaatregelen die in deze periodes golden, zijn de interviews telefonisch afgenomen. De interviews duurden gemiddeld 60–80 minuten en zijn door mij en Sonja van der Kemp (Panteia) uitgevoerd. Voorafgaand aan de interviews

⁹ Op het moment van de 0-meting, afgenomen tussen januari 2018 en oktober 2019.

¹⁰ De Nieuwe Toekomst is een toekomstgerichte aanpak. Stilstaan bij het in het verleden ervaren geweld zou daarom een potentieel risico op het te behalen individuele resultaat vormen. Daarom is in de eerste drie metingen alleen gevraagd of de respondent nog bang was voor haar ex-partner. In de laatste twee metingen, die na afloop van de interventie plaatsvonden, is middels de Composite Abuse Scale (CAS) in kaart gebracht of er sprake was van herhaling van partnergeweld.

is een semi-gestructureerde vragenlijst opgesteld met een klein aantal uitgeschreven vragen en suggesties voor extra vragen ter verdieping. In Bijlage 2 zijn de vragenlijsten opgenomen voor de interviews met vrouwen die deelnamen aan De Nieuwe Toekomst (Bijlage 2E) en vrouwen die niet deelnamen aan deze interventie (zie Bijlage 2F).

De vragenlijst bestond uit twee delen. In het eerste deel werden vragen gesteld over de ontvangen ondersteuning in de (re-)integratie naar werk. Voor de twaalf vrouwen die De Nieuwe Toekomst hebben gevolgd, is ten behoeve van de evaluatie van deze interventie in hetzelfde interview gevraagd om hun ervaringen te beschrijven en te reflecteren op de (meer)waarde van de interventie. In het tweede deel van het interview stond de vraag naar de waarde van werk centraal en werd de vrouwen gevraagd te reflecteren op de waarde van werk en, in lijn met de opzet van De Nieuwe Toekomst, de waarde van economische zelfstandigheid in het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld. Aan de vrouwen die voorafgaand of gedurende de gewelddadige relatie werkten is gevraagd welke invloed het leven in een gewelddadige relatie had op hun werksituatie en, andersom, welke invloed het hebben van werk heeft gehad op het leven in een gewelddadige relatie. Aan de vrouwen zonder recente werkervaring is hun visie gevraagd op de waarde van werk voorafgaand aan en gedurende een gewelddadige relatie. Aan alle 22 vrouwen is gevraagd om de waarde van werk voor henzelf, op dat moment, te beschrijven en te reflecteren op de vraag welke invloed het hebben van werk kan hebben in het herstelproces.

Er is bewust gekozen om in de interviews geen vragen te stellen over het meegemaakte geweld of een risico op (herhaling van) geweld. Wel namen de vrouwen zelf de ruimte om soms incidenten van geweld uit het verleden te beschrijven die door hen relevant werden geacht bij het beantwoorden van de vragen. Als interviewers boden we een luisterend oor, maar probeerden we ook de focus te behouden en de vrouwen terug te brengen naar het beantwoorden van de vragen over de ontvangen ondersteuning en de waarde van werk.

Het interview werd afgesloten met de vragen of er nog onderwerpen onbesproken waren en hoe ze het interview hadden ervaren. Op deze laatste vraag is unaniem in positieve termen geantwoord.

Tabel 3. Achtergrondkenmerken van de geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld.

Pseudoniem	Deelname DNT	Leeftijd	Leeftijd kinderen	Opleidingsniveau	Einddatum laatste baan	Start hulp opvang
Carmen	Ja	27	2j	mbo	jun. '19	feb. '19
Myrthe	Ja	28	6j, 7m	mbo	jul. '17	mei '17
Verona	Ja	31	6j, 4j	mbo	jun. '17	jan. '15
Rowena	Ja	32	11j, 5j	mbo	feb. '19	jun. '19
Inge	Ja	33	4j, 3j	hbo	jun. '17	jun. '17
Tineke	Ja	38	18j, 17j	mavo	jan. '14	jan. '14
Maryam	Ja	44	22j, 13j, 9j, 4j	basisonderwijs	jan. '00	jun. '18
Amira	Ja	46	13j, 10j	havo	dec. '11	sep. '13
Noor	Ja	46	13j, 6j	mbo	jan. '04	jun. '14
Nisa	Ja	47	20j, 18j, 15j, 12j, 5j	mbo	apr. '14	jan. '17
Roos	Ja	49	19j	mbo	aug. '15	aug. '18
Saar	Ja	62	15j	havo	jan. '15	jan. '15
Amber	Nee	28	3j	vmbo	jun. '16	nov. '18
Veerle	Nee	28	4j	mbo	jul. '13	okt. '18
Maud	Nee	29	-	mbo	okt. '18	jul. '17
Farah	Nee	33	2j	mbo	jul. '09	aug. '17
Layla	Nee	34	3j	wo	-	apr. '18
Lieke	Nee	40	10j, 7j	hbo	sep. '16	sep. '16
Aniek	Nee	42	-	mbo	nov. '09	jan. '09
Linda	Nee	44	11j	vmbo	-	nov. '18
Arina	Nee	48	9j, 7j	hbo	jun. '14	jul. '18
Jasmina	Nee	49	19j, 17j, 15j, 12j	wo	-	jan. '19

2.2.4 Observaties

Selectie

Uit de eerste interviewronde met de diverse stakeholders kwam naar voren dat de interventie De Nieuwe Toekomst op regionaal niveau op diverse manieren werd geïmplementeerd. Grofweg waren er twee verschillende manieren: (1) de interventie werd als nazorgtraject ingezet en grotendeels uitgevoerd door uitvoerders van de Wmo, of (2) de interventie werd als re-integratie-traject ingezet en grotendeels uitgevoerd door uitvoerders van de Participatiewet.

In overeenstemming met het gekozen evaluatiekader van realistisch evalueren (Pawson & Tilly, 1997) en het uitgangspunt dat werkzame mechanismen en (vastgestelde) effecten niet alleen aan de interventie zelf gerelateerd zijn, maar ook aan contextuele factoren, is bij de evaluatie van De Nieuwe Toekomst besloten aanvullende observaties uit te voeren. Van de vijf centrumgemeenten die als interventiegroep deelnamen aan de procesevaluatie is één centrumgemeente gekozen die de interventie als ‘nazorgtraject’ beschouwde en één centrumgemeente die het als ‘re-integratietraject’ categoriseerde.

Gedurende de evaluatie van De Nieuwe Toekomst informeerden de projectleiders en trainers het onderzoeksteam meermaals over hun intenties om te starten met een nieuwe groep deelnemers. Aan de twee desbetreffende gemeenten is toestemming gevraagd om een volgende groep te observeren. De projectleiders en trainers gingen akkoord onder de voorwaarde dat alle deelnemers toestemming zouden geven. In de intakegesprekken werden potentiële deelnemers van De Nieuwe Toekomst al door projectleiders en trainers geïnformeerd over de mogelijkheid om deel te nemen aan de effectmeting. Hier werd de vraag naar toestemming tot het observeren van de training aan toegevoegd¹¹. Alle deelnemers gingen akkoord. Doordat de projectleider in de tweede gemeente pas na de start van de training gelegenheid vond om twee nieuwe deelnemers om toestemming te vragen, gingen de observaties in deze gemeenten later (vanaf de derde bijeenkomst) van start.

Uitvoering van de observaties

De observaties zijn door mijzelf uitgevoerd. In de periode februari 2019 tot en met april 2019 heb ik in de eerste centrumgemeente (waar De Nieuwe Toekomst als ‘nazorgtraject’ werd beschouwd) tien bijeenkomsten van de basistraining bijgewoond. Vanaf april 2019 startte voor de deelnemers het individuele coachingstraject en zijn twee intervisiebijeenkomsten met coaches geobserveerd.

¹¹ Het onderzoeksprotocol, de informatiebladen en verklaringen van toestemming zijn opgenomen als Appendix IV van de publicatie *Een nieuwe toekomst voor slachtoffers van (ex-) partnergeweld* (Bouma & Steijaert, 2022).

Omdat de coaches niet onder de categorie 'beleidsuitvoerders' vallen, heb ik deze observaties niet als databron meegenomen in dit proefschrift. In november 2019 vond vervolgens de afsluitende bijeenkomst plaats, die ook bijgewoond is. De observaties in de tweede gemeente startten in oktober 2019. Tot en met januari 2020 heb ik hier zeven trainingsbijeenkomsten bijgewoond. De twee intervisiebijeenkomsten vonden in februari 2020 en mei 2020 online plaats. Deze zijn geobserveerd maar zijn geen onderdeel van dit proefschrift. In deze gemeente is omwille van de coronamaatregelen geen afsluitende bijeenkomst georganiseerd.

In de eerste bijeenkomsten die ik in de gemeenten observeerde, was ik voor aanvang aanwezig en zat ik met de trainers te wachten totdat iedereen binnenkwam. Een aantal vrouwen merkte mij al op en identificeerde mij als 'de onderzoeker'. Op het moment dat iedereen aanwezig was en de trainers hun welkomstwoord hadden uitgesproken, stelde ik mijzelf voor, gaf ik extra toelichting op het onderzoek, mijn rol en mijn aanwezigheid en was er ruimte voor vragen. Ook lichtte ik toe dat ik tijdens de observaties aantekeningen maakte die ik thuis ging uitwerken, waarbij de kans bestond dat delen van de observaties en gesprekken als vignetten of citaten opgenomen werden in een publicatie. Hierbij is anonimiteit beloofd. Om die reden maak ik de namen van de gemeenten waar de observaties plaatsvonden niet bekend, noem ik geen namen en zullen de vignetten of citaten geen informatie bevatten die te herleiden is naar een persoon.

Gedurende de bijeenkomsten heb ik gepoogd om de 'vlieg op de muur' te zijn. Ik deed niet mee aan een discussie en nam ook niet de rol van assistent-trainer aan. Wel bood ik soms praktische ondersteuning aan de trainers, zoals het uitdelen van werkbladen en het klaarzetten en opruimen van tafels en stoelen. Ook haalde ik voor trainers en deelnemers soms koffie en thee en deelde ik de broodjes van de geleverde lunch uit. Daarnaast vonden er regelmatig korte gesprekken plaats met de vrouwen die naast me zaten of die ik op mijn weg naar de trainingsruimte of koffieautomaat tegenkwam. Voorafgaand en na afloop van de bijeenkomst hielp ik de trainers vaak met de voorbereidingen of het opruimen en vonden er gesprekken plaats waarin ik hen soms ook vroeg te reflecteren op de bijeenkomst. Hoewel ik tijdens de observaties door de vrouwen steeds meer betrokken werd bij de gesprekken die ze onderling voerden, nam ik ook hier de rol van observeerder aan, bood ik vooral een luisterend oor en stelde ik alleen vragen ter verduidelijking.

De observaties waren onderdeel van de evaluatie van De Nieuwe Toekomst. Ik heb geen gebruik gemaakt van een observatieprotocol; wel hanteerde ik aandachtspunten waarop ik me in iedere bijeenkomst richtte. Om zicht te krijgen op een 'modelgetrouwe' uitvoering, keek ik naar de manier waarop de training, zoals deze in het werkboek van de interventie beschreven was, in de praktijk vorm kreeg. Verschillen in interpretatie tussen 'papier' en praktijk schreef ik op als 'reflectie'. Bij het observeren van de tweede groep kwamen daar ook notities bij over de verschillen in uitvoer ten opzichte van de eerder geobserveerde groep.

Ook keek ik naar de interactie tussen trainers en vrouwen en tussen de vrouwen onderling en focuste ik me op wat werd gezegd. Doordat ik geen actieve participant was en niet aangesproken of vreemd aangekeken werd wanneer ik iets in mijn schrift opschreef, lukte het mij grote delen van de gevoerde gesprekken te noteren. Elke aanwezige had ik na de eerste voorstelronde een initiaal gegeven, dat ik elke week gebruikte. Ook maakte ik, met toestemming, foto's van de 'flip-overs' waarop de trainers het thema en de opdrachten van desbetreffende bijeenkomst hadden genoteerd, zodat ik bij het uitschrijven van mijn notities de lijn van de bijeenkomst aan bleef houden.

De trainingen besloegen een dagdeel en vonden veelal 's ochtends plaats, zodat ik dezelfde middag en/of avond mijn notities kon uitwerken in de vorm van veldnotities. De veldnotities hadden allen dezelfde structuur. Ik ving aan met de beschrijving van de bijeenkomst, waarbij ik mijn observaties combineerde met wat gezegd was (cursief). Mijn eigen reflecties plaatste ik tussen {}. Hieronder heb ik een fragment als voorbeeld opgenomen, dat afkomstig is uit mijn veldnotities van de eerste geobserveerde bijeenkomst.

2. Opwarmer¹²

T2 legt uit dat na de aftrap van de bijeenkomst altijd een opwarmer volgt. Iets wat leerzaam maar ook leuk is. Iets dynamisch. T1 legt opwarmer uit. In de ruimte hangen 4 A4'tjes, met een ruit, hart, klaver, schoppen. *Ga daar staan wat je doel is met DNT.* Hart staat voor emotie/gevoel. *Wil je bijvoorbeeld meer kunnen omgaan met je emotie? Of emotie beter kunnen delen?* Ruit voor actie/vaardigheden. T2: *Wil je bijvoorbeeld meer structuur in je leven? Of wil je actie ondernemen voor het vinden van werk?* Klaver staat voor sociaal/verbinding. *Wil je bijvoorbeeld meer mensen ontmoeten? Je sociale netwerk uitbreiden? Dan ga je daar staan.* Schoppen staat voor leren/kennis *Wil je meer leren? Over jezelf of een opleiding bijvoorbeeld?* *Ok. Nu gaan we allemaal staan en ergens bij staan.* De deelnemers verspreiden zich. Vrij natuurlijk. De enige die vragen heeft, is iemand die de taal niet goed begrijpt (D5). {Daarmee lijkt het alsof de vrouwen allemaal al duidelijke doelen voor ogen hebben. Ze vinden het niet lastig. Of vreemd.} Resultaat:

- Niemand bij hart (emotie/gevoel).
- 4 personen bij actie/vaardigheden. D1: *ik wil weer terug in de bejaardenzorg*, D2: *ik wil meer structuur. Meer actie ondernemen.* D3 geeft aan dat ze veel ideeën heeft, maar nooit de plannen echt uitvoert. Heeft daar hulp bij nodig. D4: *Ik wil werken.*

¹² In deze notitie zijn de initialen van de twee trainers vervangen door T1 en T2 en van de deelnemers vervangen door een 'D' in combinatie met een cijfer (1 t/m 9).

- 3 personen bij leren/kennis. D5 en D6 willen de Nederlandse taal beter leren. D5 wil ook werken. D7 wil een opleiding volgen (en daarna werken).
- 2 personen bij sociaal/verbinding. D8: *Ik woon sinds december hier en ben nieuw in [naam gemeente]. Ik ken nog niemand. Maar ik ben wel sociaal.* D9 vindt het moeilijk om zichzelf te zijn tussen andere mensen. Moeilijk om contact te leggen. Dat mag ze meer leren.

Trainers stellen soms vragen om te verhelderen. En bevestigen soms: *En dat wil je met DNT leren? Of: Dus je zoekt structuur in je leven. Een ritme? Met DNT kan dat inderdaad ook al. Met vaste tijden en huiswerk.*

Het tweede onderdeel van de velwerknottities betrof een uitwerking van de gesprekken die ik voorafgaand en/of afsluitend aan de training met de trainers had gevoerd. Het laatste onderdeel van de veldwerknottities noemde ik 'gedachtes achteraf', waarin ik reflecteerde op wat ik had gezien, gehoord en ervaren. In onderstaand fragment zijn delen van deze reflectie opgenomen, die eveneens afkomstig zijn uit de veldwerknottities van de eerste bijeenkomst die ik observeerde.

Gedachtes achteraf

- Trainers hebben duidelijk ervaring met de doelgroep.
 - Er wordt veel besproken tijdens zo'n eerste training. Je zou bij wijze van spreken heel lang bij een moodboard stil kunnen staan. Of bij de persoonlijke doelen. Daar was nu geen reflectie op.
 - De groep is erg divers. Maar lijkt ook veel gemeen te hebben. Veel deelnemers lijken te maken te hebben met laag zelfbeeld. Ook degenen die niet zo overkomen zeggen dat ze weinig zelfvertrouwen hebben. Plus, hun feedback is vrijwel gelijk. Ook de opgestelde huisregels 'respect voor elkaar' had iedereen, individueel van elkaar, opgeschreven.
 - Ze vonden het 'leuk'. Is dat voldoende? Wie zal er de volgende keer weer bij zijn?
 - Er zitten wel heel veel elementen in van complimenten geven. Misschien te veel? Overkill?
 - Het woord geweld is nooit gevallen. Meer in de trant 'dat wat ik heb meegemaakt'.
 - Ook veilig voelen is niet genoemd. Wel: weer gelukkig zijn. Eigen keuzes kunnen maken.
- (...)
- Veel van de vrouwen noemen dat ze weinig contacten hebben. Of weinig 'goede' contacten. Ze noemen onzekerheid als reden, maar misschien ook weinig vertrouwen in mensen? Benieuwd hoe de contacten tussen de vrouwen in de groep zich gaan ontwikkelen.

- 's Avonds kijken mijn vriend en ik de film *The Green Book*. Naast dat ik me nogal bevoorrecht voel dat ik in een gezellig café met mijn lieve vriend een heerlijke maaltijd kan eten en me nergens zorgen over hoeft te maken, komt er een citaat voorbij in de film die past bij deze dag. *“The world is full of lonely people afraid to make the first move”* (scene in hotelkamer, in reactie op opmerking van pianist dat hij zijn broer waarmee hij het contact is verloren niet gaat bellen want ‘hij weet waar ik ben’).

In de eerste gemeente heb ik niet alleen de training, maar ook de slotbijeenkomst bijgewoond. Om mijn dankbaarheid voor hun toestemming voor mijn aanwezigheid kenbaar te maken, heb ik voor alle vrouwen een zelfgemaakte traktatie met persoonlijke notitie gemaakt. Het was bijzonder om de vrouwen negen maanden na de training weer te zien. In de tweede gemeente vond vanwege de coronamaatregelen geen afsluitende bijeenkomst plaats. Wel kreeg de afsluiting van de training een feestelijk tintje doordat iedereen eten en drinken meebracht. Ik zal nooit vergeten dat na mijn uiting van dank, ikzelf werd bedankt voor mijn aanwezigheid en een aantal vrouwen mij op het hart drukte dat mijn werk als onderzoeker van waarde was in de aanpak van partnergeweld. Eén van de vrouwen duidde haar ervaring over mijn aanwezigheid bij de training als: *“jij was er, maar ook weer niet”*, waarna een ander aanvulde: *“nee, je was bijna onzichtbaar”*. Ik antwoordde met: *“dat was precies de bedoeling”*.

2.3 Analyse

In lijn met het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) ben ik gestart met een macrosociologische analyse van beleid om dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk te identificeren. Daarna volgde een microsociologische analyse van de data uit de interviews en observaties om vast te stellen hoe de dominante beleidsdiscoursen in de narratieven van beleidsuitvoerders enerzijds en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld anderzijds resoneren en of er verschuivingen plaatsvinden wanneer beide groepen met elkaar in contact komen.

In mijn onderzoek maak ik gebruik van interpretatieve analysemethoden. Ik ben me ervan bewust dat ikzelf ook interpretatiekaders gebruik om de werkelijkheid te duiden en dat het interpreteren van interpretaties eigenlijk ‘dubbele hermeneutiek’ betreft (Tromp, 2004). Zo houdt het risico op partnergeweld verband met sociaal-culturele rollen die aan mannen en vrouwen gekoppeld zijn en met de verschillen in macht, gelijkheid, afhankelijkheid en verwachtingen die daaruit voortvloeien (zie onder andere Römken, 1992; Römken et al., 2023; WHO, 2012, 2021). Ondanks dat mijn analysekader is gebaseerd op de doorwerking van dominante beleidsdiscoursen, zal ik de doorwerking van heersende gendernormen op het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van

partnergeweld niet negeren en zal ik dit ook in de desbetreffende hoofdstukken aanstippen. Daarnaast heb ik bij de data-analyse specifieke theoretische kaders gehanteerd. Om transparantie te bieden in mijn analyseproces, zal ik hieronder de gemaakte keuzes omschrijven en toelichten.

2.3.1 Discoursanalyse van Kamerstukken

Ter voorbereiding van de discoursanalyse zocht ik in de verzamelde Kamerstukken op de termen ‘werk’, ‘arbeid’ en ‘participatie’ en markeerde ik (in de pdf’s) deze tekstdelen. Opvallend is dat de term ‘partnergeweld’ zowel in het emancipatiebeleid als het beleid dat specifiek gericht is op het bestrijden van dit geweld zelden gebruikt wordt. Om te identificeren hoe beleidsmakers spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, heb ik de tekstdelen die gaan over ‘geweld tegen vrouwen’, ‘geweld tegen vrouwen en meisjes’, ‘sexueel geweld’, ‘seksueel geweld’, ‘vrouwenmishandeling’, ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’ en ‘huiselijk geweld’ (en ‘werk’, ‘arbeid’ of ‘participatie’ voorkwamen) gemarkeerd.

Om dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk te identificeren, heb ik de argumentatieve discoursanalyse¹³ van Hajer (1995) toegepast. De eerste stap is het identificeren van beleidsdiscoursen. Ik heb daartoe in de gemarkeerde tekstdelen gezocht naar overeenkomsten in het gebruik van *“beleidsconcepten, story-lines en metaforen”* (Bröer, 2006, p. 67). De tweede stap is het bepalen van dominantie. Hiertoe heb ik de volgende vragen beschouwd:

- Frequentie: komen discoursen vaker terug?
- Centraliteit: verwijzen meerdere teksten naar hetzelfde discours?
- Discours-coalitie: gebruiken meerdere partijen hetzelfde discours?
- Worden andere zienswijzen uitgesloten?
- Is een discours geïnstitutionaliseerd in beleidsmaatregelen en beleidsprocessen?

Ik vond het lastig om vast te stellen of andere zienswijzen werden uitgesloten. De vragen naar frequentie, centraliteit, discours-coalitie en institutionaliseren waren eenvoudiger te beantwoorden. Verschillende beleidsdiscoursen kwamen meerdere keren, in verschillende soorten Kamerstukken, bij meerdere ministers en staatssecretarissen van verschillende beleidsdomeinen terug en zijn uitgewerkt in beleidsmaatregelen en -programma’s. Door toepassing van het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006) kon ik verschuivingen in de manier waarop over de waarde van werk gesproken werd duiden. Wat ik hierbij continu in ogenschouw heb genomen, is dat ik als onderzoeker verwijs naar één of meerdere logica’s en geen

¹³ Bröer licht toe dat Hajer de term ‘argumentatief’ gebruikt om *“nadruk te leggen op de relationele aspecten van spreken en schrijven in beleidsprocessen: mensen proberen elkaar te overtuigen, gelijk te krijgen en posities te betrekken”* (Bröer, 2006:53).

uitspraken kan doen of de beleidsmakers deze verwijzing zelf ook (bewust) voor ogen hadden. Daarnaast geeft een discoursanalyse primair zicht op de manier waarop beleidsmakers *spreken* over de waarde van werk en heb ik me ervan weerhouden om uitspraken te doen over de manier waarop zij over de waarde van werk *denken* (Billig, 1996).

2.3.2 Discoursanalyse van interviews en observaties

Bij de analyse van de interviews en observaties heb ik het programma ATLAS.ti (versie 9.1.3) als hulpmiddel gebruikt. Alle interviews zijn met toestemming opgenomen. De audiobestanden zijn woordelijk uitgeschreven door een transcriptiebureau. De transcripten van de interviews en de veldwerknottities van observaties zijn ieder onder een aparte projectnaam geïmporteerd, geordend en gecodeerd. In het onderzoek naar de effecten en werkzame mechanismen van De Nieuwe Toekomst is een codeboom samengesteld waaraan het *output/outcome*-model ten grondslag lag. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen van mijn promotieonderzoek heb ik hieraan nieuwe codes toegevoegd. Per 'project' heb ik op een andere manier gebruikgemaakt van ATLAS.ti, wat vooral te duiden is als voortschrijdend inzicht en een leerproces van de mogelijkheden die dit programma biedt.

Analyse van de interviews met beleidsuitvoerders

Ik ben gestart met het analyseren van de interviews met beleidsuitvoerders. Ten behoeve van de evaluatie van De Nieuwe Toekomst waren de transcripten al geordend naar type (interventie/controle), gemeente (naam), functie en meting (eerste of tweede interviewronde). Voor mijn promotieonderzoek was een aanvullende ordening nodig en heb ik de categorieën 'Participatiewet/Wmo' en 'beleidsmedewerker/medewerker' aangemaakt. Aan de codeboom heb ik de hoofdcode 'narratief' toegevoegd, die ik onderverdeelde in de subcodes 'narratief-werk', 'narratief-economische zelfstandigheid' en 'narratief-participatie'. Hierop volgde een tweede codeerronde, waarbij gebruik is gemaakt van zes codes die overeenstemmen met de zes werelden (of logica's) van Boltanski & Thévenot (2006): 'civiel', 'geïnspireerd', 'huiselijk', 'industrieel', 'markt' en 'roem' (zie ook hoofdstuk 1). Bijlage 3A is de complete codeboom opgenomen.

Ik maakte vervolgens memo's om mijn gedachten tijdens het coderen direct op papier te zetten en later te ordenen (zie ook Charmaz & Thornberg, 2021). Zoals in Figuur 3 te zien is, werkte ik met kleuren die de logica's van Boltanski & Thévenot onderscheidden.¹⁴

¹⁴ Zwart = industriële logica; groen = geïnspireerde logica; blauw = huiselijke logica; rood = logica van de markt; paars = civiele logica; roze = logica van de roem.

Figuur 3. Fragment van een memo

11/06/2020, 10:21 Coderen 0_[naam gemeente]_beleidsmedewerker WI_180912

Paars: linkt erg naar civiele wereld.

Blauw: 'Dat je iets te bieden hebt aan je kinderen' linkt erg naar huiselijke wereld

Groen: 'zelfstandig zijn' linkt aan geïnspireerde wereld

Zwart: is industriële wereld => proces, vooruitgang, maatwerk

Rood: is gebaseerd op markt wereld => 'kan het uit?' gaan we investeren in personen die geen korting opleveren op bijstand

(Vanaf 38:24)

SP2: Normaal gesproken, als mensen bij ons een uitkering ontvangen, gaan **wij kijken wat, wat de mogelijkheden zijn**. Wij proberen mensen te stimuleren om te gaan participeren, dat kan heel breed zijn. Actief zijn in de wijk, een participatieplaats vrijwilligerswerk doen. In ieder geval **proberen mensen hun talenten zoveel mogelijk wel aan te spreken**. En voorkomen dat mensen thuis zitten, en verpieteren. En waar het mogelijk is, proberen wij aan te sluiten op werken. **Het kan ook parttime werk zijn. Zeker als het alleenstaande ouders zijn**, zijn het ook opties waar je nadrukkelijk aan gaat werken. En gaat kijken of bemiddeling mogelijk is naar parttime werk of een ander type. **Als mensen echt fulltime willen werken natuurlijk fulltime, dan zijn ze helemaal van ons onafhankelijk**.

SP1: Ja.

SP2: Want dat is natuurlijk het einddoel

Analyse citaat

Drijfveer is geïnspireerde wereld, uitvoer is industriële wereld (waarbij wel rekening gehouden met huiselijke wereld), maar einddoel = marktwereld.

Inleven in doelgroep brengt ander perspectief dan vasthouden aan beleidskaders?

Om het spreken over de waarde van werk bij beleidsuitvoerders te duiden, was het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot niet toereikend. Zo zag ik dat in interviews vaak dezelfde termen terugkwamen (zoals 'talenten', 'onafhankelijk') die ik graag nader wilde structureren. Daarnaast werd zichtbaar dat het spreken over de waarde van werk kon veranderen wanneer zij spraken vanuit hun 'functie' als beleidsuitvoerders of zich probeerden in te leven in de doelgroep (zie ook hoofdstukken 4 en 6). Het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) bleek in

combinatie met het concept ‘discretionaire ruimte’ (Lipsky, 1980, 2010) een betere manier om de narratieven te duiden.

Ik heb het resonantiemodel toegepast om vast te stellen of en hoe dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk resoneren bij de beleidsuitvoerders. Deze analyseronde moest door onvoorziene omstandigheden (ten gevolge van het coronavirus) ‘handmatig’ worden uitgevoerd. Dit deed ik door gebruik te maken van een groot vel papier met daarop de verschillende beleidsdiscoursen. Vervolgens printte ik vanuit ATLAS.ti ‘Reports’ van de codes ‘narratief-werk’ en ‘narratief-participatie’ en plakte ik de ‘quotes’ waarin ik de dominante beleidsdiscoursen herkende bij het desbetreffende discours. Hierdoor verloor ik wel de mogelijkheid die ATLAS.ti biedt om quotes te voorzien van meerdere codes en moest ik gebruikmaken van diverse kleuren markers. Het werd een kleurrijk, maar overzichtelijk geheel (zie ook Bijlage 3B).

Analyse van de interviews met vrouwelijke slachtoffers van geweld

De analyse van de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld week op een aantal onderdelen af van bovengenoemd analyseproces. Ten eerste was de vrouwen in de interviews expliciet gevraagd om te reflecteren op de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld. Dat maakte het coderen van de transcripten een stuk eenvoudiger. Dit leidde ook tot een meer uitgewerkte codeboom, ontstaan uit een combinatie van deductie en inductie (zie Bijlage 3C). In de eerste codeer- en analyseronde focuste ik op narratieven rondom de kernconcepten ‘geweld’, ‘werk’, ‘participatie’ en ‘economische zelfstandigheid’. In de tweede ronde heb ik codes toegevoegd waarbij ik onderscheid maakte in geweldsfase (tijdens en na partnergeweld) en betekenisgeving van werk (materieel/immaterieel/symbolisch). Daarnaast zijn ‘ervaren hiaat in aanbod’ en ‘ervaren druk om te werken’ als extra codes toegevoegd. Ook nu maakte ik memo’s, die ik wederom in ATLAS.ti schreef. Ik maakte per interview een memo en noteerde hierin een korte schets van de achtergrond van de geïnterviewde vrouw, quotes die betrekking hadden op de waarde van werk en mijn eerste analyse daarvan. Deze memo’s printte ik en gebruikte ik om het beleidsrapport *Als je werkt, dan kun je echt leven* (Bouma, 2021b) te schrijven. De memo’s en beleidsrapportage heb ik vervolgens als basis gebruikt om te identificeren of en hoe de dominante beleidsdiscoursen resoneren, waarbij ik continu terug ben gegaan naar de transcripten om uitspraken beter te duiden.

Analyse van de observaties

Ik heb de data uit de observaties gebruikt om vast te stellen of het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen verschuift tijdens het contact tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. In ATLAS.ti zijn de veldwerknooties geïmporteerd en in de titel voorzien van datum en het nummer

van de geobserveerde bijeenkomst. De notities werden geordend naar gemeente. Vervolgens heb ik eerst alle narratieven waarin een vrouw (als deelnemer) sprak over de waarde van werk voorzien van een code (de eerste letter(s) van haar voornaam). Alle narratieven waarin de beleidsuitvoerders spraken over de waarde van werk heb ik vervolgens voorzien van de code 'trainer', 'gastspreker' of 'projectleider'. Daarnaast heb ik codes gemaakt die corresponderen met de door mij geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. In bijlage 3D is de gehele codeboom opgenomen.

De functie *Co-occurrence Table* in ATLAS.ti heeft me vervolgens geholpen om een eerste inzicht te krijgen in verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen. Figuur 4 geeft een voorbeeld van het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen in de narratieven van de deelnemers aan de trainings-bijeenkomsten.

Figuur 4. Schermafbeelding van de *Co-occurrence Table* 'Deelnemer' (kolom) en 'Discours' (rij).

	 Ontwikkeling-discours 19	 Participatie-discours 40	 Weerbaarheid-discours 43	 Zelfstandigheid-discours 22
◆ Deelnemer (R... 29	1	0	1	2
◆ Deelnemer (R... 38	0	2	3	2
◆ Deelnemer (R... 18	1	0	2	3
◆ Deelnemer (R... 65	2	2	3	4
◆ Deelnemer (R... 39	0	0	1	0
◆ Deelnemer (R... 32	1	1	3	1
◆ Deelnemer B (... 61	3	3	2	0
◆ Deelnemer C (... 62	2	2	4	0
◆ Deelnemer Fa... 59	1	3	8	0
◆ Deelnemer Fe... 17	3	2	0	0
◆ Deelnemer J (... 93	5	5	6	10
◆ Deelnemer Na... 82	2	5	6	2
◆ Deelnemer Ne... 63	3	5	1	2
◆ Deelnemer P (... 10	1	3	2	0
◆ Deelnemer R (... 72	3	5	2	4
◆ Deelnemer S (... 67	4	3	3	2
◆ Deelnemer W... 36	2	5	4	3

Figuur 4 laat onder andere zien hoe vaak een beleidsdiscours bij een deelnemer resoneert. Deze kwantitatieve duiding heb ik niet meegenomen in mijn analyse. Zo kan het aantal keer dat een dominant beleidsdiscours resoneert ook verband houden met de 'spreektijd' van de vrouwen. Daarnaast geeft het feit dat iemand vaak spreekt over werk nog geen inzicht in de waarde die ze aan werk hecht (zie ook Wetherell & Potter, 1992, p. 93). Wel geeft Figuur 4 inzicht in het gegeven dat er in de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld meerdere discoursen kunnen

resoneren. In lijn met de uitgangspunten van discursieve psychologie heb ik vervolgens gekeken *hoe* en vanuit welke context deze verschuivingen plaatsvinden. De verschuivingen in het resoneren stelde ik wederom ‘handmatig’ vast, door per discours en voor iedere vrouw of beleidsuitvoerder een ‘Report’ te printen.

2.4 Rapportage

2.4.1 Rapportage als onderdeel van de validatie

In de discursieve psychologie is een rapportage onderdeel van de validatie en dient de onderzoeker de bevindingen op een dusdanige wijze te presenteren, dat een lezer het interpretatieproces kan volgen en beoordelen (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 126, verwijzend naar Potter & Wetherell, 1987, p. 172). Om hieraan te voldoen heb ik in het schrijven van dit proefschrift rekening gehouden met de ‘valkuilen’ van *“under-analysis through over-quotation”* en *“under-analysis through summary”* (zie Antaki et al., 2003, p. 6). Dit impliceert dat in dit proefschrift niet *alle* citaten en fragmenten waarin gesproken werd over de waarde van werk zijn opgenomen, maar dat ik een selectie moest maken van de citaten en fragmenten die de (nieuwe) inzichten het beste representeren. Wel vormen citaten en fragmenten de basis van de empirische hoofdstukken en volgen daarop mijn interpretaties. Hiermee schat ik in dat ik voldoende transparantie bied in het analyse- en interpretatieproces.

2.4.2 Het iteratieve proces van de rapportagefase

Aan dit proefschrift ging een aantal conceptversies vooraf, die door herlezing en het ontvangen van feedback van mijn begeleiders werden verfijnd en verbeterd. De rapportagefase betrof, met andere woorden, een iteratief proces en kan om die reden als onderdeel van de analysefase geïdentificeerd worden. Om de transparantie in het analyseproces te bevorderen, zal ik hieronder een aantal voorbeelden geven van aangebrachte wijzigingen die niet meer terug te vinden zijn in deze eindversie.

In het volgende hoofdstuk zijn de bevindingen van de discoursanalyse op Kamerstukken opgenomen en identificeer ik vier dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. In eerdere versies van het hoofdstuk had ik nog een vijfde beleidsdiscours geïdentificeerd: het ‘gelijkheid-discours’. Dit discours paste bij mijn observatie dat de waarde van werk voor vrouwen vanaf de jaren ’80 in termen van ‘economische zelfstandigheid’ werd beschreven. Dit werd gelegitimeerd vanuit het rechtsvaardigheidsprincipe: vrouwen moesten, net als mannen, hun eigen inkomsten kunnen verdienen. Na herlezing zag ik dat deze manier van legitimering steeds meer naar de achtergrond verdween, terwijl het spreken over de waarde van

werk in termen van ‘zelfstandigheid’ overeind bleef staan. Feitelijk was er geen sprake van een autonoom discours, maar trad er *binnen* het al geïdentificeerde ‘zelfstandigheid-discours’ een verschuiving op doordat de waarde van werk in termen van ‘economische zelfstandigheid’ op een andere manier gerechtvaardigd werd. Deze verschuiving wordt in hoofdstuk 3 nader toegelicht.

In de hoofdstukken 4 en 5 zijn de perspectieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld gepresenteerd. Deze hoofdstukken zijn na hoofdstuk 3 geschreven, waardoor de structuur kon worden afgestemd op de geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. Beide hoofdstukken zijn meermaals besproken en tussentijds aangepast. Mijn begeleiders hielden me scherp op de ‘valkuilen’ van discoursanalyse en ik werd er bijvoorbeeld op gewezen dat het samenvatten van fragmenten en citaten geen analyse is en nog extra duiding behoeft (zie ook Antaki et al., 2003, pp. 3–4). Ook worstelde ik met de toepassing van het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) en meer specifiek de invulling van het begrip ‘autonome uiting’. Zo zag ik in de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld een aantal uitingen die ik erg vond afwijken van de geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen en die ik als ‘autonoom’ identificeerde. Maar nadat ik – op advies van mijn begeleiders – de paragrafen herlas, zag ik dat de vrouwen wel degelijk termen gebruikten die overeenkwamen met (één van de) dominante beleidsdiscoursen maar dat ze andere ‘argumentatieve ingrepen’ toepasten dan beleidsuitvoerders. Deze uitingen staan daarom nu als ‘dissonante uiting’ beschreven. Door vervolgens de terminologie van Boltanski en Thévenot (2006) van *compromis* en *relativering* toe te passen, lukte het me om het onderscheid in de verschillende manier waarop ‘kritiek’ in de dissonante uitingen naar voren kan komen, beter te omschrijven.

Specifiek voor de hoofdstukken 5 en 6 geldt dat ik ervoor moest waken mijn sympathie voor de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld niet mee te laten spelen in de keuze en duiding van de citaten uit de interviews en fragmenten uit de observaties. Volgens Antaki et al. (2003) is het ‘kiezen van een kant’ een veelvoorkomende valkuil in het uitvoeren van discoursanalyse en zijn onderzoekers geneigd om solidair te zijn met de respondenten die vormen van geweld of discriminatie hebben ervaren. Hierin schuilt vervolgens het risico van “*extensive quotation*” (p. 5). Deze neiging herken ik. In hoofdstuk 5 heb ik hier deels aan toegegeven door er bewust voor te kiezen om alle 22 geïnterviewde vrouwen aan het woord te laten. De keuze van de citaten is echter geheel gebaseerd op het toegepaste analysekader en, meer specifiek, de toepassing van het discursieve resonantiemodel en de vraag of en hoe de dominante beleidsdiscoursen resoneren in hun narratieven over de waarde van werk. Dit impliceert dat een aantal vrouwen vaker aan het woord komt. In een eerdere versie van hoofdstuk 6 startte ik met een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkelingen die ik bij vier vrouwen had geobserveerd tijdens het doorlopen van de interventie De Nieuwe Toekomst. Hiermee schoof de focus van

de analyse, het spreken over de waarde van werk, te veel naar de achtergrond. Daarnaast kan een gedetailleerde beschrijving de anonimiteit van de vrouwen in het geding brengen, dus zijn herleidbare details niet in dit proefschrift opgenomen. Hoewel hoofdstuk 6 nog steeds een verwijzing naar deze vier vrouwen bevat, zijn de fragmenten op basis van de focus op spreken over de waarde van werk geselecteerd.

3 Dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk

Wat zijn in Nederland de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk? Deze vraag staat centraal in dit hoofdstuk. Daartoe kijk ik allereerst hoe de waarde van werk in de periode 1980–2018 geformuleerd is in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen. Ik kijk specifiek naar de manier waarop de waarde van werk voor *vrouwen* is geformuleerd. Deze afbakening impliceert dat mijn analyse niet alomvattend is. Het is een analyse op hoofdlijnen, bedoeld om zicht te krijgen op de manier waarop beleidsdiscoursen doorwerken in de narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Vervolgens kijk ik hoe de waarde van werk discursief geconstrueerd is in beleidsdiscoursen. Wanneer deze discoursen breed gedeeld en geïnstitutionaliseerd zijn in beleidsmaatregelen, zijn ze als dominant te beschouwen (Bröer, 2006; Hajer, 1995, 2003; Jørgensen & Phillips, 2002; Van den Berg, 2004). Tot slot zal ik in dit hoofdstuk antwoord geven op de vraag of er, vanuit de context van de transitie van de Nederlandse verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving, veranderingen zijn opgetreden in het structureren van de dominante beleidsdiscoursen. Dit doe ik door het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006) toe te passen en te bekijken welke ‘logica’s van rechtvaardiging’ ik in de geïdentificeerde beleidsdiscoursen herken. Ook kijk ik of er in de loop der jaren bepaalde logica’s meer of minder op de voorgrond treden.¹⁵

In hoofdstuk 1 heb ik het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot toegelicht. Belangrijke uitgangspunten in de toepassing van dit kader is dat een discours ontstaat door (aspecten van) de wereld discursief te ordenen (Jørgensen & Phillips, 2002) en dat mensen beschikken over interpretatiekaders, oftewel logica’s, om deze ordening te maken (Goffman, 1974). Boltanski en Thévenot (2006) onderscheiden zes logica’s waar mensen gebruik van kunnen maken om hun denken, spreken of handelen te legitimeren: (1) geïnspireerde logica, (2) huiselijke logica, (3) logica van de roem, (4) civiele logica, (5) logica van de markt en (6) industriële logica. Binnen elke logica staat een unieke collectieve waarde centraal, die de individuele rechtvaardiging vormgeeft. In de huiselijke logica is deze waarde bijvoorbeeld ‘hiërarchie en traditie’ terwijl in de civiele logica waarde wordt toegekend aan het collectief, met het ‘algemene belang’ als centrale waarde. Daarnaast kent elke logica een eigen visie op wat en wie van waarde is. Terwijl in de huiselijke logica

¹⁵ In de presentatie van de bevindingen zijn in dit hoofdstuk de door mij geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen onderstreept en de referenties aan de zes logica’s van Boltanski en Thévenot gecursiveerd.

‘gereserveerdheid’ een staat van waardigheid is en mannen (als hoofd van het huishouden) personen van waarde zijn, staan in de geïnspireerde logica ‘liefde en passie’ centraal en worden artiesten, vrouwen en kinderen als personen van waarde gezien. Ook heeft elke logica een eigen ‘test’ om te beoordelen of iets of iemand van waarde is. Zo is gerechtigheid de test van de civiele logica, is een getekende overeenkomst de test van de logica van de markt en zijn de resultaten van een handeling de test van de industriële logica. In hoofdstuk 1 is een tabel opgenomen die, per logica, een overzicht geeft van de visies op wie, wat en hoe van waarde is (zie §1.4.1, Tabel 1).

Dit hoofdstuk is ingedeeld in drie tijdperiodes. Voor elke periode kijk ik hoe de waarde van werk geformuleerd is in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen. In paragraaf 3.1 bespreek ik kort de opbouw van de verzorgingsstaat en het emancipatiebeleid. In paragraaf 3.2 staat de periode 1980–2000 centraal, waarin de eerste tekenen van hervorming van de verzorgingsstaat en een ‘zich terugtrekkende overheid’ zichtbaar werden. In paragraaf 3.3 focus ik op de periode 2000–2010, die grotendeels gelijk is aan de kabinetten-Balkenende (2002–2010). Paragraaf 3.4 omvat de periode 2010–2018, inclusief de kabinetten-Rutte (vanaf 2010). Paragraaf 3.5 is een concluderende paragraaf.

3.1 Opbouw van een verzorgingsstaat en emancipatiebeleid

Opbouw van een verzorgingsstaat als uiting van sociale rechtvaardigheid

In zijn zoektocht naar het ‘hart van de verzorgingsstaat’ stelt Kees Schuyt (1991) vast dat de totstandkoming van de Nederlandse verzorgingsstaat zowel materiële als morele grondslagen heeft.

De materiële grondslagen van de verzorgingsstaat liggen in de les van de jaren dertig. De economische politiek van Keynes bevatte de boodschap dat de economische crisis zou kunnen verminderen indien de werklozen een inkomensgarantie zouden krijgen. Maar naast deze materiële grondslag werd de verzorgingsstaat ook gebouwd op enkele morele beginselen: sociale rechtvaardigheid blijkend uit een inkomenspolitiek, waar de inkomensverdeling en de verdeling van andere sociale goederen niet meer uitsluitend van de marktverhoudingen zouden mogen afhangen. De staat zou een taak hebben bij de verdeling van schaarse goederen wanneer de markt duidelijke tekortkomingen zou laten zien bij de verdeling. (Schuyt, 1991, pp. 3–4)

De materiële grondslagen passen in de *logica van de markt*, waarbinnen de waarde van mensen en objecten uitgedrukt wordt in financiële waarde en een orde heerst van kopen en verkopen (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 193–203). De morele grondslagen, met als basis ‘sociale rechtvaardigheid’, passen in de *civiele logica*. Niet alleen staat in de *civiele logica* het collectieve belang voorop, ook staan universele rechten aan de basis, die vertaald worden in wet- en regelgeving, uitgewerkt worden in protocollen en maatregelen, en tot stand komen op democratische wijze (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 185–193).

In 1965 werden de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en de Algemene Bijstandswet (Abw) ingevoerd, die als voorlopers van de huidige Wmo en Participatiewet te beschouwen zijn. Door de invoering van de Abw nam de overheid de verantwoordelijkheid voor de armenzorg over van kerken en particuliere liefdadigheidsinstellingen (zie ook van Echtelt et al., 2019; Sinninghe Damsté, 2011; Van der Lans, 2016). Toenmalig minister van Maatschappelijk Werk Marga Klompé, tevens de eerste vrouwelijke minister van Nederland, beschreef de invoering van de Abw als hét sluitstuk van de verzorgingsstaat (zie ook Schuyt, 2013). Passend bij de *civiele logica* werd aangekondigd dat hulp bij armoede niet meer een gunst, maar een recht betrof. Zo stelde Klompé: *“Wat vroeger een uiting van naastenliefde was, wordt tot een uiting van sociale rechtvaardigheid en aldus wordt de hulp welke eertijds als gunst werd verleend, tot een sociaal recht”* (TK, 1961–1962, 6796, nr. 3, p. 10).

Naast de *logica van de markt* en de *civiele logica* zijn er in de opbouw van de verzorgingsstaat ook verwijzingen naar de *huiselijke logica* te herkennen. De Nederlandse verzorgingsstaat is namelijk opgebouwd vanuit de norm van een ‘traditioneel’ gezin, waarbij de man de kostwinner is en de vrouw verzorger van het huishouden en de kinderen. In de *huiselijke logica* staan persoonlijke relaties centraal. Relaties zijn niet, zoals in de *civiele logica*, gebaseerd op gelijkheid, maar op verschil. Mensen hebben elkaar nodig en er is een zekere hiërarchie in personen die van waarde zijn. Vanuit dit hiërarchische en traditionele karakter wordt de man – als hoofd van het huishouden – hoger gewaardeerd dan zijn vrouw (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 164–178).¹⁶

Totstandkoming van het emancipatiebeleid

Het kostwinnersmodel lag ook aan de basis van het emancipatiebeleid in de jaren 70 van de vorige eeuw. Van Doorne-Huiskes et al. (2017) geven het *Advies inzake arbeid van vrouwen in Nederland* (Sociaal-Economische Raad (SER, 1966) als voorbeeld van de manier waarop de Nederlandse politiek destijds het buitenshuis werken van

¹⁶ In een verkenning van de Nederlandse verzorgingsstaat classificeert de WRR de Nederlandse verzorgingsstaat onder het Continentale model. Zij beschrijven het Continentale model als volgt: *“Centraal kenmerk is hun Bismarcktraditie: verzekeringen en voorzieningen zijn gebaseerd op een sterke verbinding tussen arbeidsmarktpositie en/of familiestatus, gebaseerd op traditionele (kostwinner)waarden”* (WRR, 2006, pp. 76–78).

(gehuwde) vrouwen ontmoedigde. Dit SER-advies baseerde zich op de verwachting dat de vraag naar vrouwelijke arbeidskrachten zou toenemen. Dit zou samenhangen met het stijgende opleidingsniveau van vrouwen en de daling van het geboortecijfer. Opvallend is dat de Raad de overheid adviseerde om niet direct over te gaan tot het stimuleren van vrouwen om te gaan werken. Als reden gaf de Raad aan dat er eerst verkend moest worden of de andere taken die vrouwen in de maatschappij hadden, *“namelijk die van verzorging van familie- of gezinsleden, die van echtgenote en van opvoedster van de kinderen”*, niet in het gedrang zouden komen (Van Doorne-Huiskes et al., 2017, p. 46, verwijzend naar SER, 1966, p. 15). Al met al werd voor vrouwen vooral het uitvoeren van onbetaald werk binnenshuis van waarde geacht. Hierin is de *huiselijke logica* te herkennen, en daarmee de waarde die aan een traditionele rolverdeling gehecht wordt.

In 1974 werd de Nationale Adviescommissie Emancipatie opgericht. Deze commissie, die aangeduid werd als EmancipatieKomissie (EK), adviseerde de overheid in het opstellen van een *“samenhangend beleid ter bevordering van de emancipatie van de vrouw”* (Van Doorne-Huiskes et al., 2017, p. 71, verwijzend naar artikel 2 van het Instellingsbesluit). Onder het kabinet-Den Uyl (1973–1977) werd een eerste aanzet gegeven tot dit ‘emancipatiebeleid’. Allereerst werd staatssecretaris Jeltien Kraaijeveld-Wouters in 1977 verantwoordelijk voor ‘emancipatie- en bijstandszaken’ en werd de Directie Coördinatie Emancipatiezaken (DCE) ingesteld. In 1976 volgde de EK met het advies *Aanzet tot een vijffarenplan*, dat in 1977 de basis vormde voor de eerste emancipatienota. Met de titel *Emancipatie, proces van Verandering en Groei* zette het kabinet primair in op het vergroten van de keuzevrijheid voor vrouwen en mannen om *“alleen of samen met anderen vorm en inhoud aan hun leven te geven”*. Het ‘inhalen van achterstanden’ was één van de doelstellingen. Bij vrouwen waren deze achterstanden aanwezig in de gebieden rechten, onderwijs en maatschappelijke participatie (TK, 1976–1977, 14 496, nrs. 1–2, p. 10). Het bevorderen van de arbeidsparticipatie van vrouwen werd niet als doelstelling genoemd en de verwijzing naar de *huiselijke logica* hield aan.

3.2 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 1980–2000

3.2.1 Beleid van sociale zekerheid

Stelsel van sociale zekerheid verkeert in economische crisis

De jaren '80 luidden een periode in van reflectie op de Nederlandse verzorgingsstaat zoals deze vanaf de Tweede Wereldoorlog was opgebouwd. Het kabinet-Lubbers I

(1982–1986) werd geconfronteerd met een Nederlandse verzorgingsstaat die, economisch gezien, onhoudbaar was. Niet alleen waren de fundamenteën van de verzorgingsstaat gelegd in een economisch gunstige tijd, ook was het gebruik van overheidsondersteuning groter dan voorzien. Om de crisis van de verzorgingsstaat te stoppen, leek hervorming onvermijdelijk (zie ook Tonkens, 2009, pp. 11–13).

Hoewel de noodzaak tot hervorming te duiden is vanuit de *logica van de markt*, staat deze logica niet op de voorgrond in de legitimering van de hervormingen. Zo stelde Elco Brinkman, toenmalig minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, bij aantreden van het kabinet-Lubbers I (1982–1986) dat de Nederlandse samenleving gebaat zou zijn bij een ‘zorgzame samenleving’ (Bredewold et al., 2018; Trappenburg, 2019). Dit zou een samenleving zijn waarin mensen meer voor elkaar zouden zorgen. Hier klinkt de *huiselijke logica* door, waarin het zorgen voor personen die tot de intieme familiekring behoren van waarde is. De *logica van de markt* was wel op de achtergrond aanwezig: in een ‘zorgzame samenleving’ hoefden burgers minder te ‘leunen’ op de overheid (zie ook Brinkman, 2019). Een transitie van een verzorgingsstaat naar een zorgzame samenleving legitimeerde zo de bezuinigingsagenda.

Bijna tien jaar later kwam de visie van Brinkman over een zorgzame samenleving opnieuw aan bod toen Wim Kok in 1991, vanuit zijn toenmalige functie als vicepremier en minister van Financiën, op het PvdA-congres over een ‘participatiesamenleving’ sprak. De krantenberichten vermeldde dat Kok deze term als volgt introduceerde: *“Wij zitten nu in een overgangsfase: van een verzorgingsstaat naar een werkzame, naar een participatiesamenleving”* (NRC Handelsblad, 1991). Hiertoe introduceerde Kok een ‘derde weg’: *“Een principiële herziening van het stelsel is noodzakelijk. Daarvoor is het nodig dat er een derde weg wordt bewandeld tussen de gevolgen van de emancipatie met de individualisering enerzijds en de solidariteit en saamhorigheid anderzijds”* (Nederlands Dagblad, 1991). De noodzakelijk geachte herziening van de verzorgingsstaat was wederom ingegeven door economische redenen. De termen emancipatie, individualisering, solidariteit en saamhorigheid zijn allen in de *civiele logica* te plaatsen, maar doordat Kok de termen ‘emancipatie en individualisering’ tegenover ‘solidariteit en saamhorigheid’ plaatste, kunnen de eerste termen ook verwijzen naar de *geïnspireerde logica*. In de *geïnspireerde logica* is inspiratie het hoogste gemeenschappelijke principe en zijn unieke, spontane en emotionele uitingen van waarde. Anders dan de andere vijf logica’s focust de *geïnspireerde logica* op de belevingswereld van het individu (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 159–164).

In dezelfde speech zei Kok ook: *“De saamhorigheid moet weer opnieuw georganiseerd worden. Daarbij moet de overheid selectiever te werk gaan. Over die keuzes moet de overheid vervolgens verantwoording afleggen. [...] Participatie, meedoen, is niet alleen iets van de arbeidsmarkt.”* (Nederlands Dagblad, 1991). Het uitdrukken van de waarde van werk in termen als ‘meedoen’ of ‘participeren’ noem

ik het participatie-discours. Passend bij de *huiselijke logica* stond in de participatiesamenleving van Kok saamhorigheid centraal en leek het zorgen voor elkaar, en dus het onbetaalde werk, van gelijke waarde als betaald werk. Drie jaar later zou het motto van het kabinet-Kok I echter ‘werk, werk (en nog eens) werk’ worden, waarmee alleen ‘betaald werk’ werd bedoeld.

3.2.2 Emancipatiebeleid

Bevorderen van arbeidsparticipatie van vrouwen als beleidsdoelstelling

De jaren '80 vormden ook een belangrijke periode voor het Nederlandse emancipatiebeleid. In het kabinet-Van Agt II (1981–1982) werd Hedy d'Ancona als staatssecretaris Sociale Zaken en Werkgelegenheid verantwoordelijk voor het opstellen van het emancipatiebeleid. Als medeoprichter van de Man Vrouw Maatschappij (MVM)¹⁷ brak er met de aanstelling van d'Ancona een nieuwe periode in het emancipatiebeleid aan. Mede op haar verzoek verschoof het beleidsdossier Emancipatie van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk naar het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en werd het bevorderen van arbeidsparticipatie van vrouwen als beleidsdoelstelling ingesteld (zie ook Van Doorne-Huiskes et al., 2017). In de beleidsbrief die d'Ancona in 1982 naar de Tweede Kamer stuurde, formuleerde ze haar visie als volgt:

Bij emancipatiebeleid gaat het niet alleen om de mentaliteitsverandering en bewustwording, maar ook om een eerlijke verdeling van arbeid binnen- en buitenshuis, om her- en bijscholing, het bezetten van maatschappelijke posities door vrouwen en economische zelfstandigheid. (TK, 1981–1982; 17 100-XV, nr. 28, p. 1)

In dit citaat wordt de waarde van werk uitgedrukt in termen van zelfstandigheid. Ik noem dit het zelfstandigheid-discours. De introductie van de term ‘economische zelfstandigheid’ werd niet nader uitgewerkt, maar in lijn met de *civiele logica* werd het stimuleren van arbeidsparticipatie gelegitimeerd vanuit het rechtsvaardigheidsprincipe: vrouwen moesten, net als mannen, de keuze kunnen maken om buitenshuis te werken. Daar stond tegenover dat mannen de keuze mochten maken om te zorgen voor het huishouden en kinderen (zie ook Van Doorne-Huiskes et al., 2017, p. 101).

¹⁷ De vereniging Man Vrouw Maatschappij (MVM) werd in 1968 opgericht met Joke Smit als voorzitter en Hedy d'Ancona als vicevoorzitter. MVM maakte deel uit van de tweede feministische golf en organiseerde diverse acties en campagnes om aan te sturen op beleidsverandering. De vereniging is in 1988 opgeheven.

Het expliciet afstand nemen van traditionele genderrollen in de verdeling tussen betaald en onbetaald werk kan geïnterpreteerd worden als kritiek op de *huiselijke logica*. Die kritiek is ook te vinden in de wijze waarop de heersende beleidsvisie – dat vrouwen in vrijheid zelf de keuze moeten kunnen maken om te gaan werken – geproblematiseerd werd door te stellen dat deze keuzevrijheid beperkt werd door de restricties van het heersende kostwinnersmodel. In het *Beleidsplan Emancipatie* dat in 1985 volgde, omschreef staatssecretaris Annelien Kappeyne van de Coppello (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) de keuzevrijheid van vrouwen om te besluiten wel of niet te werken als volgt:

Tot nu toe is de (economische) afhankelijkheid van vrouwen ten opzichte van mannen veelal opgevat als een kwestie van rolkeuze. Daarbij werd als probleem weliswaar onderkend dat deze keuze niet vrij was, omdat daartoe maatschappelijke voorwaarden (voorzieningen en gelijke opleidingskansen) ontbraken. Er werd echter vaak over het hoofd gezien dat niet alleen traditionele waardepatronen en socialisatieprocessen vrouwen tot ‘een keuze’ voor het huisvrouwschap brachten, maar dat ook allerlei maatschappelijke structuren, instituties en het door de overheid gevoerde beleid deze rolverdeling sanctioneerden. (TK, 1984–1985, 19052, nrs. 1–2, p. 11)

In de wijze waarop de waarde van werk voor vrouwen in dit citaat gepositioneerd wordt, is kritiek vanuit de *civiele logica* (waarin relaties tussen mensen gebaseerd zijn op gelijkheid) op de *huiselijke logica* (waarin relaties gebaseerd zijn op verschil) duidelijk herkenbaar.

“Er is hooguit sprake van een anderhalverdienersmodel”

In 1992 bood staatssecretaris Elske ter Veld (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) het beleidsprogramma *Met het oog op 1995* aan de Tweede Kamer aan. In deze beleidsnota stond dat er nog steeds sprake was van “*een structureel ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen*” en dat “*feitelijke kansen en mogelijkheden tot maatschappelijke participatie voor vrouwen als groep kleiner is dan voor mannen als groep.*” Tegelijkertijd stelde Ter Veld vast dat “*de seksuele en relationele vrijheid en verscheidenheid aanzienlijk [is] toegenomen*” en dat “*traditionele normen en verwachtingen (...) steeds minder in overeenstemming [zijn] met de werkelijkheid*” (TK, 1992–1993, 22 913, nr. 2, pp. 17–18). In het beleidsprogramma werden drie speerpunten opgenomen: (1) vergroting van de deelname van vrouwen aan politieke en maatschappelijke besluitvorming, (2) herverdeling van onbetaalde arbeid en in samenhang daarmee vergroting van de zorgverantwoordelijkheid van mannen, en (3) doorbreking van beeldvorming in

termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. De Emancipatieraad¹⁸ (ER) en het maatschappelijk middenveld waren echter kritisch. Zij zagen dat de uitwerking van het emancipatiebeleid voornamelijk gericht was op de eerste twee speerpunten en stelden dat creëren van deeltijdbanen niet voldoende zou zijn om los te komen van traditionele beeldvorming van mannelijkheid en vrouwelijkheid (zie ook Van Doorne-Huiskes et al., 2017, p. 146).

In de beleidsbrief *Emancipatiebeleid 1996* die volgde, stelde staatssecretaris Ad Melkert (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) vast dat *“de samenleving balanceert tussen twee modellen: het traditionele en het geëmancipeerde model. Het aandeel van vrouwen in de betaalde arbeid is nog steeds relatief laag en er is hooguit sprake van een anderhalfverdienersmodel”* (TK, 1995–1996, 24 406, nr. 5, p. 2). Hij concludeerde daarna dat het voor vrouwen onmogelijk is om via een deeltijdbaan economische zelfstandigheid te bereiken. Vrouwen moesten daarom gestimuleerd worden om meer uren te gaan werken. Dit was volgens Melkert niet alleen *“vanuit emancipatoir”* oogpunt van belang:

Even belangrijk is het benutten van het sociaal-economische potentieel van vrouwen in de nationale economie, de herverdeling van betaald en onbetaald werk tussen mannen en vrouwen, en de herverdeling van verantwoordelijkheden binnen de leefeenheid. De sociaal-economische bijdrage van vrouwen kan in de toekomst eenvoudig niet worden gemist. Het zou een ondenkbare verspilling van talenten en kwaliteiten betekenen. (TK, 1995–1996, 24 406, nr. 5, p. 4)

Melkert drukt de waarde van werk in dit citaat uit in termen van persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling. Ik noem dit het ontwikkeling-discours. De termen ‘potentieel’, ‘talenten’ en ‘kwaliteiten’ refereren aan de waarde van werk in termen van persoonlijke ontwikkeling. Hier is de *geïnspireerde logica* te herkennen, waarin het najagen van dromen via persoonlijke zoektochten wordt aangemoedigd (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 159–164). Door te spreken van ‘sociaal-economisch’ potentieel, wordt de waarde van werk ook verbonden aan maatschappelijke ontwikkeling en is in de referentie aan ‘de nationale economie’ en ‘verspilling’ juist de *logica van de markt* te herkennen.

¹⁸ De Emancipatieraad is in 1981 ingesteld als opvolger van de Nationale Adviescommissie Emancipatie.

Verschuiving van achterstand van vrouwen naar erkenning van de waarde van verschillen

Het Emancipatie Beleidsplan 1997 is een verdere uitwerking van de drie speerpunten uit het beleidsprogramma *Met het oog op 1995*. Refererend aan het onderzoek van Keuzenkamp en Teunissen (1990) en hun conclusie dat het emancipatiebeleid te veel gericht was op de ‘mannelijke’ norm waaraan vrouwen zich moesten aanpassen, stelde Melkert dat voor de beoogde herverdeling van arbeid, zorg en inkomen ook een *“opwaardering van zorg”* nodig was (TK, 1996–1997, 25 006, nr. 1, p. 20). Naast het bevorderen van de ‘economische zelfstandigheid’ van vrouwen werd het bevorderen van de ‘zorgzelfstandigheid’ van mannen als doelstelling toegevoegd. Dit is te duiden als kritiek op de *huiselijke logica*, waarin de vrouw de verzorger is en de man de kostwinner en het hoofd van het gezin is. Opvallend is dat Melkert het nieuwe emancipatiebeleid aankondigde met de woorden dat *“het accent in het emancipatiebeleid van de achterstand van (groepen) vrouwen [verschuift] naar de erkenning van de waarde van verschillen tussen mensen. Diversiteit in sekse, leeftijd, etniciteit, seksuele voorkeur en religie vormen een bron van kwaliteit voor de samenleving als geheel”* (TK, 1996–1997, 25 006, nr. 1, p. 3). Waarde hechten aan een samenleving die gebaseerd is op verschil, stemt juist weer overeen met de *huiselijke logica*.

3.2.3 Aanpak van geweld tegen vrouwen

Geweld vloeit voort uit de maatschappelijk onderdrukte positie van vrouwen

In de jaren '80 vormden zich ook de eerste contouren van de aanpak van geweld tegen vrouwen. In de beleidsbrief die d'Ancona in 1982 naar de Tweede Kamer zond (TK, 1981–1982; 17 100-XV, nr. 28), stelde ze vast dat *“doorbreking van bestaande machtsverhoudingen in de persoonlijke levenssfeer”* nodig was om gelijke rechten van mannen en vrouwen te bewerkstelligen. Ook verbond ze dit aan het standpunt dat het *“gebruik van geweld van mannen jegens vrouwen voortvloeit uit de maatschappelijk onderdrukte positie van vrouwen”*. De overheid diende *“het probleem van seksualiteit en geweld”* op de beleidsagenda te zetten (p. 4). Hiermee formuleerde d'Ancona een visie die in het maatschappelijk en wetenschappelijk veld al langer te horen was, maar voor het eerst in de Tweede Kamer werd besproken. Ook initieerde d'Ancona een studieconferentie over geweld tegen vrouwen en meisjes. Onder de naam *Kijkduinconferentie* werd deze studieconferentie in 1982 door de Emancipatieraad georganiseerd. Beleidsmakers, wetenschappers en vertegenwoordigers uit het maatschappelijk middenveld kwamen bijeen om hun kennis en ideeën over de bestrijding van geweld tegen vrouwen en meisjes uit te wisselen (Acker & Rawie, 1982).

In 1983 volgde de eerste beleidsnota *Bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes*. In deze nota kondigde staatssecretaris Kappeyne van de Coppello (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) aan dat het bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes als doelstelling aan het emancipatiebeleid werd toegevoegd. Ze bouwde in haar argumentatie voort op de visie van d'Ancona en de lessen uit de Kijkduinconferentie:

Allengs is duidelijker geworden dat de ongelijke machtsverdeling tussen mannen en vrouwen niet alleen terug te vinden is in de verdeling van verschillende soorten werk over mannen en vrouwen en met name in de 'toewijzing' van betaalde en onbetaalde arbeid, maar ook in normeringen die bestaan met betrekking tot leefvormen en sexualiteit en de institutionalisering daarvan in de organisatie van onze samenleving. (...) Het emancipatiebeleid kan en mag zich daarom dan ook niet beperken tot het bevorderen van een meer gelijke verdeling van arbeid en maatschappelijke posities over vrouwen en mannen. Bestrijding van sexueel geweld als een van de ernstige gevolgen van de ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen en als een verschijnsel waardoor die ongelijke verhouding mede in stand wordt gehouden, hoort derhalve thuis in het emancipatiebeleid. (TK, 1983-1984, 18 542, nrs. 1-2, p. 6)

Inzetten op economische zelfstandigheid om geweld tegen vrouwen uit te bannen

In de beleidsnota *Bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes* uit 1983 werden concrete maatregelen genoemd zoals het instellen van vormen van opvang, hulp en begeleiding voor slachtoffers en het indienen van een wetsvoorstel om de bepaling dat verkrachting alleen buiten het huwelijk strafbaar is te laten vervallen. Maar het primaire uitgangspunt in het op te stellen beleid was *"de aanspraak van vrouwen op onafhankelijkheid in relaties en gedrag; een belangrijk element daarvan is de aanspraak van vrouwen op betaalde arbeid en een zelfstandig inkomen"* (p. 11).

De uitwerking van het beleid beperkte zich niet tot seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes, maar nam ook andere vormen van geweld mee. Zo ook 'vrouwenmishandeling', wat door Kappeyne van de Coppello als volgt werd gedefinieerd:

In de eerste plaats betreft het hier geweld van de ene sexe (mannen) tegen de andere. In de tweede plaats spelen de emotionele en economische afhankelijkheid van vrouwen ten opzichte van mannen een rol, evenals haar opvoeding tot iemand die geacht wordt zichzelf weg te cijferen en allereerst voor anderen te zorgen. Ook het idee dat

zij slechts in een huwelijk (of een relatie met een man) gelukkig kan worden speelt een rol bij vrouwenmishandeling en belemmert vrouwen in hun mogelijkheden tot verzet. (TK, 1983–1984, 18 542, nrs. 1–2, p. 20)

In deze beleidsnota uit 1983 wordt, voor het eerst, het ontbreken van werk verbonden aan het risico op partnergeweld. In het expliciet afstand nemen van traditionele gendernormen en het verbinden ervan aan het risico op vrouwenmishandeling, is kritiek vanuit de *civiele logica* op de *huiselijke logica* te herkennen. Ook is het eerdergenoemde zelfstandigheid-discours te herkennen: werk leidt tot economische zelfstandigheid en dat kan de afhankelijkheidsrelatie met de partner doorbreken. Maar door daarnaast ook emotionele afhankelijkheid en heersende gendernormen als risicofactoren te duiden, wordt het hebben van betaald werk niet beschouwd als *voldoende* voorwaarde om de afhankelijkheidsrelatie te doorbreken.

In de jaren '90 werden voor de aanpak van geweld tegen vrouwen geen nieuwe beleidsnota's opgesteld, maar werd gesteld dat de nota uit 1983 werd voorgezet (TK, 1992–1993, 22913, nr. 2) en er een interdepartementaal plan van aanpak in ontwikkeling was (TK, 1995–1996, 24 406, nr. 5, p. 3 en TK, 1996–1997, 25 006, nr. 1, p. 30).

3.3 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 2000–2010

3.3.1 Beleid van sociale zekerheid

Grenzen aan persoonlijke ontplooiing en emancipatie

De speerpunten van de kabinetten-Balkenende (2002–2010) laten zich samenvatten als: het gezin positioneren als de hoeksteen van de samenleving, 'opwaardering' van normen en waarden en een terugtrekkende overheid. Samen met de hernieuwde focus op het gezin duidt ook de interpretatie van de begrippen 'normen en waarden' op een dominantie van de *huiselijke logica*. Een voorbeeld is de reactie van Balkenende op het in 2003 opgestelde WRR-advies *Waarden, normen en de last van het gedrag*:

Naast onvrede over bepaalde vormen van normoverschrijdend gedrag en een door velen gepercipieerde verharding van de samenleving wordt het debat over waarden en normen onder meer

gevoed door algemene maatschappelijke veranderingsprocessen die hun wortels hebben in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw. Burgers maakten deel uit van processen van individualisering, secularisering, emancipatie en persoonlijke ontplooiing. De individuele vrijheid van burgers wordt in ons land terecht met hoofdletters geschreven. Opleiding en emancipatie hebben geleid tot een grotere mondigheid, die tevens een groter beroep op de eigen verantwoordelijkheid mogelijk maakt. Deze verworvenheden moeten worden gekoesterd in de Nederlandse samenleving. In sommige gevallen lijkt het accent op individuele vrijheid en zelfverwezenlijking echter te leiden tot egocentrisme, vormen van zelfverrijking en een gebrek aan oog voor de vrijheden van anderen. (TK, 2003–2004, 29 454, nr. 2, p. 2)

In dit citaat is de *huiselijke logica* dominant en volgt er kritiek op de *geïnspireerde logica*: egocentrisme en vormen van zelfverrijking worden afgewezen door grenzen te stellen aan persoonlijke ontplooiing en emancipatie.

Invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning en Wet werk en bijstand

Onder de kabinetten-Balkenende werd de transitie van de verzorgingsstaat voortgezet, waarbij de invoering van de Wet werk en bijstand (Wwb) en de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) belangrijke hervormingen van het stelsel van sociale zekerheid inluidden.

In 2004 verving de Wwb de Abw en kwam niet langer het *recht* op een minimuminkomen voorop te staan, maar de *plicht* om werk te zoeken. In de memorie van toelichting werd de invoering van de Wwb gepositioneerd als “*sluitstuk van een activerend stelsel van sociale zekerheid*”:

Iedere Nederlander hier te lande wordt geacht zelfstandig in zijn bestaan te kunnen voorzien door middel van arbeid. Als dit niet mogelijk is en er geen andere voorzieningen beschikbaar zijn, heeft de overheid de taak hem te helpen met het zoeken naar werk en, zo lang met werk nog geen zelfstandig bestaan mogelijk is, met inkomensondersteuning. Deze verantwoordelijkheid vormt het sluitstuk van een activerend stelsel van sociale zekerheid. Werk boven inkomen dus. (TK, 2002–2003, 28 870, nr. 3, p. 21)

In dezelfde periode werd de invoering van de Wmo in gang gezet. De Wmo moest een oplossing zijn voor de “*onaanvaardbare en onbetaalbare druk [op] de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)*” die door “*vergrijzing, vraagstukken van culturele integratie, individualisering en steeds minder werkenden ten opzichte van het aantal*

van hen (deels) afhankelijk zoals kinderen, gehandicapten, psychiatrische patiënten en ouderen” op de Nederlandse politiek af zou komen (TK, 2004–2005, 30 131, nr. 3, p. 2). Hier klinkt de *logica van de markt* door, maar in de uitwerking van de Wmo zijn vooral de *civiele logica* en de *huiselijke logica* te herkennen. Zo werd het doel van de Wmo: “*Meedoen*’. Dat is de kortst mogelijke samenvatting van het maatschappelijke doel van de Wmo. Dat meedoen geldt voor iedereen, jong en oud, ongeacht zijn maatschappelijke of economische positie, ongeacht of iemand beperkingen ondervindt of niet” (p. 7). Ook was de Wmo “een eerste stap in het bundelen van regelingen en bevoegdheden voor de gemeentelijke overheid” (p. 3) en werden de gemeenten verantwoordelijk om burgers maatschappelijke ondersteuning te bieden.

De Wmo trad in 2007 in werking en wordt door de nadruk op ‘meedoen’ ook wel als ‘participatiewet’ aangeduid (De Gier, 2007; Jager-Vreugdenhil, 2012; WRR, 2006). In combinatie met de invoering van de Wwb en het credo ‘werk boven inkomen’ groeide het participatie-discours in dominantie, waarbij (betaald) werk niet meer ‘één van de’ participatievormen werd, maar de meest gewaardeerde.

3.3.2 Emancipatiebeleid

Economische argumenten voor het bevorderen van arbeidsparticipatie

In 2000 informeerde staatssecretaris Annelies Verstand-Bogaert (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) de Tweede Kamer over haar *Meerjarenprogramma emancipatiebeleid*. Het bevorderen van de arbeidsparticipatie van vrouwen was, in navolging van haar voorganger Melkert, opnieuw het belangrijkste speerpunt. Dit werd als volgt gelegitimeerd:

Hiervoor zijn economische argumenten aan te dragen. Een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen leidt immers tot een betere inzet van productieve vermogens en talenten en een verbreding van het draagvlak voor collectieve voorzieningen die mede in het licht van de vergrijzing noodzakelijk is. Maar er zijn ook niet-materiële argumenten: zorg is een belangrijke factor voor de kwaliteit van de samenleving en van het leven van individuen. Democratisch gezien is het bovendien wenselijk dat meer vrouwen vertegenwoordigd zijn op sleutelposities, zodat ook vrouwen invloed hebben op de inrichting van de samenleving. (TK, 1999–2000, 27 061, nrs. 1–2, p. 10)

In deze legitimering is het ontwikkeling-discours te herkennen en worden termen gebruikt die aan meerdere logica’s te verbinden zijn. Wederom wordt de waarde van werk zowel in persoonlijke als maatschappelijke ontwikkeling uitgedrukt. De persoonlijke ontwikkeling wordt zowel vanuit de *geïnspireerde logica* (“talenten”) als

huiselijke logica (“*zorg is een belangrijke factor (...) van het leven van individuen*”) gerechtvaardigd. De maatschappelijke ontwikkeling verwijst vooral naar de *logica van de markt* (“*economische argumenten*”) en de *industriële logica* (“*productieve vermogens*”), maar ook naar de *civiele logica* (“*kwaliteit van de samenleving*”, “*democratisch gezien*”). Ook volgt, voor het eerst, een definitie van de term ‘economische zelfstandigheid’:

[D]e groei van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen [zegt] niet alles over hun inkomenspositie. Om te kunnen beoordelen of het inkomen van mannen en dat van vrouwen naar elkaar toegroeit, kijken we naar het aandeel vrouwen dat economisch zelfstandig is, dat wil zeggen: een inkomen heeft van minimaal 70 procent van het minimumloon. (TK, 1999–2000, 27 061, nrs. 1–2, p. 17)

Het uitdrukken van de waarde van werk in termen van zelfstandigheid heb ik eerder het zelfstandigheid-discours genoemd. Door in de definitie van ‘economische zelfstandigheid’ niet de onafhankelijke en gelijkwaardige positie ten opzichte van mannen, maar de hoogte van het inkomen als uitgangspunt te nemen, is in het zelfstandigheid-discours een verschuiving van de *civiele logica* naar de *logica van de markt* te herkennen.

Beleid richt zich op twee groepen vrouwen: ‘autochtoon’ en ‘allochtoon’

Zoals vermeld kwam onder de kabinetten-Balkenende de *huiselijke logica* meer naar de voorgrond. Tekenend voorbeeld was de naamswijziging van de portefeuille ‘Arbeid, Zorg en Emancipatie’ naar ‘Emancipatie en Familiezaken’. De beleidsnota *Emancipatie en Familiezaken 2003* werd door staatssecretaris Khee Liang Phoa (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) geïntroduceerd onder het motto “*It takes two to tango*”. Dat werd uitgelegd als: “*Zelf en Samen de verantwoordelijkheid nemen, voor het leven thuis, op het werk en in de publieke ruimte, met liefdevolle aandacht voor elkaar*”. Het motto werd verbonden aan de beleidsvisie dat “[we] problemen en kansen primair zelf [moeten] aanpakken, maar gelukkig zijn we niet alleen op de wereld. We zijn omringd door familieleden, burens, vrienden, kennissen en collega’s” (TK, 2002–2003, 28 680, nr. 1, p. 1). Hierin is de versterkte nadruk op de eigen verantwoordelijkheid om zich over elkaar te ontfemen duidelijk zichtbaar.

In de nota werd aangekondigd dat het emancipatiebeleid zich zou gaan richten op twee groepen burgers. De eerste groep, naar verwachting de grootste, bestond uit “*vrouwen en mannen die maatschappelijk kunnen meekomen en financieel kunnen rondkomen*” (p. 5). Hier klinkt het participatie-discours in door. De waarde van werk is in dit geval uitgedrukt als *logica van de markt*: iemand doet pas mee wanneer er voldoende inkomsten zijn uit werk om rond te komen.

Voor deze eerste groep werd het verbeteren van de balans tussen werk en privé tot kern van het emancipatiebeleid gemaakt. Hoewel in de beschrijving van de groep wordt gesproken over 'vrouwen en mannen', is de uitwerking van dit beleid vooral gericht op vrouwen. Zo werd in de paragraaf *Mannen meer zorgtaken* geen nieuw beleid aangekondigd, maar verwezen naar een tweetal projecten die in het kader van een Europees programma werden uitgevoerd. Deze projecten werden vervolgens geïntroduceerd met de woorden: "*een grotere inzet van mannen thuis, in relatie tot gezin en familie, en meer ruimte voor vrouwen om te blijven werken!*" (p. 14). Het bevorderen van vrouwen om te gaan en te blijven werken bleef dus de primaire doelstelling. Ook volgde een nieuwe wijze om de waarde van werk voor vrouwen te formuleren:

Als keuzevrijheid zou betekenen dat vrouwen in grote aantallen de arbeidsmarkt verlaten in verband met zorgtaken, zullen de wachtlijsten in de zorg langer worden en zullen klassen nog vaker naar huis gestuurd worden. We hebben er als samenleving dus alle belang bij dat er geen tegenstelling bestaat tussen deelname aan de betaalde arbeid en deelname aan de zorg voor naasten. (TK, 2002–2003, 28 680, nr. 1, pp. 9–10)

Hier is wederom het ontwikkeling-discours te herkennen en meer specifiek het uitdrukken van de waarde van werk in termen van maatschappelijke ontwikkeling. Naast een sterke referentie aan de *civiele logica* (waarin het van waarde is om bij te dragen aan het collectief) en de *huiselijke logica* (door de zorg voor anderen te benadrukken), is in de nadruk op de kwetsbaarheid van de arbeidsmarkt de *logica van de markt* zichtbaar.

De tweede groep waar het emancipatiebeleid zich op wilde richten bestond uit vrouwen en mannen die moeite hebben om maatschappelijk mee te komen en slecht of niet rondkomen. Dit werd als een kleine groep beschouwd en ingeleid als: "*onder de mensen met een economische en/of sociale achterstand [zijn] veel allochtone burgers (...) de emancipatie van allochtone vrouwen en meisjes [vraagt] dringend om adequate ondersteuning.*" (p. 5). Er werd verondersteld dat 'allochtone vrouwen en meisjes' op achterstand stonden en dat ander beleid nodig was om deze achterstand in te halen. Dat hiermee de samenleving werd ingedeeld in 'autochtoon' versus 'allochtoon' stelden ook Roggeband en Verloo (2006) vast op basis van een analyse van het emancipatiebeleid tussen 1995 en 2005.

Tekenend voorbeeld van deze verschuiving in het emancipatiebeleid is de toespraak van minister Aart Jan de Geus (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) tijdens de viering van het 25-jarige bestaan van het emancipatiebeleid in 2003. In de kranten werd deze toespraak met de kop 'De emancipatie is voltooid' geïntroduceerd. Hierin stelde De Geus dat het emancipatiebeleid zich in de volgende fase vooral zou gaan

richten op ‘allochtonen’, waarbij *“versterking van de emancipatie van allochtone mannen een voorwaarde [is] om de participatie van allochtone vrouwen in de Nederlandse samenleving te bevorderen”* (NRC Handelsblad, 2003). Zoals ook Roggeband en Verloo (2006) vaststelden, werden mannen met een niet-Nederlandse achtergrond hiermee gepositioneerd als het probleem in het bereiken van gelijkheid tussen mannen en vrouwen in Nederland. Ook werd een kloof tussen de ‘moderne’ Nederlandse cultuur enerzijds en de patriarchale islamitische cultuur anderzijds verondersteld.

Voor vrouwen met een niet-Nederlandse achtergrond werden projecten ingericht die specifiek gericht waren op het bevorderen van (arbeids)participatie. Zo volgde in 2003 een *Inventarisatie van het Kabinetsbeleid voor Allochtone Vrouwen* en de instelling van de commissie Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheden (PaVEM). Deze commissie was ingesteld door minister De Geus (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) en minister Rita Verdonk (Vreemdelingenzaken en Integratie) en had tot doel de maatschappelijke participatie van vrouwen met een migratieachtergrond te bevorderen. Eén van de initiatieven van de commissie betrof het instellen van een Participatieteam bestaand uit vrouwen met een migratieachtergrond die als ‘rolmodel’ voor andere vrouwen uit de doelgroep fungeerden.

Arbeidsdeelname van vrouwen is van toenemend belang voor de economie

In 2005 bood minister De Geus het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010* met de titel *Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* aan de Tweede Kamer aan. De beleidsnota startte met het opstellen van een balans, waarna De Geus concludeerde *“dat er weliswaar vooruitgang is geboekt in de afgelopen vijf jaar, maar dat er nog volop werk te doen is”* (p. 2). De mate van ‘vooruitgang’ werd afgemeten aan het speerpunt ‘economische zelfstandigheid’ en het aandeel vrouwen dat minimaal 70% van het minimumloon verdiende. Hierin is het zelfstandigheid-discours te herkennen. Er werd geconcludeerd dat *“van alle vrouwen in Nederland (...) slechts zo’n 40%”* economisch zelfstandig was. Het relatief lage aantal uren dat vrouwen werkten werd als voornaamste reden aangedragen. Hiervoor werd *“de economische laagconjunctuur”* als mogelijke oorzaak aangewezen. Daarnaast werd gesteld dat *“voor veel vrouwen uit andere etnische minderheden een baan en een inkomen vaak nog een onbereikbaar perspectief [is]”* (p. 4). Opvallend is dat dit probleem niet in verband werd gebracht met de economische laagconjunctuur, maar met opleidingsniveau, taalbeheersing en *“traditionele opvattingen over huwelijk en de zorg voor kinderen”* (p. 4). Hierdoor werd de tweedeling tussen ‘autochtoon’ en ‘allochtoon’ in stand gehouden en de aanwezigheid van ‘traditionele opvattingen’ buiten de Nederlandse cultuur geplaatst.

Ook kondigde De Geus aan dat het bevorderen van economische zelfstandigheid het kerndoel van het emancipatiebeleid was. Dit werd als volgt geïntroduceerd:

Kern van het emancipatiebeleid is en blijft dat meer vrouwen meer uren gaan werken en dat hun talenten en kwaliteiten beter worden benut. Dat is goed voor vrouwen zelf, de samenleving en de toekomst. De unieke talenten van mannen én vrouwen zijn van groot belang voor de kwaliteit van de samenleving in al haar domeinen, zowel sociaal, economisch als moreel. (TK, 2005–2006, 30 420, nr. 2, p. 3).

In dit citaat is het ontwikkeling-discours te herkennen. Wederom is er een onderverdeling gemaakt in de veronderstelde waarde van werk voor vrouwen zelf en de samenleving in zijn geheel. Er is sprake van een *compromis* tussen de *geïnspireerde logica* (vrouwen moeten hun persoonlijke ambities nastreven) en de *logica van de markt* (de samenleving en economie hebben meer werknemers nodig).

In de beleidsnota werd echter ook gesuggereerd dat “*de arbeidsdeelname van vrouwen van toenemend belang [is] voor de economie*” en dat “*alle talent in de vergrijzende samenleving en de globaliserende economie nodig [is] om ons hoge welvaartsniveau te kunnen behouden en de welvaartstaat te kunnen blijven betalen.*” (TK, 2005–2006, 30 420, nr. 2, p. 20). Hiermee werd de persoonlijke ontwikkeling die vrouwen aan werk konden ontleen een voorwaarde voor maatschappelijke ontwikkeling en klonk de oproep aan vrouwen om hierin hun verantwoordelijkheid te nemen.

Maatschappelijke participatie als nieuw emancipatiedoel

Vanuit het idee dat “*maatschappelijke participatie net als betaald werk de voldoening [geeft] van meedoen in de samenleving*” (p. 29) introduceerde De Geus het bevorderen van ‘maatschappelijke participatie’ in het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010* als nieuwe doelstelling. De invulling van de waarde van betaald werk als ‘voldoening’ is nieuw. Deze kan geschaard worden onder het ontwikkeling-discours en meer specifiek het spreken over de waarde van werk in termen van persoonlijke ontwikkeling. Door dit gevoel van voldoening te verbinden aan ‘meedoen in de samenleving’ vormt het een compromis met de *civiele logica* en klinkt het participatie-discours door. Door in het emancipatiebeleid op te nemen dat maatschappelijke participatie “*naast of voorafgaand aan betaalde arbeid*” (p. 6) moest plaatsvinden, werd ‘werk’ wederom als de meest gewaardeerde manier van participeren gepositioneerd.

Het bevorderen van maatschappelijke participatie was vervolgens primair gericht op “*vrouwen in een kwetsbare positie*” (p. 3), waarbij ‘kwetsbaarheid’ werd verbonden aan een laag opleidings- en taalniveau. De uitwerking van het beleid was

echter vooral gericht op vrouwen met een migratieachtergrond. Zo volgde een verwijzing naar de vernieuwing van het inburgeringsstelsel waarin *“speciale aandacht [is] voor de inburgering van vrouwen zonder uitkering en zonder werk”*. Grote steden werden opgeroepen om *“actief beleid [te] voeren op het terrein van emancipatie en integratie”*, waarbij gedacht kon worden aan het inzetten van vrouwelijke en mannelijke rolmodellen *“om de bewustwording van eigen verantwoordelijkheid van minderheden en minderhedenorganisaties te bevorderen”* (pp. 7–8).

Onder het kabinet-Balkenende IV (2007–2010) werden zowel het beleidsdossier emancipatie als het beleidsdossier LHBT ondergebracht bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De beleidsplannen ter bevordering van vrouwenemancipatie en LHBT-emancipatie werden sindsdien gezamenlijk besproken. De kabinetsnota over het emancipatiebeleid 2008–2011 werd door minister Ronald Plasterk (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) aan de Tweede Kamer aangeboden. Deze nota getiteld *Meer kansen voor vrouwen* diende de nota over het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010* te vervangen. Het bevorderen van arbeidsparticipatie van vrouwen bleef een centraal thema waaraan nieuwe activiteiten werden toegevoegd. Nieuwe activiteiten waren onder meer de introductie van een overdraagbare heffingskorting als *“een extra fiscale stimulans om niet-werken te ontmoedigen en werken meer lonend te maken, ook voor vrouwen”* en een *Taskforce Deeltijdplus* met als doel *“de arbeidsdeelname en arbeidsduur van vrouwen te vergroten en een breder draagvlak te geven”* (TK, 2007–2008, 30 420, nr. 50, p. 8). Ook het talent van vrouwen uit etnische minderheden bleef als thema in het emancipatiebeleid staan met als concrete doelstelling *“de maatschappelijke participatie van 50.000 vrouwen uit etnische minderheden [te] vergroten door ze te begeleiden naar vrijwilligerswerk en betaalde arbeid”* (p. 8). In al deze aangekondigde activiteiten is het participatie-discours te herkennen. Hoewel ‘maatschappelijke participatie’ vele vormen kent, lijkt dit vooral ten dienste van ‘arbeidsdeelname’ te staan.

3.3.3 Aanpak van geweld tegen vrouwen

Geweld tegen vrouwen als mensenrechtenschending

In het *Meerjarenprogramma emancipatiebeleid* uit 2000 stelde staatssecretaris Verstand-Bogaert (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) vast dat ze, in navolging van het VN-Vrouwenverdrag¹⁹, geweld tegen vrouwen als schending van mensenrechten

¹⁹ Het VN-Vrouwenverdrag is in 1979 aangenomen door de Verenigde Naties. Nederland heeft het verdrag in 1991 geratificeerd. Verwijzend naar de Commissie-Groenman, die in 1997 werd ingesteld en een nationale rapportage uitbracht over de implementatie van het VN-

definieerde. Voor het eerst is ook de *logica van de markt* te herkennen in de argumentatie voor de aanpak van geweld tegen vrouwen en meisjes als emancipatiedoelstelling. Via een verwijzing naar de bevindingen uit het onderzoek naar de economische kosten van 'thuisgeweld' tegen vrouwen (Korf et al., 1997) concludeerde Verstand-Bogaert dat "*de noodzaak van beleid ook uit cijfers [blijkt]*" (TK, 1999–2000, 27 061, nrs. 1–2, p. 41). Verwacht werd dat het 'mainstreamen' van het emancipatiebeleid (omschreven als het integreren van emancipatieaspecten in het reguliere beleid) de implementatie van vrouwenrechten zou vergroten.

Interdepartementale aanpak van geweld: ketenaanpak en genderneutraal

In 2002 werd onder de naam *Privé geweld – publieke zaak* de meermaals aangekondigde integrale, landelijke aanpak van 'geweld in de privésfeer' geïntroduceerd. In deze Kabinetsnota deed de zogenaamde 'ketenaanpak' beleidsmatig zijn intrede. De ketenaanpak was hierin geformuleerd als "*een keten van preventie, hulp, opvang, behandeling en nazorg*" (TK, 2001–2002, 28 345, nr. 2, p. 4), waarvoor een nieuwe infrastructuur noodzakelijk was. Dit betekende onder meer dat de regionale AMK's (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling) en SHG's (Steunpunt Huiselijk Geweld) in 35 centrumgemeenten samengevoegd zouden worden tot AMHK's (Advies- en Meldpunt Huiselijk geweld en Kindermishandeling).

Van Doorne-Huiskes et al. (2017) stelden vast dat de nota *Privé geweld – publieke zaak* een beleidsbepalende wending in de aanpak van geweld tegen vrouwen vormde. Zo kan de nota beschouwd worden als sluitstuk van de verschuiving die vanaf de jaren '80 was ingezet, waarbij geweld tegen vrouwen en meisjes niet langer als privéprobleem, maar als maatschappelijk probleem werd gezien (zie ook Naezer & Römkens, 2008; Römkens, 2008, 2010). De overheid werd nadrukkelijk verantwoordelijk voor het bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes. Door deze verantwoordelijkheid zowel op landelijk als regionaal niveau breder te beleggen werd het probleem niet meer primair als emancipatievraagstuk gezien (Van Doorne-Huiskes et al., 2017, pp. 194–195). Wel valt op dat, passend in de transitie naar een activerende verzorgingsstaat, de nota ook een beroep doet op de verantwoordelijkheid van burgers.

Uiteindelijk zullen de ernst en omvang van huiselijk geweld moeten afnemen door een gezamenlijk optreden. Op centraal en decentraal niveau, door beleid en uitvoering. Maar bij het gezamenlijk optreden mag ook de individuele verantwoordelijkheid van burgers niet worden vergeten. (...) De omgeving van slachtoffers en plegers, zoals burens, vrienden en familie, zal hun moeten aanspreken op de

Vrouwenverdrag in Nederland, werd in het *Meerjarenprogramma* het uitbannen van alle vormen van discriminatie van vrouwen het hoofddoel.

onaanvaardbaarheid van huiselijk geweld en eventueel hulp bieden.
(TK, 2001–2002, 28 345, nr. 2, pp. 6–7)

Een andere reden waarom de beleidsnota *Privé geweld – publieke zaak* een beleidsbepalende wending aankondigde, is dat er in de uitwerking van het beleid “een verregaande genderneutraliteit [is] doorgevoerd” (Van Doorne-Huiskes et al., 2017, p. 195). Er werd geen melding meer gemaakt van ongelijke machtsverhoudingen als oorzaak en gevolg van geweld. Ook werd door de introductie van de term ‘huiselijk geweld’, als verzamelterm voor verschillende vormen van geweld in de huiselijke sfeer (partnergeweld, kindermishandeling en oudermishandeling) het geweld als “sekseneutraal fenomeen” neergezet (Lünnemann et al., 2010, p. 11). Hierdoor kwam niet de aard en onderliggende genderdynamiek van het geweld, maar het privédomein op de voorgrond te staan (zie ook Van Doorne-Huiskes et al. 2017, pp. 195–196). De kritiek op de *huiselijke logica*, die vanaf de jaren ‘80 vanuit de *civiele logica* te herkennen is, verdwijnt daarmee naar de achtergrond.

Gelijke rechten voor allochtone- en vluchtelingenvrouwen als speerpunt van beleid

In de beleidsnota *Emancipatie en Familiezaken 2003* positioneerde staatssecretaris Phoa (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) geweld tegen vrouwen als “een schending van universele mensenrechten en fundamentele vrijheden”, om te vervolgen:

De overheid moet optreden als hoeder van waarden en normen. Het realiseren van gelijke rechten voor vrouwen en meisjes, in het bijzonder allochtone- en vluchtelingenvrouwen, in het publieke en private domein [is] speerpunt van beleid. (TK, 2002–2003, 28 680, nr. 1, p. 17)

In dit citaat is de verschuiving naar een versterkte focus op de emancipatie van ‘allochtone vrouwen’ wederom zichtbaar en wordt zowel het gender- als mensenrechtenperspectief in de aanpak van geweld tegen vrouwen buiten de Nederlandse cultuur geplaatst. Phoa kondigde aan dat het beleid zoals aangekondigd in de nota *Privé geweld – Publieke Zaak* zou worden uitgevoerd. Daarnaast zou er extra financiering komen voor lokale organisaties om activiteiten te ontplooiën op het gebied van “Integratie, Rechten en Veiligheid” (p. 22).

In het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010* stelde staatssecretaris De Geus (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) vast dat er “schrikbarend veel vrouwen en meisjes in hun leven te maken [hebben] met seksueel geweld en geweld in de relationele sfeer”, dat “de emancipatie niet af is” en dat “ook mannen en jongens” slachtoffer kunnen worden van seksueel en relationeel geweld (TK, 2005–2006, 30 420, nr. 2, p.

5). Hoewel vermeld werd dat *“het geweld bestreden dient te worden in zowel autochtone als allochtone kring”*, waren de aangekondigde maatregelen met name gericht op de laatste groep. Zo werd een publiekscampagne aangekondigd *“die ook toegesneden [is] op een goed bereik van minderheden”* en volgden er afzonderlijke plannen van aanpak ter bestrijding van vrouwenhandel, genitale verminking en eengerelateerd geweld (p. 5).

Inzetten op het vergroten van weerbaarheid, via economische zelfstandigheid

In het *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006–2010* positioneerde De Geus ‘veiligheid’ als een *“fundamenteel mensenrecht, ook voor vrouwen en meisjes”* en een *“basisvoorwaarde voor deelname in de samenleving”* doordat het *“ruimte [geeft] eigen keuzes te maken met betrekking tot opleiding, werk en partner”* (TK, 2005–2006, 30 420, nr. 2, p. 15). Het uitdrukken van waarde van werk in termen van participatie weerspiegelt het eerder vastgestelde participatie-discours.

Opvallend is dat in het beleidsplan ook het omgekeerde verband wordt aangehaald. Want naast het spreken over veiligheid als *“basisvoorwaarde”* voor het kunnen maken van eigen keuzes en het vergroten van arbeidsparticipatie van vrouwen, wordt *“arbeidsdeelname”* gepositioneerd als een middel om de economische zelfstandigheid en de veiligheid van vrouwen te vergroten.

Economische zelfstandigheid is het kerndoel van het emancipatiebeleid. Een eigen inkomen schept ruimte voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling en biedt bescherming tegen (uitkerings)afhankelijkheid en armoede. Arbeidsdeelname biedt kansen voor emancipatie en integratie, voor sociale contacten buiten de eigen gemeenschap en familiekring. Ook kan economische zelfstandigheid de weerbaarheid van vrouwen tegen geweld in de relatie versterken en helpen geweld te voorkomen. (TK, 2005–2006, 30 420, nr. 2, p. 6)

De Geus drukt in dit citaat allereerst de waarde van werk uit in termen van persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling. Hiermee verschijnt het ontwikkeling-discours voor het eerst in Kamerstukken over de aanpak van geweld tegen vrouwen. Door vervolgens te stellen dat betaald werk kansen biedt in het opbouwen van *“sociale contacten buiten de eigen gemeenschap en familiekring”*, lijkt de waarde van persoonlijke ontwikkeling vooral voor vrouwen met een migratieachtergrond te gelden en in dienst van ‘integratie’ te staan. Ook gaat het ontwikkeling-discours hier vergezeld van het zelfstandigheid-discours. De zinssnede dat *“een eigen inkomen”* ook *“bescherming tegen (uitkerings)afhankelijkheid en armoede”* biedt, laat zien dat economische zelfstandigheid niet meer primair verbonden is aan het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner,

maar ook (met de vermelding van ‘uitkering’) aan het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid. Vervolgens wordt de term ‘weerbaarheid’ gebruikt om de waarde van werk uit te drukken. Hoe economische zelfstandigheid de weerbaarheid van vrouwen tegen geweld vergroot, wordt niet duidelijk gemaakt. Wel is het spreken over de waarde van werk in het vergroten van de weerbaarheid van vrouwen nieuw, wat ik vanaf nu zal duiden als het weerbaarheid-discours.

3.4 Beleidsdiscoursen over de waarde van werk in de periode 2010–2018

3.4.1 Beleid van sociale zekerheid

Iedereen participeert naar vermogen

Onder de kabinetten-Rutte (2010–2023) wordt de verschuiving van de Nederlandse verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving voortgezet en breder uitgedragen. Zo werd ‘participatiesamenleving’ in 2013 verkozen als ‘woord van het jaar’ en sprak koning Willem-Alexander in zijn eerste troonrede uit dat *“de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving”* waarin *“[v]an iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving”* (Troonrede, 2013).

In het regeerakkoord *Vrijheid en verantwoordelijkheid* kondigde het kabinet-Rutte I (2010–2012) nieuwe hervormingen van het stelsel van sociale zekerheid aan. In deze aankondiging is de *logica van de markt* te herkennen door de stelling dat *“de economische crisis en oplopende begrotingstekorten hervormingen en bezuinigingen noodzakelijk [maken]”* (p. 43). Wel moeten de maatregelen *“eraan bijdragen dat iedereen zo veel mogelijk naar vermogen participeert in de samenleving”* (p. 43). In het vooropstellen van het collectieve belang is de *civiele logica* te herkennen. De term ‘vermogen’ verwijst echter primair naar de *industriële logica*.

In de *industriële logica* is ‘werk’ per definitie van waarde omdat het menselijke energie omzet in productie (Boltanski & Thévenot 2006, pp. 206–209). Al snel blijkt ook dat ‘participeren naar vermogen’ eigenlijk ‘werken naar vermogen’ is.

Ieder mens heeft recht op zelfbeschikking; verdient de kans het beste uit zichzelf te halen en zich te ontplooien. We schrijven niemand af, maar spreken iedereen aan. Een baan is immers de beste sociale zekerheid. Natuurlijk zorgen we samen voor wie echt niet kan meedoen. (Regeerakkoord kabinet-Rutte I, 2010, p. 3)

In dit citaat zijn in de duiding van de waarde van werk de *civiele logica* (“recht op zelfbeschikking”) en de *geïnspireerde logica* (“het beste uit zichzelf halen”, “zich ontplooien”) te herkennen. Opvallend aan dit citaat is dat de waarde van werk voor ‘de onderkant van de arbeidsmarkt’ overeenkomt met hoe de waarde van werk voor vrouwen in emancipatiebeleid wordt gepositioneerd. Het recht op zelfbeschikking en ontplooiing kenden we al uit het emancipatiebeleid en heb ik geduid als respectievelijk het zelfstandigheid-discours en het ontwikkeling-discours. Daarnaast is in het citaat het participatie-discours te herkennen: iedereen die kan, moet meedoen. Dat betaald werk als ‘de beste sociale zekerheid’ wordt gezien, bevestigt een veronderstelde hiërarchische indeling van verschillende participatievormen. De zorg voor de burgers die ‘echt’ niet mee kunnen doen is vervolgens niet alleen een taak van de overheid, maar van de gehele samenleving, en is weer een referentie aan de *huiselijke logica*.

Invoering van de Wmo 2015 en Participatiewet

De aangekondigde hervormingen en bezuinigingen van het kabinet-Rutte I werden in het regeerakkoord *Bruggen slaan* van het kabinet-Rutte II (2012–2017) uitgewerkt. Ze gingen gepaard met de continuering van decentralisatie van overheidstaken. Gemeenten zouden verantwoordelijk worden voor jeugdzorg, werk en inkomen en zorg aan langdurig zieken en ouderen (TK, 2013–2014, 33 841, nr. 35). Zo werden de functies van dagbesteding en begeleiding overgeheveld naar de Wmo. Opvallend is dat bij de invoering van de Wmo 2015 de AWBZ-termen ‘begeleiding’ en ‘verzorging’ niet werden overgenomen. In plaats daarvan overheersen de termen ‘participatie’ en ‘zelfredzaamheid’. De term ‘zelfredzaamheid’ is dubbelzinnig. Enerzijds verwijst het naar de verantwoordelijkheid het eigen sociale netwerk in te schakelen, waarin de *huiselijke logica* te herkennen is, anderzijds verwijst het naar de *civiele logica* door te stellen dat het aanboren van de ‘eigen kracht’ het collectief ten goede komt (zie ook Duyvendak & Tonkens, 2018, pp. 20–21).

Voor ‘de onderkant van de arbeidsmarkt’ werd één regeling ingesteld. Hiertoe werd onder kabinet-Rutte I de Wet Werken naar Vermogen (WWNV) aangekondigd. Deze wet moest de Wwb (Wet werk en bijstand), de Wsw (Wet sociale werkvoorziening) de Wajong (Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten) vervangen. In het regeerakkoord *Bruggen slaan* werd vervolgens aangekondigd dat het wetsvoorstel WWNV werd vervangen door de Participatiewet. “Om het activerende karakter van de bijstand te vergroten” zou onder de Participatiewet de “arbeids- en re-integratieplicht en de plicht tot tegenprestatie naar vermogen voortaan voor iedereen” gelden (p. 3). Het vergroten van het ‘activerende karakter’ werd gelegitimeerd als een compromis tussen de *logica van de markt*, de *civiele logica* en de *industriële logica*, want “iedereen zal naar vermogen moeten bijdragen om de rekening van de crisis te betalen” (p. 5). De verschuiving van

inkomensbescherming naar activering werd voortgezet, wat ook vertaald kan worden als een transitie van een verzorgingsstaat naar een ‘werkstaat’. Daar waar een verzorgingsstaat de maatschappelijke integratie vooropstelt en het recht op een uitkering samenvalt met het *matchen* van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, is het uitgangspunt van de werkstaat-benadering dat uitkeringen mensen (onnodig) afhankelijk maken van overheidssteun en activeren naar werk deze afhankelijkheid doorbreekt (zie ook Nicaise, 2001). Meer dan in een verzorgingsstaat wordt in een ‘werkstaat’ waarde gehecht aan mensen die (betaald) werk verrichten.

Staatsecretaris Jetta Klijnsma (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) lichtte bij de invoering van de Participatiewet de waarde van ‘participatie’ als volgt toe:

Participatie, bij voorkeur via werk, zorgt voor sociale, economische en financiële zelfstandigheid, draagt bij aan het gevoel van eigenwaarde en levert een bijdrage aan de sociale cohesie en de economie. In zo’n samenleving kan iedereen bijdragen aan het versterken van de economische en sociale kracht van Nederland. (...) Werk biedt de beste sociale zekerheid. Het is bovendien meer dan een inkomen; het biedt kansen op zelfontplooiing, geeft mensen eigenwaarde en zorgt voor sociale contacten. (TK, 2013–2014, 33 161, nr. 107, pp. 37–38)

Wederom is het participatie-discours te herkennen, waarbij in dit citaat ‘werk’ als de meest gewenste participatievorm wordt gepositioneerd. Ook het zelfstandigheid-discours is zichtbaar. Naast ‘economische zelfstandigheid’ wordt de waarde van werk ook in termen van ‘sociale zelfstandigheid’ en ‘financiële zelfstandigheid’ geduïd. Helaas worden deze termen niet verder toegelicht. Daarnaast wordt de waarde van werk wederom in de context van persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling geplaatst. Dit heb ik het ontwikkeling-discours genoemd. Dat werk een positieve bijdrage levert aan het ‘gevoel van eigenwaarde’ kan verwijzen naar de *geïnspireerde logica*, waarin het kiezen van een eigen (levens)pad van waarde is, maar ook naar de *logica van de roem*, waarin mensen waarde ontleen aan de opinie van anderen (Boltanski & Thévenot 2006, pp. 178–185).

Opmars van meetinstrumenten

De hervormingen van het stelsel van sociale zekerheid gingen gepaard met een opmars van attributen die in de *industriële logica* van waarde zijn, namelijk monitoring en evaluatie waarbij resultaten uit te drukken zijn in grafieken en tabellen (Boltanski & Thévenot 2006, pp. 206–209). Zo diende het instrument ‘loondispensatie’ als stimulans voor werkgevers om burgers ‘aan de onderkant van de arbeidsmarkt’ in dienst te nemen doordat zij alleen de ‘loonwaarde’ van de werknemers hoefden te betalen. Deze ‘loonwaarde’ werd in Participatiewet gedefinieerd als “*de arbeidsprestatie van een werknemer uitgedrukt in een percentage*

van de arbeidsprestatie van een reguliere, vergelijkbare werknemer in die functie op basis van de elementen tempo, kwaliteit en netto werktijd" (Art. 6). Om de 'loonwaarde' te verhogen hadden gemeenten toegang tot allerlei re-integratie-instrumenten die te categoriseren zijn als 'licht' (kortdurend en goedkoop) of 'zwaar' (langdurige en/of duurdere trajecten).²⁰ Om de loonwaarde vast te stellen en te monitoren werd een scala aan meetinstrumenten ontwikkeld. De Participatieladder is één van de instrumenten die werd ingezet om "beter in- en overzicht" van het "klantenbestand" te krijgen zodat er door gemeenten "effectiever en efficiënter gestuurd kan worden op het realiseren van (meer) participatie" (Terpstra, 2011, p. 13). Deze bestaat uit zes treden die overeenkomen met de eerder benoemde hiërarchische indeling naar de mate van participatie: (1) geïsoleerd, (2) sociale contacten buitenshuis, (3) deelname aan georganiseerde activiteit, (4) onbetaald werk, (5) betaald werk met ondersteuning en (6) betaald werk. Een ander meetinstrument, dat met name vanuit de Wmo wordt ingezet, is de Zelfredzaamheid-Matrix (ZRM) die de mate van 'zelfredzaamheid' vaststelt op dertien leefgebieden, waaronder de leefgebieden 'inkomen, werk & opleiding', 'sociaal netwerk' en 'maatschappelijke participatie'.

3.4.2 Emancipatiebeleid

Aanspreken en benutten van de eigen kracht

Een nadrukkelijk beroep op zelfredzaamheid is ook te herkennen in het emancipatiebeleid dat onder de kabinetten-Rutte is ontwikkeld. Zo schreef minister Marja van Bijsterveldt-Vliegenthart (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) in de introductie van de beleidsnota *Vrouwenemancipatie en homo-emancipatie 2011–2015* dat "het kabinet de eigen kracht en het talent van mensen zelf [wil] aanspreken en actief benutten om voortgang te boeken. Op eigen kracht en met hun talent kunnen mensen veel bereiken" (TK, 2010–2011, 27 017, nr. 74, p. 2). Twee jaar later verbond minister Jet Bussemaker (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) in de beleidsnota *Emancipatiebeleid 2013–2016* het inzetten op de 'eigen kracht' aan de noodzakelijke versterking van de Nederlandse economie.

Emancipatie kan bijdragen aan een sterkere economie als wordt ingezet op kennis- en talentontwikkeling. (...) Veel gehuwde, niet-werkende vrouwen lijken zich niet te realiseren dat, als het inkomen van hun man wegvalt, het gezin niets heeft om op terug te vallen. En

²⁰ Onder de lichte instrumenten vallen onder andere gestandaardiseerde sollicitatietrainingen. Zware instrumenten zijn bijvoorbeeld jobcoaching, jobcarving, participatieplaatsen en loonkostensubsidie.

waar men in deze gevallen wellicht rekent op een overheid die financieel bijspringt, moet ook dit niet meer als vanzelfsprekend worden beschouwd. De overheid mag van vrouwen dus wel vragen hun talenten en kennis te gebruiken en in te zetten voor de maatschappij. Zeker aangezien meisjes en vrouwen het in het onderwijs steeds beter gaan doen. (TK, 2012–2013, 30 420, nr. 180, p. 8)

In dit is citaat het ontwikkeling-discours te herkennen en staat de persoonlijke ontwikkeling wederom in dienst van de maatschappelijke ontwikkeling. Door niet-werkende vrouwen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid ‘hun talenten en kennis te gebruiken en in te zetten voor de maatschappij’, wordt de waarde van werk uitgedrukt als ‘meedoen’. Dit sluit aan bij het participatie-discours. In de mededeling dat de overheid wellicht niet meer ‘financieel bijspringt’ klinkt het credo ‘werk boven inkomen’ door. De *civiele logica* is te herkennen in het spreken over de plicht van vrouwen een bijdrage te leveren aan het collectieve, economische belang door (betaald) werk te verrichten.

Minister Jet Bussemaker introduceerde haar *Emancipatiebeleid 2013–2016* met drie centrale thema’s: ‘autonomie’, ‘weerbaarheid’ en ‘gelijkwaardigheid’. Autonomie werd door de minister gekoppeld aan het recht om eigen keuzes te maken in de verdeling van arbeid en zorg, die niet beperkt mochten worden door traditionele opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Vervolgens werd gesteld dat economische zelfstandigheid een “*niet te onderschatten rol*” speelt bij autonomie (TK, 2012–2013, 30 420, nr. 180, pp. 4–5). Vanuit het argument dat “*economische zelfstandigheid weerbaarheid [bevordert], omdat mensen dan niet op financieel gebied afhankelijk zijn van een ander*” bleef het vergroten van economische zelfstandigheid van vrouwen een belangrijke doelstelling (p. 6). Hier is te zien dat het uitdrukken van de waarde van werk in de vorm van weerbaarheid (eerder weerbaarheid-discours genoemd) wederom gecombineerd wordt met het zelfstandigheid-discours.

Naast het inzetten op het beter kunnen combineren van arbeid en zorg door zowel vrouwen als mannen, vermeldde Bussemaker dat er (financiële) ondersteuning beschikbaar gesteld werd voor projecten gericht op het ‘activeren’ van laagopgeleide vrouwen zonder werk en/of uitkering, zoals het project *Eigen Kracht*. In de argumentatie achter dit besluit is het ontwikkeling-discours te herkennen. Zo werd gesteld dat “*veel niet-uitkeringsgerechtigde vrouwen geen idee [hebben] hoe zij – als ze dat al zouden willen – een overstap naar de arbeidsmarkt kunnen maken*” en dat “*deze vrouwen terughoudend [lijken] om (nog) in zichzelf te investeren*” (p. 15). Door direct daarna te stellen dat het investeren in henzelf van belang is “*omdat er in bijvoorbeeld de zorg – van oudsher een aantrekkelijke werkgever voor vrouwen – een verschuiving in de werkgelegenheid lijkt op te treden naar hogere*

mbo-niveaus" (p. 15), en het daarom ook goed is voor de economie, staat de persoonlijke ontwikkeling wederom in dienst van de maatschappelijke ontwikkeling.

Bevorderen van financiële onafhankelijkheid als ambitieuzere doelstelling

In het Emancipatiebeleid 2018–2021 werden deze uitgangspunten uitgewerkt en kondigde minister Ingrid van Engelshoven (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) aan om, naast economische zelfstandigheid, het bevorderen van financiële onafhankelijkheid als extra doelstelling toe te voegen. Een vrouw werd als 'financieel onafhankelijk' beschouwd wanneer haar inkomen uit arbeid en/of eigen onderneming minimaal gelijk was aan 100 procent van het minimumloon. De instelling van deze "*ambitieuzere*" doelstelling werd als volgt gelegitimeerd:

70 procent van het minimumloon [is] net voldoende om als alleenstaande van te leven. Het geeft echter weinig armslag. En als je de zorg voor kinderen hebt, wat voor veel vrouwen geldt, is het niet toereikend. (TK, 2017–2018, 30 420, nr. 270, p. 2)

In dit citaat worden alleenstaande vrouwen aangesproken op hun taak om voor hun kinderen te zorgen en klinkt de *huiselijke logica* weer door. In het *Emancipatiebeleid 2018–2021* werd vaker naar deze combinatie van verantwoordelijkheden verwezen:

Iets kunnen betalen voor jezelf of je kinderen, zonder afhankelijk te zijn van je partner of van het armoedebelief van de gemeente, betekent meer keuzevrijheid en onafhankelijkheid. Een toereikend eigen inkomen biedt vrouwen bovendien meer financiële zekerheid bij echtscheiding, als hun partner overlijdt, of zijn/haar inkomen verliest. Dit kan ook kinderen tegen armoede beschermen. Een groot deel van de kinderen die in armoede opgroeien zijn kinderen van alleenstaande moeders met een zwakke positie op de arbeidsmarkt. (TK, 2017–2018, 30 420, nr. 270, p. 2)

In dit citaat is het zelfstandigheid-discours te herkennen, waarbij de waarde van werk niet alleen wordt uitgedrukt in het doorbreken van de afhankelijkheidspositie van de partner, maar ook in het doorbreken van de afhankelijkheid van de (gemeentelijke) overheid. Naast de *civiele logica* ("*keuzevrijheid*", "*onafhankelijkheid*") is ook de *huiselijke logica* te herkennen ("*kinderen tegen armoede beschermen*").

Om de financiële onafhankelijkheid van vrouwen te bevorderen, wordt in het *Emancipatiebeleid 2018–2021* zowel het "*verhogen van het aantal vrouwen dat werkt*" als het verhogen "*van het aantal uren dat zij werken*" als subdoel gesteld. Door te stellen dat "*wie weinig werkt, verdient minder en heeft ook minder mogelijkheden om*

zich professioneel te ontwikkelen en hogerop te komen" (p. 6), wordt de waarde van werk gelegitimeerd vanuit de *geïnspireerde logica* en uitgedrukt in persoonlijke ontwikkeling. Het ontwikkeling-discours is wederom een combinatie van persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling, want *"grotere arbeidsparticipatie"* is ook *"een belangrijke bron voor economische groei"* en *"[h]et bruto nationaal product per hoofd van de bevolking [zou] door meer gendergelijkheid op de arbeidsmarkt met 4 procent kunnen stijgen"* (TK, 2017–2018, 30 420, nr. 270, p. 3). Dit is een duidelijke referentie aan de *logica van de markt*.

Om het voltijds werken te bevorderen, werden nieuwe wijziging van het stelsel van sociale zekerheid aangekondigd. Deze omvatte een uitbreiding van kraamverlof voor de partner, een verlaging van belastingtarieven en een verhoging van de arbeidskorting zodat het *"lonender [wordt] om te gaan werken, en voor deeltijders lonender om hun uren uit te breiden"* (p. 7). Daarnaast zou er *"speciale aandacht worden besteed aan groepen vrouwen waarvan de economische zelfstandigheid relatief laag is. Het gaat dan met name om alleenstaande moeders, laagopgeleide vrouwen, en vrouwen met een migratieachtergrond"* (p. 7). Hiertoe werd verbinding gezocht met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het programma *Verdere Integratie op de Arbeidsmarkt* (VIA). Gemeenten kregen onder het *Programma Economische Zelfstandigheid* de mogelijkheid om co-financiering te ontvangen voor het initiëren van projecten gericht op het bevorderen van economische zelfstandigheid van vrouwen.

3.4.3 Aanpak van geweld tegen vrouwen

Inzetten op het vergroten en benutten van de eigen kracht

Het nadrukkelijke beroep op zelfredzaamheid, dat in het emancipatiebeleid onder de kabinetten-Rutte al te herkennen was, kwam ook terug in het beleid ter bestrijding van geweld tegen vrouwen. In de nota *Vrouwenemancipatie en homo-emancipatie 2011–2015* presenteerde minister Bijsterveldt-Vliegthart (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) een aantal actielijnen, waaronder de actielijn *Versterken eigen kracht bij huiselijk en eerdergerelateerd geweld*. In de introductie van deze actielijn staat dat *"bij preventie van huiselijk- en eerdergerelateerd geweld het belangrijk [is] de eigen kracht van vrouwen te benutten"* en dat daarvoor *"een cultuurverandering nodig [is]"* (TK, 2010–2011, 27 017, nr. 74, p. 8). Waar deze cultuurverandering precies moest plaatsvinden werd niet toegelicht. Doordat in de uitwerking alleen wordt verwezen naar methoden ter preventie van eerdergerelateerd geweld, en deze vorm van geweld in de tekst verbonden wordt met etnische gemeenschappen, leek dit primair bij Nederlanders met een migratieachtergrond plaats te moeten vinden. Ook kondigde de minister aan dat ze samen met gemeenten en het bedrijfsleven wilde onderzoeken

“hoe de toeleiding naar werk van slachtoffers van ernstige vormen van partnergeweld kan worden versterkt” (p. 8). Een achterliggende argumentatie en een verdere uitwerking ontbraken echter.

Eind 2011 formuleerde staatssecretaris Marlies Veldhuijzen van Zanten-Hyllner (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) een visie op *“het versterken van de positie van slachtoffers van geweld in huiselijke kring en van geweld binnen professionele (zorg)relaties: geweld in afhankelijkheidsrelaties”* (TK, 2011–2012, 28 345, nr. 117, p. 1). De term ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’ is nieuw en verwijst naar de mensen die geweld meemaken en *“zich in een afhankelijke positie [bevinden] en vaak geen uitweg [weten] uit hun situatie”* (p. 2). Naast partnergeweld, kindermishandeling en ouderenmishandeling vallen hier ook de geweldsvormen eerdergerelateerd geweld, seksueel misbruik, vrouwelijke genitale verminking en huwelijksdwang onder. Om deze vormen van geweld te voorkomen en te stoppen, kondigde de staatssecretaris aan dat ze de eerder geïntroduceerde ‘ketenaanpak’ wilde verstevigen, maar riep ze ook op dat *“familie, vrienden en burens alert [moeten] zijn op signalen en daar waar nodig het slachtoffer ondersteunen – in het geval van kinderen de ouders aanspreken – en motiveren om hulp te zoeken”* (TK, 2011–2012, 28 345, nr. 117, p. 2). Deze oproep ging gepaard met de aankondiging van een aantal publiekscampagnes en activiteiten om de weerbaarheid en eigen kracht van burgers te versterken.

Ook kondigde de staatssecretaris een pilotproject van de Nederlandse Vrouwenraad (NVR)²¹ aan dat zich richtte *“op maatschappelijke participatie van volwassen vrouwen die slachtoffer zijn van geweld in huiselijke kring”* en dit breder onder de aandacht van gemeenten zou brengen. Het belang van dit project werd door de minister als volgt beschreven:

Vrouwen hebben vaak te weinig zelfvertrouwen en zijn niet assertief genoeg om uit de geweldsspiraal te komen en zich weerbaarder op te stellen, terwijl de eigen kracht daarbij juist van doorslaggevend belang is. Maatschappelijke participatie draagt bij aan het versterken van de eigen kracht en de weerbaarheid. (TK, 2011–2012, 28 345, nr. 117, pp. 4–5)

In samenwerking met de Federatie Opvang (FO)²² mondde het NVR-project uit in de interventie De Nieuwe Toekomst met *“het uiteindelijke doel een stap dichterbij*

²¹ De Nederlandse Vrouwen Raad is een overkoepelend orgaan voor Nederlandse vrouwenorganisaties. De Raad werd opgericht in 1898 naar aanleiding van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en telt op het moment van schrijven meer dan 50 lidorganisaties.

²² Federatie Opvang was tot 2019 de brancheorganisatie voor instellingen voor maatschappelijke opvang, vrouwenopvang en beschermd en begeleid wonen. De Federatie Opvang is in 2019 samen met de RIBW Alliantie (Regionale Instelling voor Beschermende

financiële zelfstandigheid te komen omdat dit de beste bescherming biedt tegen huiselijk geweld” (NVR, FO & OCW, 2011, p. 2). Niet zozeer maatschappelijke participatie, maar arbeidsparticipatie was de bepalende factor in het versterken van de eigen kracht en weerbaarheid van vrouwen. Hierin weerklinkt wederom een combinatie van het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours. De formulering van financiële zelfstandigheid als ‘de beste bescherming’, breidt de reeks aan veronderstelde causale verbanden uit. Werk leidt tot economische zelfstandigheid, waardoor vrouwen meer keuzevrijheid hebben en weerbaarder zijn, zodat zij minder risico lopen op huiselijk geweld. Of dit een verminderd risico in het meemaken van geweld vormt (primaire preventie) of het meemaken van herhaling van geweld (secundaire preventie) wordt niet toegelicht.

Vanuit de overtuiging dat “[m]ensen hun grenzen [moeten] kunnen aangeven” kondigde minister Bussemaker (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) in de hoofdlijnenbrief *Emancipatiebeleid 2013–2016* aan zich blijvend in te willen zetten voor “het versterken van weerbaarheid van vrouwen die slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld” (TK, 2012–2013, 30 420, nr. 180, p. 6). In deze periode ontvingen de NVR en FO vanuit het emancipatiebeleid projectsubsidie om De Nieuwe Toekomst verder te ontwikkelen en breder in centrumgemeenten te implementeren.

Verdrag van Istanbul maar sekseneutrale formulering houdt aan

Daarnaast verwijst minister Bussemaker in de nota *Emancipatiebeleid 2013–2016* naar het Verdrag van Istanbul²³ en de erkenning dat de aanpak van geweld tegen vrouwen en meisjes gendersensitief beleid vereist.

Belangrijke oorzaken van huiselijk en seksueel geweld liggen in (economische) ongelijkheid en machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en stereotiepe beelden over de rol van mannen en vrouwen. De oplossingen moeten daarom worden gezocht in een gezonde en gelijkwaardige verhouding tussen mannen en vrouwen. (TK, 2012–2013, 30 420, nr. 180, p. 18)

In 2014 informeerde staatssecretaris Martin van Rijn (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) de Tweede Kamer, mede namens de ministers van de andere departementen, over de ontwikkelingen in de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties.

Woonvormen) onder de naam Valente verdergegaan als branchevereniging voor participatie, begeleiding en veilige opvang.

²³ Het *Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld* stelt eisen aan de aanpak van geweld tegen vrouwen en van huiselijk geweld. Het Verdrag werd door de Raad van Europa op 11 mei 2011 in Istanbul opgesteld voor ondertekening, vandaar de benaming *Verdrag van Istanbul*. Op 12 maart 2012 was Turkije het eerste land dat het Verdrag ratificeerde. Nederland heeft het Verdrag op 18 november 2015 geratificeerd. Op 1 maart 2016 trad het in werking.

Allereerst werden de ontwikkelingen van het project *RegioAanpak Veilig Thuis* besproken. Met de invoering van de Wmo 2015 zouden gemeenten verantwoordelijk worden voor de aanpak van huiselijk geweld. Aan centrumgemeenten werd gevraagd om regiovisies op te stellen en het Advies- en Meldpunt Huiselijk Geweld en Kindermishandeling (AMHK) samen te voegen met regionale meldpunten van Veilig Thuis. Van Rijn kondigde aan dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Federatie Opvang (FO) werkten aan een *“samenhangende aanpak van geweld in huiselijke kring”* (TK, 2013–2014, 33 750 XVI, nr. 109, p. 3).

Daarnaast besprak Van Rijn de uitkomsten van een genderscan die tot doel had *“meer inzicht te krijgen in de mate waarin het beleid en de uitvoering van de aanpak van geweld in huiselijke kring daadwerkelijk gendersensitief zijn”* (p. 7). Van Rijn stelde vast dat de uitkomsten van de genderscan lieten zien dat er *“beleidsmatig geen expliciete sturing plaats[vindt] op gendersensitiviteit”* en *“dat deze sensitiviteit in de uitvoering wel aanwezig is, maar nog onvoldoende geborgd”* (p. 7). Opvallend is dat Van Rijn op basis van deze bevindingen de conclusie trok dat *“een sekseneutrale formulering en een gendersensitieve aanpak elkaar (...) niet in de weg [hoeven] te staan”* (p. 8). Herformulering van het beleid werd niet nodig geacht.

Programma Geweld hoort nergens thuis

In 2018 boden minister Hugo de Jonge (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) en minister Sander Dekker (Rechtsbescherming) het programma *Geweld hoort nergens thuis* aan de Tweede Kamer aan. Deze nieuwe aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling had tot doelstelling om *“in iedere regio een betrouwbaar werkend netwerk”* te hebben *“waarin onder meer zorgpartners, justitiepartners, onderwijsinstellingen en Veilig Thuis duurzaam en doeltreffend samenwerken aan de veiligheid in huiselijke kring”* (p. 11). Onder de actielijnen *Eerder en beter in beeld*, *Stoppen en duurzaam oplossen* en *Aandacht voor specifieke doelgroepen* werd een aantal acties aangekondigd, zoals het opstarten van publiekscampagnes, het intensiveren van de taken van de regionale meldpunten Veilig Thuis, aanscherping van de meldcode en versterken van de lokale teams.

In 2016 trad het Verdrag van Istanbul na ratificering en ondertekening in Nederland in werking. Minister Van Engelshoven stelde in het *Emancipatiebeleid 2018–2021* vast dat *“gendergerelateerd (seksueel) geweld tegen vrouwen is geworteld in ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen”* en *“geweld tegen vrouwen niet zozeer een ‘vrouwenprobleem’ [is]; het grootste deel van de daders is man. Mannen moeten dus deel van de oplossing zijn”* (TK, 2017–2018, 30 420, nr. 270, p. 8). Toch zijn deze uitgangspunten niet terug te vinden in het programma *Geweld hoort nergens thuis* (bijlage van TK, 2017–2018, 28 345, nr. 185). Zo komt het woord ‘gender’ nergens voor en wordt éénmaal over gendergerelateerd geweld gesproken, namelijk in de beschrijving van Act4Respect. Dit is een alliantie van Rutgers en Atria die het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voor een periode van vijf

jaar zou financieren en tot doel heeft gendergerelateerd geweld bij jongeren en jongvolwassenen te voorkomen. Ook is opvallend dat ‘kindermishandeling’ in dit nieuwe programma buiten de categorie ‘huiselijk geweld’ werd geplaatst. Deze vorm van geweld krijgt zowel ten opzichte van eerdere jaren als ten opzichte van andere vormen van geweld in het programma *Geweld hoort nergens thuis* relatief veel aandacht. Zo telt het document 205 keer het woord ‘kindermishandeling’, 21 keer het woord ‘ouderenmishandeling’ en zeven keer het woord ‘partnergeweld’. De actielijnen zijn vooral gericht op een verbetering van de ketenaanpak, inclusief het eerder signaleren en het ‘alert maken’ van werkgevers op signalen van huiselijk geweld bij hun werknemers. Onder de actielijn *Stoppen en duurzaam oplossen*, tot slot, werd melding gemaakt van De Nieuwe Toekomst en de intentie deze breder te implementeren. De interventie werd geïntroduceerd als methodiek die geschikt is voor *“mensen die na een situatie van huiselijk geweld veilig verder willen met hun leven”* en *“zich richt op participatie en economische zelfstandigheid van vrouwen die slachtoffers zijn geweest van huiselijk geweld”* (p. 28). In het direct verbinden van ‘participatie en economische zelfstandigheid’ aan ‘verder willen met leven’ is het participatie-discours te herkennen.

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik een discoursanalyse toegepast op het Nederlandse beleid tussen 1980 en 2018 op het gebied van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen. Dit heb ik gedaan om dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk te identificeren.

De analyse van het beleid van sociale zekerheid, en meer specifiek de Wmo, de Participatiewet en hun voorlopers, laat zien dat de transitie van de verzorgingsstaat werd vergezeld door een uitgesproken wens om tot een ‘participatiemaatschappij’ te komen. De betekenis en invulling van deze term is in de loop der jaren verschoven van een ‘zorgzame samenleving’ naar een ‘activerende verzorgingsstaat’ en een ‘werkstaat’. Deze verschillende transitietypen van de verzorgingsstaat zijn overlappend en vinden feitelijk nog steeds plaats. Ze laten vooral zien dat ‘werk’ in de loop der jaren in het beleid in waarde is gegroeid en voor een steeds bredere doelgroep van waarde wordt geacht. Van meet af aan is het combineren van betaalde arbeid buitenshuis en onbetaalde zorg voor kinderen en het huishouden een belangrijk vraagstuk in het Nederlandse emancipatiebeleid. Het idee dat emancipatie van vrouwen primair plaatsvindt via betaald werk is een meer recente ontwikkeling. Ook hebben de hervormingen in het stelsel van sociale zekerheid ertoe geleid dat (betaald) werk een steeds sterker in- en uitsluitings-mechanisme is geworden.

De transitie van de verzorgingsstaat ging ook gepaard met verschillende manieren om de waarde van werk, en meer specifiek de waarde van werk voor

vrouwen, uit te drukken. Ik heb in het beleid van sociale zekerheid, het emancipatiebeleid en de aanpak van geweld tegen vrouwen vier discoursen gevonden, die elk breed gedeeld en geïstitutionaliseerd zijn, en daarmee dominant. Deze heb ik geduid als participatie-discours, zelfstandigheid-discours, ontwikkeling-discours en weerbaarheid-discours. Door het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot toe te passen, wordt duidelijk dat er bij het structureren van deze beleidsdiscoursen naar diverse logica's verwezen wordt en het spreken over de waarde van werk in termen van participatie, zelfstandigheid, ontwikkeling en weerbaarheid verschillende nuances kent.

Allereerst is er het participatie-discours. Begin jaren 90 van de vorige eeuw sprak Wim Kok over een participatiesamenleving waarin de *huiselijke logica* doorklonk: een samenleving met 'saamhorigheid' als centrale waarde, waarin iedereen participeert. Participatie omvatte niet alleen arbeidsparticipatie. In de loop der jaren vond een verschuiving plaats naar de *civiele logica*: door te werken droeg je bij aan het collectieve belang. Waar 'werk' eerst nog één van de manieren van participeren was, werd dit uiteindelijk als de meest gewaardeerde participatievorm gepositioneerd. Dit ging gepaard met de transitie van de verzorgingsstaat en hervormingen van het stelsel van sociale zekerheid. Bij de invoering van de Awb werd door Marga Klompé aangekondigd dat hulp bij armoede niet meer een gunst, maar een *recht* moest zijn, wat aansluit bij de *civiele logica*. Bij de vervanging van Awb door de Wwb werd ook aan de *civiele logica* gerefereerd, maar stond niet meer het recht op een minimumloon, maar de *plicht* om te werken voorop. Het was in het collectieve belang om als burger 'werk boven inkomen' te scharen en alleen beroep te doen op een uitkering wanneer de 'eigen kracht' of het eigen sociale netwerk niet toereikend waren.

Het participatie-discours vond ik ook terug in het emancipatiebeleid. Tegen de achtergrond dat meisjes het steeds beter gingen doen in het onderwijs, werd verondersteld dat de overheid dan ook van vrouwen mag vragen deze talenten en kennis in te zetten voor het maatschappelijk belang. In de aanpak van geweld heb ik het participatie-discours op twee verschillende manieren herkend. Enerzijds herkende ik het participatie-discours in het spreken over veiligheid als basisvoorwaarde om te kunnen participeren in de samenleving. Anderzijds blijkt dit discours uit de gedachte dat vrouwen na een gewelddadige relatie 'verder willen met hun leven' en arbeidsparticipatie daar onderdeel van is. Hierin klinkt de *civiele logica* door, waarin je door te werken weer deel kunt uitmaken van de maatschappij.

Het zelfstandigheid-discours is vooral dominant in het emancipatiebeleid. Vanaf de jaren 80 van de vorige eeuw tot aan het heden wordt de waarde van werk voor vrouwen uitgedrukt in termen van zelfstandigheid, en meer specifiek 'economische zelfstandigheid'. Het zelfstandigheid-discours is ook te vinden in het beleid dat de aanpak van geweld tegen vrouwen beschrijft. Relevant is dat Hedy d'Ancona in de jaren '80 sprak over meerdere vormen van afhankelijkheid, zoals

emotionele afhankelijkheid en keuzebeperking door heersende gendernormen. Zij stelde vast dat economische zelfstandigheid een belangrijke voorwaarde is om de afhankelijkheidsrelatie met de (gewelddadige) partner te doorbreken, maar dat het geen doorslaggevende voorwaarde is. Deze nuancering ben ik in de later verschenen nota's over de aanpak van geweld tegen vrouwen niet meer tegengekomen.

Refererend aan de *civiele logica* verbond Hedy d'Ancona het belang van economische zelfstandigheid aan het gelijkheidsideaal en het doorbreken van traditionele gendernormen. Dit heb ik geïdentificeerd als kritiek vanuit de *civiele logica* op de *huiselijke logica*. Rond de eeuwwisseling vond een verschuiving plaats. Allereerst ging het emancipatiebeleid zich richten op twee verschillende groepen vrouwen. Bij vrouwen zonder migratieachtergrond zou de 'relationele vrijheid' aanzienlijk zijn toegenomen en werd vooral ingezet op stimulatie om méér te werken. Om bij vrouwen met een migratieachtergrond economische zelfstandigheid te bevorderen, diende eerst een cultuurverandering plaats te vinden. Ten tweede volgde er rond de eeuwwisseling een definitie van 'economische zelfstandigheid' waarin de referentie aan de *civiele logica* op de achtergrond werd geplaatst. De *logica van de markt* nam de overhand door economische zelfstandigheid uit te drukken in geld. Door een grenswaarde van 70% van het minimumloon in te stellen, gelijk aan de hoogte van een bijstandsuitkering voor alleenstaanden, verschoof de focus op het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner, naar het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid.

Ook het ontwikkeling-discours komt prominent naar voren in het emancipatiebeleid. Door te stellen dat de 'onderkant van de arbeidsmarkt' ook recht heeft op zelfbeschikking en ontplooiing en het voor hen van waarde was om te gaan werken, is het ontwikkelings-discours en het zelfstandigheid-discours in het beleid van de kabinetten-Rutte (2010–2023) ook te vinden in het beleid van sociale zekerheid. Het ontwikkelingsdiscours kent echter twee verschillende uitingen. Enerzijds wordt, verwijzend naar de *geïnspireerde logica*, gesteld dat werk leidt tot persoonlijke ontplooiing en dat vrouwen (maar ook de 'onderkant van de arbeidsmarkt') door te werken hun kwaliteiten en talenten kunnen benutten en verbreden. Anderzijds wordt de waarde van werk uitgedrukt in maatschappelijke ontwikkeling. Hierbij zijn het inzetten van individuele talenten en kwaliteiten in het belang van de sociaal-economische ontwikkeling van de samenleving. Hierin is een referentie aan de *logica van de markt* te herkennen. Vervolgens is het opvallend dat een *geïnspireerde-markt-compromis* veelal een volgorde van belangrijkheid beschrijft, waarbij persoonlijke ontwikkeling in dienst staat van maatschappelijke ontwikkeling.

Het weerbaarheid-discours spreekt over de waarde van werk in termen van het versterken van de 'eigen kracht' en bescherming tegen (herhaling van) partnergeweld. Vanuit de veronderstellingen dat werk leidt tot economische zelfstandigheid, eigenwaarde en sociale contacten en dat deze elementen – zowel

zelfstandig als in combinatie – de weerbaarheid van vrouwen vergroten, volgt de stelling dat weerbaarheid kan helpen geweld te voorkomen of stoppen. Het weerbaarheid-discours verwijst niet naar één logica, maar volgt veelal na het zelfstandigheid-discours en diens legitimering vanuit de *civiele logica*. Soms volgt het weerbaarheid-discours, vaak in combinatie met het zelfstandigheid-discours, na het ontwikkeling-discours en meer specifiek de persoonlijke ontwikkeling en de *geïnspireerde logica*.

Samenvattend zijn er vanuit de context van de transitie van de Nederlandse verzorgingsstaat veranderingen opgetreden in het structureren van de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. Hoewel er vanaf de jaren 90 van de vorige eeuw al werd gesproken over de waarde van werk in termen van participatie, werd het beroep op de *civiele logica* in de legitimering van de hervorming van het stelsel van sociale zekerheid steeds sterker. In het participatie-discours is naast de uiting ‘door te werken doe je mee’ steeds vaker de uiting ‘door te werken tel je mee’ te herkennen. Daarnaast ging aan elke fase van hervorming een economische noodzaak vooraf en klinkt de *logica van de markt* steeds sterker door in het zelfstandigheid-discours en het ontwikkeling-discours. De opkomst van het weerbaarheid-discours, tot slot, is in zijn geheel te duiden vanuit een transitie van de verzorgingsstaat, waarin er steeds meer nadruk kwam op zelfredzaamheid. Want hoewel de nota *Privé geweld – publieke zaak* uit 2002 een belangrijke beleidswijziging vormde doordat het geweld tegen vrouwen niet langer als privéprobleem maar als maatschappelijk probleem werd beschouwd, werd het geweld door de term ‘huiselijk geweld’ als ‘sekseneutraal fenomeen’ neergezet. Daardoor kwam niet de aard en onderliggende dynamiek van het geweld, maar het privé domein op de voorgrond te staan. De kritiek op de *huiselijke logica*, die vanaf de jaren '80 vanuit de *civiele logica* te herkennen is, verdween naar de achtergrond. Het doorbreken van ongelijke machtsverhoudingen en heersende gendernormen was geen speerpunt meer in het emancipatiebeleid. In plaats daarvan werd de waarde van werk uitgedrukt in termen van weerbaarheid en een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van vrouwen om zichzelf, via betaald werk, te beschermen tegen partnergeweld.

4 Resoneren van dominante beleidsdiscoursen bij beleidsuitvoerders

In het vorige hoofdstuk heb ik vier dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk geïdentificeerd. In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe deze dominante beleidsdiscoursen bij beleidsuitvoerders resoneren. Daartoe beantwoord ik twee deelvragen: hoe wordt door uitvoerders van de Participatiewet en uitvoerders van de Wmo gesproken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? En in hoeverre maken zij gebruik van hun 'discretionaire ruimte' door kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen? Deze vragen beantwoord ik op basis van interviews die in het kader van de evaluatie van de interventie De Nieuwe Toekomst zijn uitgevoerd. In tien centrumgemeenten²⁴ zijn interviews afgenomen met beleidsuitvoerders. In dit hoofdstuk maak ik onderscheid tussen twee 'groepen' beleidsuitvoerders: uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet. In beide groepen zijn interviews afgenomen met beleidsmedewerkers en medewerkers 'op de werkvloer' (zie ook hoofdstuk 2 voor de beschrijving van de opzet van het onderzoek). Voor de groep uitvoerders van de Wmo waren dit beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en medewerkers van vrouwenopvanglocaties (aangeduid als 'medewerkers vrouwenopvang'). In de groep van uitvoerders van de Participatiewet waren dit beleidsmedewerkers Re-integratie en medewerkers van re-integratieafdelingen en re-integratiebureaus (aangeduid als 'medewerkers re-integratiedienst').

Zoals ik in hoofdstuk 1 heb beschreven, interpreteer ik beleid als een discursieve praktijk waarbij beleidsdiscoursen een discursieve macht uitoefenen. Om inzicht te geven in de discursieve macht van de dominante beleidsdiscoursen op het spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld, hanteer ik het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006). Bröer stelt dat *"mensen bedoeld of onbedoeld [worden] gestuurd in hun waarneming, waardoor specifieke beleidskeuzes alledaags en vanzelfsprekend worden."* (Bröer, 2006, p. 51). Wel hebben mensen een potentieel tot handelen om de dominante beleidsdiscoursen te negeren of aan te passen. Net als Lipsky (1980, 2010) verwacht ik dat gemeentelijke beleidsuitvoerders een zekere mate van autonomie hebben in het uitvoeren van hun werkzaamheden, waarbij ik veronderstel dat ze deze 'discretionaire ruimte' ook toepassen in het spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld.

²⁴ Sinds de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (Wmo 2015) zijn gemeenten verantwoordelijk voor een integrale aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling. In de Wmo is beschreven dat centrumgemeenten hierin de regie nemen en samen met de lokale gemeenten in hun regio een regiovisie opstellen. Dit zijn op het moment van schrijven 28 centrumgemeenten.

In lijn met het discursieve resonantiemodel spreek ik van een *consonante uiting* wanneer de beleidsuitvoerders het dominante discours herhalen en van een *dissonante uiting* wanneer het spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld (gedeeltelijk) afwijkt van het beleidsdiscours. Wanneer de beleidsuitvoerders in hun spreken geen of weinig gebruikmaken van de vier geïdentificeerde beleidsdiscoursen, spreek ik van een *autonome uiting*. Bröer (2006) stelt dat een dissonante uiting samengaat met een argumentatief conflict. Om dit argumentatief conflict nader te omschrijven, gebruik ik de termen ‘relativering’ en ‘compromis’ (Boltanski & Thévenot, 2006). *Relativering* betekent dat er in narratieven expliciet afstand wordt genomen van (delen van) het dominante discours. Bij een *compromis* vindt plaats een aanpassing van het discours plaats en vormen de dissonante uiting en het dominante beleidsdiscours één verhaal.²⁵

Daarnaast stelt Bröer (2006) dat dissonante uitingen samen kunnen gaan met spanningen en dat mensen ‘argumentatieve ingrepen’ gebruiken om met deze spanningen om te gaan. Deze ‘argumentatieve ingrepen’ zijn te vergelijken met de ‘routines’ die *street-level bureaucrats* toepassen om met de spanningen om te gaan tussen wat wet- en regelgeving voorschrijft en wat burgers verwachten (Lipsky, 1980, 2010, zie ook hoofdstuk 1). Omdat ik veronderstel dat gemeentelijke beleidsmedewerkers – net als de beleidsuitvoerders die werkzaam zijn in een vrouwenopvang of op een re-integratiedienst – ook te maken kunnen hebben met spanningen tussen de eisen die op overheidsniveau zijn ingesteld en de wensen op lokaal niveau, identificeer ik hen ook als *street-level bureaucrats*. Wel verwacht ik, in lijn met Lipsky, dat de afstand tot de burger de mate van ervaren spanning bepaalt (Lipsky, 2010, pp. 18–23). Het is niet ondenkbaar dat medewerkers van de vrouwenopvang en medewerkers van re-integratiediensten vaker dan beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en Re-integratie dominante beleidsdiscoursen negeren of aanpassen. Hoewel ik in dit hoofdstuk primair onderscheid maak tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet, zal ik eventuele verschillen tussen beleidsmedewerkers en medewerkers ‘op de werkvloer’ ook benoemen.

De volgende paragrafen beschrijven het resoneren van de vier in hoofdstuk 3 geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. Dit zijn het participatie-discours (§4.1), ontwikkeling-discours (§4.2), zelfstandigheid-discours (§4.4) en weerbaarheid-discours (§4.4). Iedere paragraaf start met een korte beschrijving van het dominante beleidsdiscours en een algemene beschrijving van hoe het discours bij beleidsuitvoerders resoneert in het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Vervolgens volgt in elke paragraaf een omschrijving van de geïdentificeerde consonante, dissonante of

²⁵ In de presentatie van de bevindingen zijn in dit hoofdstuk de woorden ‘relativering’ en ‘compromis’, net als de zes logica’s (zie ook Hoofdstuk 3) gecursiveerd.

autonome uitingen. In paragraaf 4.5 reflecteer ik op de verschillen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet. Daarna beschouw ik hoe deze verschillen doorwerken op de manier waarop beleidsuitvoerders het ondersteuningsaanbod aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-)integratie naar (betaald) werk legitimeren. Het hoofdstuk sluit af met een concluderende paragraaf.

4.1 Het participatie-discours

“Voor mij is toch wel het belangrijkste dat mensen echt wel gaan participeren. En ook op een volwaardige manier, dus dat ze echt naar de opleiding gaan, of betaald werk gaan krijgen” (67:22 ¶ 87), vertelde een medewerker van een opvangorganisatie (gemeente D1) in haar tweede interview. Hiermee verwoordde ze een visie die in veel van de interviews naar voren kwam: iedereen heeft het recht om op een volwaardige manier te participeren in de samenleving, ook slachtoffers van partnergeweld, en werk is een vorm van participatie. Hier resoneert het participatie-discours. Zoals ik in het vorige hoofdstuk heb beschreven, is dit discours door de ingezette transitie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving dominant te noemen en via de invoering van de Wmo en de Participatiewet geïnstitutionaliseerd. Niet onverwacht resoneerde het discours vooral wanneer er in interviews expliciet naar beide wetten werd verwezen.

In het participatie-discours is de *civiele logica* dominant (zie hoofdstuk 3). In deze logica staat het collectieve belang voorop en is solidariteit met dit collectief van waarde (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 185–193). Het participatie-discours focust op een samenleving waarin iedereen gelijke rechten heeft (inclusief het recht om te werken) en op een samenleving waarin iedereen de plicht heeft een bijdrage te leveren aan het collectief. Zowel de Wmo als de Participatiewet zijn gebaseerd op het uitgangspunt dat iedereen het recht én de plicht heeft om, naar vermogen, te participeren in de samenleving. Deze uitgangspunten resoneren bij beleidsuitvoerders in hun spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Wel is te zien dat beleidsuitvoerders ‘recht’ en ‘plicht’ op verschillende wijze definiëren. Dit resulteert in twee consonante uitingen van het participatie-discours, waarbij de ene uiting overheerst in de narratieven van uitvoerders van de Wmo en de andere in de narratieven van uitvoerders van de Participatiewet.

4.1.1 Consonante uiting: door te werken doe je mee

“Arbeidsparticipatie is eerder een middel dan een doel, zeg maar”, legt een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (gemeente B1) in haar interview uit. *“Het helpt*

in de... in de zelfredzaamheid... het helpt om het leven zo normaal mogelijk weer te maken" (42:82 ¶ 316). Het definiëren van werk als "*middel*" voor "*je leven weer oppakken*" en om "*het leven zo normaal mogelijk te maken*" komt in veel van de interviews met uitvoerders van de Wmo naar voren. Dit houdt verband met de perceptie dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld als doelgroep 'buiten' de maatschappij staan. Zo benadrukken uitvoerders van de Wmo dat de ervaring met verschillende vormen van geweld en controlerende tactieken enerzijds betekent dat deze vrouwen (vaak langdurig) door hun partner zijn belemmerd te participeren in de maatschappij en anderzijds dat zij zich soms door noodgedwongen gebruik van de vrouwenopvang tijdelijk geheel moesten afsluiten van de maatschappij. Om die reden werd het bieden van ambulante zorg en opvang op 'zichtbare' locaties door uitvoerders van de Wmo beschouwd als ondersteuning die past onder het leefgebied 'participatie'. Zo licht een medewerker van een opvangorganisatie de toename van 'zichtbare' opvanglocaties, zoals de Oranjeruizen²⁶, als volgt toe:

Ik denk dat het begrip veiligheid anders is geworden. Ik denk... vroeger was het zo dat veiligheid moest zo veel mogelijk anoniem en geheim en verborgen. En nu denken we dat veiligheid veel meer zit in het juist gezien worden en de verbindingen hebben en contact maken. (Medewerker vrouwenopvang, gemeente E0, 29:19 ¶ 95)

Meer in het algemeen is te stellen dat uitvoerders van de Wmo 'participatie' breed definiëren. "*Het is maar net wat je onder participatie verstaat,*" vertelt een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente B1) in haar interview, "*want eigenlijk... Alles wat wij doen is erop gericht dat die vrouw sterker wordt en zich beter kan presenteren naar de buitenwereld. (...) Dan ben je met jezelf bezig, maar je bent ook bezig om jezelf weer neer te zetten in de maatschappij.*" (33:33 ¶ 111)

4.1.2 Consonante uiting: door te werken tel je mee

De uitvoerders van de Participatiewet hanteren een veel nauwere definitie van 'participatie'. Bij hen resoneert de definitie zoals deze in de Participatiewet is opgenomen, waarbij arbeidsparticipatie bovenaan de hiërarchische indeling van participatievormen staat. Anders dan bij uitvoerders van de Wmo beschrijven zij

²⁶ Onder het motto 'van geheim naar veilig' ontstond, op initiatief van Blijf-van-mijn-lijfhuus Alkmaar, de Oranje Huis-aanpak en werd vanaf 2009 het strikt geheimhouden van de blijf-van-mijn-lijfhuizen langzaam losgelaten. De mate van veiligheid bepaalt de keuze voor een geheime of zichtbare locatie. Groen betekent geen geweld en bij rood is het slachtoffer in groot gevaar en is geheime opvang nodig. De kleur oranje betekent dat er huiselijk geweld plaatsvindt en er ondersteuning nodig is, die ook op een zichtbare locatie gegeven kan worden.

‘werk’ niet als een middel om het leven van slachtoffers (weer) ‘normaal’ te maken, maar wordt werken op zichzelf als ‘normaal’ bestempeld.

Maar het is toch fijn dat je 's ochtends je kinderen naar school kan brengen... en dan niet alleen je boodschappen doen en in de bank hangen. (...) Dat is toch normaal, vrolijk werken en je hebt er voldoening in. Of het nou 24 uur is of 36. Dus het geldt voor alle mensen denk ik wel. (Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente D0, 45:69 ¶ 297 & 45:70 ¶ 305)

Dit fragment laat een visie zien die bij meer uitvoerders van de Participatiewet resoneert: het onbetaalde werk, zoals kinderen naar school brengen en boodschappen doen, is niet voldoende om ‘normaal’ mee te doen. Ook schetst deze beleidsmedewerker een beeld van vrouwen die geen betaald werk verrichten, als vrouwen die, na het uitvoeren van zorg- en huishoudelijke taken, op *“de bank hangen”*. Deze uitdrukking komt in meerdere interviews met uitvoerders van de Participatiewet terug, om daarna te verbinden aan het ‘niet-werken’. Hierbij wordt ‘werk’ vertaald in het uitvoeren van betaald werk buitenshuis.

Medewerker re-integratiedienst (2): “Wat je heel vaak zag bij mensen, in het verleden, die zaten ook in het vrijwilligerswerk, die deden dat al jaren. Dat was hun baan. En ze waren tevreden met de uitkering. Mensen zaten 10 jaar op de bank, 15 jaar op de bank.”

Interviewer: “Of deden dus vrijwilligerswerk...”

Medewerker re-integratiedienst (2): “Nou ja, dat is, dat, dat zegt het al, het is vrijwillig, dus het is niet de uren die je bij een werkgever zou moeten draaien bijvoorbeeld. En sommige mensen doen dat wel hoor, die werken als vrijwilliger voor een instelling voor niets, die maken ook gewoon uren, en die vinden het ook leuk. En het is gewoon heel fijn werken daar. Maar goed, dan zijn wij er als overheid om te kijken: worden die mensen dan niet uitgebuit. We gaan niet mensen op die plekken zetten waarin mensen uitgebuit worden. Daar zijn we... Ja, daar moeten wij die klanten voor beschermen. Ook al lijkt het alsof dat niet zo is op dat moment, omdat de klant het gewoon het heel fijn vindt daar.”

(Gemeente A1, 51:71 ¶ 891-895)

Dit fragment laat zien dat het uitvoeren van vrijwilligerswerk niet als ‘werk’ wordt gezien, maar (voor de mensen die jarenlang *“op de bank”* zitten) als ‘uitbuiting’. In dit fragment komt de opdracht van de Participatiewet om ‘werk als doel’ in ogenschouw te nemen duidelijk naar voren. ‘Meedoen’ is niet voldoende: door te werken tel je pas

mee. Of, zoals dezelfde medewerker later in het interview het formuleert: *“Dus niet alleen maar deelnemen aan de maatschappij, dat doen we allemaal wel, we moeten allemaal ons dingen doen wat verplicht is, maar ook deelgenoot van de maatschappij. Je bent er één van. En je bent belangrijk, Je doet ertoe.”* (Medewerker re-integratiedienst (2), gemeente A1, 51:72 ¶ 663)

Twee andere medewerkers re-integratiedienst bij dezelfde gemeente stellen vast dat je *“belangrijk bent”* wanneer je werkt en dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld door te werken een gevoel van waardering en erkenning kunnen krijgen.

Medewerker re-integratiedienst (3): *“Ik vind... als ik nou persoonlijk kijk, dan denk ik werk... dat geeft je nog steeds een stukje waardering en erkenning voor hele andere zaken dan dat je thuis of in de familie... dat heeft denk ik ieder mens ook nodig. Ik bedoel... en ik denk dat je dat alleen doet groeien, daarin vind je kracht denk ik. (...)”*

Medewerker re-integratiedienst (4): *“Maar weet je, het is ook het stukje weer trots zijn op jezelf... Ik ben zelf ooit in de positie geweest. Twee jaar dat ik werkeloos geweest ben. En ik vond het op een gegeven moment gewoon heel erg moeilijk om te zeggen dat ik werkeloos was. Want daar hangt een oordeel aan. En het maakt niet uit wie je bent want: ‘Hoezo werk jij niet? Je hebt altijd gewerkt en nu werk je niet’. Nou, ook het stukje oordelen van buitenaf...”*

(Gemeente A1, 59:39 ¶ 1411 & 59:40 ¶ 1423)

Beide, vrouwelijke, medewerkers leiden hun spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in met een verwijzing naar een eigen ervaring, om vervolgens te komen tot een aantal constatering. Allereerst definiëren ze alleen de werkzaamheden die buitenshuis en tegen betaling worden uitgevoerd als ‘werk’. Ten tweede vinden ze dat ‘werkenden’ een gewaardeerde positie in de maatschappij innemen en ‘niet-werkenden’ een niet-gewaardeerde positie. Om vervolgens te concluderen dat ‘niet-werken’ samengaat met gevoelens van schaamte en ‘werken’ met gevoelens van trots.

Hoewel de letterlijke uiting ‘door te werken tel je mee’ alleen naar voren komt bij uitvoerders van de Participatiewet, geven ook uitvoerders van de Wmo te kennen dat het verrichten van betaald werk gepaard kan gaan met gevoelens van waardering doordat ‘werkenden’ in de maatschappij een gewaardeerde positie innemen.

Medewerker vrouwenopvang: *“Maar ikzelf denk: als je aan het werk kan als vrouw, als je ergens gewaardeerd kan worden, zeker ook als je door je man of familie niet zo fijn behandeld bent, dan kan je je waardering ergens anders, via participatie vinden. (...)”*

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld: “Als je de boodschap hebt gekregen dat je niks waard bent, kun je op deze manier de waardering voor jezelf waarde toekennen. Dan is dit een heel belangrijke component.”

(Gemeente D0, 45:71 ¶ 115 & 45:72 ¶ 117–119)

Dit fragment laat een mening zien die in veel van de interviews met beleidsuitvoerders naar voren komt: de waarde van werk is voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, door het meegemaakte geweld, groter dan gemiddeld.

Waar uitvoerders van de Participatiewet dit *gevoel* van waardering en erkenning primair verbinden aan ‘betaald werk’, beschouwen veel uitvoerders van de Wmo de ‘weg naar werk’ ook als een proces waar de vrouwen waardering aan kunnen ontnemen. Een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld formuleert het als volgt:

Nou, het is natuurlijk niet alleen werk, maar werk is uiteindelijk wel heel belangrijk om een bijdrage te leveren aan de samenleving. Of dat nu vrijwilligerswerk is of wat dan ook. En dat is ook wel heel belangrijk, dat je het gevoel hebt iets bij te dragen. Dat je niet alleen maar vraagt, maar ook weer eens wat terug kan doen. (Beleidsmedewerker Huiselijk geweld, gemeente E1, 53:42 ¶ 47)

Dit fragment laat goed zien hoe wet- en regelgeving het spreken over de waarde van werk beïnvloedt. Terwijl ‘werk als doel’ sterk bij de uitvoerders van de Participatiewet resoneert, resoneert ‘werk als middel’ sterk bij uitvoerders van de Wmo en zien zij andere participatievormen ook als ‘waardevol’.

4.2 Het ontwikkeling-discours

Ook het ontwikkeling-discours weerklinkt bij de twee onderzochte groepen van beleidsuitvoerders. Zij verwijzen in het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zowel naar de *geïnspireerde logica* als de *logica van de markt* (zie ook hoofdstuk 3). In de *geïnspireerde logica* zijn passie en het najagen van dromen van waarde (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 159–164), wat tot uiting komt door de waarde van werk te definiëren als persoonlijke ontwikkeling. In de *logica van de markt* wordt de waarde van mensen en objecten uitgedrukt in financiële waarde (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 193–203). De *logica van de markt* komt in het ontwikkeling-discours naar voren wanneer de waarde van werk uitgedrukt wordt als maatschappelijke en economische ontwikkeling. Hoewel deze

logica's in beleidsteksten naast elkaar bestaan, is er in de narratieven van beleidsuitvoerders vaker sprake van een conflict. Bij uitvoerders van de Participatiewet resulteert dit in een interne dialoog en bij uitvoerders van de Wmo in een strategisch gebruik van 'de taal van de Participatiewet'.

4.2.1 Consonante uiting: werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling

Over het algemeen is te stellen dat uitvoerders van de Wmo de persoonlijke ontwikkeling centraal stellen. *"Dat participeren ook daadwerkelijk een bijdrage levert aan het vergroten van het netwerk, je gevoel van: ik draag bij, dingen die ik goed doe, ik kan een aantal dingen niet, maar wat kan ik wel"* (21:23 ¶ 12), zo legt een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente C1) haar visie op het belang van (arbeids)participatie uit. In de interviews met uitvoerders van de Participatiewet werd de waarde van werk regelmatig zowel aan persoonlijke- als maatschappelijke ontwikkeling verbonden. Onderstaand fragment uit een interview met een beleidsmedewerker Re-integratie is hier een voorbeeld van:

[Wat ik] altijd een mooi voorbeeld [vind], de één plant tien plantjes op een dag, of oogst, en de ander doet er honderd. Maar er is niks beter, maar voor de één is dat goed. Nuttig bezig zijn of voelen dat je die dag ergens aan hebt bijgedragen. En voor de ander is dat die honderd. (Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente E0, 46:47 ¶ 223)

De waarde van werk is voor deze beleidsmedewerker het gevoel 'nuttig' bezig te zijn. Maar is het 'nuttig' omdat de persoon het zelf fijn vindt om planten te oogsten en het van waarde is voor haar persoonlijke ontwikkeling? Of is het 'nuttig' omdat de persoon haar potentieel volledig benut ten gunste van de nationale economie en de maatschappelijke ontwikkeling? Over het algemeen valt op dat wanneer uitvoerders van de Participatiewet zich proberen in te leven in de situatie van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, zij spreken over de waarde van werk als persoonlijke ontwikkeling. Maar wanneer ze in de interviews vanuit hun functie als uitvoerder van de Participatiewet spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, spreken ze juist over maatschappelijke en economische ontwikkeling en is het een 'verspilling van onbenut arbeidspotentieel' wanneer de vrouwen geen betaald werk verrichten.

4.2.2 Consonante uiting: werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling

In de vorige paragraaf kwam al naar voren dat uitvoerders van de Participatiewet erkennen dat vrouwen vrijwilligerswerk als *“heel leuk”* kunnen ervaren, maar dat betaald werk wat hen betreft het einddoel is. Eén van hen licht deze visie als volgt toe:

Kijk, bij ons hier, omdat het zakelijker is, kan je zeggen, ja ‘ik wil piloot worden’. Oké, dat vind ik een hele nobele gedachte dat je dat wil worden. (...) Maar is dat realistisch dan? Sommige klanten [hebben] echt een irrealistisch beeld van de maatschappij en de arbeidsmarkt, en van zichzelf. We zeggen dan, weet je wat, ga jij maar drie maanden proberen. (...) En waar ik je kan helpen, ga ik je helpen. (...) Dat is ook een soort commitment, van: we slaan de droom niet helemaal plat, maar is het wel realistisch? Wij geven je drie maanden de tijd. Maar als je dan terugkomt na drie maanden, en het is niet gelukt, als het gelukt is prima, maar als het niet is gelukt, dan gaan we naar een andere functie, een realistische functie kijken. (Medewerker re-integratiedienst (2), gemeente A1, 51:73 ¶ 755)

In dit citaat geeft de medewerker re-integratiedienst duidelijk te kennen dat ze enerzijds respect heeft voor het najagen van dromen, maar zich anderzijds moet verhouden tot de opdracht van de Participatiewet en een arbeidsmarkt waarin deze droombaan mogelijk niet past. Een combinatie van de zinnen *“we slaan je droom niet helemaal plat”* en *“maar is het wel realistisch?”* laat een ervaren spanning zien tussen de gepercipieerde waarde van werk als persoonlijke- en maatschappelijke ontwikkeling. De toevoeging van het concept van ‘tijd’ (*“we geven je drie maanden”*) kan als een ‘argumentatieve ingreep’ gedefinieerd worden.

In hetzelfde interview laat deze medewerker vervolgens weten dat de tijdslimiet van drie maanden niet door haar, maar door de lokale politiek is bepaald en dat zijzelf de bijstandsgerechtigden soms meer tijd zou willen geven. De invloed van politiek en wet- en regelgeving op haar discretionaire ruimte omschrijft ze als volgt:

Het hangt van de politiek af, wij worden politiek gestuurd, laten we wel wezen. (...) En dan moet het weer harder of zachter, of... We hebben net het koersbesluit gehad, nou dat heeft heel erg geholpen aan klanten om ruimte te geven, om klanten te ontwikkelen zoals ze zijn. En daarvoor waren we heel erg bezig met het afstemmen, en mensen komen niet opdagen, blablabla. Dus het hangt ervan af welke

politieke sfeer er heerst. (...) En je hebt natuurlijk met de wet te maken. Dat is de andere kant. Dus je hebt iets uit te voeren, je moet een wet uitvoeren. Dat zit allemaal in de uitkeringen en in de Participatiewet. Nou ja goed, dat, ik bedoel, dat, dat kunnen we niet... er zijn wel wijdstes, zeg maar, waar je in kan bewegen, maar op een gegeven moment is dat de grens. Je hebt een wet uit te voeren. 'Als jij niks wil doen terwijl je wel kan', en dat zoeken we dan uit, maar 'je kan werken, en je wil niks'... ja, dan... dat gaat gewoon niet. (Medewerker re-integratiedienst (2), gemeente A1, 51:74 ¶ 855 & 51:75 ¶ 871 & 51:76 ¶ 883)

In dit citaat komt de dominantie van de Participatiewet in het spreken over de waarde van werk naar voren, die ook in andere interviews met uitvoerders van de Participatiewet te herkennen is. Zo leidt de constatering *"je hebt een wet uit te voeren"* tot de conclusie dat er grenzen zijn aan de wensen van 'niet-werkenden' om betaald werk te accepteren. Het 'niet-werken' wordt vervolgens vertaald naar onwil aan de kant van de bijstandsgerechtigden: *"je kan werken, maar je wil niks."*

Opvallend is dat uitvoerders van de Wmo vrijwel alleen spreken over de waarde van werk als sociaal-economische ontwikkeling wanneer zij zich verplaatsten in het perspectief van uitvoerders van de Participatiewet, vaak aangeduid als 'de gemeente':

Ik denk wel, voor de gemeente, dat het belangrijk is om te kijken van, als ik hier geld in investeer en aan de andere kant verdien ik het terug omdat ik een uitkering niet hoeft te betalen. En daar kan ik me op zich ook wel iets bij voorstellen. En ik denk ook, dat als dat mogelijk is, dat dat ook zeker het streven moet zijn. (Medewerker vrouwenopvang, gemeente C1, 63:23 ¶ 219)

Daarnaast nemen uitvoerders van de Wmo soms de 'taal van de Participatiewet' over. Zo sprak een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld als volgt over een nieuw ingesteld team dat zich bezighield met het Wmo-leefgebied 'participatie':

Ons team heet letterlijk ook Meedoen naar Vermogen. En dat is dan misschien een vreselijke naam, maar goed, daar zit wel alles in. Dus ook binnen beschermd wonen, maatschappelijke opvang is het een stuk activering... eigenlijk is activering in alle zorgvormen van belang. (Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld, gemeente E0, 46:48 ¶ 211)

De naam van het team 'Meedoen naar Vermogen' komt overeen met de beleids-teksten over de Participatiewet. De naam wijst niet alleen op een dominantie van 'de

taal van de Participatiewet' en zijn nadruk op de *logica van de markt*, maar ook op een 'argumentatieve ingreep' van uitvoerders van de Wmo die deze taal gebruiken om hun visie op de gewenste ondersteuning kracht bij te zetten.

4.3 Het zelfstandigheid-discours

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, is het bevorderen van de economische zelfstandigheid van vrouwen door het stimuleren van arbeidsparticipatie een terugkerend speerpunt van het emancipatiebeleid. In de beginjaren was het speerpunt primair gekoppeld aan het doorbreken van de afhankelijkheidspositie van mannen en werd de waarde van werk in termen van de *civiele logica* beschreven en de gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen benadrukt. Vanaf de eeuwwisseling werd de term 'economische zelfstandigheid' gedefinieerd als het ontvangen van een inkomen dat minimaal op het niveau ligt van een bijstandsuitkering voor alleenstaanden en kwam de *logica van de markt* op de voorgrond te staan. In de interviews met beleidsuitvoerders resoneren beide invullingen van het zelfstandigheid-discours. Wel wordt over de invulling van de begrippen 'werk' en 'zelfstandigheid' verschillend gesproken. Voornamelijk uitvoerders van de Wmo leveren ook kritiek op het dominante discours. Dit maakt dat ik, naast een consonante uiting, drie dissonante uitingen van het zelfstandigheid-discours identificeer.

4.3.1 Consonante uiting: werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie

"Om die afhankelijkheidsrelatie te doorbreken, dan hebben de vrouwen gewoon (...) hun eigen geld." (40:62 ¶ 154), zo beschrijft een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (gemeente C1) de waarde van werk. Het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner wordt door vrijwel alle uitvoerders van de Wmo verbonden aan de waarde van werk. Dit wordt versterkt door zich in te leven in de situatie van de vrouwen en zich voor te stellen dat deze vrouwen langdurig in een gewelddadige afhankelijkheidsrelatie hebben verkeerd. Wanneer uitvoerders van de Participatiewet zich proberen in te leven in de situatie van de vrouwen, stemt hun visie overeen met die van uitvoerders van de Wmo en willen ze *"de vrouw [er] wel bewust van maken: let wel, als je partner wegvalt door overlijden of door echtscheiding (...) wat doe je dan? Kun je in je eigen onderhoud voorzien en in die van je kinderen?"* (Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente D1, 43:50 ¶ 187 & 43:51 ¶ 191).

Wanneer uitvoerders van de Participatiewet (weer) de rol van 'beleidsuitvoerder' aannemen, wordt de waarde van werk vaker verbonden aan het

doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid. Zo stelt dezelfde beleidsmedewerker Re-integratie vast: *“uiteindelijk gaat het om die uitstroom uit de uitkering”* (gemeente D1, 43:54 ¶ 439). Een andere beleidsmedewerker Re-integratie licht toe dat ze graag ziet dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld fulltime gaan werken omdat ze *“dan helemaal van ons onafhankelijk [zijn]. Want dat is natuurlijk het einddoel”* (38:31 ¶ 43-47). Hiertoe legden uitvoerders van de Participatiewet uit dat een bijstandsuitkering ook niet *“prettig”* is voor de vrouwen. Zo stelt een medewerker van een re-integratiedienst: *“zolang jij in een uitkering zit worden dingen voor jou bepaald”* (gemeente A1, 59:50 ¶ 1409). Deze visie licht ze, samen met haar collega, als volgt toe:

Medewerker re-integratiedienst (4): “Bijvoorbeeld dat iemand beslist of jij die auto van 5.000 euro wel mag hebben. Want in de uitkering mag dat niet want het mag niet meer dan 2.400 euro kosten. (...) Want anders is het gewoon...”

Medewerker re-integratiedienst (3): “Vermogen.”

Medewerker re-integratiedienst (4): “Vermogen. En dan kan je je auto verkopen en dan kan je gewoon een maand uitkering... die hoeven wij dan niet uit te betalen. Formeel. Officieel. (...) Plus, jij krijgt een uitkering, dat is het, daar moet je het mee doen. Maar dan moet je één keer per maand ergens heen, of dan moet je weer een cursusje volgen, of dan moet je weer een gesprek aan om misschien in een traject te gaan wat je helemaal niet wil of niet kan. (...)”

Medewerker re-integratiedienst (3): “Je kan niet zeggen van ‘nou, nee, laat maar, ik ga die afspraak niet nakomen’. Dan kan je weleens een heel groot probleem tegenkomen.”

(Gemeente A1, 59:41 ¶ 1427 & 59:42 ¶ 1437-1441 & 59:43 ¶ 1459 & 59:44 ¶ 1461)

Dit fragment legt de paradoxale werkcontext van uitvoerders van de Participatiewet bloot. Enerzijds benadrukken de medewerkers re-integratiedienst het belang van onafhankelijkheid voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Anderzijds leggen zij vanuit de Participatiewet allerlei verplichtingen op aan bijstandsgerechtigden die een afhankelijkheidspositie creëren of versterken. Met een verwijzing naar de woorden ‘formeel’ en ‘officieel’ laten ze doorschemeren dat er discretionaire ruimte is om de regels van de Participatiewet soepeler toe te passen. Dit zou de afhankelijkheidspositie van de overheid voor bijstandsgerechtigden al kleiner kunnen maken. Maar door vervolgens te concluderen dat het niet nakomen van afspraken voor bijstandsgerechtigden kan leiden tot grote problemen, wordt de verantwoordelijkheid om uit die afhankelijkheidsrelatie te komen primair bij de

bijstandsgerechtigden neergelegd. Dit laat zien dat de wettelijke kaders van de Participatiewet de discretionaire ruimte van beleidsuitvoerders begrenzen.

4.3.2 Dissonante uiting: zelfstandigheid is meer dan economische zelfstandigheid

De meeste beleidsuitvoerders spreken over meerdere vormen van zelfstandigheid dan alleen 'economische zelfstandigheid'.

Je moet je voorstellen dat zij heel vaak, nou heel vaak, eigenlijk altijd al in Nederland afhankelijk zijn geweest van iemand. Financieel afhankelijk maar ook gewoon met het normale leven. En ineens heb je een coach die je alles kan vragen en die jou helpt daarbij en je wordt zelfstandiger. Je gaat zelf de deur uit, je gaat zelf boodschappen doen, je opent jouw eigen post, je ontvangt de uitkering op jouw eigen bankrekening. Je kan pinnen. Nou, dat zijn allemaal dingen die voor iemand, voor een vrouw, heel belangrijk zijn en die een goed gevoel geven van: hé, ik ben niet meer afhankelijk van iemand die dat voor mij regelt. (Medewerker re-integratiedienst (2), gemeente A1, 50:45 ¶ 1163–1179)

In dit citaat wordt over vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld gesproken als een groep die 'buiten' de maatschappij staat en niet deelneemt aan het 'normale leven'. Ook laat het citaat zien dat deze uitvoerder van de Participatiewet geneigd is vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te definiëren als vrouwen met een migratieachtergrond, een beeld dat in veel van de interviews met uitvoerders van de Participatiewet terugkwam. Verder laat dit citaat zien dat zelfstandigheid op meerdere manieren wordt opgevat dan alleen 'economische zelfstandigheid'. Zo verwijst de medewerker naar financiële zelfredzaamheid (het vermogen om bewuste financiële keuzes te maken, zoals 'zelf boodschappen doen') en subjectieve zelfstandigheid (door het *gevoel* van zelfstandigheid te benadrukken: 'ik ben niet meer afhankelijk van iemand'). Meer beleidsuitvoerders duiden de waarde van werk als subjectieve zelfstandigheid door te spreken over 'meer zelfvertrouwen', 'sterker in je schoenen staan' en, zoals een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (gemeente E1) het noemt: "*wat steviger in het leven komen te staan*" (53:43 ¶ 63).

Omdat beleidsmakers in Kamerstukken de waarde van werk primair uitdrukken in economische zelfstandigheid, vormt dit een dissonante uiting van het dominante discours. Er is geen sprake van *relativering* omdat er geen afstand is genomen van (delen van) het dominante discours. Er is wel sprake van een *compromis* doordat alle vormen van zelfstandigheid, waaronder economische zelfstandigheid, als even waardevol worden beschouwd.

4.3.3 Dissonante uiting: zelfstandigheid wordt niet alleen door werk vergroot

Een andere dissonante uiting van het zelfstandigheid-discours, die voornamelijk bij uitvoerders van de Wmo naar voren komt, bevat argumentatieve kritiek op het veronderstelde causale verband tussen ‘werk’ en ‘zelfstandigheid’. Allereerst zijn veel uitvoerders van de Wmo van mening dat ook andere participatievormen de zelfstandigheid van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld (kunnen) vergroten. Voorbeelden zijn het uitoefenen van een hobby, starten van een opleiding of uitvoeren van vrijwilligerswerk, maar ook het opbouwen van nieuwe sociale contacten. Daarnaast zijn enkele uitvoerders van de Wmo expliciet van mening dat ‘economische zelfstandigheid’ ook bereikt wordt met het ontvangen van een bijstandsuitkering.

In Nederland bieden we sowieso al gauw de economische onafhankelijkheid. Je hoeft niet te blijven wonen bij die gewelddadige partner, en dan krijg je een eigen woning, en een eigen uitkering. Dus, ja, in de basis is dat wel al op orde. (Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld, gemeente A1, 49:73 ¶ 455–459)

In meerdere interviews met uitvoerders van de Wmo wordt expliciet waarde gehecht aan een bijstandsuitkering: het biedt voor de vrouwen (soms voor het eerst) toegang tot financiële middelen die ze nodig hebben om de afhankelijkheidsrelatie met de gewelddadige partner duurzaam te verbreken. Hieruit komt naar voren dat de uitvoerders van de Wmo de voorkeur geven aan het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner en niet, zoals de meeste uitvoerders van de Participatiewet uiteindelijk deden, aan het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid. In deze dissonante uiting is geen sprake van *relativering*, maar wordt wederom een *compromis* gemaakt: naast (betaald) werk kan ook een bijstandsuitkering (tijdelijk) tot economische zelfstandigheid leiden.

4.3.4 Dissonante uiting: werk leidt niet altijd tot zelfstandigheid

De conclusie van de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld dat “*de basis wel al op orde*” is in Nederland, wordt niet door alle uitvoerders van de Wmo gedeeld. Veel vaker wijzen zij op aspecten die in Nederland ‘niet op orde’ zijn en de vrouwen ook belemmeren in het bereiken van zelfstandigheid. Voorbeelden zijn de overbezetting van de vrouwenopvang, lange wachttijden voor het ontvangen van een bijstandsuitkering en de huidige woningcrisis. Daarnaast benadrukt een aantal uitvoerders van de Wmo dat vrouwelijke slachtoffers een grote afstand tot de arbeidsmarkt hebben en hierdoor minder kans hebben om voldoende geld te

verdienen voor daadwerkelijke economisch zelfstandigheid. *“Voordat ze een verdergaande economische onafhankelijkheid hebben, dan moeten ze ook binnen werk al een paar stapjes gemaakt hebben. Want die eerste baan voor 24 uur op minimumloon...dan ben je ook nog niet rijk. Dan ben je nog niet ver van die uitkering, qua economische onafhankelijkheid”*, vertelt een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (gemeente A1, 49:74 ¶ 459–467). Een medewerker van een vrouwenopvang noemt in haar interview een aantal factoren die debet zijn aan de grote afstand tot de arbeidsmarkt van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld:

Het komt best wel regelmatig voor dat het niet de visie is die zij van thuis uit hebben meegekregen, omdat het heel gebruikelijk is dat je een uitkering ontvangt of dat het gebruikelijk is om op het randje van de maatschappij je inkomsten te verdienen. Of omdat je heel klein bent gehouden in een situatie van huiselijk geweld. Geïsoleerd bent geraakt. Of vanuit een andere culturele gedachte. Want het is natuurlijk wel een heel westerse kijk op leven. En het inrichten van je leven. ‘Als vrouw ben je gelijkwaardige deelnemer in de maatschappij’... Dat is best een feministisch gedachtegoed. Nee, het is dus niet altijd de visie van de vrouw zelf, dus ik denk wel dat het heel erg geassocieerd wordt met ons als vrouwenopvang en onze visie daarin. (Medewerker vrouwenopvang (1), gemeente C1, 21:24 ¶ 108)

In dit citaat is te zien dat deze uitvoerder van de Wmo meerdere maatschappelijke en relationele factoren noemt die de individuele arbeidsmarktpositie van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld negatief beïnvloeden (*“op het randje van de maatschappij inkomsten verdienen”, “klein gehouden bent” en “geïsoleerd bent geraakt”*). Daarnaast dicht ze zichzelf een ‘westerse kijk’ toe, die gelijk staat aan een ‘feministische gedachte’. Dat dit *“niet de visie is die zij van thuis uit hebben meegekregen”* gaat over vrouwen met een migratieachtergrond. Want hoewel uitvoerders van de Wmo in de interviews veelal de heterogeniteit van de doelgroep benadrukken, geven zij ook aan dat de vrouwen die noodgedwongen in een vrouwenopvang moeten verblijven veelal een migratieachtergrond hebben en de Nederlandse taal onvoldoende machtig zijn. Zowel uitvoerders van de Participatiewet als uitvoerders van de Wmo identificeren het onvoldoende kunnen spreken van de Nederlandse taal als een belemmering voor (arbeids)participatie.

Twee uitvoerders van de Wmo geven in het interview te kennen dat de traditionele rolverdeling óók in de Nederlandse cultuur aanwezig is:

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld: “Ik denk dat het cultuur-gebonden is ook. Als iets past in je cultuur, ga je het ook makkelijker als een soort hulpmiddel zien. Als het niet meer past in je cultuur,

bijvoorbeeld van Turkse Nederlanders... hoewel die ook heel erg aan het veranderen zijn... Ik denk gewoon dat het heel context- en cultuur gerelateerd is. Dat zeg ik als sociologe."

Medewerker vrouwenopvang: "Maar het geldt ook voor vrouwen die altijd erbij werken; hij 36 uur, en ik 2 dagen. Dat vind ik ook, daar kan je ook vanuit culturele achtergrond naar kijken."

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld: "Ik ben Vlaamse, dus ik zit helemaal op jouw lijn, en dat is ook wat ik heb meegekregen. Mijn generatie Nederlanders die zaten er heel anders op. Toen ik bleef werken, fulltime, kreeg ik allerlei commentaar."

Medewerker vrouwenopvang: "Ja, je bent geen goeie moeder."

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld: "Dus ik denk dat het cultuurgebonden is wat de invloed van werk zou kunnen zijn."

(Gemeente D1, 45:74 ¶ 341-349)

Dit fragment laat nogmaals zien dat er in de interviews vaak gewisseld wordt van perspectief. Naast de rol als 'beleidsuitvoerder' wordt er uit eigen ervaringen geput of een poging gedaan zich in te leven in de doelgroep. In dit fragment verwijst de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld naar zichzelf 'als sociologe' om haar argument, dat de waarde van werk context en cultuur gerelateerd is, kracht bij te zetten.

Ook wordt de rol van 'moeder' in veel interviews naar voren gehaald als een reden voor vrouwen om (nog) niet te werken. Zo geeft een beleidsmedewerker Re-integratie (gemeente B1) in het interview allereerst aan dat zij het van belang vindt dat *"iemand gewoon echt wel wil"* en ze om die reden de sollicitatieplicht voor alleenstaande moeders *"wat aangescherpt hebben"* door deze in te stellen vanaf het moment dat de kinderen vijf jaar oud zijn. Ze vermoedt dat het ook voor vrouwen met kinderen boven deze leeftijd *"heel moeilijk is [om] volledig aan het werk te komen"* (44:31 ¶ 37). Het 'moeilijk aan het werk komen' wordt door uitvoerders van de Participatiewet verbonden aan een 'onwil' van vrouwen en als 'lastig' ervaren. Zo geeft een medewerker van een re-integratiedienst in een andere gemeente (A1) in het interview aan dat *"moeders met kinderen (...) gewoon heel lastig [blijven]"* en dat je *"als klantmanagers (...) nooit weet tot hoever de kinderen nog de energieslurpers [zijn]"* (4:29 ¶ 217 & 4:30 ¶ 251). Het beeld dat vrouwen met (jonge) kinderen 'lastig' zijn, komt niet terug in de interviews met uitvoerders van de Wmo. Door over de impact van het meegemaakte geweld te spreken, die 'we' niet moeten onderschatten, verbinden zij het 'niet-werken' niet aan 'onwil' maar aan 'onmacht'. Want kinderen *"moeten landen"* na een periode van partnergeweld en vrouwenopvang, en moeders zijn *"gewoon veel tijd kwijt"* om de *"hechting"* en de *"een veilige binding"* in orde te maken (beleidsmedewerker Huiselijk geweld, gemeente A0, 34:55 ¶ 241).

Over het algemeen is te concluderen dat uitvoerders van de Participatiewet veelal spreken over het ‘niet willen werken’ en uitvoerders van de Wmo over het ‘niet kunnen werken’. Dat dit alles ook betekent dat de vrouwen waarschijnlijk starten met kleine en laagbetaalde banen en ze hierdoor minder kans hebben om voldoende inkomen te hebben om (volgens de beleidsdefinitie) economisch zelfstandig te zijn, wordt opvallend genoeg alleen door uitvoerders van de Wmo als kritiek op het zelfstandigheid-discours naar voren gebracht.

4.4 Het weerbaarheid-discours

Het weerbaarheid-discours kenmerkt zich door de waarde van werk te verbinden aan het vergroten van de persoonlijke weerbaarheid en vervolgens aan een verminderd risico op partnergeweld. Het weerbaarheid-discours gaat in beleidsteksten vooraf aan het zelfstandigheid-discours en het ontwikkeling-discours en verwijst zowel naar de *civiele logica* als de *geïnspireerde logica*. Daarnaast kenmerkt het weerbaarheid-discours zich door een nadruk op zelfredzaamheid, dat zich zowel vertaalt in het aanspreken van de ‘eigen kracht’ als het inzetten van het sociale netwerk (zie hoofdstuk 3). Hierin is ook de *huiselijke logica* te herkennen, waarin persoonlijke relaties centraal staan en het helpen van naasten van waarde is (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 164–178).

Het weerbaarheid-discours resoneert bij beleidsuitvoerders, maar er klinkt ook kritiek. Deze kritiek is vooral afkomstig van uitvoerders van de Wmo. In de narratieven van beleidsuitvoerders herken ik twee consonante en drie dissonante uitingen van het weerbaarheid-discours.

4.4.1 Consonante uiting: werk kan herhaling van partnergeweld voorkomen

Net als beleidsmakers in Kamerstukken, gebruiken beleidsuitvoerders in de interviews een reeks causale verbanden: betaald werk leidt tot eigen inkomen; eigen inkomen leidt tot zelfstandigheid en meer keuzevrijheid; en hierdoor minder risico op (herhaling van) partnergeweld. Deze veronderstelde reeks aan veronderstelde causale verbanden is feitelijk een combinatie van het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours en komt zowel bij uitvoerders van de Participatiewet als uitvoerders van de Wmo naar voren. Allereerst door te stellen dat werk toegang geeft tot de financiële middelen die nodig zijn om de gewelddadige partner (duurzaam) te verlaten.

“Het feit dat je onafhankelijk bent, helpt je natuurlijk ook om weer (...) een keuze te maken om eruit te stappen,” vertelt een medewerker van een re-integratiedienst

(gemeente A1), waarna ze vervolgt: *“Ik denk dat als je dat niet hebt, dat je dus afhankelijk bent, nou, het woord zegt het al, dat je die stap ook niet maakt om eruit te gaan want wat moet je doen dan?”* (59:46 ¶ 1411). Vervolgens breidt de meerderheid van de geïnterviewde beleidsuitvoerders deze gedachte uit door, via een verbinding met het participatie-discours en ontwikkeling-discours, te stellen dat vrouwen door te werken minder risico lopen om opnieuw partnergeweld mee te maken. *“Ik geloof dat verbeterende participatie bevorderlijk is voor deze mensen om niet opnieuw in een patroon van huiselijk geweld terecht te komen,”* vertelt een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (gemeente A1), *“omdat ze meer structuur in hun leven krijgen, omdat ze meer zelfvertrouwen krijgen, omdat ze een werkomgeving krijgen, omdat ze een groter sociaal netwerk krijgen”* (39:46 ¶ 86).

Waar deze beleidsuitvoerder refereert aan een vermoeden, zijn de meeste beleidsuitvoerders zeer stellig in hun uitspraken over de waarde van werk in het beëindigen van de gewelddadige relatie en het voorkomen van herhaling van geweld. Zo is een medewerker van een vrouwenopvanglocatie (gemeente E1) van mening dat werk *“absoluut een steunende factor is en ik denk ook niet dat dat hier ter discussie staat. Economische zelfstandigheid, arbeidsparticipatie: je hoeft niet meer naar die kerel terug die weer huiselijk geweld pleegt, even heel simpel. (...) Ik ben er gewoon van overtuigd”* (60:26 ¶ 641–645). Een medewerker van een andere vrouwenopvanglocatie (gemeente A1) licht toe dat ze in hun gemeente wilde starten met de interventie De Nieuwe Toekomst *“omdat we altijd zeggen: economische zelfstandigheid beschermt tegen nieuw geweld. Dus van daaruit, is het gewoon heel belangrijk (...) En wij weten gewoon, maar dat is theorie, maar we weten dat economische zelfstandigheid superbelangrijk is”* (5:40 ¶ 41 & 5:41 ¶ 137 & 5:42 ¶ 265).

Deze medewerker beroept zich op theorie om haar visie kracht bij te zetten, maar kon bij navraag (in het interview) geen voorbeelden van studies geven die de beschermende functie van ‘werk’ in het voorkomen van (herhaling van) ‘partnergeweld’ bevestigen. Dit zette mij als onderzoeker aan het denken, vooral omdat het uitvoeren van een literatuurstudie mij liet inzien dat het verband tussen ‘werk’ en ‘partnergeweld’ door het wederkerige en paradoxale karakter juist zeer complex te noemen is (Bouma, et al., 2020; zie ook hoofdstuk 1). Wanneer beleidsuitvoerders in de tweede interviewronde de waarde van werk verbonden aan een verminderd risico op partnergeweld, legde ik de bevindingen uit de literatuurstudie aan hen voor. Opvallend is dat veel beleidsuitvoerders vast bleven houden aan hun eigen ervaringen en visies. Een beleidsmedewerker Re-integratie (gemeente D1) verwoordt het als volgt:

Beleidsmedewerker Re-integratie: *“Als je sterk staat in je schoenen, hoef je niet terug te gaan naar het geweld natuurlijk. Of natuurlijk... natuurlijk is het niet.”*

Interviewer: “Maar dat is wel je redenering.”

Beleidsmedewerker Re-integratie: “Ja, dat is mijn redenering inderdaad.”

(Gemeente D1, 43:55 ¶ 469–475)

Deze voorbeelden laten de dominantie van het weerbaarheid-discours zien. Dit discours reduceert de complexiteit van het fenomeen partnergeweld tot een direct causaal verband tussen werk, weerbaarheid en partnergeweld. Het idee overheerst dat vrouwen hun eigen weerbaarheid, via werk, kunnen vergroten.

4.4.2 Consonante uiting: werk vergroot de weerbaarheid

Het weerbaarheid-discours resoneert ook in het spreken over het herstelproces van het meegemaakte partnergeweld. Uitvoerders van de Wmo gebruiken daartoe vaak de termen ‘veerkracht’ en ‘het vergroten van de eigen kracht’, die ook in beleidsteksten terugkomen. Zo is de methodiek *Krachtwerk* in veel instellingen voor vrouwenopvang geïmplementeerd. Deze methodiek kenmerkt zich als een krachtgericht begeleidingstraject dat gebruikmaakt van methoden uit de positieve psychologie (Wolf, 2016). Ook de interventie De Nieuwe Toekomst bouwt voort op *Krachtwerk* (Storms & Visser, 2018) waardoor de uitvoerders van de Participatiewet die als projectleider of trainer aan deze interventie meewerkten, soms ook spreken over ‘werk vergroot de eigen kracht’. Maar uitvoerders van de Participatiewet laten ook terughoudendheid zien in het gebruik van deze ‘taal van de Wmo’. Zo geeft een medewerker re-integratiedienst (gemeente A1) aan dat er op de re-integratie-afdeling waar zij werkzaam is onderdelen van de methodiek *Krachtwerk* worden ingezet als “*motiverende gespreksvoering*” met bijstandsgerechtigden, maar dat zij als afdeling de terminologie ‘eigen kracht’ vermijden. Haar collega voegt daar in hetzelfde interview aan toe: “*Ik weet dat mijn collega’s soms jeuk krijgen van sommige termen*” (59:47 ¶ 1793).

Daarnaast leeft bij veel beleidsuitvoerders het idee dat werk ten goede komt aan gezondheid en om die reden ‘helpend’ is in het herstel na partnergeweld. Zo legt een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente E0) uit: “*Ik denk dat het heel erg gezond is dat je iets doet, en meedoet, en iets kan betekenen, en gezien wordt en gewaardeerd wordt, en zelfstandig kan zijn*” (29:21 ¶ 123). In dezelfde gemeente verwijst de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld naar een nieuw samenwerkingsconvenant met de titel *Werk is de beste zorg*. Ook uitvoerders van de Participatiewet zien een causaal verband tussen ‘werk’ en ‘herstel’. Zo vertelt een beleidsmedewerker Re-integratie:

Volgens mij bevestigen alle onderzoeken zo’n beetje: op het moment dat je gewoon werk hebt, en je kunt meedoen, en je hebt een stukje zelfwaarde, een stukje zelfvertrouwen... dat komt gewoon ten goede

aan je gezondheid. Zowel lichamelijk als geestelijk, als... noem het maar op. (Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente B1, 42:83 ¶ 594)

Wederom wordt hier door een uitvoerder van beleid naar ‘onderzoek’ verwezen zonder voorbeelden van studies te geven. Meestal blijkt dat het veronderstelde causale verband tussen ‘werk’ en ‘herstel’ benaderd wordt vanuit een beroep op ‘logisch denken’. Zo geeft een medewerker op een re-integratieafdeling in een andere gemeente aan:

Je kan je natuurlijk voorstellen dat als iemand onderdrukt wordt, dat jij je ook ontzettend onzeker gaat voelen op een gegeven moment. En je kan ook heel weinig, je spreekt de taal ook heel slecht, en je kent het niet, je hebt geen kennis in huis. Dus iemand die op een gegeven moment wél die kennis gaat krijgen en wél de deur uit gaat en wél zelf financieel kan bepalen wat hij of zij wil kopen. Dat doet natuurlijk heel veel met iemand. Daar hoeft je geen psycholoog voor te zijn, om dat te weten. (Medewerker re-integratiedienst (2), gemeente A1, 50:46 ¶ 1185–1207)

Ook is deze medewerker re-integratiedienst van mening dat slachtoffers van partnergeweld er *“als sterke vrouw uitkomen”* wanneer ze het meegemaakte geweld *“gewoon achter [zich] laten en verder gaan met [hun] leven”*. Want, zo is haar gedachte: *“als je stil blijft staan, dan ga je piekeren en dan kom je niet vooruit”* en *“hoe meer leuke dingen gebeuren in jouw leven, hoe meer reden je hebt om daar niet over na te denken”* (50:47 ¶ 1359–1387). De nadruk op ‘eigen verantwoordelijkheid’ en ‘zelfredzaamheid’ van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, die voornamelijk uitvoerders van de Participatiewet naar voren halen, is in lijn met het dominante weerbaarheid-discours.

4.4.3 Dissonante uiting: werk kan partnergeweld niet voorkomen

Hoewel het weerbaarheid-discours breed resoneert, is er ook kritiek. *“Als alle vrouwen morgen in [naam gemeente] een baan zouden hebben, dan is er nog steeds huiselijk geweld”*, zo concludeert een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente E0) nadat ze in het interview ingaat op de vraag of het hebben van werk het risico op partnergeweld reduceert. *“Ik denk dat het wel helpend is (...) Maar het is niet zo simpel”* (29:20 ¶ 303). Meerdere uitvoerders van de Wmo nemen afstand van het idee dat er een eenduidige causale relatie is tussen ‘werk’ en ‘partnergeweld’, want daarvoor is de problematiek te complex. Onderstaand fragment van een

groepsinterview met twee beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld laat deze dissonante uiting van het weerbaarheid-discours goed zien.

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (1): “Ik denk niet dat alleen werk hieraan kan meehelpen. Het komt voor in alle lagen van de bevolking. Je kan ook slachtoffer zijn van huiselijk geweld, ook al heb je een carrière. Maar het helpt wel, voor een bepaalde doelgroep kan het dat juist wel goed zijn.”

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (2): “Als je het hebt over, bijvoorbeeld hij is accountant, zij is laten we zeggen een klassieke hulpverlenster, ze hebben een gewelddadige relatie, ze hebben ook nog kinderen... op het moment dat ze dat aangaan, en hij of zij zegt ‘we kappen hiermee’, dan komt er heel veel los. Dan ga je het over de geweldspatronen hebben. Dan ga je het hebben over: ‘wat maakt nou dat we dit jarenlang gedaan hebben’. En dan gebeurt er iets met mensen... van binnenuit. En dan denk ik wel, dat op het moment dat je het herstel inzet, weer het gewone leven oppakt, waarin werk ook weer hoort, dat dat echt helpt.”

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (1): “Het is ondersteunend, maar het is niet voorwaardelijk.”

Interviewer: “Het is een randvoorwaarde?”

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (1): “Nee, niet eens.”

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (2): “Nee, ik denk niet dat het randvoorwaardelijk is, het is ondersteunend.”

Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld (1): “Dat denk ik ook, maar het is niet eens het meest ondersteunende.”

(Gemeente D0, 45:75 ¶ 319–333)

Deze beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld refereren in het interview aan de complexiteit van de ‘geweldspatronen’ en de heterogeniteit van de doelgroep: partnergeweld komt in alle lagen van de bevolking voor en ook werkende vrouwen kunnen slachtoffer worden. Omdat uitvoerders van de Wmo expliciet afstand nemen van het idee dat ‘werk’ het risico op partnergeweld kan reduceren, is er sprake van *relativering* van het deel van het discours dat werk als primaire preventie beschouwd. Toch is ook in deze dissonante uiting een *compromis* zichtbaar, door te stellen dat werk een ondersteunende factor in de secundaire en tertiaire preventie is, maar het niet de meest bepalende factor is. Deze dissonante uiting heb ik niet in de narratieven van uitvoerders van de Participatiewet gevonden.

4.4.4 Dissonante uiting: ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid

Zoals blijkt, houden uitvoerders van de Wmo veelal vast aan een brede definitie van 'participatie'. Anders dan uitvoerders van de Participatiewet spreken zij niet over betaald werk als meest gewaardeerde participatievorm. Dit perspectief is ook terug te vinden wanneer het veronderstelde causale verband tussen 'werk' en 'partnergeweld' in de interviews ter sprake kwam. Uitvoerders van de Wmo uitten kritiek op het dominante beleidsdiscours door te stellen dat ook andere participatievormen bescherming kunnen bieden tegen herhaling van partnergeweld. Omdat dit een aanvulling op het discours is, is er wederom sprake van een *compromis*.

"Wat wij proberen over te brengen, is hoe belangrijk het is, ook voor het doorbreken van de spiraal van geweld, om daadwerkelijk ook financieel onafhankelijk te zijn en om te participeren en je netwerk te vergroten," zo start een medewerker van een vrouwenopvang haar visie op de waarde van werk. Waarna ze vervolgt:

Je netwerk is uiteindelijk je vangnet. In de opbouw is het allemaal leuk en aardig, maar iedereen krijgt klappen te verduren. De klappen die vrouwen krijgen, het incasseren van 'life events', daar heb je een vangnet voor nodig. Dat vangnet moet je opbouwen. Dat zit in allerlei facetten, maar deelnemen aan de maatschappij, dan wel door werk, club, sport, wat dan ook, maakt dat je daarmee ook een soort voedingsbodem creëert. Wanneer je het zwaar hebt, je ook weer op krachten kan komen zonder dat je gelijk weer terug bij af bent of hulpverlening nodig hebt. (Medewerker vrouwenopvang, gemeente C1, 21:25 ¶ 108-126)

Het idee dat niet alleen werk, maar ook andere participatievormen een bijdrage leveren aan het opbouwen van een vangnet en het 'op krachten' komen, resoneerde alleen bij uitvoerders van de Wmo. De argumentatielijn die hieraan voorafging verliep bij deze uitvoerders van de Wmo ongeveer gelijk. Door eerst te stellen dat werk niet alleen materiële functies, maar ook diverse immateriële functies heeft, en dat deze functies even belangrijk zijn in de bescherming tegen herhaling van partnergeweld en het herstelproces, ontstaat het inzicht dat ook andere participatievormen dan werk van waarde zijn.

Interessant is dat uitvoerders van de Wmo in de interviews soms naar 'de taal van de Participatiewet' verwijzen om de waarde van andere participatievormen kracht bij te zetten. Zo verwijst dezelfde medewerker in haar tweede interview naar de Participatieladder en stelt ze dat *"het zetten van stappen gewoon van belang [is], want elke stap die je zet is van meerwaarde, ook op het gebied van huiselijk geweld"*.

Haar toelichting op deze visie luidt: *“Nou, ik ken de Participatieladder niet helemaal uit mijn hoofd, maar het gaat in eerste instantie volgens mij om zelfvertrouwen opdoen in het uitbreiden van je contacten, of het leggen van contacten die mogelijk in de toekomst voor jou een steunbron zouden kunnen zijn.”* Pas daarna komt een volgende stap, en kan een vrouw *“misschien participeren in een sportclub, of een naaiclub, of een laagdrempelige vrijetijdsbesteding”*, ook om weer *“in een ritme te komen”*. Ze sluit haar opsomming vervolgens af met *“en vervolgens vrijwilligerswerk... ja, volgens mij zijn dat zo’n beetje de treden wel.”*

Het succesvol doorlopen van al deze ‘stappen’ is volgens deze medewerker van de vrouwenopvang al van waarde doordat de vrouwen *“aan iets beginnen en iets afmaken en dan ook echt die voldoening hebben van: potverdomme, dit is me toch gelukt. Dat soort succeservaringen opdoen is van belang”* (63:24 ¶ 204). Ook stelt ze vast dat *“de ene stap een basis, of een voorwaarde [is], om de volgende stap te kunnen zetten”* (63:25 ¶ 200). Deze mening wordt breed gedeeld, ook bij de uitvoerders van de Participatiewet, maar waar de uitvoerders van de Wmo de waarde van elke ‘stap’ koppelen aan het welzijn van de vrouwen, zijn deze voor uitvoerders van de Participatiewet vooral in het belang voor het bereiken van het einddoel van ‘werk’.

Gesubsidieerd werk, werken met behoud van uitkering, arbeidsmatige dagbesteding, beschut werk. Vanuit de overtuiging dat als je aan het werk bent, als je dat ritme hebt, dan gebeurt er iets. Dan ontwikkel je je, dan krijg je dagritme, vaardigheden, je komt in een andere mindset om je van daaruit zo snel mogelijk richting die arbeidsmarkt terug te krijgen. Als dat kan naar de reguliere arbeidsmarkt. Dat kan met stappen, wat ik al zeg, werken met behoud van uitkering of gesubsidieerd werken, maar uiteindelijk is het doel altijd weer de reguliere arbeidsmarkt. (Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente C1, 36:39 ¶ 135–147)

Wat in dit citaat weer duidelijk naar voren komt, is dat uitvoerders van de Participatiewet veelal starten met de beschrijving van de waarde van werk voor de vrouwen zelf, maar eindigen met een verwijzing naar de opdracht van de Participatiewet.

4.4.5 Dissonante uiting: in het herstelproces is werk niet altijd van waarde

Een laatste dissonante uiting van het weerbaarheid-discours is een kritiek op de eenduidige causale relatie tussen ‘werk’ en ‘herstel’. Waar de uitvoerders van de Participatiewet vooral een consonante uiting van het weerbaarheid-discours laten horen en het herstel na partnergeweld als een lineair proces beschouwen, wijzen

uitvoerders van de Wmo op de complexiteit van het herstelproces. *“Dat zijn mensen met een enorme rugzak, dus je kunt niet verwachten dat dit zomaar vloeiend allemaal verloopt. Het gaat met horten en stoten”* (33:34 ¶ 343), zo omschrijft een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente B1) het herstel na partnergeweld. Een medewerker van een vrouwenopvang in een andere gemeente (D1) stelt: *“Dat kost gewoon tijd. (...) Het gaat alle kanten op. Uiteindelijk zie je wel dat mensen dan over het algemeen wel vooruitkomen, maar ze kunnen ook even zo vrolijk weer terugvallen”* (28:25 ¶ 350). Deze kans op ‘terugval’ houdt verband met de langdurige impact van partnergeweld, dat een verwerking in fases nodig heeft. Daarnaast kunnen vrouwen een *“continue dreiging van ex-partnergeweld”* ervaren, zo stelt een medewerker van een vrouwenopvang, waarna ze vervolgt:

Men zegt natuurlijk: het huiselijk geweld moet voorbij zijn. Dat kan ook zo zijn, maar het kan ook zo zijn dat vrouwen hun leven lang nog te maken krijgen met een situatie waarin ze rekening moeten houden met dat hun ex-partner toch nog invloed probeert uit te oefenen op hun leven. (...) De context waarin deze vrouwen hun leven moeten vormgeven een hele andere is. Veiligheid en risico's inschatten is eigenlijk een structureel thema wat zij in hun leven moeten meenemen. (...) Dus dat maakt wel dat ze kwetsbaar zijn. Hoeveel ruimte heb je dan nog in je hoofd om een fulltimebaan te hebben, of welke hulpbronnen kun je inschakelen, hoe groot is je netwerk, hoe groot is je financiële onafhankelijkheid? Allemaal dat soort dingen spelen dan een rol in zowel het participeren als het los komen van die afhankelijkheid. En dat is wel het specifieke aan deze hele doelgroep. Want de samenhang tussen participatie en financiële onafhankelijkheid, en daarmee ook stappen kunnen zetten om los te komen van het huiselijk geweld, dat is wel echt aan elkaar verbonden. En dat maakt het thema wel een andere dan in een doelgroep waarin huiselijk geweld niet speelt. (Medewerker vrouwenopvang, gemeente C1, 63:27 ¶ 181)

Deze medewerker verwijst naar de wederkerigheid van het verband door te stellen dat het meemaken van partnergeweld niet alleen de mate van (ervaren) zelfstandigheid beïnvloedt, maar ook de mogelijkheid om te participeren. Voor uitvoerders van de Wmo is ‘werk’ pas van waarde wanneer er een ‘veilige basis’ is en een slachtoffer gevoelsmatig ook echt ‘klaar’ is om (weer) te gaan werken. *“Het is net de piramide van Maslow”,* zo stelt dezelfde medewerker, *“Je moet eerst de basis in orde hebben, en dan kun je een stapje verder. Als er geen zelfvertrouwen is, kan ik wel zeggen: ‘Jij moet gaan solliciteren’, maar zo simpel is het vaak niet”* (63:26 ¶ 207). De

verwijzing naar de theorie van Maslow kwam in meerdere interviews met uitvoerders van de Wmo naar voren.

Daarnaast stelt een aantal uitvoerders van de Wmo vast dat een werkplek soms als een onveilige omgeving ervaren kan worden, waardoor ‘werk’ volgens hen niet per definitie van waarde is voor het herstelproces. Zo kunnen collega’s en leidinggevendenden intimiderend overkomen en is er een afhankelijkheidsrelatie met een werkgever. *“Je hebt een machtsrelatie natuurlijk. En er wordt gekeken wat je doet. Ik bedoel, dat vinden wij ook nog eng. Het is natuurlijk relatief een onveilige... of kán een hele onveilige situatie zijn. Werken”,* legt een medewerker vrouwenopvang (gemeente E1) uit. Om terugval in het herstelproces te voorkomen, dient werken volgens haar een *“positieve ervaring”* te zijn, *“dat iemand hun vertrouwt (...) dat soort dingen zijn natuurlijk gigantisch belangrijk als je uit zo’n situatie komt”* (60:27 ¶ 1629–1641). Dus hoewel uitvoerders van de Wmo kritiek geven op het weerbaarheid-discours, vinden zij een *compromis* in ‘tijd’ en ‘monitoring’: werken is van waarde in het herstelproces wanneer dit op het goede moment wordt ingezet en eventuele slechte ervaringen vroegtijdig worden ondervangen.

4.5 Verschillen in resoneren en legitimering van ondersteuningsaanbod²⁷

Uit voorgaande paragrafen blijkt dat de uitvoerders van de Wmo en de uitvoerders van de Participatiewet op punten verschillend spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld. De vraag is of de verschillen ook zichtbaar zijn in de keuzes die gemaakt zijn in de geboden ondersteuning aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-)integratie naar werk en de legitimering van deze keuzes.

4.5.1 Verschillen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen

Tabel 4 geeft een schematisch overzicht van de gevonden consonante en dissonante uitingen van de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. In de eerste kolom staan de uitingen van de uitvoerders van de Wmo, in de tweede kolom de uitingen van de uitvoerders van de Participatiewet. De tabel laat in één oogopslag zien dat er tussen deze groepen beleidsuitvoerders grote verschillen zijn in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen. De uitvoerders van de Participatiewet laten alleen consonante uitingen zien. De uitvoerders van de Wmo geven vaker

²⁷ In de presentatie van de bevindingen zijn in deze paragraaf de geïdentificeerde consonante en dissonante uitingen onderstreept.

kritiek op de dominante beleidsdiscoursen en laten dissonante uitingen van het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours zien.

Tabel 4. Consonante en dissonante uitingen bij beleidsuitvoerders.²⁸

	Uitvoerders van de Wmo	Uitvoerders van de Participatiewet
Participatie-discours:		
Door te werken doe je mee	✓	
Door te werken tel je mee		✓
Ontwikkeling-discours:		
Werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling	✓	✓
Werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling	✓	✓
Zelfstandigheid-discours:		
Werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie	✓	✓
Zelfstandigheid is meer dan economische zelfstandigheid	✓	
Economische zelfstandigheid wordt niet alleen door werk vergroot	✓	
Werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid	✓	
Weerbaarheid-discours:		
Werk kan partnergeweld stoppen	✓	✓
Werk vergroot de weerbaarheid	✓	✓
Werk kan partnergeweld niet voorkomen	✓	
Ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid	✓	
In het herstelproces is werk niet altijd van waarde	✓	

²⁸ In Tabel 4 zijn de consonante uitingen lichtgrijs weergegeven en de dissonante uitingen donkergrijs.

Ook de consonante uitingen verschillen tussen beleidsuitvoerders. Bij beide typen beleidsuitvoerders uit het participatie-discours zich consonant, maar met verschil in focus gerelateerd aan hoe de Wmo en de Participatiewet 'werk' positioneren. Bij uitvoerders van de Wmo is de consonante uiting 'door te werken doe je mee' te herkennen en is werk één van de mogelijke manieren om te participeren in de samenleving. Bij de uitvoerders van de Participatiewet is de consonante uiting 'door te werken tel je mee' te herkennen en wordt betaald werk gezien als de hoogste participatievorm. Daarnaast resoneert het ontwikkeling-discours bij beide beleidsuitvoerders, maar leggen uitvoerders van de Wmo nadruk op de persoonlijke ontwikkeling en uitvoerders van de Participatiewet op de sociaal-economische ontwikkeling. Hoewel de consonante uitingen van het zelfstandigheid-discours overeenkomen, verwijst de uiting 'werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie' bij uitvoerders van de Wmo primair naar de afhankelijkheidsrelatie met de (gewelddadige) partner en bij de uitvoerders van de Participatiewet naar de afhankelijkheid van de overheid (in de vorm van een bijstandsuitkering).

4.5.2 Uitvoerders van de Wmo leggen prioriteit bij veiligheid en herstel

“‘Meedoen’. Dat is de kortst mogelijke samenvatting van het maatschappelijke doel van de Wmo”, stelde de memorie van toelichting van de Wmo (TK, 2004–2005, 30 131, nr. 3, p. 7). In de interviews met uitvoerders van de Wmo wordt in het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vaak gerefereerd aan deze ‘opdracht’ van de Wmo. Want hoewel het leefgebied ‘veiligheid’ de “corebusiness” is (33:32 ¶ 95), behoort het bieden van ondersteuning op het leefgebied ‘participatie’ ook tot het takenpakket.

Nou ja, het is gewoon één van de leefgebieden en het is heel belangrijk als het gaat over zorgen dat je weer ook het gevoel hebt dat je meedoet, dat je zelfstandig kan zijn, dat je iets te bieden hebt aan je kinderen enzovoorts. Dus het is hartstikke belangrijk. Het is gewoon een onderdeel van je leven weer oppakken wat mij betreft. (Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld, gemeente A0, 34:54 ¶ 343)

Over het algemeen spreken uitvoerders van de Wmo over werk als één van de manieren om te participeren, maar niet zozeer de meest gewaardeerde ('door te werken doe je mee'). Deze visie is terug te vinden in het legitimeren van de keuze om geen prioriteit te geven aan ondersteuning van vrouwelijke slachtoffers in hun (re-) integratie naar werk.

Nou ja, concreet, er staat ook [doelt op het lokale beleidsdocument aanpak huiselijk geweld] dat één van de punten is om te kijken hoe we de economische zelfstandigheid van vrouwen die uit de vrouwenopvang komen, kunnen verbeteren. Dat is een van de acties, maar zo staan er nog veel meer in. Dit is er één die nog niet is opgepakt. (...) Het is echt algemeen opgeschreven toen destijds, door mijn voorganger, ook vanuit die vooronderstelling dat als je daar iets aan doet, dat het dan op termijn huiselijk geweld kan afnemen. Maar dit vraagt nog een uitwerking hoe we dat als gemeente willen oppakken. Op het moment is het even zo dat er een heleboel dingen liggen en dat we hier nog niet aan toegekomen zijn. (Beleidsmedewerker Huiselijk geweld, gemeente B0, 47:65 ¶ 13 & 47:66 ¶ 396)

Het uitgangspunt is bij ons niet meteen van 'je moet werken'. Kijk, je kan iemand wel morgen al aan het werk sturen, maar als er intern bij iemand van alles mis is en heel veel problemen, nou dan houdt zij het maximaal twee dagen uit, of een paar uur zelfs en dan ben je in sommige gevallen nog verder van huis. En dat wil je niet. Je wil juist een hele stabiele situatie creëren voor iemand en dat heeft soms tijd nodig. (Beleidsmedewerker Huiselijk geweld, gemeente A0, 34:36 ¶ 251)

Beide citaten laten zien dat beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld de waarde van werk verbinden aan het vergroten van de zelfstandigheid en weerbaarheid van slachtoffers van partnergeweld, waarin de consonante uitingen 'werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie' en 'werk vergroot de weerbaarheid' te herkennen zijn. Ook refereert de eerste beleidsmedewerker aan een 'vooronderstelling' dat met een toename van economische zelfstandigheid het risico op huiselijk geweld afneemt. Het is niet duidelijk of ze alleen verwijst naar de consonante uiting 'werk kan partnergeweld stoppen' of dat ze economische zelfstandigheid (ook) neerzet als primaire preventie en middel om partnergeweld te voorkomen. Tegelijkertijd is de dissonante uiting 'in het herstelproces is werk niet altijd van waarde' te herkennen door de vermelding dat er eerst een "*stabile situatie*" gecreëerd moet worden.

Naast beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld gaven ook medewerkers van de vrouwenopvang in het interview aan dat het bieden van veiligheid en herstel hun prioriteit is. Participatie, bijvoorbeeld door betaald werk buitenshuis, kan daarin een middel zijn, maar staat niet hoog op de agenda.

Wij begeleiden vrouwen natuurlijk wel in het proces, maar niet speciaal naar werk, omdat er zoveel andere dingen te regelen zijn. (...)

Maar als ik nu zo kijk naar onze doelgroep, zijn ze er vaak helemaal niet aan toe. Sommigen hebben überhaupt nooit gewerkt, de meesten hebben nooit gewerkt. Dat mochten ze niet, of de partner die werkte. (Medewerker vrouwenopvang, gemeente C0, 12:15 ¶ 680 & 12:16 ¶ 710)

Opnieuw is de dissonante uiting ‘in het herstelproces is werk niet altijd van waarde’ te herkennen. Zoals veel van de uitvoerders van de Wmo benadrukt deze medewerker van de vrouwenopvang de kwetsbaarheid van de doelgroep. Tegelijkertijd zien uitvoerders van de Wmo vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld als een zeer heterogene groep. Slachtoffers verschillen niet alleen in achtergrondkenmerken van elkaar, maar doorlopen ook elk een uniek herstelproces. Vervolgens ligt het mede aan deze heterogeniteit dat uitvoerders van de Wmo het moeilijk vinden om passende ondersteuning te bieden aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-)integratie naar werk. Zo gaf een medewerker van de vrouwenopvang (gemeente B0) aan dat er ten tijde van het interview negentien vrouwen in de opvang verbleven met *“heel verschillende capaciteiten, heel verschillende niveaus, mensen die echt op nul moeten beginnen, mensen die halverwege zitten, mensen die gewoon een goede baan hebben”* en concludeerde ze dat deze negentien vrouwen *“eigenlijk negentien aanbodjes”* nodig hadden (47:64 ¶ 191–195).

4.5.3 Uitvoerders van de Participatiewet bieden weinig doelgroepgerichte ondersteuning

“Werk boven inkomen”, stelt de memorie van toelichting van de Wwb (TK, 2002–2003, 28 870, nr. 3, p. 21). De Wwb is opgenomen in de huidige Participatiewet, waarin vastgehouden wordt aan dit motto en (betaald) werk gepositioneerd wordt als de participatievorm die *“de beste sociale zekerheid [biedt]”* (TK, 2013–2014, 33 161, nr. 107, pp. 37–38). In de interviews met uitvoerders van de Participatiewet spreken zij overwegend in dezelfde termen over (betaald) werk. Werk is hierbij de meest gewaardeerde participatievorm. Anders dan bij de uitvoerders van de Wmo wordt ‘werk’ niet als middel, maar als einddoel gezien. *“Alle klanten toeleiden richting werk. Dat is natuurlijk voor ons het allerbelangrijkste”* (50:44 ¶ 1231–1233), zo stelt een medewerker re-integratiedienst (gemeente A1).

Eén van de geïnterviewde beleidsmedewerkers Re-integratie (gemeente E1) geeft aan dat er *“bij Werk & Inkomen altijd twee stromingen [zijn]. De ene zegt: ‘Het enige dat telt, is aan het werk en uit de bijstand. Want dan bespaar je op de uitkeringen’ en de andere zegt: ‘Nee, we zijn er voor de mensen. Dus als ze, bij wijze van spreken, lekkerder in hun vel zitten, dan hebben we ook al een doel bereikt’”* (48:78 ¶ 654). Deze twee verschillende visies zie ik in de interviews met uitvoerders van de

Participatiewet terug in het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Maar waar deze beleidsmedewerker spreekt over twee ‘stromingen’ van beleidsuitvoerders die van mening verschillen, zie ik dat vrijwel elke geïnterviewde uitvoerder van de Participatiewet beide visies vertegenwoordigt. Wanneer de uitvoerders van de Participatiewet zich in de interviews probeerden in te leven in de doelgroep, kwam de consonante uiting van het ontwikkeling-discours ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’ naar voren en legden ze in de consonante uiting ‘werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie’ het accent op de afhankelijkheidsrelatie met de (gewelddadige) partner. Wanneer ze vanuit hun functie – als uitvoerders van de Participatiewet – spraken over de waarde van werk, kwam de consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ naar de voorgrond. Het accent verschoof dan naar het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid.

In algemene zin spreken de geïnterviewde uitvoerders van de Participatiewet vanuit een visie dat werk de meest gewaardeerde participatievorm is (‘door te werken tel je mee’) en dat werk voor iedereen van waarde is, dus ook voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. In lijn met de gedachte dat ‘stilstaan’ niet bevorderlijk is voor het herstelproces zijn zij vervolgens van mening dat een re-integratietraject zo snel mogelijk opgestart moet worden. Zo kan een vrouw *“een wat moeilijke ouder-kindrelatie hebben, maar dat zou niet hoeven te betekenen dat iemand niet zou kunnen werken”* (beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente B1, 42:85 ¶ 102). Een andere beleidsmedewerker Re-integratie (gemeente C1) verwoordde het als volgt: *“Ga niet denken: ‘O, Jezus het is eigenlijk ernstig. Ach en wee. En je bent ook zo zielig’”, waarna hij concludeerde dat het begeleiden naar werk “gewoon parallel” aan een hulptraject kan lopen (36:41 ¶ 234–238).*

Anders dan uitvoerders van de Wmo spreken uitvoerders van de Participatiewet niet over een heterogene doelgroep. Wat ook terug te vinden in de legitimering van de gemaakte keuzes in het reguliere ondersteuningsaanbod aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Zo zegt een beleidsmedewerker Re-integratie (gemeente B1) dat voor haar *“gewoon iedereen [die] onder de Participatiewet valt, onder onze verantwoordelijkheid [valt]”* en maakt zij *“geen onderscheid tussen een vrouw van 44 die gescheiden is, en met kindjes thuis zit, en ook weer probeert aan het werk te gaan of een vrouw die te maken heeft gehad met huiselijk geweld”* (42:84 ¶ 208). Haar collega lichtte dit in een ander interview als volgt toe: *“In principe zegt de gemeente: wij doen niet aan doelgroepenbeleid. Dus dat is het uitgangspunt. Als iemand komt met een vraag bij de sociale zaken, met een vraag van ‘ik wil aan het werk’ of ‘ik wil inkomen’, dan maakt het niet uit of je dan jong of oud of vrouw of man bent.”* En hoewel er op politiek niveau soms een doelgroep *“hoog op de agenda”* staat en *“extra investering”* ontvangt, concludeert deze beleidsmedewerker: *“Iedereen is gelijk in de aanpak blijft het basisprincipe”* (44:20 ¶ 241). Medewerkers van de re-integratiediensten hanteren eenzelfde visie. *“Persoonlijk zie ik alle vrouwen*

die hier komen eigenlijk gewoon als vrouw en niet per definitie als kwetsbare vrouw. (...) Ik zie ze gewoon als gelijken eigenlijk, als vrouw die stappen wil maken. Sorry”, zegt een medewerker re-integratiedienst (gemeente A1) (59:48 ¶ 1093). De toevoeging van het woord ‘sorry’ kan echter duiden op een ervaren spanning tussen het vasthouden aan dit gelijkheidsideaal en de ondersteuningsbehoefte van haar ‘cliënten’.

De term ‘maatwerk’, dat door alle geïnterviewde uitvoerders van de Participatiewet gebruikt is, kan als ‘argumentatieve ingreep’ beschouwd worden om de spanning tussen het gelijkheidsideaal van de Participatiewet en de diversiteit aan ondersteuningsbehoefte te verminderen.

Beleidsmedewerker Re-integratie: “Het is eigenlijk maatwerk. Je moet kijken: wie heb je voor je, en wat is reëel (...) en dan is het in principe, als je bij [naam re-integratiebedrijf] bent, met het doel dus om aan het werk te gaan, dat het zo binnen anderhalf jaar dan wel resultaat moet hebben. Als het dan niet lukt, dan ga je eigenlijk weer terug naar de afdeling Werk en Inkomen, waar ook consulenten zitten. En die kijken dan misschien of ze je kunnen begeleiden naar vrijwilligerswerk, of een extra stapje terug. (...) Waarbij het wel zo is, dat de capaciteit van zowel [naam re-integratiebedrijf] als van [naam re-integratieafdeling] niet zo is, dat iedereen altijd voortdurend begeleiding krijgt.”

Interviewer: “Hm-hm. En wat betekent dat in de praktijk? Dat sommige mensen...”

Beleidsmedewerker Re-integratie: “Nou ja, het betekent gewoon dat sommige mensen ook wel een periode, als er dus geen voortgang in zit, dat ze dan ook een tijdje geen ondersteuning krijgen.”

(Gemeente D1, 48:76 ¶ 208 & 48:77 ¶ 226–238)

Dit fragment laat echter ook een discrepantie zien tussen de ondersteuning die uitvoerders van de Participatiewet zouden willen en kunnen bieden. Hoewel zij van mening zijn dat de ondersteuning in de (re-) integratie naar werk vroeg ingezet dient te worden, bieden zij geen specifieke steun aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Gezien de ‘kwetsbaarheid’ van de doelgroep kan dit erin resulteren dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vanuit de gemeente geen tot weinig ondersteuning ontvangen in hun re-integratie naar werk.

4.6 Conclusie

De onderzoeksvraag die in dit hoofdstuk centraal stond, is hoe de vier beleidsdiscoursen resoneren bij beleidsuitvoerders van de Wmo en de Participatiewet. Eén conclusie is dat ik, anders dan bijvoorbeeld in het onderzoek van Bröer (2006), geen autonome uitingen heb kunnen ontdekken. In alle narratieven waarin gesproken werd over de waarde van werk wordt verwezen naar (één van de) dominante beleidsdiscoursen. Een mogelijke verklaring is dat de interviews zijn afgenomen binnen de context van een evaluatieonderzoek van een interventie die expliciet als doel heeft om vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld meer perspectief op economische zelfstandigheid te bieden door hen te begeleiden in hun re-integratie naar de arbeidsmarkt. De interviews zijn echter zowel afgenomen in gemeenten die de interventie wel als niet uitvoerden. In de analyse heb ik tussen deze gemeenten geen opvallende verschillen gevonden in hoe beleidsuitvoerders spreken over de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld.

Voor elk dominante beleidsdiscours zijn consonante uitingen gevonden, die ook sterk met elkaar verbonden zijn. De uitingen die (gedeeltelijk) afwijken van de beleidsdiscoursen hebben gemeen dat de beleidsuitvoerders de waarde van werk op onderdelen bekritiseren en problematiseren. Dit uit zich onder andere in kritiek op de veronderstelde causale verbanden tussen ‘werk’ enerzijds en ‘zelfstandigheid’, ‘risico op partnergeweld’ en ‘herstel na partnergeweld’ anderzijds. Over het algemeen komt de kritiek vooral van uitvoerders van de Wmo, die de complexiteit van het fenomeen partnergeweld en de (langdurige) negatieve impact op de waarde van werk benadrukken. Zij zijn van mening dat partnergeweld iedereen kan treffen, dat er naast werk meerdere factoren nodig zijn om het geweld (duurzaam) te stoppen en dat het herstelproces grillig verloopt. In de dissonante uitingen vindt nauwelijks *relativering* plaats. Uitvoerders van de Wmo doen geen afstand van de dominante beleidsdiscoursen, maar er worden *compromissen* gesloten. Werk kan volgens uitvoerders van de Wmo leiden tot economische zelfstandigheid wanneer het inkomen toereikend is; werk kan het risico op partnergeweld reduceren wanneer er ook met de andere facetten rekening wordt gehouden; en werk kan het herstel na partnergeweld bevorderen wanneer het op het juiste moment ingezet wordt en het een positieve ervaring is.

In beide groepen beleidsuitvoerders heb ik interviews afgenomen met beleidsmedewerkers (op de domeinen Huiselijk Geweld en Re-integratie) en medewerkers ‘op de werkvloer’ (werkzaam op een vrouwenopvanglocatie of een re-integratiedienst). In lijn met Lipsky (1980, 2010) was mijn verwachting dat de medewerkers ‘op de werkvloer’ vaker dan beleidsmedewerkers de dominante discoursen zouden negeren of aanpassen. Omdat medewerkers van de

vrouwenopvang hun kritiek vaker onderbouwen met praktijkvoorbeelden is hun kritiek vaak duidelijker zichtbaar dan de kritiek die beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld, maar de grootste verschillen spelen zich af tussen beleidsterreinen. De uitvoerders van de Participatiewet uiten zich veelal consonant en de uitvoerders van de Wmo vaker dissonant.

Er bestaan hierdoor 'botsende visies' tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet over de waarde van werk, die ook verband houden met een bepaalde visie van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld als doelgroep van beleid. Waar de uitvoerders van de Participatiewet veelal spreken over een homogene doelgroep, die 'ver van de arbeidsmarkt af staat' en de vrouwen (hoe dan ook) baat hebben bij het verrichten van betaald werk, spreken uitvoerders van de Wmo over een heterogene groep vrouwen en vinden zij werk niet op elk moment voor deze vrouwen van waarde. Uitvoerders van de Participatiewet spreken over 'werk als doel' en stellen de eigen verantwoordelijkheid om te participeren centraal. Vrouwen die geen betaald werk verrichten worden als 'niet-werkende' geduid en als 'niet willen werken' gecategoriseerd. Uitvoerders van de Wmo spreken over 'werken als middel' in het herstelproces, benadrukken dat factoren buiten de invloedssfeer van vrouwen dit herstelproces beïnvloeden en spreken over het 'niet kunnen werken'.

De verschillen tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet in het spreken over *wanneer* werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld van waarde is, is ook te zien in het hiaat in het reguliere ondersteuningsaanbod. Uitvoerders van de Wmo stellen, ten opzichte van de uitvoerders van de Participatiewet, de waarde van werk minder centraal in het herstel van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld en bieden geen specifieke ondersteuning bij de (re-)integratie naar werk. Uitvoerders van de Participatiewet hechten veel waarde aan werk, maar richten zich niet specifiek op de doelgroep van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Dit impliceert dat er voor deze doelgroep zowel vanuit de Wmo als de Participatiewet geen regulier ondersteuningsaanbod is in de (re-)integratie naar werk en zij soms geen tot weinig ondersteuning ontvangen.

5 Resoneren van dominante beleidsdiscoursen bij slachtoffers van partnergeweld

Dit hoofdstuk beschrijft het perspectief van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld en de vraag hoe de dominante beleidsdiscoursen resoneren in hun narratieven over de waarde van werk. Daartoe beantwoord ik twee deelvragen: hoe wordt door vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld gesproken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld? En in hoeverre maken zij gebruik van hun ‘discursieve ruimte’ door in de constructie van hun narratieve identiteit kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen?

Aan de basis van dit hoofdstuk liggen interviews met 22 vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Deze interviews bestaan uit twee onderdelen (zie ook hoofdstuk 2 voor een beschrijving van het onderzoeksproces). In het eerste deel van het interview zijn vragen gesteld over de ontvangen ondersteuning na beëindiging van de gewelddadige relatie, specifiek in de periode na (ambulante) opvang. Na analyse zijn de antwoorden opgenomen in de rapportage over de evaluatie van De Nieuwe Toekomst (Bouma & Steijaert, 2022). In het tweede deel van het interview is aan de vrouwen gevraagd om te reflecteren op de waarde van werk en op het veronderstelde verband tussen werk, economische zelfstandigheid en partnergeweld. Dit hoofdstuk geeft de bevindingen uit het tweede deel van de interviews weer. Tijdens het uitvoeren van mijn promotieonderzoek werd een motie van Tweede Kamerlid Van den Hul aangenomen tot het uitvoeren van een genderspecifiek onderzoek naar het verband tussen financiële afhankelijkheid van vrouwen en het risico op partnergeweld (TK, 2019–2020, 35300 VIII nr. 130). Naar aanleiding van deze motie zijn enkele bevindingen eerder gepubliceerd in een beleidsrapportage (Bouma, 2021b) en met het ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Tweede Kamer gedeeld. Voor dit promotieonderzoek zijn op basis van de verzamelde data andere onderzoeksvragen geformuleerd dan in de beleidsrapportage en is het concept van ‘narratieve identiteit’ als theoretisch kader toegepast. Enkele citaten en conclusies zullen echter overeenkomen met het eerder gepubliceerde rapport.

Mijn analyse focust zich op de ‘narratieve identiteit’ (Ricoeur, 1984, 1985, 1988) die de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld door het delen van ervaringen, verhalen en visies in de interviews construeren. Hierbij sluit ik aan op het onderzoek van Ezzy (2001, 2017) naar de subjectieve interpretatie van baanverlies. Door een narratieve opvatting van zelfidentiteit te gebruiken en door zich te concentreren op werkloosheid als een proces, zag Ezzy dat individuen het discours over werkloosheid kunnen “accepteren, manipuleren en transformeren” (Ezzy 2017, p. 145). Ezzy onderscheidde verschillende narratieven over

werkloosheid, waaronder ‘complex baanverlies’. In dit narratief wordt de betekenis van werk ‘overschaduwd’ of ‘gecompliceerd’ door gebeurtenissen die niet-werkgerelateerd zijn, zoals een ziekte of een verhuizing (Ezzy, 2017, p. 133). In het onderzoek van Ezzy staat ‘baanverlies’ centraal. Mijn focus is breder. Onder de geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld bevinden zich zowel vrouwen die voorafgaand, tijdens en/of na de gewelddadige relatie werkten als vrouwen die in deze periode niet werkten of nooit hebben gewerkt. Omdat alle vrouwen partnergeweld hebben ervaren, is mijn verwachting dat ook bij de vrouwen zonder (recente) werkervaring een complex narratief te herkennen is en het meegemaakte geweld de waarde van werk compliceert en overschaduwet.

In dit hoofdstuk breng ik in kaart hoe vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk. Ik kijk daarbij in welke mate zij hun ‘discursieve ruimte’ gebruiken om in de constructie van hun narratieve identiteit kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen. Net als in het vorige hoofdstuk hanteer ik het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) en de termen ‘consonante, dissonante en autonome uiting’. Ook maak ik weer gebruik van de terminologie van Boltanski en Thévenot (2006) om de dissonante uitingen beter te duiden en spreek ik over een *compromis* wanneer het beleidsdiscours aangepast of aangevuld wordt en over *relativering* wanneer de kritiek zich vertaalt in het expliciet afstand nemen van het beleidsdiscours. Tot slot zal ik oog hebben voor ‘argumentatieve ingrepen’ die vrouwelijke slachtoffers kunnen toepassen om eventuele spanningen in de geleverde kritiek op een dominant beleidsdiscours te reduceren.²⁹

In dit hoofdstuk zal ik per dominant beleidsdiscours bespreken hoe deze bij de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld resoneren. Het zelfstandigheid-discours resoneert in de interviews sterk en bespreek ik in de eerste paragraaf (§5.1). Het ontwikkelings-discours kwam zowel in het spreken over de waarde van werk gedurende de gewelddadige relatie als na het verlaten van de gewelddadige partner naar voren (§5.2). Hoewel ook het participatie-discours sterk resoneert, geldt dit alleen voor het spreken over de waarde van werk na het beëindigen van de gewelddadige relatie (§5.3). Het weerbaarheid-discours, tot slot, is vooral te herkennen in combinatie met de andere discoursen en openbaarde zich deels ook pas na expliciete uitvraag (§5.4). Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen.

Hoewel een aantal vrouwen vaker naar voren komt, komen in dit hoofdstuk alle 22 geïnterviewde vrouwen aan het woord. Omwille van de anonimiteit heb ik hun namen vervangen door pseudoniemen.

²⁹ In de presentatie van de bevindingen zijn in dit hoofdstuk de verwijzingen naar de zes logica's en de woorden ‘relativering’ en ‘compromis’ gecursiveerd.

5.1 Het zelfstandigheid-discours

In hoofdstuk 3 heb ik beschreven dat het bevorderen van de economische zelfstandigheid van vrouwen door het stimuleren van arbeidsparticipatie het meest constante speerpunt van het emancipatiebeleid in de afgelopen decennia te noemen is. In het zelfstandigheid-discours zijn twee verschillende *logica's* te herkennen. Ten eerste is de *civiele logica* te herkennen, waarin relaties tussen mensen gebaseerd zijn op gelijkheid (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 185–193). Dit vertaalt zich in het spreken over de waarde van werk als het doorbreken van de afhankelijkheidspositie ten opzichte van de partner. Een tweede logica die in het dominante beleidsdiscours doorklinkt, is de *logica van de markt*, waarbinnen de waarde van mensen en objecten uitgedrukt wordt in financiële waarde (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 193–203). In de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld trof ik één consonante uiting en drie dissonante uitingen van het zelfstandigheid-discours aan.

5.1.1 Consonante uiting: werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie

Twee van de geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld werken op het moment van het interview. Tineke (38) werkt in het bedrijf van haar nieuwe partner. Hoewel het, in haar woorden, niet haar droombaan is, vindt ze het werk van waarde:

Ik ben nu van de uitkering af en dat is altijd natuurlijk een groot voordeel. En ik liep dan ook bij de Voedselbank en Kledingbank en dat hoeft allemaal niet meer. Ja, je bent zelfvoorzienend, je kunt nou je eigen boontjes doppen en dat voelt heel fijn. (26:19 ¶ 287)

Op de vervolgvraag of economische zelfstandigheid voor haar betekent dat ze geen uitkering meer krijgt, zegt ze: *“Nou ja, kijk met een uitkering ben je [dat] ook al... maar zit je vast aan regeltjes en nu hoef ik mij niet te verantwoorden”* (26:20 ¶ 291).

Waar Tineke de waarde van werk verbindt aan het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid, beschrijft Jasmina (49) het als het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met een partner. Jasmina werkt ten tijde van het interview in hetzelfde bedrijf waar ze voorafgaand aan en deels tijdens de gewelddadige relatie werkte. Op de vraag wat voor haar de waarde van werk is, antwoordt ze: *“Ik denk nog eigenlijk het meest de financiële zelfstandigheid”* (53:17 ¶ 171). Dit antwoord licht ze als volgt toe:

Ik kan voor mezelf zorgen. Ik heb het niet super breed bij kas, maar ik heb gewoon een goed inkomen om te spenderen, ik heb een goede

plek om te wonen, ik kan de kinderen bieden wat ze nodig hebben en het voelt gewoon goed om op eigen benen te staan. (53:18 ¶ 175)

De wens om 'zelfvoorzienend' te zijn en je niet meer hoeven te verantwoorden, klinkt ook door in de interviews met de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld die ten tijde van het interview niet werken. *"Ik vind het belangrijk omdat ik een betere toekomst wil bouwen voor m'n kinderen dan dat ze nu zouden hebben"*, antwoordt Inge (33) op de vraag naar haar perceptie van de waarde van werk. *"Dus ik wil aan het werk, zodat ik een betere toekomst voor hen kan geven. En in de hoop dat ik ooit een eigen huis kan kopen. Daarvoor moet je aan het werk, klaar"* (25:22 ¶ 476). Aniek (41) geeft aan dat het bij haar *"toch wel weer kriebelt om aan de slag te gaan"*. Ze licht toe:

Ik ben potverdorie 41 en kan opnieuw mijn pensioen gaan opbouwen. Dat is ook wel weer een dingetje. Geld is voor mij niet het allerbelangrijkste. Maar als er iets kapot is, zoals de koelkast of de televisie, even afkloppen, dan heb ik een probleem. (31:41 ¶ 172)

Ook Carmen (27) wil graag aan het werk: *"Ik heb nu een uitkering en ik wil wel mijn eigen inkomen"*, deelt ze in het interview. Een eigen inkomen geeft haar *"een stukje vrijheid. Dat zeker. En het is ook prettig dat je iets van je eigen hebt"* (46:24 ¶ 371–383). Amira (46) vertelt dat ze een lange tijd in de schuldsanering heeft gezeten en dat het vinden van werk haar volgende doel is:

Dat ik eindelijk van die uitkering af ben, want ik vind het echt vreselijk. Ik wil gewoon onafhankelijk zijn. Ik wil daar echt niet meer van afhankelijk zijn. (...) Dit is eigenlijk de eerste maand dat ik mijn financiën weer in eigen beheer heb sinds vijf jaar, dus dat is ook al een hele stap. Daarom is nu de volgende, logische stap gewoon werk vinden. (28:22 ¶ 198)

Door in de interviews de waarde van werk te verbinden aan onafhankelijkheid, en meer specifiek economische zelfstandigheid, laten de vrouwen een consonante uiting van het zelfstandigheid-discours zien. In het dominante beleidsdiscours is de *logica van de markt* te herkennen waarbij iemand pas economisch zelfstandig is wanneer er een inkomen uit werk komt van minimaal 70 procent van het minimumloon. Deze grenswaarde is gelijk aan het bijstandsniveau. Hoewel enkele vrouwen in hun interviews spreken over economische zelfstandigheid als een inkomen dat hoger is dan een bijstandsuitkering, spreken ze vaker over het 'gevoel' van onafhankelijkheid. Ik identificeer dit niet als kritiek, maar als aanvulling op het dominante beleidsdiscours doordat er naast 'objectieve economische zelfstandig-

heid' (hoogte van het inkomen) ook sprake kan zijn van 'subjectieve economische zelfstandigheid' (gevoel van onafhankelijkheid).

Vooraf wanneer de vrouwen spreken over de waarde van werk in het herstelproces, is een drang naar onafhankelijkheid te herkennen en verbinden ze de waarde van werk aan het bereiken van economische zelfstandigheid. Zo zegt Jasmina (49): *"Dat geld is altijd gezamenlijk geweest, in ieder geval niet onder mijn controle"* (53:19 ¶ 179). Nu de relatie verbroken is en ze, na een periode van Ziektewet, weer aan het werk is, *"voelt [het] gewoon zo fijn om dat geld zelf in handen te hebben. Dat zorgt ervoor dat ik ook weer heel veel regie in mijn eigen leven heb en niet ergens van afhankelijk ben. Van de ex of waar dan ook van"* (53:20 ¶ 179). Dat de vrouwen de waarde van werk vaak als economische zelfstandigheid verwoorden, is daarmee ook verbonden aan de ervaring van partnergeweld en de (langdurige) afwezigheid van controle over financiële middelen.

5.1.2 Dissonante uiting: werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid

In meerdere interviews uiten vrouwen kritiek op het idee dat werk 'automatisch' leidt tot 'toegang' tot de financiële middelen. Deze kritiek komt duidelijk voren wanneer vrouwen, zoals Jasmina, spreken over hun ervaring met economisch geweld. Veel van de geïnterviewde vrouwen die tijdens de gewelddadige relatie werkten, beschrijven een partner die tactieken van financiële controle toepaste. Amber (28) werkte tijdens de gewelddadige relatie, maar moest voor uitgaves toestemming vragen aan haar ex-partner. Ze had *"hem wel nodig om alles te kunnen betalen"* (51:17 ¶ 351). Linda (44) geeft aan dat zij werkte en haar partner, die niet werkte, de toegang tot deze inkomsten controleerde en de uitgaven bepaalde:

Mijn ex [stond] niet open van 'zeg nou, weet je meid, hier heb je 50 euro, ga maar even boodschappen doen of dit en dat'. Nee, daar moest dan shag van gekocht worden en dan moest daar bier van gekocht worden en that's it. (54:25 ¶ 781)

Ook sommige vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie wel toegang hadden tot financiële middelen, verwijzen in het interview naar de angst voor financiële controle. *"Ik was ook niet financieel afhankelijk van mijn ex hè. Ik heb alles apart gehouden"*, zegt Roos (49). *"Ja, het was pure angst als ik bij die man... toen wist ik ook wel: dat moet je niet gaan samenvoegen want dat komt niet goed"* (27:33 ¶ 230–232).

Saar (62) stelt in het interview: *"Ik was eigenlijk bevoorrecht. En ik heb wel heel veel geweld meegemaakt, maar ik heb altijd wel opleidingen kunnen doen en sommige vrouwen hebben dat helemaal nooit kunnen doen"* (24:25 ¶ 386). Het gebruik van de term 'bevoorrecht' kan bevreedend overkomen wanneer we bedenken dat Saar (62) langdurig in een gewelddadige relatie verkeerde. Als het Saar in haar

herstelproces helpt om positieve aspecten te belichten, kan dit zelf-narratief ook als copingmechanisme beschouwd worden. De verwijzing die Saar maakt naar *“sommige vrouwen”* die van hun partner geen opleidingen mochten volgen, is te duiden als financiële manipulatie. Een aantal vrouwen deelt in de interviews hun eigen ervaringen met financiële manipulatie, waarbij de ex-partner hen de toegang tot school of werk verhinderde. Zo vertelt Aniek (41) dat ze door toedoen van haar ex-partner vaak te laat of helemaal niet op haar werk verscheen: *“Dan werd ik vastgehouden en kwam ik niet op mijn werk”* (31:33 ¶ 232). Layla (34) beschrijft in haar interview een traditionele rolverdeling die door haar ex-partner werd opgelegd:

Ik wilde wel graag bijbaantjes hebben, maar daar deed hij ook heel moeilijk over. Omdat hij graag snel een kind wilde. Dus om die reden kon ik ook geen bijbaantjes doen want het huishouden was ook mijn taak, en ja, dat was ook wel zwaar zoveel dingen combineren. (52:20 ¶ 423)

Naast financiële manipulatie paste de partner van Layla ook financiële uitbuiting toe door zonder haar toestemming gebruik te maken van het huishoudinkomen. Layla vertelt dat ze geen gezamenlijke rekening hadden, maar met haar partner had afgesproken dat hij, als kostwinner, de vaste lasten zou betalen. Hoewel zijn inkomen, volgens haar berekening, deze lasten voldoende moest kunnen dekken, maakte haar ex-partner maandelijks ruzie omdat er te weinig geld was. *“Dan zei hij tegen mij: omdat jij niet werkt, hebben wij weinig te besteden elke maand”* (52:23 ¶ 575). Pas na de beëindiging van de relatie en een periode van opvang kwam Layla te weten dat hun preciaire financiële situatie kwam door zijn gokverslaving en vermoedelijk ook een drugsverslaving. *“Dat geld ging natuurlijk naar het casino, maar daar wist ik niks van”* (52:21 ¶ 535–543).

Er zijn ook vrouwen die ten tijde van het interview in de schuldsanering zitten of komen. Voor hen betekent dit dat ze zelf geen toegang hebben tot noch zeggenschap hebben over hun eigen inkomen. Hiermee gaat ook de financiële waarde van werk (nog) niet op. Dit impliceert dat zij uit werk een inkomen kunnen ontvangen dat zorgt voor het bereiken van de grenswaarde van ‘economische zelfstandigheid’, maar dat zij in de praktijk geen toegang hebben tot deze financiële middelen. Daarmee leidt werk niet per definitie tot daadwerkelijke zelfstandigheid. Ook hierin is (impliciet) kritiek op het dominante beleidsdiscours te herkennen. Vrouwen nemen echter geen afstand van het idee dat werk leidt tot economische zelfstandigheid. Ze maken een *compromis* door ‘toegang’ en ‘controle’, als randvoorwaarden voor het bereiken van economische zelfstandigheid, aan het dominante beleidsdiscours toe te voegen.

5.1.3 Dissonante uiting: economische zelfstandigheid wordt niet alleen door werk vergroot

Hoewel vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in het spreken over de waarde van werk refereren aan economische zelfstandigheid en dit definiëren als het ontvangen van inkomen uit werk dat hoger is dan een bijstandsuitkering, spreken zij vaker in subjectieve termen over economische zelfstandigheid. Zo heeft Myrthe (28) een bijstandsuitkering en stelt ze dat ze financieel *“echt niets te klagen heeft”*. Ze legt uit:

Ik heb ook gewoon wel een netwerk waar ik altijd financieel op terug kan vallen als er iets is of als ik er niet uit kom, weet je, dus misschien is dat ook wel dat ik dat nooit zo ervaren heb (...) Ik wil ook nooit niet afhankelijk zijn van een man of van wie dan ook. En of dat nou inderdaad een eigen bijstandsuitkering is, of dat het werk is of wat dan ook (...) ik zou niet, weet ik veel, bij een kerel intrekken en mijn bijstandsuitkering opzeggen en dan zoiets van ‘we zien het wel’.
(22:22 ¶ 270 & 22:23 ¶ 250–254)

Ook Maud (28) heeft altijd een bijstandsuitkering gehad. Ze heeft ten tijde van het interview een nieuwe partner die werkt, maar stelt: *“omdat ik gewoon een vrij hoge uitkering heb, ja ben ik in principe financieel onafhankelijk, ook van hem. Ik ben nooit eigenlijk afhankelijk geweest van financiën van een ander”* (44:25 ¶ 607). Daarnaast verwijst een aantal vrouwen naar de mogelijkheden van extra tegemoetkomingen of belastingregels die het gevoel van economische zelfstandigheid verhogen. Zo vertelt Roos (49) dat ze altijd *“heel erg zelfstandig was”*, wat ze als volgt uitlegt: *“Ik wist alles al. Ik had al zeg maar...met de belastingdienst en zo...ik kan alles wel regelen en ik ben daar heel goed in weggelegd”* (27:34 ¶ 222).

De beschrijving die Roos geeft, is gelijk aan een beleidsdefinitie van ‘financiële zelfredzaamheid’, namelijk dat iemand haar inkomsten en uitgaven in balans kan houden. In lijn met de nadruk op het *gevoel* van economische zelfstandigheid en het gegeven dat toegang tot financiële middelen een randvoorwaarde is om daadwerkelijk economisch zelfstandig te zijn, kan economische zelfstandigheid ook bereikt worden door een bijstandsuitkering en overige tegemoetkomingen. Ik identificeer dit als een dissonante uiting. Er wordt niet zozeer afstand gedaan van het idee dat werk leidt tot economische zelfstandigheid, maar er wordt een *compromis* gesloten door de waarde van een uitkering en andere financiële tegemoetkomingen naast werk te zetten.

5.1.4 Dissonante uiting: zelfstandigheid is meer dan economische zelfstandigheid

Wanneer de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over het doorbreken van een afhankelijkheidsrelatie, is economische afhankelijkheid slechts één van de afhankelijkheidsvormen. Zo verwijst Arina (48) naar het belang van financiële zelfredzaamheid:

Ik heb heel veel voorbeelden voor je van vrouwen met wie ik te maken heb, waar bijvoorbeeld één of andere toeslag wordt gestopt, door een simpel administratief foutje, en die dan gelijk een ex of iemand uitnodigen om ze te helpen en voor je het weet zitten ze weer in de opvang. Dus economische zelfstandigheid is vrijheid, het is vrijheid. (29:25 ¶ 381–393)

Ook benadrukt een aantal vrouwen dat het Nederlandse sociale stelsel ingewikkeld is en het niet kunnen spreken van de Nederlandse taal de zelfstandigheid van vrouwen benadeelt.

In de interviews refereren vrouwen vaak aan ‘emotionele afhankelijkheid’. Roos (49) legt dit als volgt uit:

Kijk, een vrouw kan financieel onafhankelijk zijn en niet zo sterk in haar schoenen staan, in haar ziel. Ook al heb je een duurbetaalde baan, heb je een goedbetaalde baan, al ben je directrice. Ja, nou dan maakt dat niks uit. Als er in jouzelf een gat huist van onverwerkt trauma en pleasegedrag, dan kun je altijd die mannen aantrekken. (27:30 ¶ 266 & 27:31 ¶ 270).

“Die mannen” zijn wat Roos betreft “*mannen met narcistische trekjes*”, die erop uit zijn “*hun vrouw onderuit te halen*”. Ook kan de emotionele afhankelijkheid in de relatie beginnen of worden versterkt door de tactieken van controle en manipulatie die de partner inzet. Zo vertelt Jasmina (49) dat haar gewelddadige man ook “*superlief*” kon zijn, “*echt heel aardig en dan ga je echt aan jezelf twijfelen. En hij vertelt je ook dat het niet aan hem ligt, maar aan andere dingen. Of aan mij, natuurlijk. En dan is hij... hij is daar goed in... het is echt heel verwarrend*” (53:28 ¶ 203). Het type partnergeweld dat Roos en Jasmina beschrijven, is te scharen onder dwingende controle (of ook: intieme terreur). Dwingende controle is een continu proces van geweld waarbij de plegers, veelal in combinatie met fysiek en seksueel geweld, hun slachtoffers kwetsen, vernederen, intimideren, isoleren en domineren (Johnson, 2006; Stark, 2007). Deze vorm van partnergeweld leidt tot isolement en verlies van identiteitsbesef bij slachtoffers en vergroot hun afhankelijkheidspositie.

Omdat in beleidsnoties de waarde van werk primair uitgedrukt wordt in het doorbreken van de economische afhankelijkheidsrelatie, is het toevoegen van andere vormen van afhankelijkheid een *compromis* ten opzichte van het dominante zelfstandigheid-discours.

5.2 Het ontwikkeling-discours

Het dominante beleidsdiscours dat ik ontwikkeling-discours heb genoemd, spreekt over de waarde van werk als groei. Dit discours verwijst naar de *logica van de markt* en de *geïnspireerde logica* (zie Hoofdstuk 3). De *logica van de markt* is in beleidsteksten te herkennen door de termen ‘vermogen’ en ‘potentieel talent’ en door de waarde van werk primair te verbinden aan maatschappelijke en economische ontwikkeling. Deze beschrijving van de waarde van werk heb ik in de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld niet kunnen herkennen. Daarnaast verwijst het dominante beleidsdiscours naar de *geïnspireerde logica*, waarin ‘inspiratie’ het hoogste gemeenschappelijke principe is en het najagen van dromen, via persoonlijke zoektochten, wordt aangemoedigd (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 159–164). Deze manier van spreken over de waarde van werk resoneert wel sterk bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld.

5.2.1 Consonante uiting: werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling

Een aantal vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie werkten, spreekt over de waarde van werk als het behoud van identiteit. Zo beschrijft Linda (44) in haar interview een relatie van 20 jaar “*waarvan 15 jaar echt slecht*” en waarin ze ongeveer 18 jaar “*puur voor de afleiding*” werkte. “*Gewoon puur niet thuis hoeven zijn, puur om niet herinnerd [te] worden aan dingen*” (54:26 ¶ 625–633). Aniek (41) vertelt in haar interview:

Op een gegeven moment was het [i.e. de thuissituatie] verre van normaal. Het is gemakkelijk gezegd, maar je raakt jezelf volledig kwijt. Door je werk, kan je je identiteit, nou nee, dat ook weer niet, sommigen wel... Je snapt wat ik bedoel, toch? Het is wel een deel van wie je bent. (31:34 ¶ 384)

Aniek beschrijft de waarde van werk vervolgens als: “*het was ook een vluchtoord, veiligheid en toch een beetje normaal mens kunnen zijn. Ook weer dat nuttig zijn en functioneel voelen. Je gezien en gehoord voelen*” (31:35 ¶ 232). Het gevoel om gezien en gehoord te worden komt in meerdere interviews als een belangrijke functie van

werk naar voren. Deze behoefte krijgt door het meemaken van partnergeweld een extra betekenis: het biedt een gevoel van veiligheid en een gevoel toch ‘een beetje een normaal mens’ te zijn. In het dominante ontwikkeling-discours wordt de waarde van werk als *identiteitsontwikkeling* beschreven. In het spreken over de waarde van werk als *identiteitsbehoud* herken ik een aanvulling op het dominante discours, maar geen kritiek en ik duid dit daarom als consonant.

Het spreken over de waarde van werk in termen van persoonlijke ontwikkeling, gebeurt vooral wanneer de vrouwen in de interviews refereren aan de periode *na* het verlaten van de gewelddadige ex-partner, die gekenmerkt wordt door een herstelproces waarin persoonlijke groei en zoektochten centraal staan. Dat alle vrouwen die ten tijde van het interview niet werken, de behoefte uitspreken om te gaan werken heeft dan ook sterk te maken met hun behoefte zich te ontwikkelen. Zo omschrijft Noor (46) de waarde van werk als volgt:

Als je ergens gaat werken, doe je dagelijks meer kennis op dan als je thuis bent. Thuis ben je er voor de zorg van je kinderen en wat noodzakelijk is. Maar dat is niet genoeg om door het leven te gaan.
(20:33 ¶ 361–365)

Meer vrouwen laten in het interview een consonante uiting van het ontwikkeling-discours zien, door de waarde van werk te verbinden aan zelfontplooiing. Dit vertaalt zich in het vergroten van kennis, maar ook in het vergroten van het sociale netwerk en de dagelijkse structuur. Zo laat Amira (46) weten dat ze door te werken “*weer gewoon een normale structuur*” hoopt te krijgen (28:23 ¶ 202) en wil ze “*weer onder de mensen zijn*” omdat haar “*hersenen ook een beetje vastgeroest*” zijn (28:24 ¶ 206).

Ook uiten veel vrouwen de wens om werk te vinden dat aansluit op hun talenten en kwaliteiten. Zo werkt Inge (33) op een zogenaamde participatieplaats, waar het op het moment van het interview door de coronamaatregelen erg rustig is. Dit vindt ze erg vervelend. “*Ik kan niet met m’n duimen zitten draaien,*” legt Inge uit, “*en ik heb dan zoiets van: ik heb nog honderdduizend dingen die ik thuis zou kunnen doen. En ik moet hier nu mijn tijd zitten slijten?*” (25:23 ¶ 416). Werken op een participatieplaats staat gelijk aan ‘werken met behoud van uitkering’. Het ontbreken van de materiële waarde van werk kan voor Inge mogelijk een extra reden zijn om te zeggen dat het onbetaalde werk dat ze thuis verricht van grotere waarde is. Maar deze gedachtegang klinkt niet alleen in het interview met Inge door. Zeker wanneer vrouwen thuis ook nodig zijn, moet het werk dat ze buitenshuis verrichten wel voldoening geven. “*Ik heb er wel weer zin in om gewoon mee te draaien, maar wel met iets waarvoor ik mijn bed wil uitkomen. Niet productie- of schoonmaakwerk*”, zo zegt Aniek (41). “*Alle respect voor de mensen die het wel doen, hoor. Begrijp me alsjeblieft niet verkeerd. In uiterste nood ben ik er niet te beroerd voor om dat te doen. Maar om*

weer te beginnen met werk met een gevoel van voldoening, dat vind ik toch wel belangrijk" (31:45 ¶ 192).

Vervolgens geven enkele vrouwen aan dat ze voldoening halen uit het helpen van andere vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Een aantal van hen werkt al als vrijwilliger in een vrouwenopvang en wil het liefst een betaalde baan als 'ervaringsdeskundige'. Zo zegt Amira (46): *"het helpen van mensen, van vrouwen, voornamelijk vrouwen met kinderen, dat is echt de doelgroep waar ik het meest mee zou willen werken"* (28:26 ¶ 206). Voor Amira en alle andere vrouwen met dezelfde ambitie geldt hiermee dat ze de waarde van werk ook uitdrukken in maatschappelijke ontwikkeling. Maar waar het dominante beleidsdiscours deze maatschappelijke ontwikkeling verbindt aan economische groei, verbinden de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld de maatschappelijke ontwikkeling aan het helpen van anderen.

5.3 Het participatie-discours

In beleidsteksten is het dominante participatie-discours te herkennen wanneer de waarde van werk uitgedrukt wordt als participatie in de Nederlandse samenleving. Net als in het zelfstandigheid-discours is in het participatie-discours de *civiele logica* te herkennen. In de *civiele logica* staat het collectieve belang voorop (Boltanski & Thévenot, 2006, pp. 185–193). Het dominante participatiediscours kent zowel een focus op een samenleving waarin iedereen gelijke *rechten* heeft, als een focus op een samenleving waarin iedereen de *plicht* heeft een bijdrage te leveren aan het collectief. De focus op het recht om te participeren is te herkennen in het spreken over de waarde van werk als één van de manieren om te participeren. Dit identificeer ik als de consonante uiting 'door te werken doe je mee'. De focus op de plicht om te participeren vertaalt zich in het spreken over werk als de hoogste vorm van participatie. Dit benoem ik als de consonante uiting 'door te werken tel je mee'. In de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld resoneert het participatie-discours in het spreken over de waarde van werk *na* de beëindiging van de gewelddadige relatie, waarbij de consonante uiting 'door te werken tel je mee' overheerst.

5.3.1 Consonante uiting: door te werken doe je mee

In de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld komt een grote behoefte naar voren om 'weer' deel te nemen aan de maatschappij. Zoals hiervoor besproken, spreken vrouwen over een periode van geweld en herstel waarin ze gevoelsmatig niet 'leven' en niet 'normaal' meedoen. Naast dat alle vrouwen in de

interviews de behoefte uiten om (weer) te gaan werken, zijn veel van hen ten tijde van het interview bezig met andere manieren van participeren. Te denken valt aan het uitbreiden van sociale contacten, deelname aan georganiseerde activiteiten, verlenen van mantelzorg, uitvoeren van vrijwilligerswerk en werken met behoud van uitkering. Zo vindt Lieke (40) het van belang *“dat je je bijdrage levert in de maatschappij, in welke vorm dan ook. Of dat nou vrijwilligerswerk is of directeur van een bank, het maakt mij niet uit. Maar je levert een bijdrage”* (32:40 ¶ 319). Verona (31) is van mening dat werk *“op zich natuurlijk belangrijk [is], in die zin dat je wat voor de maatschappij betekent”*, maar zegt ook:

Op wat voor een manier je dat doet, dat interesseert me echt helemaal geen bal. Dus ik heb nu bijvoorbeeld een WW-uitkering en ik doe daarnaast vrijwilligerswerk in twee verschillende categorieën en ja, daar ben ik heel erg blij mee. Want ik beteken daar natuurlijk inderdaad iets in voor de maatschappij en ja, via een andere weg krijg ik dan mijn geld. (21:30 ¶ 348)

In dit spreken over de waarde van werk resoneert het participatie-discours, waarbij werk als één van de participatievormen wordt beschouwd om (weer) aan de maatschappij mee te doen en (weer) iets te kunnen betekenen voor het de samenleving als collectief.

5.3.2 Consonante uiting: door te werken tel je mee

De behoefte om ‘iets voor de maatschappij’ te betekenen komt vaak in interviews terug. Een aantal vrouwen geeft aanvullend aan dat ze deze boodschap ook willen overdragen aan hun kinderen en door te werken het goede voorbeeld willen geven. Zo werkt Arina (48) ten tijde van het interview als vrijwilliger en geeft ze aan dat ze het belangrijk vindt dat *“mijn kinderen me dan zien werken, dat is voor hen ook weer een stimulans. Want dat geef ik ook mee aan ze (...) dat werk loont. Dat je... Niet zozeer financieel, maar wat je kan betekenen voor de samenleving, voor de maatschappij. En dat je dingen kan veranderen. Dat geef ik ze mee”* (29:19 ¶ 421–437). Ook Amira (46) wil graag betaald werk verrichten om een goed voorbeeld te geven aan haar kinderen:

[Mijn kinderen] hebben me nu ook al jaren gezien dat ik niet aan het werk ben en ik wil gewoon een voorbeeld geven van: ondanks alles wat een mens kan meemaken, je kan alles op een gegeven moment achter je laten, als de tijd rijp is voor die persoon, en er weer hard tegenaan gaan. Ik wil eigenlijk gewoon gaan knallen en eigenlijk laten zien: zo hoort het. Je hoort gewoon te werken. (28:25 ¶ 234)

De boodschap die Amira aan haar kinderen door wil geven, wordt in veel interviews aangehaald: 'je hoort gewoon te werken'. Dit komt vooral naar voren wanneer ze het woord 'werk' verbinden met het woord 'normaal'. Zo omschrijft Amira (46) haar behoefte om weer te werken als volgt: *"Dat maakt me onafhankelijk. Dan sta ik weer op eigen benen. Dan heb ik weer een normaal leven"* (28:23 ¶ 202). Wanneer Lieke (40) wordt gevraagd de waarde van werk te beschrijven, zegt ze: *"Ik vind echt op dit moment... Het maakt je... Ik vind dat het mij af zou maken"* (32:40 ¶ 319). Dit antwoord licht ze als volgt toe:

Ik denk dat je op een gegeven moment, als je weer gezond bent tussen haakjes, dat je weer een normaal leven... Ik heb nu niet... Ik vind dat ik nu niet een normaal leven heb. Ik sta alleen maar in contact met hulpverleners, onder een vergrootglas met wat ik doe. (32:44 ¶ 335)

Aniek (41) deelt in haar interview *"iets wat een beetje persoonlijk is. Vriendinnen van mij heb ik in de afgelopen tien jaar huizen zien kopen, gezinnen zien opbouwen en op vakantie zien gaan. Van die normale dingen. Voor mijn gevoel heb ik best stilgestaan"* (31:46 ¶ 172). Hiermee verwoorden Amira, Lieke en Aniek een gevoel dat bij veel van de vrouwen in de interviews naar voren kwam: ze hebben door het meegemaakte geweld ongewild stilgestaan en zijn geen volwaardig burger meer.

Naast het woord 'normaal' gebruikt een aantal vrouwen de woorden 'leven' en 'vrijheid' om dit gevoel uit te drukken. Voor Aniek (41) is *"weer gaan werken (...) weer even het gevoel van het ertoe doen, nuttig zijn, maar ook iets kunnen opbouwen of ergens voor kunnen sparen. Een beetje meer vrijheid. Een gevoel van kunnen leven"* (31:44 ¶ 172). Farah (33) zegt in haar interview: *"En als je werkt, dan kun je echt leven... Ja, ik kan het niet anders uitdrukken"* (30:15 ¶ 549). Dit alles maakt dat 'werk' symbool komt te staan voor het einde van het herstelproces. Deze symbolische waarde van werk komt ook tot uiting in het gebruik van metaforen. Zo vertelt Amira (46):

Ik wil nu eigenlijk alles gewoon weer echt op de rails hebben, want ik ben ontspoord geweest en er staan nu weer wat wagentjes op de rails, maar de voorste, de locomotief, die moet er nog op. Dat is echt het vinden van werk. (28:27 ¶ 202)

Lieke (40) gebruikt een metafoor van gevangenschap om haar gevoelens kracht bij te zetten:

Voor mij werd het op een gegeven moment, ja, een soort vogeltje. Dat kooitje in, je moet herstellen. En op een gegeven moment dan doen ze het deurtje open en dan mag je de maatschappij weer in. En dat gevoel

geeft dit [i.e. het hebben van werk] een beetje. Dat dat een beetje het laatste is, en dan heb ik zoiets van: en dan ben ik gewoon weer net als iedereen. Ik werk, ik heb weekend, dus dat. (32:39 ¶ 343)

Ook Roos (49) beschrijft het herstelproces als een 'kooi'. Ze vertelt dat zij, door de ervaring met partnergeweld, moeite had om mensen te vertrouwen en bang was om mensen tegen te komen die *"echt eng zijn"*, waarna ze deze angst omschrijft als: *"Je zit in je eigen kooitje eigenlijk, terwijl je wel buiten loopt, zit je nog in een kooi"* (27:24 ¶ 202).

Door het herstelproces te vergelijken met een 'kooi', laten Lieke en Roos zien dat het beëindigen van de gewelddadige relatie niet gelijkstaat aan een gevoel van vrijheid of onafhankelijkheid. Zowel de benodigde hulp na het verlaten van de ex-partner, als de impact van partnergeweld op het zelfbeeld en zelfvertrouwen wordt door hen ervaren als een inperking van keuzes en mogelijkheden. Dit gevoel wordt bij veel van de vrouwen aangewakkerd en versterkt door een ervaren druk om zich als vrouw die geen betaald werk verricht te verantwoorden. Lieke (40) vertelt dat zij ook aan haar kinderen moet verantwoorden waarom zij, anders dan andere moeders die haar kinderen kennen, geen betaald werk buitenshuis verricht:

Mijn kinderen zeggen altijd: 'Ja mam, werk jij?' Ik zeg: 'Ja'. Dan komt de vraag: 'Wat doe je dan?' Ik zeg: 'Nou, denk je dat de was vanzelf opgevouwen wordt en boodschappen bij mij gewoon ineens in de kast staan?' Ik zeg: 'Ik ben mama.' Ik zeg: 'En weet je, sommige mensen die werken van 8 uur tot 6 uur 's avonds, maar als jullie huilen dan moet ik er 's nachts toch uit, dus eigenlijk werkt mama 24 uur per dag, de hele dag door.' Nou, en dan hoor ik ze niet meer. En dan zeggen ze: 'Krijg je daar ook voor betaald?' Ik zeg: 'En ik krijg er ook nog voor betaald.' 'Hoeveel dan?' Ik zeg: 'Precies genoeg'. (32:41 ¶ 355)

Ook Aniek (41) ervaart een druk om aan haar omgeving te verantwoorden waarom ze niet werkt: *"Het is ook heel lastig, want 'wat doe je?' is bijna een standaardvraag als je nieuwe mensen ontmoet, toch?"* (31:49 ¶ 372). Vervolgens vertelt Aniek dat haar vader *"echt dacht: maar kind, je moet gewoon gaan werken, dan is alles opgelost"*, waarna ze *"honderd keer"* aan haar vader moest uitleggen dat er in haar herstelproces geen ruimte was voor werk en dat het kwartje pas bij hem viel nadat hij mee was gegaan naar één van haar therapiesessies. Hier legde de therapeut aan haar vader uit dat werk geen oplossing was, want *"ik [zou] binnen de kortste keren weer in de Ziektewet terechtkomen, misschien wel weer verder van waar ik was."* Dit zorgde dat haar vader *"duidelijk te horen kreeg dat het bij mij geen onwil was. (...) Het is niet dat ik niet wil werken, het is dat ik dat gewoon niet geregeld kreeg met mijn"*

trauma's, herbelevingen en dissociatie" (31:42 ¶ 368). Ook vertelt Aniek dat het niet verrichten van betaald werk gepaard kan gaan met gevoelens van schaamte.

Ik spreek nog steeds heel veel mensen die zich schamen dat ze – volgens de maatschappij – niks doen. Maar ze doen hartstikke veel, want ze zijn keihard met zichzelf aan het werk. Al is het maar door te knutselen thuis of door een fietstocht te maken, terwijl mensen op weg zijn naar hun werk en jij door het bos fietst. Maar het is nog steeds keihard werken, want dat is herstellen. Vaak wordt dat niet gezien door de buitenwereld. (31:43 ¶ 372)

Dat werk als meest gewaardeerde participatievorm wordt beschouwd, is een consonante uiting van het participatie-discours. De ervaringen die de vrouwen in de interviews delen laten zien dat deze consonante uiting resoneert in de maatschappij en dat onbetaalde werk binnenshuis door de maatschappij niet als 'werk' wordt beschouwd. Daardoor voelen de vrouwen zich verplicht om aan hun (directe) omgeving te verantwoorden waarom ze geen betaald werk verrichten. Opvallend is dat Lieke en Aniek daarvoor, als argumentatieve ingreep, in hun narratieve identiteit de 'taal van betaald werk' gebruiken. Zo refereert Lieke aan werktijden om aan te geven dat ze als moeder langere werkdagen dan 'werkenden' maakt en benadrukt ze dat ze betaald krijgt (namelijk "*precies genoeg*"). Aniek past eenzelfde soort argumentatieve ingreep toe door het herstelproces samen te vatten als "*keihard werken*".

5.4 Het weerbaarheid-discours

Zoals in hoofdstuk 3 vermeld, wordt in het weerbaarheid-discours gesteld dat werk de weerbaarheid van vrouwen bevordert en hen daarom beschermt tegen (herhaling van) partnergeweld. Het weerbaarheid-discours wordt in beleidsteksten voorafgegaan door het zelfstandigheid-discours en het ontwikkeling-discours en kent zowel een verwijzing naar de *civiele logica* als de *geïnspireerde logica*. Daarnaast kenmerkt het weerbaarheid-discours zich door de nadruk op zelfredzaamheid, die zich zowel vertaalt in het gebruik van de 'eigen kracht' als in ondersteuning vanuit het eigen sociale netwerk (zie hoofdstuk 3). Hierin is ook de *huiselijke logica* te herkennen, waarin persoonlijke relaties centraal staan en het helpen van naasten van waarde is (Boltanski & Thévenot, 2006:164–178). In de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld resoneerde het eerste deel van het weerbaarheid-discours wanneer de vrouwen de waarde van werk uitdrukten als het vergroten van de eigen kracht, het sociaal netwerk en de toegang tot financiële

middelen. Geen van de geïnterviewde vrouwen sprak ‘spontaan’ over werk als een beschermende factor voor het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld. Pas nadat dit veronderstelde verband ter reactie in de interviews bij de vrouwen werd neergelegd, resoneerde ook dit onderdeel van het dominante beleidsdiscours. Het spreken over de waarde van werk als het vergroten van weerbaarheid en bescherming tegen partnergeweld ging echter vaak gepaard met kritiek. Om die reden identificeer ik voornamelijk dissonante uitingen van het weerbaarheid-discours.

5.4.1 Consonante uiting: werk helpt bij het beëindigen van de gewelddadige relatie

“Het is natuurlijk niet zo dat als je je eigen geld verdient dat je niet, dat er geen huiselijk geweld meer plaatsvindt of iets dergelijks. Maar ik denk wel dat je dan sneller de stap kunt zetten om weg te gaan of om je eigen onderkomen te zoeken”, geeft Tineke (38) in het interview aan. Hiermee verwoordt ze een in de interviews veel gehoorde mening: werk kan de toegang tot middelen verschaffen die nodig zijn om de gewelddadige partner (duurzaam) te verlaten en zich aan het geweld te onttrekken. Inge (33) vertelt:

Dan was ik al lang weggeweest, want had ik een plek gehad. Ik zat nu van: ik ben afhankelijk van jou voor mijn eten. Voor mijn luiers voor m’n kinderen. Als ik werk had gehad, dan was ik niet afhankelijk van hem geweest op dat vlak. En dan had ik dus veel eerder de stap kunnen zetten van: goh, ik ga zelf iets huren. (25:21 ¶ 688)

Inge spreekt daarnaast over de waarde van werk als het vergroten van weerbaarheid:

Ik denk dat werk je kracht geeft. Een kracht van: kijk, ik kan het. En dat dat meer de cirkel doorbreekt [dan geld] (...) Het is ook een stukje dat in jezelf verandert. Waardoor het verbreekt. (...) Je hoofd is veranderd. Omdat je aan het werk bent, heb jij meer sociale contacten, heb je meer zelfvertrouwen. (25:24 ¶ 676–680)

Ook andere vrouwen spreken over de waarde van werk als toegang tot een sociaal netwerk, dat op zijn beurt als een beschermende factor van herhaling van partnergeweld kan dienen. *“Misschien dat je dan meer onder de mensen bent,”* zegt Veerle (28), *“dus dat iemand anders het eerder zou kunnen opmerken en aan de bel kan trekken”* (50:16 ¶ 242). Noor (46) deelt deze visie door te stellen dat werk *“ertoe*

[kan] leiden dat situaties sneller opgelost kunnen worden.” Ze licht deze visie als volgt toe:

Als ik huiselijk geweld ervaar, dan gaat het doordruppelen naar mijn werk. En van daaruit gaan er maatregelen genomen worden richting mij. Ik word ziek of wat dan ook, ik kom bij de bedrijfsarts terecht. En je komt meteen in de molen terecht. (20:26 ¶ 400)

Veerle en Noor werkten niet gedurende de gewelddadige relatie en spreken beide een vermoeden uit: ‘misschien’ is werk van waarde in het stoppen van partnergeweld doordat het geweld eerder gesignaleerd wordt. Aniek (41), die gedurende de gewelddadige relatie werkte, beschrijft haar werkplek als *“een soort van uitvlucht, een veilige omgeving en uiteindelijk een plek waar ik dingetjes ging vertellen”* (31:38 ¶ 232). Voor Jasmina (49) geldt dat ze bij een bedrijfsarts *“mijn hart dus [heb] uitgestort, op een gegeven moment begon ik met praten en kon ik ook eigenlijk bijna niet meer stoppen met praten”* (53:23 ¶ 291–299). Dit gesprek leidde tot een doorverwijzing naar de vrouwenopvang en een beëindiging van de gewelddadige relatie.

5.4.2 Consonante uiting: werk vergroot de weerbaarheid

Wanneer vrouwen spreken over de waarde van werk in het herstelproces, spreken zij soms over het vergroten van weerbaarheid. Zo wil Noor (46) graag weer *“terug op de werkvloer en tussen mensen. (...) Want je komt er toch wel achter dat depressiviteit merendeels ontstaat als je in een kritieke situatie en een minder fijne situatie alleen staat. Eenzaamheid lost ook heel weinig op”* (20:34 ¶ 347–350). Waar Noor verwacht dat werk haar de positieve afleiding geeft die zij nodig heeft om te kunnen herstellen, spreekt Amira (46) over het belang van structuur:

Als je niet werkt, is de structuur vaak ver te zoeken. Je stelt heel vaak dingen uit van: o, ja, dat kan morgen, dat kan morgen, dat kan morgen. En als je werkt, dan weet je: ik werk op die en die dagen van zo tot zo laat, dus van die tijd tot die tijd moet ik boodschappen [doen], die dag doe ik het huishouden, dan wordt alles gewoon gestructureerd. Ik heb gemerkt dat de jaren dat ik nu niet werkzaam ben... Ik ben nog nooit zo moe geweest. Ik heb gewoon 40 uur gewerkt en dan was ik nooit moe en dan had ik gewoon nog energie om na werk de andere dingen te doen die ik moest doen. (28:28 ¶ 202)

Net als in het dominante beleidsdiscours spreken sommige vrouwen over de waarde van werk als het vergroten van hun ‘eigen kracht’. Zo vertelt Jasmina dat ze via een

hulptraject vanuit de vrouwenopvang haar ‘eigen kracht’ heeft opgebouwd en ten tijde van het interview, na een lang re-integratietraject, *“weer rust [heeft] op mijn werk en weer het gevoel dat mijn collega’s mij waarderen”* (53:31 ¶ 179). Ze laat weten dat ze zich daardoor *“veel zekerder”* voelt. De waarde van werk in het herstelproces omschrijft zij als volgt: *“Het geeft ook een heel goed gevoel, dat je dus een maatschappelijk nuttige bijdrage levert. Dat is een stukje zelfwaardering en een goed gevoel over jezelf”* (53:31 ¶ 179). In het interview stelt ze vast dat ze wat betreft haar zelfverzekerdheid *“in ieder geval op mijn oude niveau zit en [er] misschien zelfs wel beter uit ben gekomen”* (53:30 ¶ 115).

5.4.3 Dissonante uiting: werk kan partnergeweld niet voorkomen

De opvatting van Tineke (38) dat *“het natuurlijk niet zo [is] dat als je je eigen geld verdient dat je niet, dat er geen huiselijk geweld meer plaatsvindt of iets dergelijks”* (zie §5.4.1) wordt door alle geïnterviewde vrouwen gedeeld. In de interviews is de vraag gesteld of de vrouwen een verband zagen tussen ‘werk’ en ‘partnergeweld’. Veel van hun eerste reacties zijn te categoriseren als verbazing, verdediging en woede. *“Nee, want ik werkte ook gewoon”*, zo luidt de eerste reactie van Lieke (40).

Het maakt me gewoon ook boos, zeg maar. En dan hebben ze een baan en dan vallen ze weer in de klauwen van zo’n lul, en dan zeggen... nee... waar blijf je dan met je onderbouwing? Ik snap ook niet hoe je dit kan onderbouwen. Nee, dat vind ik echt onzin. (32:37 ¶ 403)

Naast Lieke zijn er meer vrouwen die voorafgaand aan de gewelddadige relatie betaald werk verrichtten en hun verbazing en afgunst uiten over de gedachte dat er op maatschappelijk, politiek of wetenschappelijk niveau gedacht wordt dat ‘werkende’ vrouwen weerbaarder zijn dan ‘niet-werkende’ vrouwen en hierdoor minder risico lopen om partnergeweld mee te maken. In de geuite kritiek op het weerbaarheids-discours is geen ruimte voor een *compromis*, maar nemen ze juist expliciet afstand van deze gedachtegang.

Deze *relativering* wordt door de vrouwen toegelicht door te stellen dat iedereen slachtoffer kan worden van partnergeweld. Zo zegt Noor (46) in haar interview dat partnergeweld *“in verschillende lagen van de bevolking”* voorkomt, *“ook bij topfuncties en een topbaan”* (20:28 ¶ 396). Aniek stelt (41):

Ik heb intussen wel wat mensen ontmoet die hoger opgeleid zijn en die ook in die situatie terecht zijn gekomen. Zelfs een advocaat en een politieagent met een blauw oog. Het is in alle rangen. Ik ben me daardoor bewust geworden dat het ten eerste niet alleen mij is overkomen, want ik ben gemiddeld, maar ook hoogopgeleiden en

mensen in functies van wie je het totaal niet verwacht. Het heeft me uit mijn hokje gehaald, dat het niet één categorie mensen is. (31:26 ¶ 408)

Hier laat Aniek zien dat zij het contact met andere vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld nodig had om een stereotype beeld van 'het slachtoffer' te doorbreken.

Ook de vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie niet werkten, laten in hun kritiek *relativering* zien, met het verschil dat hun kritiek minder luid en duidelijk is. Zo is een aantal vrouwen geneigd om in eerste instantie mee te gaan met de gedachte dat het hebben van werk het geweld had kunnen voorkomen. Zo vertelt Layla (34):

Misschien, ik weet niet, misschien was ik dan sterker, dat hij dan anders naar mij ging kijken tijdens mijn huwelijk. Dat hij mij dan als een sterke vrouw zag ja, in dat opzicht misschien wel. (...) Dat hij dan misschien minder geweld ging gebruiken omdat hij ook een beetje ja, hoe moet ik dat uitleggen, dat is best wel lastig. Ja, hij keek altijd naar mij alsof ik ook één van de vrouwen ben die dan in [land] wonen. Want in het land waar ik vandaan kom werken de vrouwen niet. Dus de mannen die hebben alles te zeggen omdat die vrouwen altijd financieel afhankelijk van hen zijn. En ja, dat vooral. En hij zag mij denk ik... waarschijnlijk ook als zo iemand. (52:24 ¶ 487 & 52:25 ¶ 495-503)

Hier verwijst Layla naar een meer symbolische waarde van werk in het voorkomen van partnergeweld. De ex-partner van Layla zou haar in de rol als werkende als een 'sterke' vrouw en gelijkwaardige partner beschouwen wanneer ze wel had gewerkt, waarmee de ongelijke machtsverdeling zou ontbreken als voedingsbodem voor het geweld. Maar later in het interview komt Layla terug op deze gedachtegang en stelt ze vast dat zij ook als 'niet-werkende' een 'sterke vrouw' was: "*Misschien waren het ook allemaal smoesjes want ik was niet zo... Ik was hoogopgeleid, ik had mijn bachelor*" (52:26 ¶ 507). Daarnaast is Layla er na het verlaten van haar ex-partner achter gekomen dat de ruzies verband hielden met zijn gokverslaving en stelt ze dat ze "*achteraf (...) hartstikke blij*" is dat ze niet is gaan werken, want dan was ze "*dus helemaal uitgeput*" en zou haar ex-partner haar inkomen gebruiken om "*nog meer [te] gokken*" (52:27 ¶ 459).

Naast dat Layla de veronderstelde beschermende werking van werk in relatie tot het voorkomen van geweld uiteindelijk ontkent, legt ze ook de schuldvraag voor het geweld bij haar partner, dus buiten haarzelf. Ze neemt afstand van het dominante weerbaarheid-discours dat de nadruk op zelfredzaamheid legt. Deze dissonante

uiting van het weerbaarheid-discours klinkt in vrijwel alle interviews door, waarbij enkele vrouwen expliciet benadrukken dat zij het meemaken van partnergeweld niet hadden kunnen voorkomen.

5.4.4 Dissonante uiting: werk kan partnergeweld niet stoppen

Hoewel een aantal vrouwen in de interviews spreekt over de waarde van werk in het beëindigen van de gewelddadige relatie, uiten zij op verschillende manieren kritiek op het idee dat werk partnergeweld kan stoppen door herhaling van het geweld te voorkomen. Ten eerste uiten ze kritiek door de werkplek als ‘veilige haven’ en signaleringsfunctie te nuanceren. Voor Aniek (41) geldt bijvoorbeeld dat haar collega’s en werkgever op de hoogte waren van de gewelddadige thuissituatie. Dit kwam doordat haar partner regelmatig ongevraagd op haar werkplek verscheen en doordat de impact van het fysieke geweld zichtbaar was: *“Maar ja met blauwe ogen, ik kan niet de hele tijd zeggen dat ik verhuisd ben of iemand aan het helpen ben met klussen, want op een gegeven moment val je door de mand”* (31:50 ¶ 232). Helaas is er vervolgens geen hulp ingeschakeld, maar werd Aniek verzocht zich ziek te melden. *“Dat was voor mij juist het begin van een hel”,* vertelt Aniek. *“Toen ik in de Ziektewet kwam, heeft dat er wel voor gezorgd dat ik 24/7 door hem werd aangepakt”* (31:38 ¶ 232). Hoewel voor Jasmina (49) het gesprek met de bedrijfsarts leidde tot het inschakelen van de juiste ondersteuning (zie §5.4.1), vertelt ze in het interview dat ze voorafgaand aan dat gesprek al tien jaar met spanningsklachten liep. Deze klachten waren gerelateerd aan de gewelddadige thuissituatie, maar door de vorige bedrijfsartsen nooit als zodanig opgemerkt.

Wanneer vrouwen in de interviews spreken over de potentiële signalerende functie van werk die voor hen niet opging, zijn ze geneigd de schuld bij henzelf te zoeken. Linda (44) vertelt:

Ik heb heel veel dingen verbloemd om het zo maar even te zeggen. Dus men wist eigenlijk ook niet echt wat er zich afspeelde. Het was maskers hier en daar, en smoesje hier en smoesje daar. En zo ben ik eigenlijk jaren door het leven gegaan. (54:27 ¶ 681–685).

Ook Jasmina zegt in het interview: *“Ik was destijds in een behoorlijk sterke staat van ‘denial’, de ontkenning, zeg maar. Ik denk dat het lastig was geweest”* (53:24 ¶ 307). Later komt Jasmina hier deels op terug en is ze van mening dat haar werkgever *“eigenlijk heel laconiek”* (53:25 ¶ 291) reageerde en ook anders had kunnen handelen:

Misschien had [de bedrijfsarts] meer vragen kunnen stellen, dan had ik het anders neergezet. ‘Gaat thuis alles goed?’, ‘Voel je je genoeg

gewaardeerd door je partner?', bijvoorbeeld dat soort dingen. Of bijvoorbeeld: 'Heb je genoeg kennissen of vrienden om je te helpen?' Want dat is ook wel een 'red flag', als iemand geen vrienden of kennissen bijna meer heeft. Misschien dat soort dingen. (53:26 ¶ 319-331)

Een tweede uiting van kritiek valt samen met de kritiek op het zelfstandigheid-discours en de dissonante uiting 'zelfstandigheid is meer dan economische zelfstandigheid'. Deze kritiek uit zich door te stellen dat er meerdere afhankelijkheidsvormen zijn die verband houden met het al dan niet kunnen verlaten van de gewelddadige partner. *"Ik was behoorlijk afhankelijk, maar zonder baan had ik nog vele malen afhankelijker geweest"* (53:22 ¶ 215), stelt Jasmina (49) vast, om vervolgens toe te lichten:

Laat ik het zo zeggen, als hij mij alleen geslagen had, dan was ik al lang weggeweest, maar hij had me op een gegeven moment zo onder controle dat ik op een gegeven moment niet eens meer wist wat normaal was, of niet, en dat is het ingewikkelde, ik denk niet dat een baan daar heel erg tegen kan beschermen. (53:27 ¶ 191)

Ook Lieke (40) refereert in haar interview aan de impact van dwingende controle op het realiteitsbesef bij het slachtoffer en de verminderde capaciteit om zelfstandig beslissingen te nemen.

Want dat zeggen ze weleens, van: wat maakt het dan dat je toch blijft? Ik zeg dan: ja, maar je moet je niet vergissen. Ik zeg: want op het moment dat hij... Je ziet alle twee de stoel. En je ziet alle twee dat 'ie zwart is. Zo ga je de ruimte in, en je ziet dat 'ie zwart is. Maar hij kan zo op je in praten dat je op een gegeven moment gelooft dat 'ie roze is. (32:19 ¶ 167)

In dit citaat laat Lieke zien dat ze het gevoel heeft zich te moeten verantwoorden voor haar keuze om bij haar partner te blijven. Dit gevoel is in meer interviews te herkennen. Zo benadrukt Layla (34) meermaals dat zij haar ex-partner direct na de eerste geweldservaring heeft verlaten: *"[Hij] heeft dus twee keer geweld gebruikt en toen ben ik weggegaan"* (52:31 ¶ 603). Op de vraag of ze hiermee fysiek geweld bedoelt, antwoordt ze: *"Ja, fysiek. Mentaal was het wel vaker"* (52:30 ¶ 611-615).

Ook geeft een aantal vrouwen expliciet aan dat het hebben van werk onvoldoende is om de afhankelijkheidsrelatie met een gewelddadige partner te beëindigen. Zo stelt Maryam (44) vast:

Sommige mensen hebben heel veel geld en toch zitten ze vast in een relatie waar ze niet uit kunnen komen. Of je werkt, of wat dan ook, het is echt meer mentaal. En angst. Van dreigingen die je krijgt. En angst voor je familie, voor je kinderen. (49:26 ¶ 474)

De angst dat het verlaten van de gewelddadige partner het geweld doet escaleren en de situatie voor de kinderen verslechtert, klinkt in meer interviews door. Daarnaast verwijst een aantal vrouwen naar de drang die zij voelden om het gezin bij elkaar te houden, wat de afhankelijkheid van de gewelddadige partner alleen maar vergrootte. Zo zegt Amira (46): *“Ik heb het gepikt van hem omdat hij de vader is van mijn kinderen. Ik zal het nooit pikken van een ander”* (28:20 ¶ 230). Een andere vorm van afhankelijkheid die het kunnen verlaten van de gewelddadige partner belemmert en door een aantal vrouwen genoemd wordt, is onvoldoende kennis en vertrouwen hebben in het Nederlandse hulp- en ondersteuningsaanbod. Noor (46) legt dit als volgt uit: *“Als je gewoon huisje, boompje, beestje hebt dan kun je je niet voorstellen dat je ook zonder huis kunt overleven”* (20:30 ¶ 426). Ze spreekt uit eigen ervaring en deelt in haar interview:

Van het ene op het andere moment had ik geen huis, geen dak boven mijn hoofd. Die avond moest er gewoon een slaapplek voor mij en mijn kinderen geregeld worden. En dan gaan dingen gewoon zoals ze gaan. Je moet natuurlijk wel geld kunnen betalen om ergens te slapen, maar dat je dan volgende maand ook kan betalen, ja dat wist ik natuurlijk ook niet. Dus die zekerheid dat ik het goed zou overleven, die was er gewoon niet. En of ik ook kon vertrouwen op die hulp, die is er helemaal niet. (...) Want wie zegt dat je wel gewoon je uitkering rond krijgt. Wie zegt wel dat je de opvang kan betalen? (20:29 ¶ 450–464)

Een derde uiting van kritiek is het spreken over de negatieve impact van partnergeweld op de waarde van werk. In paragraaf 5.1.2 heb ik beschreven dat veel vrouwen melding maken van economisch geweld, zoals van financiële controle, manipulatie en uitbuiting, die de toegang tot financiële middelen inperken. Hiermee gaat de materiële waarde van werk in het verlaten van de gewelddadige partner niet meer op. Daarnaast spreken de vrouwen die ten tijde van het geweld werkten over de negatieve impact van partnergeweld op de immateriële waarde van werk. *“Ook toen ik werkte... toen ik getrouwd was... Het was alsof ik niet leefde. Ik voelde de vreugde van het werk ook niet meer. Het was gewoon alles op automatische piloot”* (28:19 ¶ 234), deelt Amira (46). In het interview met Jasmina (49) vertelt ze:

Je gaat jezelf op een gegeven moment toch afsluiten en ik had een collega met wie ik goed omging, maar hij [ex-partner] liep continu te vertellen dat zij op mijn positie uit was en dat ze mij wilde passeren. Dat maakte me ook eenzaam. (53:21 ¶ 191)

Ook Aniek (41) spreekt over het wegvallen van de immateriële waarde van werk. Zoals hiervoor vermeld, zat Aniek op verzoek van haar werkgever in de Ziektewet. Niet alleen veroorzaakte dit een escalatie van geweld, ook verloor Aniek toegang tot de immateriële waarde van werk:

Je collega's, dat sociale... nogmaals, het is niet alleen maar het geld, het is echt het sociale contact, het nuttig en productief zijn en ertoe doen. Dat soort dingen. Als dat dan ook wordt afgenomen, dan is dat pittig hoor. (31:36 ¶ 388–392)

Voor alle geïnterviewde vrouwen die tijdens de gewelddadige relatie werkten, geldt dat ze op een gegeven moment stopten met werken. Zo kampten veel vrouwen met gezondheidsklachten die gerelateerd waren aan het geweld, waardoor ze niet meer goed konden functioneren op hun werk. *“Ik had heel erg last van angst en paniekaanvallen en het werd me gewoon echt te veel met de thuissituatie”* (22:25 ¶ 126), deelt Myrthe (28) als reden waarom ze is gestopt met werken. Ook gaat het verlaten van de gewelddadige partner gepaard met een onderbreking van werk of opleiding. Zo kon Noor (46) de opleiding die ze gestart was niet afmaken *“omdat ik op de vlucht moest”* (20:25 ¶ 179).

Een vierde uiting van kritiek, tot slot, is de constatering dat het beëindigen van de gewelddadige relatie niet gelijk is aan het stoppen van geweld. Deze kritiek komt overigens niet expliciet, maar meer ‘terloops’ in de interviews naar voren. Hoewel alle geïnterviewde vrouwen de gewelddadige partner hebben verlaten en een hulptraject vanuit de vrouwenopvang hebben afgerond, geven enkele vrouwen voorbeelden van incidenten die onder ex-partnergeweld te scharen zijn. Zo vertelt Jasmina (49), die ten tijde van het interview weer fulltime bij haar oude werkgever werkt: *“Ik voel me nu meer in mijn eigen kracht staan dan dat ik ooit heb gedaan”* (53:29 ¶ 103). Om daarna te vermelden: *“de situatie blijft natuurlijk niet makkelijk, ik heb kinderen en een baan en mijn ex haalt nog wel eens van die snode streken uit, maar ik heb het gevoel dat ik het aankan en dat is nieuw”* (53:30 ¶ 115–119). Ook Tineke (40) deelt in het interview dat haar ex-partner haar nog vaak lastigvalt en dat ze tegenwoordig opnieuw alert moet zijn omdat hij weer te weten is gekomen waar ze woont. Ze geeft aan dat dit bekend bij hulpverleningsdiensten en ook haar burens te hulp zullen schieten. Net als Jasmina en Tineke zijn er meer vrouwen die zich tijdens het interview zeer weerbaar opstellen, maar ook spreken over een continue dreiging van ex-partnergeweld.

Al het bovenstaande is samen te vatten als kritiek op de ‘simplistische’ kijk op de beschermende waarde van werk die in het dominante weerbaarheid-discours is weergegeven. Deze kritiek kan gevat worden in het *compromis* dat werk de weerbaarheid van vrouwen kán versterken, maar dat dit onvoldoende voorwaarde is voor het stoppen van partnergeweld.

5.4.5 Dissonante uiting: werk kan het risico op partnergeweld vergroten

Naast de positieve impact van werk op de weerbaarheid, spreken vrouwen ook over de negatieve impact van werk op het voorkomen van en herstellen na partnergeweld. Doordat in beleidsteksten alleen in positieve termen over werk wordt gesproken, is dit een dissonante uiting. Zo sprak Linda (44) over een opstelsom aan risicofactoren die ertoe leidde dat haar partner richting haar gewelddadig werd, waaronder het feit dat zij weer ging werken:

Mijn ex en ik hebben in [jaartal] allebei tegelijk ontslag gekregen, door een reorganisatie allebei. Ik heb snel weer werk gevonden, hij dan weer niet. En dan heb je ook alweer een trigger. Nou, dat in combinatie met narcisme en alcoholisme, ja, dan heb je: en, en, en. (54:28 ¶ 769)

Linda verwijst hier naar het paradoxale karakter van het verband tussen ‘werk’ en ‘partnergeweld’. Haar ex-partner stelde een traditionele rolverdeling als norm, met hem als kostwinner. Het wegvallen van deze positie leidde bij hem mogelijk tot een gevoel van verlies van zijn machtspositie en/of een gevoel niet (meer) aan de heersende norm te voldoen. In interviews kwam vaker een verwijzing naar een (door de ex-partner gewenste) traditionele rolverdeling als voedingsbodem van geweld naar voren. Zo omschrijft Layla (34) zichzelf in het interview een aantal keer als ‘hoogopgeleid’ en als iemand die wel had willen werken, maar in een relatie zat waarin haar partner een traditionele rolverdeling wenste. Andersom gebruikte hij haar werkloosheid om de schuld voor de financiële problemen bij haar neer te leggen, wat bij Layla (ook nog ten tijde van het interview) tot verwarring leidde over haar aandeel in het geweld (zie §5.1.2, §5.4.1 en §5.4.2). Hoewel de ervaring die Layla beschrijft anders is dan die van Linda (44), geldt ook voor Layla dat haar positie als ‘niet-werkende’ door traditionele gendernormen onderdeel werd van het ontstaan en voortduren van partnergeweld.

Aniek (41) vertelde dat haar werkgever, na het signaleren van het partnergeweld dat zij thuis onderging, van haar verwachtte dat ze zich ziekmeldde, waarna het geweld escaleerde (zie §5.4.4). Hoewel dit voor Aniek juist blijk gaf van de beschermende waarde van werk, identificeer ik het als een verkeerde beslissing

van de werkgever. Aniek is in het interview wel zeer kritisch op de rol van de bedrijfsarts, die ze in vertrouwen had genomen over de thuissituatie en die haar vervolgens adviseerde om een assertiviteitstraining te volgen. Aniek legt uit:

Ja. Ik kan er nu wel om lachen, hoor. [Maar] het eerste huiswerk wat ik kreeg was 'nee zeggen'. Een week later kwam ik terug bij die assertiviteitstraining met dikke blauwe ogen. 'Dit krijg ik als ik nee zeg.' Toen is uiteindelijk het balletje gaan rollen. (31:40 ¶ 240)

5.4.6 Dissonante uiting: in het herstelproces is werk niet altijd van waarde

Hoewel een aantal vrouwen in de interviews spreekt over de waarde van werk in het herstelproces, klinkt ook de kritiek op het dominante weerbaarheid-discours dat werk niet op elk moment in het herstelproces van waarde is. Op basis van de ervaringen die de vrouwen delen, is het herstelproces grofweg in te delen in drie fasen: verwerken, oriënteren en re-integreren. Veel vrouwen geven aan dat de eerste verwerkingsfase weinig ruimte biedt voor werk of andere participatievormen. Zo vertelt Roos (49) dat ze na de vrouwenopvang naar een andere woonplaats moest verhuizen en dit als *"best wel heftig"* heeft ervaren want *"je moet alles weer opnieuw doen"*. Ze kiest ervoor *"om eerst aan mijzelf nog verder te gaan werken, om beter te worden zeg maar"* (27:27 ¶ 40) voordat ze weer betaald werk gaat verrichten. Linda (44) antwoordt op de vraag naar de waarde van werk:

De waarde van werk is ontspanning, om het sociale, om het zo maar even te zeggen. Daar haal je ook wel weer je krachten uit en ook wel weer andere dingen uit, maar ja, goed, weet je, het moet wel kunnen en op dit moment zit het er voor mij niet in. (...) Ik heb liever een goed herstel dan dat ik blijf kwakkelen zeg maar. (54:14 ¶ 565 & 54:32 ¶ 585)

Na de verwerkingsfase volgt vaak een oriëntatiefase, waarin het (her)ontdekken van de eigen identiteit centraal staat, ook in de rol als 'werkende'. Lieke (40) beschrijft dit als een fase waarin ze *"weer keihard [moet] werken om te ontdekken: wie ben ik, wat vind ik leuk, wat kan ik, wat kan ik niet?"* (32:42 ¶ 343). Roos (49) deelt deze mening:

Het is niet alleen maar dat je fysiek bent mishandeld, je bent ook geestelijk mishandeld. Dat is nog veel erger. Je hele eigenwaarde is

gewoon kapot. En dan weet je niet meer wat je zelf wilt, je weet niet meer wie je bent, je weet niet meer waar je staat. Je moet jezelf compleet hervinden op alle facetten. (27:32 ¶ 136)

Nisa (46) vertelt met veel passie over het werk dat ze voorheen uitvoerde: *“Iedereen was gelukkig als ze gewoon mij zagen.”* Door het meegemaakte geweld is ze nu *“echt kapot en depressief, alles is zwart en ik [kan] niet meer lachen. Ik wil wel werken, maar wat? Ik ben 46, ik ben niet meer jong maar ik ben nog jong. Dus ik weet... en ik moet echt nadenken: wat wil ik eigenlijk? Wat wil ik eigenlijk?”* (23:23 ¶ 395–407). Ook benoemen een aantal vrouwen dat hun rol als moeder veranderd is. De kinderen wonen na het verlaten van de partner volledig of voor het grootste deel van de tijd bij de vrouwen en ze moeten een nieuwe balans vinden tussen het betaalde werk buitenshuis en het onbetaalde werk binnenshuis. Noor (46) zegt hierover:

Dan ben je ineens alleen in het leven en dan stuit je natuurlijk tegen problemen dat je het moederschap minder goed kan combineren met een baan en dat je zelf dan heel erg in elkaar geramd bent, emotioneel, zeg maar. Dat je nog bezig bent om jezelf te organiseren voordat je überhaupt iets anders kan doen. En dat zijn wel dingen waar je wel serieus mee moet omgaan. (20:22 ¶ 183)

Omdat in het dominante beleidsdiscours niet wordt gesproken over een juiste timing, maar veel meer de veronderstelling wordt gewekt dat werk voor iedereen en op elk moment van waarde is, betreft dit kritiek op het weerbaarheid-discours. De vrouwen stellen hierbij als *compromis* dat werk ná afronding van de verwerkings- en oriëntatiefase het herstelproces kan bevorderen.

5.4.7 Dissonante uiting: ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid

Veel van de geïnterviewde vrouwelijke slachtoffers van geweld hebben in het herstelproces ervaring met andere manieren van ‘participeren’. Ze spreken regelmatig uit dat deze participatievormen ook een positieve bijdrage leveren aan het vergroten van hun weerbaarheid. Een voorbeeld is het uitbreiden van het sociale netwerk. Zoals ik hiervoor heb beschreven, was Roos (49) bang om nieuwe mensen te ontmoeten. Ze beschreef dat ze wel ‘buiten’ was, maar toch in een *“kooitje”* zat (zie §5.3.2). Een lotgenotengroep op Facebook zette haar over deze haar angst heen. Linda (44) vertelt dat het stoppen van de hulp vanuit de vrouwenopvang *“aan de ene kant gewoon heel erg goed”* voelde, maar haar ook *“onzeker”* maakte. De steun die ze van familie en vrienden kreeg, gaf Linda *“zelfvertrouwen en (...) kracht om nog door te gaan”* (54:29 ¶ 237–241).

Naast de waarde van steunende sociale contacten in het herstelproces, beschrijft een aantal vrouwen het uitvoeren van vrijwilligerswerk als manier om toegang te krijgen tot de immateriële waarde van werk. Zo vertelt Arina (48) dat het vrijwilligerswerk dat ze ten tijde van het interview uitvoert, haar *“rust in mijn hoofd [geeft]... in mijn leven en die van mijn kinderen natuurlijk”* (29:19 ¶ 421) en ook de structuur die ze zo erg heeft gemist:

Ik breng mijn kinderen naar school en ik ga gelijk, tenminste drie dagen in de week doe ik vrijwilligerswerk. Weliswaar vanuit thuis momenteel, maar ik ben bezig. Mijn hersens zijn bezig. Ik heb gewoon een planning, iedere dag van de week. (29:20 ¶ 413–422)

Ook Aniek (41) werkt als vrijwilliger. De waarde van vrijwilligerswerk beschrijft ze in dezelfde termen als hoe ze de waarde van werk eerder al omschreef, namelijk *“gezien en gehoord worden”* (zie §5.4.2). Ze licht dit als volgt toe: *“Dan zie je in ieder geval mensen die blij zijn om jou te zien. Dat je iets gedaan hebt en je complimentjes hoort, wat je al jaren niet meer hebt gekregen”* (31:47 ¶ 196).

Ook kan vrijwilligerswerk helpen om de oriëntatiefase van het herstelproces te doorlopen. Zo heeft Saar (62) via vrijwilligerswerk ontdekt dat ze niet kan werken met iemand die dominant is, *“want dat triggert bij mij nog weleens”* (24:26 ¶ 158). Voor de meeste vrouwen geldt echter dat ze pas in de re-integratiefase met vrijwilligerswerk starten, wat ze vervolgens beschrijven als een prettige manier om deze fase rustig en zonder schuld en schaamte te doorlopen. Hoewel elke vrouw een ander herstelproces beschrijft, is het zonder uitzondering een zeer grillig en onvoorspelbaar proces. Een ‘terugval’ is soms onvermijdelijk en kan gerelateerd zijn aan verschillende gebeurtenissen. Zoals een verhuizing naar een andere gemeente, rechtszaken over de voogdij van kinderen en aanhoudende intimidatie van de ex-partner of herhaling van (ex-)partnergeweld. Het kan ook te maken hebben met het verwerken van een ‘nieuw deel’ van het meegemaakte geweld. Linda (44) spreekt zeer beeldend over haar herstelproces:

Ik zeg het altijd, het is als zo’n achtbaan. Je hebt ups-and-downs en dan komt er weer een scherpe bocht naar rechts of links. Of je gaat in één keer heel erg omhoog. Of je gaat in één keer heel erg diep dalen. Het gaat echt gewoon verschillende kanten op. (...) En eigenlijk ga je van de ene achtbaan naar de andere achtbaan, om het zo maar even te zeggen. (54:30 ¶ 545–549)

Vanwege dit grillige en onvoorspelbare herstelproces beschrijven vrouwen een angst om (weer) te gaan werken. Zo vertelt Arina (48):

Ik heb zoiets van: ik kan morgen solliciteren en stel dat ik dan word aangenomen... Maar wat als ik een terugval krijg? En ik de huur niet kan betalen omdat ik ziek ben geworden? En dan weer door die hele molen heen moet zien te komen? (29:22 ¶ 225–249)

Op de vraag of dit betekent dat ze het spannend vindt om weer te werken, zegt Arina: *“Nee, het is niet spannend. Het is angstaanjagend”* (29:23 ¶ 257). Vanuit de angst voor een ‘terugval’ is vrijwilligerswerk voor Arina een ‘veilige’ manier om (weer) te wennen aan werk. Aniek (41) deelt deze mening:

Als ik weer therapie had gehad, dan was ik gelijk weer een paar dagen uit de running. Het was juist zo fijn aan dit vrijwilligerswerk, zo gaat dat natuurlijk niet altijd, maar als het niet ging. Het was gewoon naar eigen kunnen. Dat heeft me zo veel vertrouwen, ruimte en rust gegeven, zodat ik mij juist meer ging inzetten. Omdat ik voelde dat ik gehoord en gezien werd. Dat ik in mijn waarde werd gelaten. En dat ik met mijn gekke trauma's, herbelevingen en al die gekkigheid... Dat dat oké was. Dat hoeft je niet bij een gemiddelde werkgever... Nee. Dat heeft me heel erg geholpen. Dus ik ging steeds meer doen. (31:48 ¶ 196)

In beleidsteksten wordt niet expliciet gesproken over de waarde van andere participatievormen voor het vergroten van weerbaarheid. Dit is een aanvulling, waardoor ik ook deze dissonante uiting als een *compromis* beschouw.

5.4.8 Dissonante uiting: werk kan het herstelproces ook vertragen

Een aantal vrouwen deelt negatieve ervaringen met ‘te snel’ gaan werken. Zo heeft Myrthe (28) *“echt vertrouwen”* in haar arbeidskansen en denkt ze dat ze *“binnen twee weken ergens aan de slag [is]”* wanneer ze er weer *“klaar”* voor is. Ze voegt toe:

Maar ik kijk ook realistisch, want dat heb ik wel vaker gehad, dat ik ergens aan de slag ging en dat ik drie maanden later helemaal uitgeblust met een paniekaanval op de bank zat. En ik wil dat nu dus voorkomen. En daarom heb ik me dus aangemeld voor het vrijwilligerswerk om heel laagdrempelig op te starten. Want dan heb ik uiteindelijk misschien gewoon meer kans op een succesverhaal. (22:18 ¶ 234)

Dat vrouwen ‘te snel’ gaan werken lijkt bij veel vrouwen verband te houden met een gevoelde urgentie om onafhankelijk te zijn. Dit gevoel staat vervolgens het

accepteren van hulp in de weg of zorgt dat vrouwen hun hulptraject voortijdig willen stoppen. *“Hulp vragen was voor mij altijd al een pijn-moment, zeg maar. Dan geef je toch een stuk van je zelfstandigheid af,”* vertelt Noor (46), *“en je kwetsbaar opstellen, daar ben ik niet zo goed in”* (20:23 ¶ 676). Roos (49) vertelt:

Ik [wilde] te snel. Ik wilde alleen maar... ik was een sneltrein. Alleen maar om bewijs te hebben naar mijn ex van: je krijgt mij er niet onder. Maar dat is een strijd die je eigenlijk niet moet gaan voeren, maar dat deed ik dus wel. (...) Ik had wel verwacht snel weer te gaan werken, omdat ik nogal een strijder ben (...) maar op een gegeven moment liep ik tegen de lamp. (27:28 ¶ 82 & 27:29 ¶ 44)

Voor alle vrouwen die ‘te snel’ wilden en ‘tegen de lamp’ liepen geldt dat ze tot het inzicht zijn gekomen dat hulp vragen en ontvangen van groot belang is voor een goed herstel. Zo zegt Inge (33): *“Op het moment dat jij zegt van ‘het gaat goed met me’, ben je nog niet aan het verwerken. Pas als jij durft te zeggen van: ‘vandaag gaat het echt helemaal niet goed’, dan ben je aan het verwerken”* (25:20 ¶ 244). Noor (46) concludeert dat hulp *“heel belangrijk is”* en licht dit als volgt toe:

Pas als je hulp krijgt, dan krijg je inzicht dat je inderdaad met een hele heftige situatie bezig bent, dat je er middenin zit. Want anders blijf je van jezelf verwachten dat je het allemaal goed moet kunnen omdat het zo hoort. (20:24 ¶ 187)

Hiermee laten de vrouwen ook blijken dat het aanboren van je ‘eigen kracht’ diepgeworteld is: de verwachting dat je het zelf moet oplossen ‘hoort zo’. Gelijktijdig geven ze de boodschap af dat de ‘eigen kracht’ grenzen kent. Omdat het weerbaarheid-discours de nadruk legt op zelfredzaamheid en het aanboren van de eigen kracht, is dit als kritiek op te vatten.

Tegelijkertijd gaat het ‘niet-werken’ gepaard met frustratie, zoals voor Lieke (40), die het herstelproces vergelijkt met een kooi. Zij was afwachtend wanneer hulpverleners *“het deurtje open[doen]”* en ze haar vleugels weer mag uitslaan door *“net als iedereen”* te gaan werken (zie §4.3.2). In het interview zegt ze ook:

Ik ben er gewoon klaar mee. Ik wil gewoon leven. En ja, dan heb je weleens momenten dat ik denk van: ja, ben ik hier dan voor weggegaan? Joh, had me lekker daar gelaten, en was daar lekker gebleven. Dat was ook niet alles, maar soms voel je ook dingen, ervaar je dingen die je niet wil. (32:43 ¶ 83)

Hiermee laat Lieke zien dat haar gevoelde urgentie om onafhankelijk te zijn ook gevoed wordt door het idee ‘door te werken tel je mee’. Daarnaast wordt duidelijk dat deze urgentie niet alleen het risico in zich draagt om te snel aan het werk te gaan, maar ook om terug te keren naar de gewelddadige partner.

Naast dat enkele vrouwen ‘te snel’ zijn gaan werken, zijn er ook ervaringen met ‘te hard’ werken. Zo beschrijft Jasmina (49) enerzijds een succesvol re-integratieproces doordat ze *“een hele positieve verstandhouding”* met haar leidinggevende heeft die *“oog had voor [haar] problemen”*, waarbij haar werkzaamheden *“langzaam [zijn] opgebouwd, van simpele taken tot ingewikkelde”*. Anderzijds ervaart Jasmina de druk om ‘te hard’ te werken:

Ik heb al drie keer mijn vakantie af moeten zeggen achter elkaar, dus ja, het is gewoon heel druk. En dat heeft eigenlijk niets met mijn re-integratie te maken, maar ik voel me wel... ik merk natuurlijk wel... omdat ik natuurlijk die re-integraties heb gehad... voel ik me wel verplicht om extra hard door te werken. En dat is een slechte combinatie. Alleen omdat ik voel dat ik iets goed te maken heb. (53:33 ¶ 347)

Hiermee laat Jasmina zien dat ‘werk als einddoel’ voor haar niet opgaat: ze werkt, maar ervaart ook nog steeds gevoelens van schuld en schaamte richting haar collega’s. Die gevoelens zijn gerelateerd aan haar ervaring met partnergeweld. Dit plichtsgevoel kan haar herstelproces vertragen. Ook haar leidinggevende signaleert dit en daarom moet Jasmina één keer in de twee weken *“even een gesprek”* hebben. *“Dat is [een] hogere frequentie dan mijn collega’s,”* vertelt Jasmina, *“ook omdat ik toch gevoelig ben. Om in de gaten te houden dat het goed met me gaat, en blijft gaan”* (53:34 ¶ 355).

Deze kritiek op het weerbaarheid-discours sluit aan op voorgaande punten van kritiek over de waarde van werk in het herstellen van de impact van partnergeweld. Naast het al besproken *compromis* dat werk alleen op het juiste moment de weerbaarheid kan vergroten, is een aanvullend *compromis* dat zelfredzaamheid niet voldoende is. Zowel in de re-integratiefase als in de rol van ‘werkende’ is hulp- en ondersteuning nodig om een positieve impact van werk op het herstel te bewerkstelligen en te behouden.

5.5 Conclusie

De onderzoeksvraag die ik in dit hoofdstuk heb willen beantwoorden, is hoe de vier dominante beleidsdiscoursen resoneren in de narratieven van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Wederom kan ik concluderen dat er geen autonome uitingen zijn: in alle narratieven wordt verwezen naar (één van de) dominante beleidsdiscoursen. Voor een deel zit de verklaring in hoe er in de interviews doorgevraagd is op het verband tussen werk, economische zelfstandigheid en het voorkomen van partnergeweld. Hierdoor is het resoneren van het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours onvermijdelijk. Maar ook in de spontane eerste reacties op de vraag naar de waarde van werk zijn alle vier beleidsdiscoursen te herkennen.

Wanneer ik reflecteer op de manier waarop vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk, wordt mijn verwachting dat zij een complex narratief laten zien bevestigd. De betekenisgeving van werk wordt overschaduwd en gecompliceerd door gebeurtenissen die niet werkgerelateerd zijn (Ezzy, 2001, 2017). Niet alleen de vrouwen met (recente) werkervaring, maar ook de vrouwen die voorafgaand aan, gedurende en/of na de gewelddadige relatie niet werkten, spreken over de waarde van werk die 'overschaduwd' of 'gecompliceerd' wordt door het meegemaakte geweld. Zo herhalen zij dezelfde terminologie als de dominante beleidsdiscoursen, maar voegen ze nog een aantal extra functies van werk toe die gerelateerd zijn aan hun ervaring met partnergeweld. Werk kan bijvoorbeeld zorgen voor identiteitsbehoud (ontwikkeling-discours). De werkplek kan ook een veilige haven bieden, waarbij collega's en werkgever een signalerende functie hebben (weerbaarheid-discours). Ook omschrijven de vrouwen de gewelddadige relatie als een periode van afhankelijkheid, identiteitsverlies en een gevoel geen onderdeel meer uit te maken van de samenleving. Dat maakt dat de vrouwen de waarde van werk *na* beëindiging van de gewelddadige relatie uitdrukken in termen van zelfstandigheid, ontwikkeling en participatie.

Het participatie-discours kent alleen consonante uitingen. Hoewel er ook waarde aan andere participatievormen wordt toegekend, kan gesteld worden dat de consonante uiting 'door te werken tel je mee' duidelijker aanwezig is dan de consonante uiting 'door te werken doe je mee'. Het ontwikkeling-discours kent één consonante uiting, namelijk het uitdrukken van werk in termen van persoonlijke ontwikkeling. Hoewel enkele vrouwen ook refereren naar maatschappelijke ontwikkeling, doen ze dat niet met een verwijzing naar economische groei maar naar het helpen van anderen. Maar ook is de *agency* van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zichtbaar in de toepassing van hun 'discursieve ruimte' en leveren ze in de constructie van hun narratieve identiteit kritiek op het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours. Hoewel de kritiek van de vrouwen met

werkervaring soms luider klinkt, is er tussen vrouwen met of zonder (recente) werkervaring geen aanmerkelijk verschil in hoe gesproken wordt over de waarde van werk.

In het resoneren van het zelfstandigheid-discours zijn één consonante uiting en drie dissonante uitingen gevonden. Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geven kritiek op het idee dat werk leidt tot economische zelfstandigheid en daarmee meer keuzevrijheid. Door voorbeelden te geven van economisch geweld wordt het wederkerige karakter van het verband duidelijk: het meemaken van partnergeweld leidt tot verminderde (economische) zelfstandigheid. Daarnaast laten de vrouwen in hun spreken over de waarde van werk vaker een subjectieve dan een objectieve interpretatie van economische zelfstandigheid zien. Zij hebben een (langdurige) periode geen tot weinig toegang tot en controle over financiële middelen gehad en spreken over het ‘gevoel’ van economische zelfstandigheid dat betaald werk kan geven. Naast betaald werk, kan ook een uitkering dit gevoel (tijdelijk) geven en wordt een bijstandsuitkering in het herstelproces als belangrijk vangnet gepositioneerd. Ook spreken de vrouwen over meerdere vormen van afhankelijkheid en geven ze legio voorbeelden van de impact van partnergeweld op de door hen genoemde emotionele afhankelijkheid. In de kritiek op het zelfstandigheid-discours nemen vrouwen geen afstand van het idee dat werk leidt tot economische zelfstandigheid, maar maken zij *compromissen* door te stellen dat toegang tot en controle over financiële middelen nodig zijn om economische zelfstandigheid te bereiken. Dat kan niet alleen door werk, maar ook door een uitkering en andere financiële tegemoetkomingen bereikt worden.

In de kritiek op het weerbaarheid-discours is op onderdelen sprake van *relativering*. Vrouwen nemen afstand van het idee dat vrouwen die betaald werk verrichten minder risico lopen om slachtoffer te worden van partnergeweld dan vrouwen die dat niet doen. Ook nemen ze afstand van het idee dat werk voldoende voorwaarde is om (herhaling van) partnergeweld te voorkomen of van de impact van partnergeweld te herstellen. In de andere dissonante uitingen is sprake van een *compromis*. Zonder te negeren dat economische zelfstandigheid belangrijk is in het (duurzaam) beëindigen van de gewelddadige relatie, benadrukken de vrouwen dat er meerdere vormen van afhankelijkheid zijn die de keuze om de partner te verlaten belemmeren. En hoewel het verrichten van betaald werk de weerbaarheid kan bevorderen, benadrukken de vrouwen dat gedurende en na het beëindigen van de gewelddadige relatie aanvullende ondersteuning en hulp nodig blijft. In het spreken over de waarde van werk na partnergeweld stellen de vrouwen dat het herstelproces grillig en onvoorspelbaar is en de waarde van werk negatief beïnvloedt. Naast dat de transitie van ‘niet-werkende’ naar ‘werkende’ geïdentificeerd kan worden als *status passage* (Ezzy, 2001, 2017), geldt dat ook voor het herstelproces. Deze transities vinden gelijktijdig plaats en beïnvloeden elkaar. Zo is de waarde van werk in de

verwerkings- en oriëntatiefase nihil is en zijn in de re-integratiefase andere participatievormen van grotere waarde.

De ervaringen met geweld en het herstel die de vrouwen in de interviews delen, duiden ook de grenzen van de 'eigen kracht' en de inzet van het eigen sociale netwerk aan. Hierdoor spreekt een aantal vrouwen zich (zowel impliciet als expliciet) uit tegen het primair op zelfredzaamheid gerichte weerbaarheid-discours. Daarnaast spreken vrouwen niet alleen in positieve termen over de waarde van werk en geven ze voorbeelden van de negatieve impact van werk op het voorkomen van en herstellen na partnergeweld. Zo kan het (re-)integreren naar betaald werk ook een risicofactor voor (herhaling van) partnergeweld zijn en kan 'te snel' of 'te hard' werken het herstelproces vertragen. Ondanks deze risico's spreken alle vrouwen de wens uit om (weer) te gaan werken. Naast de behoefte om zelfstandige keuzes te maken (zelfstandigheid-discours) en zich te ontwikkelen (ontwikkeling-discours) is de wens om (weer) betaald werk te verrichten verbonden aan de dominantie van het participatie-discours en het gevoel dat je als 'werkende' pas voldoende meetelt in de maatschappij.

6 Verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe het resoneren van dominante beleidsdiscoursen in de interactie tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld verschuift. Het hoofdstuk start met een overzicht van overeenkomsten en verschillen in het resoneren van de geïdentificeerde dominante beleidsdiscoursen (§6.1). Hiervoor zet ik de bevindingen uit hoofdstuk 4 (perspectief beleidsuitvoerders) en hoofdstuk 5 (perspectief vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld) naast elkaar. Vervolgens kijk ik of er verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen te ontdekken zijn wanneer beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers met elkaar in contact komen.

In hoofdstuk 4 is vastgesteld dat uitvoerders van de Wmo in hun reguliere ondersteuning aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld weinig tot geen aandacht besteden aan de (re-) integratie naar (betaald) werk en uitvoerders van de Participatiewet geen specifiek aanbod hebben voor de doelgroep van slachtoffers van partnergeweld. Zoals in hoofdstuk 1 beschreven, is de interventie De Nieuwe Toekomst specifiek gericht op het bieden van ondersteuning aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-)integratie naar werk. De interventie wordt zowel door uitvoerders van de Wmo als uitvoerders van de Participatiewet uitgevoerd. Ook staan zij, in de rol van trainer, in direct contact met vrouwelijke slachtoffers en is het contact primair gericht op het bieden van ondersteuning richting (betaald) werk. De Nieuwe Toekomst biedt daarmee een unieke casus om de interactie tussen beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers in het spreken over de waarde van werk nader te bestuderen.

Nadat ik de context van De Nieuwe Toekomst nader heb omschreven (§6.2), breng ik in kaart of er bij de trainers en de deelnemers verschuivingen plaatsvinden in het resoneren van dominante discoursen (§6.3). Hierbij ga ik ervan uit dat de vrouwen kunnen besluiten om een 'afwijkende' manier van spreken over de waarde van werk te hanteren en een confrontatie niet schromen. In navolging van Boltanski en Thévenot (2006) definieer ik deze situaties als *operations of unveiling*, waarbij ik ook kijk of deze *operations of unveiling* bij de beleidsuitvoerders leiden tot verschuivingen in het spreken over de waarde van werk.³⁰ Vervolgens kijk ik of de geconstateerde verschuivingen na afloop van de training beklijven (§6.4) en doorklinken bij de beleidsuitvoerders die indirect betrokken waren bij de uitvoering van de interventie (§6.5). Net als de voorgaande hoofdstukken, sluit ik af met een concluderende paragraaf (§6.6).

³⁰ In de presentatie van de bevindingen zijn in dit hoofdstuk de geïdentificeerde consonante en dissonante uitingen onderstreept.

6.1 Overeenkomsten en verschillen in het resoneren van beleidsdiscoursen

In hoofdstuk 4 heb ik beschreven hoe dominante beleidsdiscoursen bij uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet resoneren en ontdekte ik overeenkomsten, maar vooral verschillen. Zo liet Tabel 4 zien dat er in de narratieven over de waarde van werk van uitvoerders van de Participatiewet alleen consonante uitingen zijn, terwijl uitvoerders van de Wmo ook kritiek op de dominante discoursen uiten (zie §4.5.1). In Tabel 5 is hier een derde kolom aan toegevoegd die de uitingen van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld samenvat.

In Tabel 5 is te zien dat de vier dominante beleidsdiscoursen zowel bij de beleidsuitvoerders als bij de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld resoneren. Doordat de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld zowel over 'door te werken doe je mee' als 'door te werken tel je mee' spreken, stemt het resoneren van het participatie-discours zowel overeen met de uitvoerders van de Wmo als de uitvoerders van de Participatiewet. Het resoneren van het ontwikkeling-discours kent alleen overeenkomsten met uitvoerders van de Wmo. Vrouwen spreken primair over 'werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling' en niet, zoals uitvoerders van de Participatiewet, over de sociaal-economische waarde van werk. In het resoneren van het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours zijn zowel bij uitvoerders van de Wmo als vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld dissonante uitingen herkent. Wel hebben de vrouwen meer dissonante uitingen dan uitvoerders van de Wmo. Zo geven de vrouwen niet alleen kritiek op de gedachte dat werk voldoende is om hun relatie duurzaam te beëindigen, maar ook op de gedachte dat het geweld na het verlaten van de gewelddadige partner 'automatisch' stopt. Deze kritiek leidt vervolgens tot een tegengestelde, dissonante uiting: 'werk kan partnergeweld niet stoppen'. Hoewel zowel uitvoerders van de Wmo als vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld kritiek geven op het idee dat werk *op elk moment* van waarde is ('in het herstelproces is werk niet altijd van waarde'), geven de vrouwen in de interviews nog aanvullende kritiek door te stellen dat 'werk het herstelproces ook [kan] vertragen'. Waar de vrouwen soms ook spreken over de negatieve effecten van werk, is dat nauwelijks te herkennen bij de beleidsuitvoerders. De dissonante uiting 'werk kan het risico op partnergeweld vergroten' is alleen bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geïdentificeerd.

Tabel 5 Consonante en dissonante uitingen bij beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld³¹

	Beleidsuitvoerders		Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld
	Participatiewet	Wmo	
Participatie-discours:			
Door te werken doe je mee		✓	✓
Door te werken tel je mee	✓		✓
Ontwikkeling-discours:			
Werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling	✓	✓	✓
Werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling	✓	✓	
Zelfstandigheid-discours:			
Werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie	✓	✓	✓
Zelfstandigheid is meer dan economische zelfstandigheid		✓	✓
Economische zelfstandigheid wordt niet alleen door werk vergroot		✓	✓
Werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid		✓	✓
Weerbaarheid-discours:			
Werk helpt in het beëindigen van de gewelddadige relatie			✓
Werk kan partnergeweld stoppen	✓	✓	
Werk vergroot de weerbaarheid	✓	✓	✓
Werk kan partnergeweld niet voorkomen		✓	✓
Ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid		✓	✓
In het herstelproces is werk niet altijd van waarde		✓	✓
Werk kan het herstelproces ook vertragen			✓
Werk kan partnergeweld niet stoppen			✓
Werk kan het risico op partnergeweld vergroten			✓

³¹ Tabel 5 vat de bevindingen uit hoofdstuk 4 (beleidsuitvoerders) en hoofdstuk 5 (vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld) samen. De consonante uitingen zijn in lichtgrijs aangegeven, de dissonante uitingen in donkergrijs.

6.2 De context van De Nieuwe Toekomst

Vanuit de context van De Nieuwe Toekomst onderzoek ik of er verschuivingen plaatsvinden in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen wanneer beleidsuitvoerders in contact komen met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. In deze paragraaf geef ik eerst een korte beschrijving van deze interventie. Vervolgens zal ik op basis van de interviews met beleidsuitvoerders (hoofdstuk 4) en de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld (hoofdstuk 5) reflecteren op de potentiële brugfunctie van de interventie als aanvulling op het reguliere ondersteuningsaanbod.

6.2.1 Beschrijving van de interventie De Nieuwe Toekomst³²

De Nieuwe Toekomst richt zich op participatie en economische zelfstandigheid van vrouwen die huiselijk geweld hebben ervaren om herhaald slachtofferschap te voorkomen. De interventie hoopt hiermee een brug te slaan tussen hulpverlening en arbeidsmarktbemiddeling. Het initiatief voor deze interventie is in 2012 ontstaan. Destijds constateerde een bij de Nederlandse Vrouwen Raad (NVR) aangesloten vrouwenorganisatie dat slachtoffers van partnergeweld onvoldoende reguliere ondersteuning ontvingen in het (re-)integratieproces. In hetzelfde jaar is de NVR samen met de Federatie Opvang (FO) en in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen/Directie Emancipatie (OCW/DE) gestart met het ontwikkelen en uitvoeren van De Nieuwe Toekomst.

De landelijke coördinatie van de interventie was van 2012 tot 2019 in handen van de NVR en de FO en vanaf 2020 van Stichting 180. In lijn met de ingezette decentralisaties werd De Nieuwe Toekomst niet op landelijk, maar op regionaal niveau geïmplementeerd. In de gemeenten financierden beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en/of Re-integratie de interventie uit middelen van de Wmo en/of Participatiewet. Er werd een regionale projectleider aangesteld om de interventie (soms in meerdere centrumgemeenten) te coördineren, en een trainer om de basistraining te geven en het coachingstraject te begeleiden. De projectleiders en trainers kunnen aangesloten zijn bij een vrouwenorganisatie, maar zijn vaker werkzaam bij de vrouwenopvang (uitvoerder van de Wmo) of re-integratiedienst (uitvoerder van de Participatiewet).

De Nieuwe Toekomst bestaat uit twee onderdelen: de basistraining en het coachingstraject. De basistraining is een groepsgerichte training. Onder begeleiding van een professionele trainer komt een groep van acht tot twaalf vrouwen samen

³² Enkele tekstdelen komen overeen met de beschrijving van de interventie zoals is opgenomen in de rapportage van de evaluatie van De Nieuwe Toekomst (Bouma & Steijaert, 2022: 15–18).

tijdens tien (twee)wekelijkse bijeenkomsten. Gedurende de training werken de deelnemers aan een Persoonlijk Ontwikkelingsplan. Hierin wordt genoteerd wat hun participatiedoel is en welke stappen nodig zijn om dit doel te halen. De training kent een vaste structuur. Na kennismaking in de eerste bijeenkomst gaan de tweede tot en met de zesde bijeenkomst over het (her)ontdekken van kwaliteiten en talenten. De deelnemers proberen dan via diverse werkvormen en opdrachten antwoorden te vinden op de vragen ‘wie ben ik?’, ‘wat kan ik?’ en ‘wat wil ik?’. In bijeenkomsten zeven tot en met negen staan de thema’s ‘netwerken’ en ‘solliciteren’ centraal. In de tiende bijeenkomst wordt gereflecteerd op de training en kunnen deelnemers verzoeken om werkvormen te herhalen. Ook ontvangen de deelnemers tijdens deze bijeenkomst een certificaat. In het coachingstraject worden de deelnemers voor negen maanden individueel door een vrijwillige coach begeleid bij het realiseren van hun participatiedoel, zoals is opgesteld in het Persoonlijk Ontwikkelingsplan. De projectleider en/of de trainer *matcht* de deelnemers en de coaches. Tijdens de vierde bijeenkomst maken zij kennis met elkaar en start het individuele coachingstraject parallel aan de basistraining. De vrijwillige coaches worden voorafgaand aan het coachingstraject getraind. Ook vinden er gedurende het traject onder begeleiding van de projectleiders en/of trainers drie tot vier intervisiebijeenkomsten met de coaches plaats. Voor de deelnemers duurt het gehele traject ongeveer twaalf maanden, waarna vaak een feestelijke afsluiting volgt.

De visie van De Nieuwe Toekomst *“sluit aan bij en bouwt waar mogelijk voort op Krachtwerk (Wolf, 2016), het krachtgericht begeleidingstraject dat in veel instellingen voor vrouwenopvang is geïmplementeerd. (...) De aanpak is toekomstgericht, wat zich onder andere vertaalt in een oplossingsgerichte manier van werken”* (Storms & Visser, 2018, p. 20). In een toelichting op het oplossingsgericht werken³³ volgt dat *“gesprekken over problemen meestal [zijn] gericht op het verleden. De taal van oplossingen is positiever, hoopvoller en meer gericht op de toekomst en op mogelijkheden”* (Storms & Visser, 2018, p. 25). In de implementatie en uitvoering van De Nieuwe Toekomst is ruimte om de interventie aan te passen op de gemeentelijke (beleids)context en ondersteuningsbehoefte van de deelnemers. De evaluatie van De Nieuwe Toekomst laat zien dat beleidsuitvoerders gebruikmaken van deze discretionaire ruimte. Wel wordt vastgehouden aan de opzet van de interventie (groepstraining en individuele coaching), passen de trainers het toekomst- en oplossingsgerichte werken toe en zetten zij in op het creëren van een veilige leeromgeving (Bouma & Steijaert, 2022).

³³ In de methodiekbeschrijving (p. 25) wordt verwezen naar de publicatie van De Jong en Kim Berg (2015) *De kracht van oplossingen. Handboek oplossingsgericht werken*. Ook wordt vermeld dat De Nieuwe Toekomst de volgende uitgangspunten hanteert: (1) Kleine stapjes kunnen tot grote veranderingen leiden; (2) de toekomst is maakbaar en onderhandelbaar; en (3) de taal van probleembeschrijvingen (*problem talk*) is een andere dan die van de oplossingsbeschrijvingen (*solution talk*).

6.2.2 De interventie als brug tussen Wmo en Participatiewet

Uit de interviews met beleidsuitvoerders komt naar voren dat zij zich bewust zijn dat er tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet visieverschillen bestaan over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Zo gaf een beleidsmedewerker Re-integratie (gemeente C1) in het interview een waarschuwing: *“Laten we nou niet in de valkuil trappen dat we eerst denken dat we aan de leefgebieden moeten gaan werken voordat iemand geplaatst kan worden. Laten we dat steeds parallel aan elkaar laten lopen”* (36:40 ¶ 227). Door de term ‘leefgebieden’ te gebruiken, en hiermee de ‘taal van de Wmo’, uitte deze beleidsmedewerker Re-integratie impliciet kritiek op de visie van uitvoerders van de Wmo om soms te wachten met een re-integratietraject. Uitvoerders van de Wmo uitten in de interviews vervolgens hun zorgen over de ‘strengere regels’ van de Participatiewet en de potentiële negatieve impact op het herstelproces van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Een medewerker van een vrouwenopvang (gemeente D1) sprak expliciet over *“botsend beleid”* (28:26 ¶ 541).

De interventie De Nieuwe Toekomst kan, in theorie, een brug slaan tussen ‘hulpverlening’ en ‘re-integratie’ en de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld een ‘zachtere landing’ geven. De interventie is enerzijds gericht op de doelgroep die tot de Wmo behoort, namelijk vrouwen die te maken hebben gehad met (ernstig) huiselijk geweld en veelal een hulptraject hebben ontvangen vanuit de vrouwenopvang. Anderzijds is het doel, de economische zelfstandigheid bevorderen via betaald werk, in overeenstemming met de uitvoeringsopdracht van de Participatiewet. In de gemeenten die De Nieuwe Toekomst uitvoerden, gaven beleidsuitvoerders van de Wmo in de interviews aan dat deze potentiële ‘brugfunctie’ een belangrijke reden was om te starten met de interventie. Zo vertelde een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld:

Ik weet dat sociale zaken, sociale dienst, participatieconsulent, enzovoort enzovoort, natuurlijk ook hun best doen en dat die ook hun werk doen, maar dat we het hier toch hebben over een heel specifieke doelgroep. Een groep vrouwen die misschien net iets meer dan dat duwtje in de rug nodig hebben en net iets meer ondersteuning. En als je dat kunt realiseren, dat ze dan denk ik het verder wel oppakken. Dus ik heb me dat wel ook gerealiseerd. (Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld, gemeente C1, 40:63 ¶ 50)

In de gemeenten waar de afdeling Re-integratie direct betrokken was bij de financiering, coördinatie en/of uitvoering van De Nieuwe Toekomst, spreken de geïnterviewde beleidsmedewerkers in dezelfde positieve termen over de meerwaarde van De Nieuwe Toekomst. Hoewel de medewerkers op de re-

integratiediensten in de interviews vooral bleven benadrukken dat zij zelf ook voldoende expertise hebben om deze vrouwen te begeleiden in hun (re-)integratie naar werk en het aanbod in re-integratietrajecten *“in principe”* voldoende moest zijn, werd ook door hen de meerwaarde van De Nieuwe Toekomst herkend. Zo stelde een medewerker re-integratiedienst (gemeente B1) vast: *“Vanuit De Nieuwe Toekomst zijn zij echt ook bezig met dat stuk huiselijk geweld. En dat doe ik natuurlijk niet”* (44:32 ¶ 123).

6.2.3 De interventie als brug tussen ondersteuningsbehoefte- en aanbod

Uit de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld komt naar voren dat de reguliere ondersteuning die zij in hun (re-)integratie naar werk hebben ontvangen onvoldoende aansloot bij hun ondersteuningsbehoefte. Hoewel de meerderheid van de 22 geïnterviewde vrouwen in positieve termen sprak over de ontvangen ondersteuning vanuit de vrouwenopvang en de aangeboden empowerment-trainingen, was er ook kritiek te horen over het ontbreken van ondersteuning richting werk. Zo stelt Aniek (41):

Ik heb negen jaar aan die ellende moeten denken. Op een gegeven moment zit je lekker in die slachtofferrol, maar het is juist goed om die tegenwind en die uitdagingen te voelen en om in je kracht te worden gezet. Waardoor je die behandelingen of therapieën juist beter aankan. Ik denk dat het één en één is. (...) Er moet echt wel naar het verleden worden gekeken, maar om je krachtig en sterk te voelen, moet je juist vooruitkijken naar de dingen waar jij het over hebt. Je weet op een gegeven moment niet meer wat je leuk vindt en wie jij zelf bent als persoon. (31:51 ¶ 288 & 31:53 ¶ 284)

Waar de uitvoerders van de Wmo vanuit de beleving van de vrouwelijke slachtoffers te lang vasthouden aan de ‘kwetsbaarheid’ van deze vrouwen, lijken uitvoerders van de Participatiewet de ervaring van geweld en de impact daarvan onvoldoende te herkennen of erkennen. Zo vertelde Arina (48) over haar ervaring:

Mijn ervaring leert gewoon dat slachtoffers van huiselijk geweld meestal worden gezien als een zielige vrouw die helemaal niets [kan]. En dat wil ik niet, dat zijn we niet. Er is geen taalachterstand, er is ook geen intellectuele achterstand. Ik heb gewoon een nare periode achter de rug. (29:28 ¶ 297–305)

Voor Arina gold dat ze weinig contact had met haar klantmanager en weinig ondersteuning ontving: *“Ze hebben me eigenlijk wel gewoon gelaten en één keer in de zes maanden bellen ze me op om te vragen of ik langs kan komen”* (29:26 ¶ 129–149). Ook voor Lieke (40) gold dat het contact met haar consulent minimaal was: *“Ze hebben gezegd: ‘Joh, we halen heel die druk bij je weg, geen gesprekken. Als we info van je nodig hebben dan benaderen we je, en voor de rest is het even wat het is.’”* Lieke was echter sceptisch over deze aangedragen argumenten:

Ik zit voor een schijntje in de bijstand, want je wordt gekort op je bijstandsuitkering. De alimentatie moet ik inleveren. (...). Dus al zouden ze er achteraangaan dat ik moet werken, dan scheelt het hun eigenlijk niet zo heel veel geld als iemand die gewoon [het volle bedrag] heeft. (32:46 ¶ 107)

In het algemeen beschreven de vrouwen dat zij ofwel *“met rust gelaten worden”* ofwel dat ze juist druk hebben ervaren om, sneller dan ze kunnen, te re-integreren. Dit laatste gold voor Linda (44). Hoewel zij aangaf dat ze nog niet ‘klaar’ was om betaald werk te verrichten, werd ze hierin niet gehoord of begrepen.

Ze willen gewoon niet luisteren. Ik geef meerdere keren nu aan van, jongens, ik wil best werken, ik wil het best doen, maar lichamelijk en geestelijk kan ik die druk niet aan. (...) En dan ga ik het doen dan, weet je, als ik ergens voor ga, ga ik er ook honderd procent voor en als ik daar dan honderd procent daarvoor ga, voor mijn werk, dan zijn er heel veel dingen wat ik gewoon eigenlijk weer uit zet en dat wil ik niet, ik wil nu voelen wat ik voelen moet en niet meer op de automatische piloot verder gaan. (54:35 ¶ 501–514)

Voor Linda leidde dit tot de gedachte: *“Had ik maar een gebroken arm of een gebroken been, dat ziet men. Men ziet niet dat wat geestelijk iets met een mens heeft gedaan”* (54:36 ¶ 525). Ze heeft het gevoel dat ze zich *“continue [moet] verdedigen en herhalen”* en in *“een soort cirkel”* zit: *“je blijft gewoon rondjes draaien als het ware”* (54:37 ¶ 529–538).

Uit de interviews met de twaalf vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld die deel hebben genomen aan de interventie De Nieuwe Toekomst is te concluderen dat deze interventie veel beter aansloot op hun ondersteuningsbehoefte dan het reguliere ondersteuningsaanbod (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Zo gaf een aantal vrouwen te kennen dat ze in De Nieuwe Toekomst ‘eindelijk’ het gevoel hadden dat ze niet meer als ‘slachtoffer’ en ‘kwetsbaar’ beschouwd werden.

Saar (62): “Ik vond het wel fijn, want het is een soort afleiding en het was een strak omlijnd programma (...) en het was een soort coaching dat mij wel ligt (...) dat je zelf die tros oppakt. Want het kan ook heel betuttelend zijn, sommige cursussen. (...) Het ligt er ook helemaal aan hoe het gebracht wordt. En hierbij had ik echt niet het gevoel dat ik betutteld werd, nee. Eindelijk!” (24:27 ¶ 204–205 & 24:28 ¶ 211)

Maryam (44): “Als je in die opvangcentra zit, is het alleen maar praten over het verleden. (...) En niet van wat er gebeurt daarna, van ‘als dit allemaal voorbij is’ (...) en dat deed de cursus [De Nieuwe Toekomst] wel. Het gaf je het idee van hoe het misschien tóch kan zijn. (...) In andere cursussen ben je meer een slachtoffer dan een persoon, maar met deze cursus had ik het idee dat je werd gezien van hoe jij bent.” (49:27 ¶ 177–181 & 49:28 ¶ 197)

Ook merkten vrouwen een verschil met de ondersteuning die zij vanuit de gemeente of het UWV in hun (re-)integratie naar werk ontvingen. Zo omarmden ze het vrijwillige karakter van de interventie en de ruimte die ze kregen om na te denken over hun ‘droombaan’. Daarnaast werd de groepstraining als ‘veilig’, ‘thuis’ en ‘gezellig’ beschreven. Dit gevoel was vooral gerelateerd aan het feit dat de gehele groep uit vrouwen met geweldservaringen bestond. Zij hadden soms aan een half woord genoeg om elkaar te begrijpen en te ondersteunen. Amira (46) licht dit als volgt toe:

Het was gewoon thuis en ook de afsluiting, ik heb zo veel lol gehad ook. Ik ging er echt met plezier naartoe. Terwijl ik bij de andere, bijvoorbeeld [naam re-integratieproject] soms zoiets had van: ‘O nee. Ik moet weer. Ik heb vandaag niet echt zin.’ Maar dit traject was echt... Ik keek er echt naar uit. (...) Hoe moet ik dat omschrijven? Je bent meer onder de mensen, dat sowieso, want daarvoor kwam ik haast niet buiten, alleen om boodschappen te gaan doen of om mijn kinderen naar school te brengen en af en toe naar familie. Maar daar kwam ik eigenlijk weer een beetje onder de mensen. (28:30 ¶ 142 & 28:32 ¶ 158)

6.3 Verschuivingen in resonanties tijdens de training van De Nieuwe Toekomst

In deze paragraaf verken ik de vraag of er, binnen de context van twee gemeenten die De Nieuwe Toekomst uitvoerden, bij de beleidsuitvoerders (trainers) en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld (deelnemers) verschuivingen hebben plaatsgevonden in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen. In de ene gemeente (C1) werd de interventie volledig door uitvoerders van de Wmo gefinancierd, gecoördineerd en uitgevoerd en beschouwden ze het primair als ‘nazorg-project’ van de vrouwenopvang. In de andere gemeente (D1) waren uitvoerders van de Participatiewet oververtegenwoordigd in de financiering, coördinatie en uitvoering van de interventie en werd de interventie primair als ‘re-integratieproject’ gekenmerkt. Het observeren van de groepstraining in beide gemeenten gaf me de mogelijkheid om eventuele verschuivingen in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen te ‘volgen’. De focus van deze paragraaf ligt op de verschuivingen die zowel bij de deelnemers (vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld) als de trainers (beleidsuitvoerders) optreden. Deze geconstateerde verschuivingen onderbouw ik met enkele citaten en fragmenten van de observaties. Naast de trainers komen hierin vier vrouwen aan het woord, die ik de namen Layla, Marleen, Thalia en Saïda heb gegeven.

6.3.1 Grote diversiteit in verschuivingen bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld

De training van De Nieuwe Toekomst duurt gemiddeld drie maanden. Een analyse van de observaties van twee groepen vrouwen laat zien dat gedurende deze periode bij vrijwel alle vrouwen alle vier dominante beleidsdiscoursen resoneren in het spreken over de waarde van werk. In vergelijking met de afgenomen interviews zijn dezelfde consonante en dissonante uitingen te herkennen. Zoals hierboven aangegeven, voelden de vrouwen zich ‘veilig’ en kan gesteld worden dat ze ‘discursieve ruimte’ hadden om hun ideeën en gevoelens te uiten. Regelmatig refereerden vrouwen expliciet aan de fijne en veilige omgeving van de bijeenkomsten als reden dat ze zich kritisch durfden op te stellen. Zo vertrouwde één van de vrouwen, die ik hier Saïda noem, mij in een lunchpauze toe dat ze *“in dit soort trajecten”* normaal een *“masker draagt”*, dat ze in deze training had afgezet. In de tiende en laatste bijeenkomst was Saïda duidelijk geëmotioneerd over het feit dat de training afgerond was en sprak ze tegen de trainer en de rest van de groep als volgt over haar ervaring met De Nieuwe Toekomst:

Ik ben echt zo blij dat ik me toch heb aangemeld. Voor deze training bedoel ik. Via zo'n activeringscoach van de gemeente. Ik dacht toen echt van, nee hè gaan we weer. Dat gaat toch niet lukken. Ik speel gewoon het spelletje mee, maar ik laat me echt niet zien hoor. Het gaat me niets helpen. Maar kijk nou hoeveel ik hier deel! (9:39 ¶ 36, 10e bijeenkomst, gemeente D1)

Nadere analyse laat zien dat bij alle vrouwen, tijdens de duur van de training en in het spreken over de waarde van werk, verschuivingen optreden in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen. Deze verschuivingen vinden niet alleen tussen de discoursen, maar ook binnen de discoursen plaats. Wat opvalt, is dat er geen identieke verschuivingen zijn. Er is geen 'volgorde' in de verschuivingen tussen het resoneren van discoursen. De verschuivingen die binnen de discoursen plaatsvinden, kunnen zowel van consonant naar dissonant gaan als omgekeerd. Dit is mogelijk gerelateerd aan de diversiteit van de geobserveerde groepen. Achtergrondkenmerken die relevant kunnen zijn in de visie op de waarde van werk liepen uiteen, zoals leeftijd, opleidingsniveau, werkervaring, beheersing van de Nederlandse taal en het aantal (jonge) kinderen. Daarnaast bevonden de deelnemers zich niet allemaal in dezelfde fase van herstel. De meeste vrouwen waren als deelnemers geworven vanuit de vrouwenopvang, waar ze voorafgaand of gedurende de bijeenkomsten tijdelijk verbleven. Maar ook waren enkele vrouwen elders geworven en was het in eerste instantie niet bekend of de gewelddadige partner nog in beeld was. Verder waren er vrouwen die aangaven 'klaar' te zijn om te gaan werken en vrouwen voor wie de stap naar werk nog te vroeg kwam of die gedurende de interventie te maken kregen met een 'terugval' in het herstelproces. Een terugval betekende vaak ook dat een vrouw het volgen van de training tijdelijk of definitief staakte.

Ondanks dat de verschuivingen geen vaste patronen kennen, zijn er enkele overeenkomsten te vinden in de verschuivingen die in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen plaatsvinden en hoe deze 'aangewakkerd' worden door interactie met beleidsuitvoerders.

6.3.2 Verschuivingen in het resoneren van het ontwikkeling-discours

Uit de observaties komt naar voren dat de consonante uiting van het ontwikkeling-discours 'werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling' bij de trainers sterk resoneert. Bij de twee geobserveerde groepen deelnemers resoneerde, uiteindelijk, dezelfde consonante uiting. De consonante uiting 'werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling' ontbreekt zowel bij de trainers als bij de deelnemers in de narratieven over de waarde van werk.

Sterke focus op de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’

Aan de basis van De Nieuwe Toekomst staat het Persoonlijk Ontwikkelplan, dat iedere deelnemer tijdens de basistraining opstelt en de leidraad is voor het individuele coachingstraject. In dit Persoonlijk Ontwikkelingsplan dienen de deelnemers een gewenst participatiedoel te noteren en de stappen die nodig zijn om dit doel binnen een periode van ongeveer negen maanden te behalen. Hiertoe dienen deelnemers antwoorden te vinden op ‘wie ben ik?’, ‘wat kan ik?’ en ‘wat wil ik?’. Deze opzet van de interventie zet het ontwikkeling-discours op de voorgrond, waarbij de trainers veelvuldig de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’ lieten horen. Nadere analyse van de observaties van de twee groepen deelnemers laat zien dat deze consonante uiting ook bij hen resoneerde. Wel kostte het vrouwen zichtbaar moeite om de waarde van werk als persoonlijke ontwikkeling te duiden. Regelmatig gaven vrouwen te kennen dat het voor hen lang geleden was, of zelfs voor het eerst, dat ze reflecteerden op hun *eigen* wensen, hun *eigen* dromen en hun *eigen* visie op een ‘nieuwe toekomst’. Ook lieten veel vrouwen blijken dat ze prioriteit geven aan een nieuwe, en betere, toekomst voor hun kinderen en nog geen tijd en ruimte zagen om over hun eigen toekomst na te denken.

In lijn met de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’ spraken de trainers over ‘talenten’ die de vrouwen bezitten, die ze als ‘werkenden’ verder konden ontwikkelen. De meeste vrouwen hadden echter moeite met het benoemen van hun ‘talenten’. Zo deelden enkele vrouwen met de groep dat ze van hun partner (en soms ook andere personen uit hun sociale omgeving) vaak te horen hadden gekregen dat ze niets konden en niets waard waren, en hierdoor een blokkade ervaarde om ‘talenten’ bij henzelf te ontdekken. De Nieuwe Toekomst houdt rekening met deze blokkade. De training bevat verschillende werkvormen waarin vrouwen zelfstandig of gezamenlijk opdrachten maken die uiteindelijk leiden tot een overzicht van hun talenten, expertise, wensen en grenzen. Een aantal opdrachten richt zich op het in kaart brengen van relevante werkervaring. Vrouwen zonder werkervaring vonden dit een lastige opdracht. Vervolgens valt in beide geobserveerde groepen op dat de trainers de ervaring die de vrouwen hebben opgedaan met onbetaald werk, gelijkstellen aan ‘werkervaring’.

4^e bijeenkomst, gemeente D1 (4:36 ¶ 19)

Saïda: “Ik denk altijd dat ik geen ervaring heb en de dingen die ik doe vind ik gewoon heel vanzelfsprekend”

De trainer vraagt of ze dit kan toelichten. Saïda legt uit dat ze altijd voor anderen heeft gezorgd. Haar vader overleed al heel jong, zij was de oudste thuis en nam zijn taken over.

Trainer: “Heb je een groot verantwoordelijkheidsgevoel?”

- Saïda: "Ja, heel groot. En dat is misschien wel het probleem. Want daarna ging ik trouwen. Heel jong en kreeg ik kinderen en ging ik weer voor iedereen zorgen."
- Thalia: "En toen ging je ook voor je man zorgen, natuurlijk."
- Saïda: "Nee, dat niet eigenlijk, en dat was misschien ook niet goed. Hij bepaalde alles."
- Thalia: "Dus je was afhankelijk van hem."
- Saïda reageert bevestigend. De trainer zegt dat ze weer terug wil naar de vraag 'waar ben je goed in'.
- Trainer: "Wat heb je nodig als goede moeder? Want je hebt eerder gezegd dat je trots bent op de opvoeding van je kinderen."
- Saïda vindt dit een moeilijke vraag om te beantwoorden en de vrouw die naast haar zit helpt haar: "*Misschien heb je geduld nodig?*" De trainer beaamt dit, stelt vast dat Saïda geduldig is en gaat door op andere capaciteiten. Volgens de trainer beschikken moeders over 'managementcapaciteiten' en vermoed ze dat Saïda waarschijnlijk goed kan plannen en organiseren.
- Saïda: "Ja, heel goed en ik ben ook heel accuraat."
- Trainer: "Zie je wel. Schrijf dat dan ook op: accuraat."
- Ondertussen schrijft een andere deelnemer ook het woord 'accuraat' in haar werkblad op.
- Saïda: "Ja, maar accuraat zijn vindt niet iedereen goed hoor, want ze zeggen dan tegen mij: 'moet je kijken hoe goed jij dat doet, denk je dat je beter bent dan ons of zo'."
- Trainer: "Dat is je omgeving die dat zegt?"
- Saïda: "Ja...Ik ben trots op mijn kinderen en hoe ik ze heb opgevoed, maar voor de rest... Al die andere kwaliteiten... dat is als zand wat je in het water gooit... het lost in het niets op."

In dit fragment is te lezen dat Saïda door de trainer wordt geholpen om de capaciteiten die ze nodig heeft om haar kinderen op te voeden als relevante werkervaring te zien. Dit inzicht wordt vervolgens niet alleen door Saïda, maar ook door een andere vrouw opgenomen in het Persoonlijk Ontwikkelingsplan. Uit het fragment blijkt ook dat het Saïda moeite kost om deze capaciteiten als kwaliteiten te erkennen. Gedurende de rest van de training ontving Saïda zowel ondersteuning van de trainer als de andere vrouwen en accepteerde zij uiteindelijk hun boodschap dat ze kwaliteiten heeft die zij kan inzetten en verder kan ontwikkelen als 'werkende'. Tegen het einde van de training kon Saïda een concreet participatiedoel formuleren. Ze wil hulpverlener worden. Deze keuze lichtte Saïda aan de rest van de groep als volgt toe: "*Want dat doe ik eigenlijk al een hele tijd. Maar ik krijg er niet voor betaald. En dat moet wel!*" (4^e bijeenkomst, gemeente D1, 4:51 ¶ 50.).

De consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ ontbreekt

Vaak waren vier bijeenkomsten niet voldoende om de vragen ‘wie ben ik?’, ‘wat kan ik?’ en ‘wat wil ik?’ te beantwoorden. De trainers toonden geduld en pasten de training op onderdelen aan, zodat de vrouwen voldoende tijd en ruimte kregen om deze vragen te beantwoorden. De trainers in gemeente C1 besloten om meer bijeenkomsten te wijden aan het ‘(her)ontdekken van talenten’ en sloegen in de laatste bijeenkomsten een aantal huiswerkopdrachten over, zoals het voeren van netwerkgesprekken. In gemeente D1 concludeerde de trainer dat ‘niet-helpende gedachten’ de voornaamste belemmering vormden voor de vrouwen. Ze besloot om een extra bijeenkomst te wijden aan het ontstaan en wegnemen van deze gedachten. Daarvoor nodigde ze een psycholoog uit als gastspreker.

In beide groepen kregen vrouwen de ruimte om hun ‘droombaan’ te formuleren, waarbij ze niet werden begrensd door kritische vragen over haalbaarheid. De consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ heb ik in de geobserveerde trainingen bij de trainers niet kunnen herkennen, ook niet in de gemeente (D1) waar De Nieuwe Toekomst primair als re-integratietraject werd beschouwd. De nadruk lag op persoonlijke ontwikkeling en er werd bijvoorbeeld niet gesproken over of de ‘droombaan’ ook aansloot bij vraag van de arbeidsmarkt. Aan het einde van de training had elke aanwezige deelnemer een beeld gevormd van haar ‘droombaan’: werk dat paste bij haar talenten en wensen en dat persoonlijke ontwikkeling tot doel had. Net als bij de trainers, heb ik bij de vrouwen de consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ niet gevonden. Vaker sloten de ‘droombanen’ niet aan bij de opleidingen die de vrouwen hadden afgerond en werd het starten van een nieuwe, soms prijzige, opleiding als participatiedoel gesteld. Daarnaast waren er enkele vrouwen die op het moment van de interventie al aan het werk waren, maar door het maken van de opdrachten erachter kwamen dat ze liever in een andere sector wilden werken.

Wat betreft de geformuleerde ‘droombanen’ viel op dat een meerderheid de wens uitsprak om als zelfstandig ondernemer te werken. Dit is mogelijk te relateren aan een sterke drang naar onafhankelijkheid. Ook werken als ‘ervaringsdeskundige’ of hulpverlener kwam bij vrouwen naar voren, wat veelal toegelicht werd vanuit een wens andere vrouwen met geweldservaringen te ondersteunen. Hoewel dit geïnterpreteerd kan worden als het spreken over de waarde van werk in termen van maatschappelijke ontwikkeling, staat voor de vrouwen het ‘helpen van anderen’ centraal en niet, zoals in het dominante discours, ‘economische groei’.

6.3.3 Verschuivingen in het resoneren van het participatie-discours

De interventie De Nieuwe Toekomst heeft tot doel om economische zelfstandigheid van vrouwelijke slachtoffers van (ex-)partnergeweld te bevorderen. De observaties van de basistraining laten zien dat ‘door te werken tel je mee’ sterk resoneert in de narratieven van de trainers en de deelnemers deze consonante uiting van het participatiediscours overnemen.

Trainers houden vast aan de ‘taal van de Participatiewet’

De observaties laten zien dat er in de trainingen van De Nieuwe Toekomst sterk werd vastgehouden aan ‘werk als doel’. Ook door de trainers die werkzaam waren in een vrouwenopvang (gemeente C1) werd aan deze ‘taal van de Participatiewet’ vastgehouden. In de gesprekken die ik voorafgaand aan en na afloop van de geobserveerde bijeenkomsten met deze trainers voerde, vertrouwden ze me echter meermaals toe dat ze moeite hadden met de ‘zakelijke’ kant van de training. *“Dit zijn gewoon de leukste bijeenkomsten”,* vertelde één van de twee trainers mij na afloop van de vierde bijeenkomst. *“Straks komt het zakelijke [gedeelte]. Dat is gewoon soms moeilijk voor de deelnemers. Dan vallen sommigen ook uit.”* De andere trainer vulde aan: *“En dat doen we ook in ons eigen werk hè? Complimenten geven. Talenten zoeken. Dat is hulpverlening. Daarna komt een gedeelte dat zeker heel belangrijk is. Ook juist voor deze groep. Maar die ik zelf misschien gewoon minder interessant vind”* (32:77 ¶ 182–183). Als oplossing is aan twee collega’s, die respectievelijk als juridisch medewerker en HR-manager in de vrouwenopvang werkten, gevraagd in de laatste bijeenkomsten als gastspreker een onderdeel van het ‘zakelijke’ slotdeel van de training te verzorgen.

De trainer van de andere groep (gemeente D1) werkte bij een gemeentelijk trainingsbureau dat *“onder Werk en Inkomen valt”* (25:48 ¶ 103) en leek minder moeite te hebben met de ‘taal van de Participatiewet’. Net als in gemeente C1 gaf de trainer de vrouwen de ruimte om ook andere participatiedoelen dan ‘betaald werk’ als doel van hun Persoonlijk Ontwikkelplan te noteren. Het verschil was dat deze trainer vaker benadrukte dat dit nieuwe participatiedoel uiteindelijk wel het gewenste doel ‘betaald werk’ moest dienen. Ook was de trainer meer dan de trainers in gemeente C1, gefocust op het toekomst- en oplossingsgericht werken. Hoewel er in de bijeenkomsten ruimte was voor het delen van de obstakels die de vrouwen tegen kwamen in hun (re-)integratie naar werk, probeerde de trainer hier veelal een positieve draai aan te geven. Zo werd de vrouwen geleerd om niet over ‘negatieve gedachten’ te spreken, maar over ‘niet-helpende gedachten’ en om *“ja, en”* in plaats van *“ja, maar”* te zeggen.

Vrouwen herkennen en herhalen de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’

Het Persoonlijk Ontwikkelingsplan, dat iedere deelnemer in de training moet opstellen en als leidraad geldt voor het negen maanden durende coachingstraject, komt sterk overeen met de Participatieladder. Beide instrumenten zijn gebaseerd op het idee dat de vrouwen ‘stappen’ maken richting een participatiedoel. Hoewel de vrouwen in beide geobserveerde groepen de ruimte kregen om ook andere participatievormen als doelstelling te formuleren, laat nadere analyse zien dat de boodschap ‘werk als doel’ door de vrouwen begrepen werd. Zo vertelde Layla in de vierde bijeenkomst van de basistraining (in gemeente C1): *“Ik zou zo kunnen beginnen met leren of werken, maar ik heb eerst rust nodig. Ik heb de afgelopen jaren te veel tegelijkertijd meegemaakt”* (33:5 ¶ 20). In de pauze konden de deelnemers nader kennismaken met hun coach en verspreidden ze zich in tweetallen door de ruimte. Na het vertrek van de coaches waren de trainers benieuwd naar de eerste reacties van de deelnemers. Layla gaf aan blij te zijn met haar coach:

Ze luistert en stelt de goede vragen. Ik heb tegen haar gezegd dat ik nu eerst nog rust nodig heb, dat er zo veel gebeurd is, dat ik de eerste drie maanden mezelf echt nog niet een opleiding of werk zie doen. En ze zei: ‘dan doen we kleine stapjes’ en dat vind ik erg fijn. Dat ze mijn tempo wil aanhouden. Dat het niet meteen moet. Want ik snap die Participatieladder. Ik weet dat ik stappen moet maken. (4^e bijeenkomst, gemeente C1, 33:33 ¶ 95–97)

De verwijzing naar de Participatieladder heeft vermoedelijk te maken met de uitleg die de trainers voor de komst van de coaches gaven over het coachingstraject. Layla gaf vervolgens aan dat ze *“snapt”* en *“weet”* dat er van haar verwacht wordt dat ze *“stappen moet maken”* en uiteindelijk moet gaan werken. Uit haar woorden is op te maken dat ze zich ook probeert te verdedigen: ze wil wel werken, maar *kán* nog niet werken. Hierbij uit ze ook kritiek op het weerbaarheid-discours, wat ik hierna toelicht (zie §6.3.5).

De hiërarchische indeling van participatievormen versterkt de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’. Ook deze boodschap landt bij de vrouwen. Een beeldend voorbeeld is de visualisatie-opdracht die de trainer in gemeente D1 als extra werkvorm aan de basistraining heeft toegevoegd. Voor deze werkvorm werd er een aantal stoelen naast elkaar geplaatst en werd toegelicht dat elke stoel een volgende stap richting het participatiedoel representeert. De vrouwen moesten vervolgens om de beurt plaatsnemen op de eerste stoel en bij elke volgende stoel visualiseren ‘waar ze nu staan’. Omdat Saïda eerder nog geen participatiedoel had geformuleerd, voerde zij deze opdracht in de laatste bijeenkomst uit. Op de eerste stoel gaf ze aan: *“Ik ben zoekende naar wat ik wil gaan doen.”* Bij iedere volgende stoel

werd haar participatiedoel duidelijker en visualiseerde ze dat ze stappen zette in het bereiken van dit doel: een baan als hulpverlener. Op de vierde stoel visualiseerde Saïda dat ze alle voorbereidingen om te gaan werken had getroffen en vertelde ze dat dit goed voelde: *“Dan draag ik toch ook nog iets bij, voor andere mensen die het nodig hebben. En eindelijk kan ik iets met de kennis die ik heb. Je doet iets. Een beroep. Niet alleen uit liefdadigheid.”* Hierin is duidelijk de consonante uiting ‘door te werken doe je mee’ te herkennen. Op de laatste stoel visualiseerde Saïda dat ze aan het werk was. De trainer reageerde met de woorden: *“Mooi, je bent dus bezig. Hoe voelt dat?”* Saïda antwoordde dat het *“heel goed voelt”*, wat ze onder andere toelichtte met: *“Ik word nu ook gewaardeerd”* (9:22 ¶ 33–36). Door waardering te verbinden aan het verrichten van betaald werk, verschijnt de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’.

6.3.4 Verschuivingen in het resoneren van het zelfstandigheid-discours

Net als in de interviews resoneerde bij de vrouwen die deelnamen aan de basistraining het zelfstandigheid-discours sterk. De geobserveerde deelnemers van de basistraining bevinden zich zowel in een *status passage* van ‘niet-werkende’ naar ‘werkende’, als in een *status passage* van het herstel na partnergeweld. Deze zoektochten maken dat er in het zelfstandigheid-discours verschuivingen plaatsvinden, die extra aangezet kunnen worden door de gesprekken die onderling of met de beleidsuitvoerders plaatsvinden. De trainers herkennen de kritiek die de vrouwen op het dominante beleidsdiscours geven, maar nemen in de basistraining de dissonante uitingen niet blijvend over in hun narratieven over de waarde van werk.

Gesprekken over traditionele rolverdeling en ervaren geweld laten dissonante uitingen zien

Bij de start van de basistraining klinkt bij vrijwel alle deelnemers de consonante uiting ‘werk kan de afhankelijkheidsrelatie doorbreken’. De vrouwen uitten een ‘drang’ naar zelfstandigheid, mogelijk niet alleen gerelateerd aan de gewelddadige afhankelijkheidsrelatie, maar ook aan de ervaren afhankelijkheid van hulpverlening. Daarnaast refereerde de meerderheid van de deelnemers aan een relatie met hun (ex-)partner waarin de traditionele rolverdeling gold, die ze belemmerde in het verrichten van betaald werk en het bereiken van economische zelfstandigheid.

Eén van de vrouwen die dit onderwerp vaak ter tafel bracht, is Thalia. Zij was vier jaar voorafgaand aan De Nieuwe Toekomst (in gemeente D1) gestart met een opleiding, die ze tijdens het doorlopen van de basistraining afrondde. Daarnaast begon ze halverwege de training met een nieuwe baan die zij als ‘opstap’ naar haar

‘droombaan’ definieerde, maar thuis had ze te maken met een partner die deze keuzes als “*egoïstisch*” bestempelde.

Nu zegt hij dat ik het te druk heb. Met een studie en een baan dus. Ik ben immoreel bezig volgens hem. Omdat ik mezelf op de voorgrond zet. Ja, ik heb de afgelopen vier jaar in mezelf geïnvesteerd. Maar ik vind me niet egoïstisch. Ik mag mezelf toch ook ontwikkelen? Waarom mogen alleen mannen dat? (...) Als ik zeg, ik heb het te druk, kun jij niet alvast het eten maken of in ieder geval voorbereiden, dan zegt hij: ‘jij hebt deze keuze gemaakt. Jij zet jezelf voor het gezin. Ik niet.’ Terwijl, ik ben dus nog altijd degene die alles doet met de kinderen hè. Ik verwaarloos mijn gezin helemaal niet. Maar hij doet dus niets. (6e bijeenkomst, gemeente D1, 5:23 ¶ 21–22)

In de loop van de bijeenkomsten beschreef Thalia een situatie waarin haar partner de traditionele rolverdeling in stand wilde houden. Hierin past de dissonante uiting ‘werk leidt niet altijd tot (economische) zelfstandigheid’. Thalia bleef het onbetaalde werk uitvoeren, waardoor ze “*van 9 tot 9*” volgepland was en haar mogelijkheden om buitenshuis (meer) betaald werk te verrichten beperkte. Hierdoor voerde Thalia gevoelsmatig een “*continue strijd*”. Voor de andere deelnemers was wat Thalia deelde met de groep “*zeer herkenbaar*” en ook de trainer concludeerde: “*We hebben nog een lange weg te gaan naar gelijkwaardigheid, dames*” (5:15 ¶ 18). Door het gebruik van zinnen als “*ik zie dat je het zwaar hebt*” leek de trainer de geschetste complexe dynamiek van de thuissituatie van Thalia en de dissonante uiting ‘werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid’ te herkennen. Tegelijkertijd greep de trainer veelvuldig in wanneer de deelnemers de ervaring met geweld, veelal in algemene termen, bespraken en probeerde de trainer ook bij Thalia de focus op haar eigen mogelijkheden te houden (zie ook §6.3.5).

De zoektocht naar de waarde van werk laat vooral dissonante uitingen zien

Thalia verricht betaald werk, maar is zoekende om haar nieuwe positie als ‘werkende’ vorm te geven, ook in de relatie met haar huidige partner. De andere vrouwen zijn hierin ook zoekende, waarbij voor de vrouwen die nooit of lang geleden betaald werk verrichten geldt dat het een zoektocht is naar de waarde van werk. In deze zoektocht is er een drang naar onafhankelijkheid en overheerst de consonante uiting ‘werk kan de afhankelijkheidsrelatie doorbreken’. Vervolgens is het mede aan het opdoen van nieuwe kennis binnen De Nieuwe Toekomst gelegen dat er verschuivingen plaatsvinden in resoneren van het zelfstandigheid-discours. Voor Marleen geldt dat zij, in vergelijking met de rest van de groep (gemeente C1), vaak sprak over of refereerde aan ‘de waarde van werk’ en in haar narratieven het zelfstandigheid-discours domineerde. Ik neem haar zoektocht daarom als voorbeeld.

Marleen startte, net als de andere deelnemers, in de eerste bijeenkomst met de opdracht een 'moodboard' te maken. De deelnemers mochten uit een aantal tijdschriften afbeeldingen en teksten knippen die pasten bij hoe zij hun gewenste toekomst zagen. Deze plakten ze vervolgens op een vel papier in de vorm van een collage. Opvallend is dat bijna alle vrouwen een afbeelding van geld en/of een huis aan hun collage toevoegden. Ze wensten economisch zelfstandig te zijn en weer een eigen woonruimte te hebben na een verblijf in de vrouwenopvang. Ook Marleen had een afbeelding van geld uitgezocht en gaf aan: *"Ik wil economisch zelfstandig worden"*. Anders dan andere vrouwen in haar groep woonde Marleen niet in de vrouwenopvang, maar samen met haar huidige partner. Ze wilde economisch zelfstandig zijn om *"ook eens samen op vakantie [te] kunnen"*. De afbeelding van het huis verbeelde het huis dat ze graag samen met haar vriend wilde kopen. *"Echt huisje, boompje, beestje"* (30:6 ¶ 42 & 30:11 ¶ 54).

In de loop van de training deelde Marleen stukjes informatie met de rest van de groep en werd duidelijk dat ze tien jaar geleden tijdelijk in de vrouwenopvang had gewoond om te ontkomen aan haar gewelddadige ex-partner en op het moment van de training ambulante hulp ontving om het geweld in haar huidige relatie te stoppen. In de vijfde bijeenkomst vertelde Marleen dat ze wil scheiden. Vanaf dat moment sprak ze in andere termen over de waarde van werk. Zo zei ze tegen een andere deelnemer: *"Het gaat echt niet meer... Daarom is dit ook zo belangrijk voor me. Ik heb nog nooit mijn eigen inkomen gehad. Ik heb nog nooit die zekerheid gehad. Dus daar moet ik nu echt aan beginnen"* (34:46 ¶ 66–67). Nog steeds sprak Marleen over de waarde van werk als economische zelfstandigheid, maar waar ze dit in de eerste bijeenkomst verbond aan de wens om samen met haar partner een huis te kopen, verbond ze dit vanaf de vijfde bijeenkomst aan haar intentie om van hem te scheiden. In dit narratief is een consonante uiting van het zelfstandigheid-discours 'werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie' te herkennen. Ook is haar opmerking *"ik heb nooit mijn eigen inkomen gehad"* relevant, want dit staat in contrast met de veelheid aan werkervaring die ze in eerdere bijeenkomsten opsomde. Dit duidt op het meemaken van economisch geweld, waarbij haar vorige en huidige partner mogelijk de toegang tot haar eigen inkomen beperkt(e), en de dissonante uiting 'werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid'.

De vrouwen spraken in de groepstraining onderling niet alleen over de waarde van werk. Ook de waarde van een uitkering werd besproken, waarbij Marleen met de rest deelde dat ze *"straks niet meer [wil] verdienen dan dat ene bedrag. Want je hoeft er maar één euro boven te zitten en je krijgt helemaal niets meer. Nou, dan liever één euro er onder"* (34:39 ¶ 55). Hier spreekt de dissonante uiting 'economische zelfstandigheid wordt niet alleen door werk vergroot', die bij Marleen verder versterkt werd toen in de volgende bijeenkomst een gastspreker toelichting gaf over de ondersteuning die ze vanuit de gemeente zou kunnen ontvangen. Marleen is de enige in de groep zonder bijstandsuitkering en ook de enige die tijdens de

presentatie van de gastspreker geen aantekeningen maakte of vragen stelde. Toen de gastspreker ter afsluiting informeerde of er nog vragen waren, stak Marleen alsnog haar hand op en volgde een inzichtelijk gesprek.

6e bijeenkomst, gemeente C1 (35:24 ¶ 83)

- Marleen: "En als je geen uitkering hebt of werk?"
- Gastspreker: "Dan is mijn eerste vraag: hoe kom jij rond?"
- Marleen: "Van mijn partner. Hij heeft het geld. En ik ben afhankelijk van hem. Dat is erg moeilijk. Want ik wil dus graag een opleiding doen. Maar dat kost geld."
- Gastspreker: "En dan ben je dus afhankelijk van je partner, of hij je dat gunt."
- Marleen: "Ja. Eigenlijk wel."
- Gastspreker: "Ok. Ja. Dit vind ik een moeilijke hoor. Ja. Nee. Dan kun je inderdaad niet die extra regelingen bij de gemeente aanvragen. Ik bedoel, ik weet dat de gemeente soms opleidingen vergoedt, maar ja. Je moet wel een uitkering hebben. (Korte stilte). Het spijt me. Ja. Dan ben je afhankelijk van hem."
- Marleen: "En als ik niet meer bij hem woon? Wordt het dan makkelijker?"
- Gastspreker: "Ik wil niet lijken alsof ik een voorstander ben, maar ja als je op jezelf woont heb je opeens wel veel meer rechten. Maar bedenk ook dat er allemaal extra's bij komt kijken. Heb je kinderen?"
- Marleen: "Ja."
- Gastspreker: "Dat is dan wel moeilijk dan hè. Dat is niet zomaar even ergens anders gaan wonen. Sorry. Ik kan het niet veel mooier maken dan dit."

Dit fragment laat zien dat de gastspreker, die werkzaam is als uitvoerder van de Participatiewet, met de tegenvraag "*maar hoe kom je dan rond?*" de situatie van Marleen in eerste instantie niet begrijpt. De opmerkingen "*dan ben je afhankelijk van je man*" en "*sorry, ik kan het niet veel mooier maken dan dit*" laten ook zien dat ze Marleen hierin niet verder kan ondersteunen. Tegelijkertijd brengt deze reactie bij Marleen aan het licht dat ze zich in een impasse bevindt. Deze realisatie leidt tot een verschuiving in het resoneren van het zelfstandigheid-discours. Waar Marleen eerst de waarde van werk zowel uitdrukte in economische zelfstandigheid als persoonlijke ontwikkeling, stelt ze langzamerhand vast dat het laatste niet zonder het eerste kan. Voor de 'droombaan' heeft ze een opleiding nodig die duur is, waardoor ze afhankelijk is van haar partner om toegang te krijgen tot financiële middelen om deze opleiding te starten. Met een uitkering zou ze direct toegang kunnen krijgen tot financiële middelen en de gemeente kan haar mogelijk zelfs (financieel)

ondersteunen in het starten van de opleiding. Maar omdat ze samenwoont met iemand die betaald werk verricht, heeft ze geen recht op een bijstandsuitkering.

Vervolgens bracht Marleen zelf een oplossing in: het verlaten van haar partner. Hier werd door de gastspreker niet met veel enthousiasme op gereageerd, maar een week later informeerde Marleen de trainers over haar besluit de relatie met haar partner te beëindigen en tijdelijk in de vrouwenopvang te gaan wonen. Deze trainers, die zelf werkzaam zijn in de vrouwenopvang, schoten eerst in hun rol als 'hulpverlener' en namen de tijd om Marleen te informeren over wat haar te wachten stond. Marleen wilde echter vooral van hen weten of ze De Nieuwe Toekomst kon blijven volgen:

Ik ben dus bang dat wanneer ik in de opvang kom wonen, ik een uitkering krijg en ik dan die opleiding niet meer kan doen. Want misschien zeggen ze dan: je moet iets anders doen. We gaan geen opleiding voor je betalen. Want ik heb nu een beetje een idee en ik zou nu echt wel zelfstandig willen zijn. Voor het eerst. (7^e bijeenkomst, gemeente C1, 36:47 ¶ 141)

Hier laat Marleen weer een consonante uiting van het zelfstandigheid-discours horen. Ondanks alle obstakels die ze in de weg naar economische zelfstandigheid zag en nog verwachtte tegen te komen, hield ze vast aan het idee van 'werk kan de afhankelijkheidsrelatie doorbreken' en hoopte ze dat ze haar ingeslagen weg af mocht maken. De trainers stelden vast dat een verhuizing naar de opvang voor hen geen reden was om te stoppen met De Nieuwe Toekomst en dat Marleen in *"het uiterste geval misschien even [moet] pauzeren, want er komt wel wat op je af straks natuurlijk, maar dan heb je tenminste een plan."* Waarna de trainer wel snel toevoegde: *"En laat de sociale dienst ook weten van je plannen. Dat vinden ze ook fijn om te horen"* (36:47 ¶ 142).

6.3.5 Verschuivingen in het resoneren van het weerbaarheid-discours

Het creëren van een veilige omgeving is een belangrijke taak voor trainers van De Nieuwe Toekomst en de observaties laten zien dat de vrouwen de 'discursieve ruimte' gebruikten om persoonlijke ervaringen te delen. In deze context vonden *'operations of unveiling'* plaats, gerelateerd aan kritiek op het zelfstandigheid-discours maar vooral op het weerbaarheid-discours. De dissonante uitingen van het weerbaarheid-discours die bij de vrouwen sterk aanwezig waren in hun narratieven over de waarde van werk, worden door de trainers (in de basistraining) slechts deels en tijdelijk overgenomen.

Veel dissonante uitingen, die ook door trainers worden (h)erkend

In overeenstemming met de fase van herstel en het gegeven dat een aantal vrouwen nog ‘midden in het verwerkingsproces’ zat, waren ‘in het herstelproces is werk niet altijd van waarde’ en ‘werk kan het herstelproces ook vertragen’ veelgehoorde dissonante uitingen. Deze dissonante uitingen werden door de trainers herkend én erkend. Dit is onder andere te zien in de ruimte die de trainers aan de vrouwen gaven om een andere participatievorm dan ‘betaald werk’ als doelstelling van hun Persoonlijk Ontwikkelingsplan te nemen. Zo vertelde Saïda in één van de eerste bijeenkomsten dat ze het moeilijk vond zichzelf een beeld te vormen van waar ze over een jaar staat, na afronding van De Nieuwe Toekomst: *“Misschien ben ik aan het werk, maar nu ben ik gewoon moe en eigenlijk zou ik liever de deur achter me dichttrekken en binnenblijven. En niets doen.”* Hierin is de dissonante uiting ‘in het herstelproces is werk niet altijd van waarde’ te herkennen, die ook door de trainer opgepikt werd, waarna ze aan Saïda meldde:

Je mag ook kleiner denken. Het hoeft niet een opleiding of werk te zijn. Het kan ook gaan om meer zelfvertrouwen krijgen bijvoorbeeld. Als dat je doel is, is dat een heel helder doel. Dat je je talenten durft [te] accepteren. (4e bijeenkomst, gemeente D1, 4:65 ¶ 38)

Deze woorden hadden effect op Saïda. Ze schoot vol, waarna haar buurvrouw een arm om haar heen legde en tegen haar zei: *“Saïda, je zit nu in een cocon, maar daar zit een vlinder in. Die wil eruit.”* (4:66 ¶ 44). Dit bleek achteraf een sleutelmoment. Vanaf dat moment leek Saïda inderdaad, zoals ze zelf formuleerde, haar ‘masker’ af te zetten, durfde ze na te denken over wat ze graag zou willen en kunnen, en werd het beeld als ‘werkende’ steeds wat scherper. Saïda werd door de trainer (in gemeente D1) gestimuleerd om ‘groot’ te denken en waardoor het participatiedoel dat Saïda formuleerde uiteindelijk toch onder ‘betaald werk’ valt.

Ook Layla kreeg van haar trainer en coach (gemeente C1) de ruimte om een ander participatiedoel op te stellen. Voor Layla gold dat ze aanvankelijk ‘betaald werk’ als doelstelling had geformuleerd, wat voor haar betekende dat ze weer zou gaan werken voor haar oude werkgever. In de tweede bijeenkomsten moest ze echter al vaststellen dat ze er nog niet ‘klaar’ voor was. Ze noemde haar thuissituatie *“te onrustig”* en ze was bang dat ze een terugval zou krijgen wanneer ze *“te snel”* weer ging werken. Hierin is de dissonante uiting ‘werk kan het herstelproces ook vertragen’ te herkennen. Het eerste deel van de training was Layla vaak afwezig, en wanneer ze wel aanwezig was, zat ze vaak onderuitgezakt op haar stoel of zette ze haar capuchon op en legde ze haar hoofd op haar armen op tafel. Opvallend was dat Layla, anders dan de andere deelnemers, vooral in de laatste bijeenkomsten actief deelnam. Waar de andere vrouwen zichtbaar moeite hadden met het schrijven van een CV of een sollicitatiebrief, had Layla al voorbereidend werk verricht. Ook schreef

Layla haar sollicitatiebrief als enige van de groep op basis van een bestaande vacature en leefde ze zichtbaar op wanneer ze anekdotes deelde over haar laatste werkplek. Dit alles leidde tot verwarring bij de trainers. Zo reageerden de trainers als volgt op de mededeling van Layla dat ze nog goed contact had met haar oud-collega's en manager: *"Dus je kan zo weer aan de slag! Maar wat houdt je tegen?"* Na deze opmerking volgde een stilte. Layla zakte langzaam weer terug in haar stoel, deed haar capuchon over haar hoofd en zei uiteindelijk: *"Van alles"*. Ook de trainers vielen even stil en besloten vervolgens het gesprek af te ronden met de opmerking: *"Wat goed dat je er ondanks alles vandaag bent, Layla."*

Niet alle dissonante uitingen worden (h)erkend

Hoewel de trainers in gemeente C1 de dissonante uiting 'werk kan het herstelproces ook vertragen' leken te herkennen, leidden de signalen van Layla die 'voorbereid' en 'klaar' was om te gaan werken tot verwarring bij de trainers en moesten ze van Layla zelf nogmaals horen dat er in haar privésituatie *"van alles"* speelde.

Zoals vermeld werden de vrouwen door de trainers gestimuleerd om bij aangedragen kritiek vooral in oplossingen te blijven denken. Ook gesprekken tussen vrouwen over hun ervaring met (de impact van) partnergeweld werden veelal, op een subtiele manier, omgeleid naar gesprekken met een focus op 'een nieuwe toekomst'. Vanuit deze context werden sommige dissonante uitingen niet herkend of mogelijk bewust genegeerd, bijvoorbeeld de thuissituatie van Thalia. Zij verrichte betaald werk, maar deelde met de groep dat haar partner de controle over de financiën behield. Dit duidt op economisch geweld, waarbij de dissonante uiting 'werk kan partnergeweld niet stoppen' te herkennen is. In de training werd hier echter geen aandacht aan geschonken. Daarnaast schetste Thalia een relatie waarin haar man de stappen die zij richting werk zette als *"egoïstisch"* bestempelde en haar leek tegen te werken. Hier kan de dissonante uiting 'werk kan het risico op partnergeweld vergroten' herkend worden. Beide dissonante uitingen kwamen in de loop van de training vaker en steeds duidelijker naar voren. Zo deelde Thalia in de achtste bijeenkomst met de rest van de groep dat ze haar diploma had gehaald. Na de felicitaties in ontvangst te nemen, voegde ze er nog een extra mededeling aan toe: *"Maar, wat ik ook nog wil zeggen... Mijn man heeft vorige week gezegd dat hij van me wil scheiden."* De trainer reageert als eerste met: *"O. Dus hij is je voor!"*, maar de andere deelnemers hadden vooral kanttekeningen bij dit bericht.

8e bijeenkomst, gemeente D1 (7:2 ¶ 12–13)

Deelnemer 1: "O. Maar dat is goed. Denk ik. Maar wel gemeen ook. Dat hij dat dan doet dus hè. Die keuze maken. Die had je misschien liever zelf willen maken. Ik vind dat best wel gemeen eigenlijk."

- Thalia: "Ja. Nou en het is dus ook heel verwarrend, want opeens doet hij de klusjes die ik al jaren vraag te doen (...) en we erg veel ruzie over hebben gehad. (...) Maar opeens heeft hij dat dus gedaan. Eindelijk. En hij heeft een keer gekookt!"
- Deelnemer 2: "Ja, dat zijn laatste stuiptrekkingen. Ik vind dat juist heel vals. Dan maakt hij jou in de war. En geeft hij jou nu een schuldgevoel zeg maar. Dat is echt heel vals."
- Thalia: "Ja, en dan wil hij ook opeens een complimentje horen. Weet je wel. Alsof ik elke keer een complimentje van hem kreeg als ik gekookt heb! Nee hoor. Zeg ik hem dan ook. En dan moest ik weer denken aan dat programma weten jullie wel, waar we het laatst over hadden. Mannen tegen de vrouwen. En dat die vrouwen gewoon alles automatisch doen en de mannen complimentjes willen."
- Trainer: "Ik kan alleen maar zeggen. Blijf bij jezelf. Jij bent stappen aan het maken. En jij wilt nog stappen maken. Dat is voor hem misschien wennen. En dat hij nu dan opeens anders is, dat kan. Dat kan hoor. Maar ik heb ook ergens gelezen dat gedragsverandering, dus echt daadwerkelijk dat iemand dat gedrag ook altijd doet, dat dat wel één tot anderhalf jaar kan duren."
- Thalia: "Ja? Dat wist ik niet. Ja nee, dit is nog maar net dus."
- Deelnemer 2: "Ja, dat is dus heel laf."
- Trainer: "Laat die verwarring een gevoel zijn. Alleen dat. Laat het je niet leiden." (kijkt Thalia aan)
- Deelnemer 1: "Nee, want dat is dus zijn bedoeling."

In dit fragment beschrijft Thalia een thuissituatie die zij als *"heel verwarrend"* ervaart. Hoewel de trainer met haar eerste reactie laat doorschemeren dat ze een scheiding van de partner aanmoedigt, wil ze de gedragsverandering die de partner laat zien niet alleen als negatief bestempelen. Het zijn vervolgens de andere deelnemers die in de beschrijving die Thalia geeft een opzettelijke daad van haar partner herkennen en het veroorzaken van verwarring bestempelen als *"heel vals"*, *"laf"* en *"zijn laatste stuiptrekking"*. De reactie van de trainer komt overeen met de uitgangspunten van het weerbaarheid-discours: het versterken en gebruiken van de 'eigen kracht' bevordert het herstel na partnergeweld en maakt iemand weerbaar tegen (herhaling van) geweld. Hierdoor lijkt de trainer de dissonante uiting 'werk kan het risico op partnergeweld vergroten' niet te herkennen, of te negeren. Ze houdt vast aan het toekomst- en oplossingsgericht werken en maakt daarmee het probleem 'kleiner' door de focus op Thalia te houden.

De training wakkert ook een nieuwe dissonante uiting aan

In de negende bijeenkomst gaf Thalia te kennen dat de verwarrende situatie aanhoudt, waarna de trainer zich hardop afvroeg of het wel aan haar en de overige vrouwen was om Thalia hierin advies te geven. Hierop gaf Thalia aan dat ze het *“juist erg fijn”* vindt dat de andere vrouwen hun mening delen en dat ze hierin steun ervaart. In de afsluitende bijeenkomst van de training stelde Thalia vast dat De Nieuwe Toekomst *“iets in mij [heeft] aangewakkerd. Als een vuurtje dat is gaan branden”* en deelt ze mee dat ze zich gaat aanmelden voor een empowerment-cursus *“om dat vuurtje brandende te houden”* (9:27¶ 42). Hiermee lijkt ze het advies van de trainer om vooral aan haar ‘eigen kracht’ te werken mee te nemen. Omdat Thalia al betaald werk verricht, laat ze hiermee gelijktijdig zien dat dit werk voor haar niet voldoende is om haar weerbaarheid te versterken, maar dat ze juist De Nieuwe Toekomst en deze nieuwe empowerment-cursus daarvoor nodig heeft. Hier is de dissonante uiting ‘ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid’ te herkennen.

Thalia is niet de enige die De Nieuwe Toekomst definieert als een traject dat helpt in het bevorderen van de weerbaarheid. Daarbij valt op dat het spreken over de waarde van De Nieuwe Toekomst veel overeenkomsten kent met het spreken over de waarde van werk. Zo lag de waarde van werk voor Layla vooral in het opnieuw bieden van structuur, wat ze in de eerste bijeenkomst als volgt toelichtte: *“Ik was altijd erg actief, met studie en met werk, maar nu zit ik in een neerwaartse spiraal waar ik moeilijk uitkom. Ik heb structuur nodig en wil weer meedoen”* (30:2 ¶ 16–21). Layla miste aan het begin van de training een aantal bijeenkomsten, maar was vanaf de vijfde bijeenkomst elke keer aanwezig. In een gesprek dat ik met haar tijdens één van de laatste bijeenkomsten voerde, gaf ze aan dat deze wekelijkse bijeenkomsten haar de structuur geven die ze zo nodig heeft. Toen het einde van de training naderde, gaf Layla de trainer te kennen dat ze bang was dat het wegvallen van deze structuur haar herstel geen goed zou doen. Waarna ze stelde: *“Misschien dat ik vrijwilligerswerk kan doen. Nu deze training stopt heb ik iets anders nodig. Zodat ik wel iets doe op een dag zeg maar. En ik eruit moet. Dus vrijwilligerswerk lijkt me dan wel goed.”* (38:65 ¶ 97). Met andere woorden had ook Layla, net als veel van de andere vrouwen, door deelname aan De Nieuwe Toekomst tijdelijk toegang tot immateriële waarden van werk. Vervolgens keek ze naar andere participatievormen, zoals vrijwilligerswerk, om deze toegang te behouden. Hierin is de dissonante uiting ‘ook andere participatievormen bevorderen weerbaarheid’ te herkennen.

6.4 Verschuivingen in resonanties na afloop van de training van De Nieuwe Toekomst

Na afronding van de training worden de vrouwen door de vrijwillige coach, waaraan ze in de vierde bijeenkomst *gematcht* waren, voor ongeveer negen maanden begeleid in het uitvoeren van hun Persoonlijk Ontwikkelingsplan. In deze paragraaf verken ik op basis van de observaties, de interviews met beleidsuitvoerders (die ook aan de basis staan van hoofdstuk 4) en de interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld (die ook aan de basis staan van hoofdstuk 5) of de verschuivingen in resonanties na afloop van de training standhouden.

6.4.1 Verschuivingen in het resoneren bij de trainers van De Nieuwe Toekomst

De trainers hielden in het contact met de deelnemers stellig vast aan de ‘taal van de Participatiewet’. Door meermaals naar de Participatieladder te verwijzen en de vrouwen te stimuleren om een Persoonlijk Ontwikkelingsplan op te stellen met als doel om uiteindelijk betaald werk te verrichten, werd ‘werk als doel’ als boodschap aan de deelnemers meegegeven. Ook wanneer de vrouwen kritiek uitten op het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours, en zich daarmee soms afvroegen of werk op dat moment voor hen van (voldoende) waarde was, resoneerde bij de trainers vooral de consonante uitingen van het participatie-discours en ontwikkeling-discours.

Vervolgens valt op dat ‘achter de schermen’ de ‘taal van de Wmo’ klonk. Hoewel de trainers alle vrouwen via diverse werkvormen stimuleerden om een participatiedoel te stellen vanuit hun eigen wensen en grenzen, spraken ze onderling en met de coaches hun zorgen uit over de haalbaarheid hiervan. Hierbij haalden ze onder meer de ‘kwetsbaarheid’ van de vrouwen aan en hun fase in het herstelproces en klonk de dissonante uiting ‘in het herstelproces is werk niet altijd van waarde’. Daarnaast waren er deelnemers bij wie de trainers vaststelden dat ze de Nederlandse taal nog onvoldoende machtig waren om de door hen gestelde participatiedoelen binnen de negen maanden coaching te kunnen behalen. Dit vertelden ze niet aan de deelnemers zelf, maar wel aan de coaches. Vervolgens gaven de trainers in de gesprekken die ik voorafgaand of na een bijeenkomst met hen voerde aan dat De Nieuwe Toekomst bij nader inzien voor een aantal deelnemers ‘te vroeg’ kwam. Ook dit werd niet gedeeld met de deelnemers zelf, die ondertussen al gestart waren met het individuele coachingstraject.

Ook in gemeente D1, waar de trainer te categoriseren is als ‘uitvoerder van de Participatiewet’, klonk de ‘taal van de Wmo’. In de gesprekken die ik buiten de bijeenkomst om met haar voerde werd duidelijk dat ze de dissonante uiting ‘in het

herstelproces is werk niet altijd van waarde’ wel degelijk had herkend. Hetzelfde lijkt te gelden voor de dissonante uiting ‘werk kan het risico op partnergeweld vergroten’. Deze uiting kwam onder andere bij Thalia naar voren toen ze sprak over hoe haar partner reageerde op haar re-integratieproces naar betaald werk en haar nieuwe rol als ‘werkende’. De trainer gaf mij te kennen dat ze buiten de bijeenkomsten om geregeld contact zocht met een medewerker van een vrouwenopvang om te bespreken of een deelnemer extra ondersteuning (bijvoorbeeld vanuit de vrouwenopvang) nodig had.

6.4.2 Verschuivingen in het resoneren bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld

Mede als gevolg van de zorgen die trainers achter de schermen deelden over de haalbaarheid van de gestelde participatiedoelen, kregen de vrouwen in het coachingstraject soms te maken met een coach die ‘op de rem trapte’ (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Daarnaast kregen veel vrouwen weer te maken met het reguliere ondersteuningsaanbod, dat vaak haaks stond op de ondersteuning van de training. Tijdens de basistraining resoneerde het ontwikkeling-discours en meer specifiek de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’. Vrouwen kregen ongelimiteerde ruimte om een ‘droombaan’ te formuleren die passend was bij hun eigen wensen en grenzen. Vanuit de re-integratiediensten domineerde echter de consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ en kregen ze te horen dat de huidige arbeidsmarkt niet vroeg om deze ‘droombaan’ en dat ze moesten gaan nadenken over banen waar vraag naar was.

Daarnaast was het volgen van een opleiding vaak onderdeel van het opgestelde Persoonlijke Ontwikkelingsplan en was een aantal vrouwen door de trainers en/of coaches geïnformeerd over de mogelijkheden van gemeenten om hierin een financiële bijdrage te leveren. Wanneer bleek dat deze mogelijkheid niet in desbetreffende gemeente of voor de gewenste opleiding bestond, moest er een geheel nieuw Persoonlijk Ontwikkelingsplan opgesteld worden. Uit de gesprekken die ik nog met een aantal deelnemers voerde, kwam naar voren dat dit proces vaak leidde tot afbreuk van de opgebouwde hoop op een betere toekomst en motivatie om (weer) te gaan werken. Dit bleek ook uit de interviews. Zo kwam Tineke (38) er gaandeweg achter dat de informatie van haar coach niet correct bleek en de gemeente de opleiding die ze nodig had voor haar ‘droombaan’ niet zou gaan bekostigen:

Op een gegeven moment, nou ja, het werd mij gewoon allemaal te veel. Iedereen zet alle zeilen bij en je raakt daardoor enthousiast en je krijgt er zin en want je gaat toch iets doen wat je leuk vindt, je gaat naar school, hartstikke spannend allemaal. Ja dan, wanneer puntje bij

paaltje komt dan wordt het allemaal weer afgeblazen. (26:25 ¶ 171–183)

Ten tijde van het interview werkte Tineke in het bedrijf van haar huidige partner. Ze legde uit dat dit een tussenoplossing is. Het is niet haar ‘droombaan’ en het is fysiek zwaar werk. Bovendien zou je kunnen concluderen dat het werk haar feitelijk weer in een afhankelijkheidsrelatie plaatst, namelijk van haar huidige partner.

Na afronding van De Nieuwe Toekomst zijn niet alle deelnemers aan het werk. Een verklaring ligt in de diversiteit van de doelgroep en de verschillen in startpositie van deelnemers. Een andere verklaring is de ruimte die de deelnemers krijgen om hun eigen Persoonlijk Ontwikkelingsplan op te stellen. Zo wil de ene vrouw werken, de andere vrouw een opleiding starten en weer een andere vrouw haar sociale netwerk uitbouwen. De Nieuwe Toekomst is daarom vooral te zien als een startpunt voor verdere (re-)integratie (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Deze bevinding is ook gebaseerd op de interviews met de vrouwen die aan de interventie hebben deelgenomen. Want ondanks dat veel van hen na afronding geen (betaald) werkt verrichten, spraken zij in zeer positieve woorden over de waarde van werk. Zo stelde Amira (46):

Dat heeft me zo veel goed gedaan en mij de motivatie gegeven om ook andere trajecten te gaan doen... Het heeft eigenlijk de deur geopend naar andere trajecten en gewoon dat ik zelf ook om me heen begon te kijken voor vacatures. Want dat doe ik eigenlijk sinds De Nieuwe Toekomst al. Het heeft mij weer een beetje wakker geschud van: ‘Kom op! Er bestaat nog een wereld buiten. Je moet weer wat gaan doen.’ (28:30 ¶ 142 & 28:32 ¶ 158)

Vervolgens komt uit de interviews naar voren dat de vrouwen vast blijven houden aan de consonante uitingen van het participatie-discours ‘door te werken tel te mee’. Hun wens om betaald werk te verrichten ging vaak gepaard met verontschuldigen en verklaringen over het feit dat ze ‘nog niet’ werkten. Zo gaf Amira te kennen dat ze *“helaas nog niet aan het werk [is], maar ik ben er nu echt klaar voor om te gaan werken”*. Ten tijde van het interview ontving Amira een bijstandsuitkering en voert ze gesprekken met een klantmanager, maar *“vanuit de gemeente [krijg ik] te horen dat mensen die pas werk zijn verloren natuurlijk veel eerder kans op een nieuwe baan [hebben], dan iemand die er al jaren uitligt.”* Amira geeft in het interview toe dat deze boodschap in eerste instantie hard aankwam. Ook omdat ze door de interventie hoop had gekregen op een nieuwe toekomst voor haar, waarin ze ook een rol als ‘werkende’ ziet. Maar ten tijde van het interview had Amira zich herpakt en is ze vastberaden *“om niet op te geven, want ik heb me nu voorgenomen van: ‘Nee, ik ben een uitzondering. Ook al lig ik er al zo lang uit. Want ik heb echt wel toegevoegde*

waarde voor die ene baan, die daar op mij aan het wachten is.” (28:14 ¶ 148–150). Hiermee laat Amira zien dat ze de consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ die ze van haar klantmanager meekrijgt (h)erkend, maar gelijktijdig ook vast wil blijven houden aan haar eigen toegevoegde waarde en de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’.

6.5 Verschuivingen in resonanties bij indirect betrokken beleidsuitvoerders

De Nieuwe Toekomst wordt gefinancierd door beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en/of Re-integratie en regionaal gecoördineerd door projectleiders die veelal als managers werkzaam zijn in de vrouwenopvang of re-integratiedienst. Deze beleidsuitvoerders staan vaak niet direct in contact met de deelnemers, maar wel met de trainers. In deze laatste paragraaf sta ik stil bij de vraag of er bij hen – binnen de context van De Nieuwe Toekomst – ook verschuivingen plaatsvonden in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen. Hiervoor kijk ik naar de narratieven over de waarde van werk zoals deze in de interviews met beleidsuitvoerders (die ook aan de basis staan van hoofdstuk 4) naar voren kwamen. Hierbij richt ik me specifiek op de beleidsuitvoerders die werkzaam zijn in de twee centrumgemeenten waar de observaties van de basistraining plaatsvonden.

6.5.1 Verschuivingen in resoneren van discoursen bij uitvoerders van de Wmo

Op de voorgrond klinkt ‘de taal van de Participatiewet’

De Nieuwe Toekomst werd in gemeente C1 primair als nazorgtraject gezien. De trainers waren werkzaam in de vrouwenopvang. Het initiatief om met de interventie te starten en uiteindelijk geheel te integreren met het aanbod van de vrouwenopvang kwam vanuit een beleidsmedewerker Huiselijk Geweld. Deze keuze beargumenteerde ze als volgt:

Wij zien [De Nieuwe Toekomst] als meerwaarde voor de ontwikkeling van de vrouwen, de doorontwikkeling. En ook in het kader van maatschappelijke en sociale participatie en als het kan zelfs arbeidsparticipatie. Dat heeft dan ook nut. Want heel veel vrouwen zitten in de bijstand en we willen ook vrouwen uit de bijstand hebben. Dus er zijn verschillende dingen die je dan ook als meerwaarde

aangeeft. Ook aan de bestuurder. (Beleidsmedewerker Huiselijk Geweld, gemeente C1, 40:27 ¶ 70)

Het valt op dat de beleidsmedewerker over ‘wij’ spreekt en de ‘taal van de Participatiewet’ overneemt. Ze verwijst naar stappen in participatie, waarbij “*arbeidsparticipatie*” het ideale doel is, en over het “*nut*” om vrouwen “*uit de bijstand*” te krijgen. In deze hiërarchie is de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’ te herkennen. Wel is het opvallend dat haar collega, beleidsmedewerker Re-integratie, in zijn interview te kennen gaf niet bekend te zijn met de interventie en na een toelichting zijn twijfels uitsprak over de meerwaarde. Hij zag ten eerste geen hiaat in het ondersteuningsaanbod: “*Als je consequent die lijn en dat uitgangspunt aanhoudt van ‘alles staat voor iedereen open’, ‘maatwerk’ en ‘ik pas toe wat ik nodig heb op dat moment’, als je dat doet, dan heb je gewoon die specifieke doelgroepen niet nodig*” (36:43 ¶ 302–306). Ook veronderstelde hij dat de interventie niet de Participatieladder, maar de Zelfredzaamheid-Matrix als meetinstrument hanteert.³⁴ Daarna stelde hij dat de Zelfredzaamheid-Matrix “*het nadeel heeft dat werk erin onderbelicht [is]*” (36:44 ¶ 373) en dat deelname aan De Nieuwe Toekomst vermoedelijk onvoldoende zou leiden tot het gewenste resultaat van ‘uitstroom naar werk’.

De keuze van de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld om de interventie De Nieuwe Toekomst te integreren in het ondersteuningsaanbod van de vrouwenopvang werd op uitvoeringsniveau niet meteen met open armen ontvangen. De regionale projectleider van De Nieuwe Toekomst, die ook de functie van manager in de vrouwenopvang had, gaf in het interview aan dat het in eerste instantie vooral “*strategisch gezien in de relatie met de gemeente niet handig was*” om het verzoek van de beleidsmedewerker af te wijzen, maar dat het haar veel tijd kostte om “*het hele team*” mee te krijgen:

Dus we hebben ook gezegd: jongens, er wordt ons iets gevraagd, er komt een kans onze kant uit, die kunnen wij niet laten lopen; dus dat, een stukje urgentie benadrukt, ook een stukje: het is onderdeel van onze visie; het is vanuit de participatiewetgeving dat er hier in de toekomst alleen maar meer op gestuurd gaat worden, dus ook hier zullen we iets mee moeten. (Medewerker vrouwenopvang/projectleider, gemeente C1, 21:27 ¶ 64)

Hier is het participatie-discours en meer specifiek de consonantie uiting ‘door te werken tel je mee’ te herkennen, waarbij de projectleider verwacht dat de

³⁴ De Zelfredzaamheid-matrix is een meetinstrument dat voornamelijk vanuit de Wmo wordt ingezet om op ‘leefgebieden’ de mate van zelfredzaamheid vast te stellen (zie ook §3.4.1).

standpunten van de Participatiewet in de toekomst de overhand zullen krijgen. Vervolgens sprak de projectleider in het interview over een omslag in het denken. Waar collega's eerst de overtuiging hadden dat hun cliënten nog 'niet klaar' waren om zich te richten op 'werk' en vooral de kwetsbaarheid van de vrouwen belichtten, waarbij de projectleider, in haar woorden, "*moest trekken*" om een nieuwe groep deelnemers te starten, ziet ze dat "*de mensen het zelf hebben opgepakt en zijn het zelf gaan dragen*". Dit verklaarde ze als volgt:

Ze zien wat het doet met de deelnemers, in een groep, wat er gebeurt in de vrouwenopvang als je allemaal participatie gaat dragen in cliëntbespreking en voortgangsgesprekken. Iedereen kijkt nu met de bril 'zou dit een kandidaat kunnen zijn voor De Nieuwe Toekomst?'. (Medewerker vrouwenopvang/projectleider, gemeente C1, 21:29 ¶ 72)

De omslag in het denken behelsde dus vooral het 'dragen van participatie', waarmee de 'taal van de Participatiewet' niet alleen op beleidsniveau, maar ook op uitvoeringsniveau werd omarmd. In combinatie met mond-tot-mondreclame door de vrouwen die de interventie hadden doorlopen en het nieuw ingestelde uitgangspunt "*alle cliënten doen gewoon mee, tenzij ze iets anders hebben*", was er in gemeente C1 voldoende aanwas om nieuwe groepen te starten. Tijdens de eerste interviewronde werd dan ook door de projectleider en de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld verkend of er (financiële) ruimte was om meer dan één groep per jaar te starten. De kansen hiertoe werden hoog ingeschat. Ook door de trainers, die hierin de 'taal van de Participatiewet' lieten horen. Zij hadden namelijk "*een berekening gemaakt van de kosten die je binnenkrijgt en de uitkering die je bespaart als je [er] eentje aan het werk krijgt van die hele groep*". Op basis van de berekening concludeerde ze: "*Dus eentje [die uitstroomt naar werk] is gewoon het ultieme doel, omdat je dan ook gewoon quitte speelt*" (77:12 ¶ 330–335).

Achter de schermen overheerst de taal van de Wmo

Tegelijkertijd uitten de trainers hun ongenoegen over het toepassen van bovengenoemde strategie: "*Je moet die cijfers eigenlijk niet gaan gebruiken, maar het is wel iets waar we naar hebben gekeken. We moeten natuurlijk wel zorgen dat de investering uiteindelijk...maar dat is natuurlijk niet iets waar wij ons mee bezig houden*" (77:12 ¶ 336–338). Zoals hiervoor beschreven, kostte het de trainers moeite om de 'taal van de Participatiewet' over te nemen en bleven zij achter de schermen de 'taal van de Wmo' spreken. Dit gold ook voor de andere uitvoerders van de Wmo die betrokken waren bij de financiering en/of coördinatie van De Nieuwe Toekomst. "*Het is niet alleen participatie, het is echt een onderdeel van hulpverlening bieden aan mensen die betrokken zijn geweest bij huiselijk geweld omdat je netwerk*

ook bijdraagt aan succeservaringen opdoen", legde de projectleider mij in het eerste interview uit, om toe te voegen dat ze erg blij is dat deze visie ook door de beleidsmedewerker Huiselijk Geweld gedeeld werd:

Daarom ben ik bij De Nieuwe Toekomst ook wel heel erg blij dat het toentertijd niet alleen is aangevlogen als zijnde 'daarmee kun je voorkomen dat iemand in een langdurige uitkeringssituatie blijft' en dat je daar als gemeente dus een besparing doet op dat onderdeel. Ik denk: dat is misschien op de hele lange termijn het geval, maar dat hoeft in het begin nog helemaal niet zo te zijn. (...) Dat is zo van waarde, want als de gemeente alleen maar ziet dat vanuit die groep iedereen nog een uitkering trekt, en dat het nog even gaat duren voordat die financieel onafhankelijk is, dan geef je het verkeerde signaal af. [Naam beleidsmedewerker Huiselijk Geweld] ziet goed dat het naar buiten gaan, vrijwilligerswerk doen, dat dat allemaal belangrijke stapjes zijn. (Medewerker vrouwenopvang/projectleider, gemeente C1, 21:26 ¶ 138)

De verschuivingen werken niet door bij andere beleidsuitvoerders

Een jaar na de eerste interviewronde volgde een nieuwe interviewronde en gaf dezelfde projectleider te kennen dat ze zich zorgen maakte of De Nieuwe Toekomst nog wel doorgang zou vinden. Er was een nieuwe beleidsmedewerker op het dossier gekomen en de gesprekken over extra financiële ondersteuning voor het starten van meer groepen per jaar waren gestaakt. Deze nieuwe beleidsmedewerker Huiselijk Geweld hield in eerste instantie het contact af om geïnterviewd te worden, maar vertelde me uiteindelijk in een kort telefonisch interview dat er was besloten De Nieuwe Toekomst, na een looptijd van meer dan acht jaar, in z'n geheel niet meer te financieren. Deze beslissing was niet zozeer gebaseerd op een visie over de meerwaarde van de interventie, of een visie over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, maar op een kosten-batenanalyse. Waar de vorige beleidsmedewerker Huiselijk Geweld volgens haar *"de ruimte heeft gekregen en genomen om er iets heel groots van te maken"*, kreeg zij de opdracht mee om kritisch te kijken naar de opbrengsten en concludeerde ze dat er *"op dit moment dossiers zijn die harder staan te schreeuwen dan het dossier waar we [het] nu over hebben. En dan moeten er toch keuzes gemaakt worden. En dat is niet altijd de meest koninklijke weg. Maar dat zijn wel de feiten"* (72:3 ¶ 116). Wel liet deze beleidsmedewerker een zekere spanning zien in de beperking van haar discretionaire ruimte (in geld en tijd) door te stellen dat het *"dossier"* van De Nieuwe Toekomst *"niet de aandacht kreeg die het verdiende"* (72:1 ¶ 14).

6.5.2 Verschuivingen in resoneren van discoursen bij uitvoerders van de Participatiewet

De uitgangspunten van de Participatiewet blijven op de voorgrond

Gemeente D1 was één van de gemeenten die De Nieuwe Toekomst primair vanuit het beleidsterrein van de Participatiewet financierde, coördineerde en uitvoerde. De beleidsmedewerker Re-integratie die binnen de gemeente verantwoordelijk was voor de implementatie van De Nieuwe Toekomst, is ook portefeuillehouder van het thema 'emancipatie'. In de eerste interviewronde gaf zij aan dat zij altijd open staat voor projecten die het bevorderen van de economische zelfstandigheid van 'kwetsbare vrouwen' tot doel hebben. In haar beschrijving van de waarde van werk is de consonante uiting van het zelfstandigheid-discours 'werk doorbreekt de afhankelijkheidsrelatie' te herkennen. Hierbij doelde ze zowel op het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner als met de overheid. Ten behoeve van dit laatste zijn onder andere extra selectiecriteria voor de werving van nieuwe deelnemers aan De Nieuwe Toekomst toegevoegd, namelijk dat de vrouwen allen woonachtig moesten zijn in de gemeente en een bijstandsuitkering hadden. Op de vraag of ze De Nieuwe Toekomst als een re-integratietraject identificeerde, antwoordde de beleidsmedewerker Re-integratie bevestigend: *"Ja, het doel is naar werk. Altijd leiden naar werk"* (43:59 ¶ 171). Hier resoneert het participatie-discours en is vooral de consonante uiting 'door te werken tel je mee' te herkennen door betaald werk als einddoel en de hoogste participatievorm te beschouwen. Om de kans te vergroten dat de vrouwen na het volgen van De Nieuwe Toekomst gaan werken, heeft de beleidsmedewerker targets opgesteld over het aantal vrouwen dat de interventie volledig afrondt en het aantal dat na afronding betaald werk verricht.

Bij het inrichten van de lokale projectorganisatie is ook de 'taal van de Participatiewet' te herkennen. Zo gaf de beleidsmedewerker Re-integratie te kennen dat ze het vreemd vond dat de interventie in sommige andere gemeenten vanuit de vrouwenopvang uitgevoerd werd: *"Bij vrouwenopvang? Waar wil je dan naar toe? Wat is het doel? Als je dat positioneert bij de vrouwenopvang... Ja. Het kan, in het begin, maar die vrouwen moeten verder en dan heb je toch weer die reguliere voorzieningen, algemene voorzieningen, nodig"* (43:59 ¶ 172–174). Bij het samenstellen van het projectteam is besloten de projectleiding te beleggen bij een organisatie die gespecialiseerd is het begeleiden van 'kwetsbare vrouwen' naar werk en de vrouwenopvang een kleine rol te geven. Hierover zei de beleidsmedewerker Re-integratie: *"Ik weet niet hoe [naam collega beleidsmedewerker Huiselijk Geweld] erin staat, maar de opvang moet geen prominente rol krijgen, want we werken naar buiten toe"* (43:58 ¶ 359). Het *"naar buiten toewerken"* betekende voor haar dat de vrouwen zich uiteindelijk weer *"in de maatschappij"* moeten gaan begeven, waarbij het volgen van een interventie zoals De Nieuwe Toekomst een eerste stap is om het

doel van ‘betaald werk’ te bereiken. Hier klinkt wederom de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’. In het interview met desbetreffende beleidsmedewerker Huiselijk Geweld werd bevestigd dat de verantwoordelijkheden en bevoegdheden vooral bij de afdeling Re-integratie lagen. De beleidsmedewerker Huiselijk Geweld vond het ook “*logisch*” dat de projectleiding in handen was van een organisatie die voor de re-integratiedienst “*al dingen doen*” (41:7 ¶ 41–43).

Ook de projectleider gaf aan dat ze met De Nieuwe Toekomst proberen om zoveel mogelijk vrouwen uit te laten stromen naar werk. Dat kan betaald werk zijn, maar ook gesubsidieerd werk zoals ‘werken met behoud van uitkering’. Om dit te bereiken hebben ze de interventie iets aangepast. Dit lichtte ze als volgt toe: “*Eigenlijk hebben we de methodiek overgenomen zoals die ook gepubliceerd is, het programma, maar dan aangevuld met het stukje wat dan door [ons] opgepakt wordt als het gaat om het daadwerkelijk matchen naar een werkplek toe*” (25:42 ¶ 67). Net als de beleidsmedewerker Re-integratie drukt de projectleider de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld primair uit in termen van economische zelfstandigheid:

Ik ben er nog voorstander van dat ieder mens voor zichzelf moet kunnen zorgen. En op het moment dat het nodig is, moet je ook zelfstandig ergens uit kunnen stappen. En deze vrouwen kunnen dat niet. En wat je bij deze vrouwen ook ziet: ze moeten verwerken wat ze allemaal meegemaakt hebben en vervolgens is de volgende stap van: nu is de fase aangebroken, je moet uit je slachtofferrol en je moet ervoor zorgen dat je zelfstandig je leven kunt gaan inrichten. (Medewerker re-integratiedienst/projectleider, gemeente D1, 25:43 ¶ 71)

De opmerking dat vrouwen ‘uit hun slachtofferrol’ moeten komen, komt overeen met hoe uitvoerders van de Participatiewet soms spreken over ‘niet-werkenden’ en ‘bankhangers’ (zie hoofdstuk 4). Dit schetst een stereotiep beeld van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld als passieve vrouwen met gebrek aan motivatie om (weer) te gaan werken. Opvallend is dat in deze gemeente ten opzichte van gemeente C1 minder coulant werd omgegaan met afwezigheid. Deelnemers ontvingen geen certificaat wanneer ze meer dan twee bijeenkomsten van de training hadden gemist.

Achter de schermen worden de uitgangspunten van de Wmo omarmd

Zoals vermeld, omarmde de trainer in gemeente D1 achter de schermen de uitgangspunten van de Wmo. Zij herkende de kritiek die de vrouwen gaven op het zelfstandigheid-discours en het participatie-discours en stelde vast dat het streven naar of hebben van betaald werk nog niet voor alle vrouwen van waarde was. Daarbij leek ze ‘werk als doel’ enigszins los te laten door ook de coaches te instrueren om

vooral te kijken naar wat voor de vrouwen, in lijn met de fase van het herstelproces, haalbaar was.

Ook de projectleider sprak in het interview uit dat zij niet verwacht dat alle vrouwen na afronding van De Nieuwe Toekomst aan het werk waren. Zij moest bepaalde targets halen wat betreft het aantal vrouwen dat na de interventie betaald werk verrichte, maar vertrouwde me toe dat ze *“eigenlijk”* al tevreden zou zijn *“als de vrouwen van daaruit [na De Nieuwe Toekomst] zelf in beweging komen”* en *“goed weten wat hun valkuilen zijn, maar ook waar hun talenten liggen. Dan hebben wij volgens mij al heel veel bereikt met deze groep”* (25:47 ¶ 498–500). Daarnaast vond ze ‘betaald werk’ eigenlijk niet het beste doel en was *“duurzame uitstroom”* voor haar belangrijker. Hiervoor was het wat haar betreft nodig om de vrouwen eerst ‘weerbaar’ te maken. Hier komt de dissonante uiting ‘in het herstelproces is werk niet altijd van waarde’ naar voren en hiermee de ‘taal van de Wmo’.

Wat we met elkaar moeten voorkomen, is dat deze mensen weer ontglippen of ergens bezig zijn en dat lukt bijvoorbeeld niet. Want ook binnen werksituaties kunnen ook verhoudingen ontstaan waar je het dus hebt over afhankelijk [zijn], machtsmisbruik en noem maar op. Waarvan ik denk van: zijn die vrouwen wel afdoende gesterkt? Om sowieso dus een sociale relatie of een werkrelatie of een persoonlijke relatie met een partner op een goede manier aan te gaan? (Medewerker re-integratiedienst/projectleider, gemeente D1, 25:49 ¶ 83–89)

Ook uitte de projectleider kritiek op hoe de gemeente, en meer specifiek de beleidsmedewerker Re-integratie, de uitstroom uit de uitkering centraal stelde en niet monitorde of het werk daadwerkelijk zou leiden tot economische afhankelijkheid en herstel. Hierin komt ook de dissonante uiting ‘werk leidt niet altijd tot economische zelfstandigheid’ naar voren.

De gemeente wil gewoon (...) zoveel mogelijk vrouwen uit de bijstand. (...) Als wij aan het eind van het traject zeggen ‘zoveel vrouwen zijn inderdaad nu aan het werk’ en ze vallen na een week weer uit, dan hebben we ons target gehaald. Ze zitten heel erg op de kwantiteit, maar wij als organisatie zitten veel op de kwaliteit. (...) Want wij hebben natuurlijk de opdracht van economische zelfstandigheid, [maar] we hebben vrouwen met een lange afstand en vrouwen met een korte afstand. Korte afstand is inderdaad via werkervaringsplek al dan niet naar werk, maar de lange afstand zit gewoon meer in meedoen aan activiteiten in de wijk, of doe vrijwilligerswerk. Maar omdat [gemeente D1], en met name vanuit werk en inkomen, al zo lang bezig is om deze

groep vrouwen aan het werk te krijgen, voelen wij die druk gewoon.”
(Medewerker re-integratiedienst/projectleider, gemeente D1, 25:45
¶ 459–471 & 25:46 ¶ 473–483)

De verschuivingen werken niet door bij andere uitvoerders van de Participatiewet

Uit het voorgaande blijkt dat uitvoerders van de Participatiewet die indirect betrokken waren bij de uitvoering van De Nieuwe Toekomst langzaam de ‘taal van de Wmo’ overnemen. Herstel is het einddoel en het gaat om ‘kwaliteit’ en niet om ‘kwantiteit’. In gemeente D1 is deze verandering ook ingezet bij de beleidsmedewerker Re-integratie. Tegelijkertijd benadrukte de beleidsmedewerker Re-integratie dat ze hiermee afwijkt van haar collega’s:

Het traject heeft ook betrekking op het feit dat er meer nodig schijnt te zijn dan alleen maar een traject van: hoe solliciteer je. Ook dat empowerment vooral, dat gedeelte van: je kan het! Bij het woord ‘empowerment’ krijgen veel collega's last van een bepaalde allergie, maar het is niets anders dan de vrouwen in hun kracht zetten. Het is voor jou en voor mij heel makkelijk om te zeggen van ‘ik stap naar die werkgever’, maar die vrouwen missen ook bepaalde vaardigheden, sociale vaardigheden. Dat wordt vaak nog onderschat.
(Beleidsmedewerker Re-integratie, gemeente D1, 43:60 ¶ 95)

Deze beleidsmedewerker stelde in het tweede interview vast ze De Nieuwe Toekomst niet meer als re-integratietraject, maar als een vóórtraject van verdere re-integratie identificeert. Ze was met collega’s in gesprek over hoe de interventie kan aansluiten bij het reguliere re-integratieaanbod. In haar woorden waren deze gesprekken *“niet makkelijk”* (71:29 ¶ 110).

6.5.3 Laveren tussen de ‘taal van de Wmo’ en de ‘taal van de Participatiewet’

Uit de voorbeelden wordt duidelijk dat de beleidsuitvoerders vanuit de context van De Nieuwe Toekomst laveren tussen de ‘taal van de Wmo’ en de ‘taal van de Participatiewet’. De interventie kent als uitgangspunt ‘werk als doel’ en laat daarmee ook de ‘taal van de Participatiewet’ naar de voorgrond komen. Deze taal bestaat uit consonante uitingen van de dominante beleidsdiscoursen. De vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld krijgen (en nemen) in de training echter de ruimte om kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen. Deze dissonante uitingen worden in de training gedeeltelijk genegeerd, maar achter de schermen wordt er wel op geanticipeerd. Achter de schermen klinkt de ‘taal van de Wmo’. Zowel uitvoerders

van de Wmo als uitvoerders van de Participatiewet zien de complexiteit van partnergeweld en de negatieve impact op het (re-) integratieproces naar werk en spreken over ‘werk als middel’ in het herstelproces. Deze interpretatie blijft echter op de achtergrond. Zowel de verschuivingen die de uitvoerders van de Wmo laten zien in het omarmen van de waarde van werk in het herstelproces als de verschuivingen die uitvoerders van de Participatiewet laten zien in het erkennen dat werk niet altijd van waarde is, werken buiten de context van De Nieuwe Toekomst niet door.

Uit de evaluatie van de interventie kwam naar voren dat gemeenten worstelen met de ‘hybride’ identiteit van De Nieuwe Toekomst en het implementeren van deze interventie in het reguliere ondersteuningsaanbod (Bouma & Steijaert, 2022). Zo is de interventie in de loop der jaren bijvoorbeeld steeds meer op een re-integratietraject gaan lijken en zijn uitvoerders van de Participatiewet steeds meer betrokken bij de (in)directe uitvoering. Ook overheerst ‘werk als doel’ en staat ‘de toekomst’ van De Nieuwe Toekomst onder druk doordat gemeenten concluderen dat de kosten van de interventie niet opwegen tegen de baten, namelijk uitstroom uit de uitkering. Een aantal uitvoerders van de Wmo liet in de interviews weten het te betreuren dat niet het ‘herstel’, maar ‘werk’ het uitgangspunt van de interventie is. Zo stelde een medewerker van de vrouwenopvang (gemeente E1) dat ze het eigenlijk “heel raar” vond dat de interventie “die Participatieladder en die tredes” gebruikt om de voortgang van deelnemers te monitoren en niet de voortgang van hun herstelproces. Waarna ze concludeerde: “We zijn de taal van re-integratie gaan gebruiken. (...) Ja, kan je nagaan hoe, hoe dominant die is” (60:28 ¶ 1337–1341).

Ook op het niveau van het landelijke beheer van de interventie is te zien dat men zoekende is in het aannemen van de ‘taal van de Wmo’ of de ‘taal van de Participatiewet’. Zo hadden de Nederlandse Vrouwenraad en de Federatie Opvang in 2018 besloten om het initiële doel van het bereiken van economische zelfstandigheid af te zwakken naar het bereiken van ‘perspectief op economische zelfstandigheid’. Dit werd in de methodiekbeschrijving als volgt onderbouwd:

Afhankelijk van de startpositie en mogelijkheden van de deelnemster is daadwerkelijke economische zelfstandigheid soms op korte, maar vaker op langere termijn realiseerbaar. Zelden zal dit doel direct na afronding van de interventie behaald worden. Het perspectief hierop, dat wil zeggen een beeld van op welke manier economische zelfstandigheid bereikbaar is en hoe daar te komen, is wel bereikt. (Storms & Visser 2018, p. 6)

Vanaf 2020 is het beheer van de interventie overgedragen aan Stichting 180. Dit is een stichting die voornamelijk re-integratietrajecten coördineert. Ook zij laveren tussen de ‘taal van de Wmo’ en de ‘taal van de Participatiewet’. Zo hebben ze de

kritiek op het gebruik van de Participatieladder tot zich genomen en besloten om deze te vervangen met de Zelfredzaamheid-Matrix. Hiermee geven ze impliciet de boodschap af dat ‘betaald werk’ niet meer het enige en daarmee mogelijk niet meer het belangrijkste doel is van De Nieuwe Toekomst. Tegelijkertijd verkondigen zij de boodschap dat *“De Nieuwe Toekomst loont”*, waarmee ze niet de waarde voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-)integratie naar werk en herstel centraal stellen, maar de economische waarde voor gemeenten. Op basis van een ‘maatschappelijke businesscase’ wordt namelijk gesteld dat *“elke euro die een gemeente investeert in een groep van 8–10 vrouwen €2,19 op[levert]. Als de organisatorische randvoorwaarden het eerste jaar zijn georganiseerd, loopt de economische waarde nog verder op. Dan levert €1 de gemeente zelfs €2,87 op.”*³⁵

6.6 Conclusie

De onderzoeksvraag die ik in dit hoofdstuk heb willen beantwoorden, is hoe het resoneren van dominante beleidsdiscoursen in de interactie tussen de beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld verschuift. Daarvoor heb ik eerst, op basis van de eerder gepresenteerde data, gekeken naar de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen beide groepen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk. De grootste verschillen zijn gevonden tussen de uitvoerders van de Participatiewet en de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Waar in de narratieven over de waarde van werk van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld de dissonante uitingen overheersten, heb ik in de narratieven van uitvoerders van de Participatiewet alleen consonante uitingen gezien. Hoewel uitvoerders van de Wmo ook kritiek leverden op het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours, uitten vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld meer kritiek. Zij benadrukten ook de negatieve effecten van (betaald) werk door ‘werk’ te verbinden aan een verhoogd risico op partnergeweld en een vertraging van het herstelproces.

De trainers van de geobserveerde groep deelnemers aan De Nieuwe Toekomst in gemeente C1 zijn te categoriseren als uitvoerders van de Wmo. De trainer van de geobserveerde groep in gemeente D1 is te categoriseren als uitvoerder van de Participatiewet. Binnen de context van de groepstraining in beide gemeenten resoneerde het ontwikkeling-discours sterk bij alle trainers, en meer specifiek de consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’. Ook gebruikten de trainers hun ‘discretionaire ruimte’ (Lipsky, 1980, 2010) om de training aan te passen, zodat de vrouwen voldoende ruimte kregen om hun werk op deze manier te

³⁵ <https://180.nl/blog/2022/07/04/de-nieuwe-toekomst-loont-2/> geraadpleegd op 12-07-2023.

definiëren. Vervolgens namen de vrouwen deze ruimte om hun visie op de individuele waarde van werk en hun toekomstige rol als 'werkende' te onderzoeken. In deze zoektocht, die ook als *status passage* van de rol van 'niet-werkende' naar die van 'werkende' beschouwd kan worden (Ezzy, 2001, 2017), zijn er verschuivingen te zien in het spreken over de waarde van werk. Daarnaast is te zien dat de vrouwen die deelnemen aan De Nieuwe Toekomst zich niet alleen in het transitieproces van 'niet-werkende' naar 'werkende' bevinden, maar ook in het herstelproces na partnergeweld. Dit herstelproces 'overschaduw' of 'compliceert' de waarde van werk (Ezzy, 2001, 2017). Doordat de dominante beleidsdiscoursen minimaal spreken over de impact van partnergeweld op hun (re-)integratie naar werk of over de negatieve impact van werk op hun herstelproces, uitten de vrouwen binnen De Nieuwe Toekomst kritiek op deze beleidsdiscoursen in dissonante uitingen.

Dat de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld besloten om een 'afwijkende' manier van spreken over de waarde van werk te hanteren en een confrontatie niet te schromen, heb ik in navolging van Boltanski en Thévenot (2006) als *operations of unveiling* gedefinieerd. Binnen de context van de training van De Nieuwe Toekomst vonden veel *operations of unveiling* plaats, wat verklaard kan worden vanuit de 'discursieve ruimte' die de vrouwen gebruikten om kritiek te leveren. Het creëren van een veilige leeromgeving was een belangrijke taak voor de trainers en de vrouwen merkten een verschil in bejegening ten opzichte van de reguliere ondersteuning. Ze werden niet meer alleen gezien als 'slachtoffer' en ervaarden minder druk om te gaan werken. Dit resulteerde in het afzetten van hun 'masker'. Anders dan in de context van de reguliere dienstverlening, herkenden de trainers (als beleidsuitvoerders) deze *operations of unveiling* en werd de kritiek die de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld leverden op de dominante beleidsdiscoursen gehoord en geaccepteerd. Het gaat dan met name om de visie *wanneer* werk van waarde is. Zo kregen de vrouwen die aangaven nog niet klaar te zijn om te gaan werken de ruimte om een ander participatiedoel te stellen. Wel moet opgemerkt worden dat de 'taal van de Participatiewet' op de voorgrond bleef staan en de vrouwen de boodschap meekregen dat 'werk' het gewenste en feitelijk de meest gewaardeerde participatievorm is. Ook moet opgemerkt worden dat de trainers niet alle *operations of unveiling* leken te herkennen of mogelijk bewust negeerden. Dit waren de dissonante uitingen 'werk kan het herstelproces ook vertragen', 'werk kan partnergeweld niet stoppen' en 'werk kan het risico op partnergeweld vergroten'. Opvallend is dat deze dissonante uitingen de vraag opwerpen of werk van waarde is door enerzijds de veronderstelde positieve aspecten van 'werk' af te zwakken en anderzijds de negatieve effecten van 'werk' te belichten. Dit wijst erop dat beleidsuitvoerders ondanks de gehoorde kritiek en bedenkingen vasthouden aan de positieve aspecten van werk.

Voor alle beleidsuitvoerders die direct betrokken waren bij de implementatie of uitvoering van deze interventie heb ik verschuivingen in het resoneren van

dominante beleidsdiscoursen vastgesteld. Hoewel het hen moeite kostte, gebruikten de uitvoerders van de Wmo de 'taal van de Participatiewet' door de boodschap 'werk als doel' te benadrukken. De uitvoerders van de Participatiewet verschoven richting de 'taal van de Wmo' door 'werk als middel' te omarmen. Een groot verschil is dat dit laatste op de achtergrond plaatsvond en veelal buiten gehoorafstand van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. In het contact met hen werd door beide groepen beleidsuitvoerders vastgehouden aan de 'taal van de Participatiewet'. Doordat de 'taal van de Participatiewet' alleen consonante uitingen kent, maakt dit ook de discursieve macht van de dominante beleidsdiscoursen zichtbaar. Daarnaast stel ik vast dat de geconstateerde verschuivingen minimaal doorwerken buiten de context van de training van De Nieuwe Toekomst. Dit onderstreept dat het narratief over de waarde van werk niet vaststaat, maar contextafhankelijk is.

7 Conclusies en reflectie

Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? De afgelopen decennia houden wetenschappers zich met deze vraag bezig. In de jaren '70 toonden wetenschappers voor het eerst aan dat toegang tot financiële middelen een zwaarwegende factor is in de keuze de gewelddadige partner (duurzaam) te verlaten. Werk kan deze toegang bieden. Sindsdien is het empirisch bewijs voor een verband tussen werk en (herhaling van) partnergeweld gegroeid, leidend tot het inzicht dat er sprake is van een zeer complex verband. De wetenschappelijke kennis over het verband tussen werk en partnergeweld is primair gebaseerd op grootschalig survey-onderzoek. Dit promotieonderzoek had in de eerste plaats tot doel inzicht te geven in hoe vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld *zelf* spreken over de waarde van werk en bij te dragen aan het schaarse inzicht over de waarde van werk in het herstel na partnergeweld.

Aan de basis van dit promotieonderzoek ligt een eerder uitgevoerd evaluatieonderzoek van de interventie De Nieuwe Toekomst (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Deze interventie heeft tot doel de economische zelfstandigheid van vrouwelijke slachtoffers van (ex-)partnergeweld te bevorderen door hen te ondersteunen in hun (re-)integratie naar betaald werk. In het informatiemateriaal over De Nieuwe Toekomst spraken beleidsmakers en beleidsuitvoerders over een 'evident' verband tussen werk, economische zelfstandigheid en partnergeweld. Hierbij werd verondersteld dat economische zelfstandigheid 'absoluut' een beschermende factor is in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld (Van Bommel, et al., 2016). Vanuit het oogpunt dat wetenschappelijke studies een zeer complex verband laten zien en kennis over de waarde van werk in het herstelproces schaars is, waren deze uitspraken opvallend. Dit promotieonderzoek had daarom in de tweede plaats als doel deze discrepantie nader te verkennen door in beeld te brengen hoe landelijke beleidsmakers de waarde van werk construeren in dominante beleidsdiscoursen en hoe deze doorwerken in de narratieven van gemeentelijke beleidsuitvoerders en de vrouwen zelf. Om alle verschillende perspectieven te belichten, is een combinatie van theoretische kaders toegepast die allen de wisselwerking tussen discursieve macht en *agency* als één van de invalshoeken gebruiken.

In elk van de vier empirische hoofdstukken van dit proefschrift staat een deelvraag centraal. In dit concluderende hoofdstuk geef ik een samenvatting van de bevindingen uit voorgaande hoofdstukken en formuleer ik een antwoord op de vier deelvragen en de centrale vraagstelling (§7.1). Het hoofdstuk sluit af met enkele reflecties op de bevindingen en suggesties voor nader onderzoek (§7.2).

7.1 Samenvatting, conclusies en beantwoording van de onderzoeksvragen

7.1.1 Wat zijn in Nederland dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk?

In hoofdstuk 3 stond de vraag naar de in Nederland dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk centraal. Op basis van een discoursanalyse van Kamerstukken is geconcludeerd dat beleidsmakers de waarde van werk construeren in vier beleidsdiscoursen. Het participatie-discours, zelfstandigheid-discours, ontwikkeling-discours en weerbaarheid-discours komen in de periode 1980–2018 in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen terug en zijn geïnstitutionaliseerd in wetgeving en beleidsprocessen. Hierdoor zijn ze alle vier dominant te noemen. Boltanski en Thévenot (2006) stellen dat mensen hun spreken en handelen rechtvaardigen door gebruik te maken van interpretatiekaders, die zij ‘werelden’ noemen. Ik heb deze kaders ‘logica’s’ genoemd om de associatie met een geografisch gebied te voorkomen (zie ook Duyvendak & Tonkens, 2018, p. 17). Boltanski en Thévenot (2006) onderscheidden zes logica’s van rechtvaardiging. De toepassing van dit theoretisch kader heeft laten zien dat beleidsmakers binnen de vier geïdentificeerde beleidsdiscoursen nuances aanbrengen, die vanuit de context van een transitie van de verzorgingsstaat naar een ‘participatiesamenleving’ verschuiven. Zo is in vrijwel alle beleidsdiscoursen een verschuiving van de *huiselijke logica* naar de *civiele logica* en de *logica van de markt* te zien, waarin achtereenvolgens traditie, het collectief (of algemene belang) en competitie de centrale waarden zijn. Daarnaast valt op dat betaald werk steeds sterker als de beste oplossing van maatschappelijke problemen wordt gepositioneerd.

In de opbouw van de verzorgingsstaat en de politieke wens om tot een ‘zorgzame samenleving’ te komen, werd het onbetaalde werk aan het eind van de vorige eeuw nog van gelijke waarde als betaald werk geacht. Het onbetaalde werk bestond uit zorgarbeid en werd veelal door vrouwen uitgevoerd. Tijdens de transitie naar een ‘activerende verzorgingsstaat’ en ‘werkstaat’, veranderde het spreken over ‘werk’. ‘Werk’ betekende het verrichten van betaald werk buitenshuis, dat als de meest gewaardeerde participatievorm en als ‘de beste sociale zekerheid’ werd gepositioneerd. Deze verschuiving komt terug in de nuances van het participatie-discours, waarbij de waarde van (betaald) werk vanuit de *huiselijke logica* eerst geformuleerd werd als één van de manieren om te participeren en langzaam aan de meest gewaardeerde manier werd om, passend bij de *civiele logica* en de *logica van de markt*, bij te dragen aan het collectieve, economische belang. Daarmee werd

(betaald) werk een steeds prominenter insluitingsmechanisme voor deelname aan de samenleving.

Vergelijkbare verschuivingen zijn in het zelfstandigheid-discours geïdentificeerd. Het bevorderen van de economische zelfstandigheid van vrouwen door het stimuleren van arbeidsparticipatie werd vanaf de jaren '80 speerpunt van emancipatiebeleid. Dit was primair gekoppeld aan het doorbreken van de afhankelijkheidspositie van mannen. De waarde van werk werd in termen van de *civiele logica* beschreven, waarbij de gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen centraal stond. 'Herverdeling van betaalde arbeid' en 'herverdeling van onbetaalde arbeid' waren nog gelijkwaardige speerpunten. In de loop der jaren nam het eerste speerpunt de overhand en verschoof betaald werk van noodzakelijke voorwaarde naar voldoende voorwaarde om afhankelijkheidsrelaties te doorbreken. Rond de eeuwwisseling werd de term 'economische zelfstandigheid' gedefinieerd als het ontvangen van een inkomen dat minimaal op het niveau ligt van een bijstandsuitkering voor alleenstaanden. Hierdoor kwam de *logica van de markt* meer op de voorgrond te staan, wat gepaard ging met een verschuiving van het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de partner naar het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid.

Binnen het dominante beleid werd gesteld dat emancipatie van vrouwen primair via betaald werk plaatsvond. Wanneer vrouwen, net als mannen, (meer) betaald werk verrichtten, zouden de ongelijkheid en machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en stereotype beelden over hun rollen verdwijnen. Rond de eeuwwisseling stelden beleidsmakers vast dat vrouwen steeds vaker betaald werk verrichtten en leek de emancipatie voor deze vrouwen voltooid. De vrouwen die nog niet op de arbeidsmarkt werkten, werden hierin beschreven als vrouwen met een migratieachtergrond, waarbij een 'cultuurverandering' diende plaats te vinden die vooral ook 'van binnenuit' tot stand moest komen. Vrouwen die wel betaald werk verrichtten, maar de grenswaarde van economische zelfstandigheid nog niet hadden bereikt, werden gestimuleerd om méér uren te werken. Hierbij werd de waarde van werk niet alleen als economische zelfstandigheid, maar ook als persoonlijke en sociaal-economische ontwikkeling uitgedrukt. Dit ontwikkelings-discours verwijst daarmee zowel naar de *geïnspireerde logica* als de *logica van de markt*. Wel kwam de *logica van de markt* steeds meer op de voorgrond te staan door te stellen dat wanneer vrouwen hun talenten en kwaliteiten inzetten door (meer) te werken, het bruto nationaal product zou groeien.

In het weerbaarheid-discours wordt 'werk' als oplossing gezien om de weerbaarheid van vrouwen te vergroten en het risico op het meemaken van partnergeweld te verkleinen. Door de waarde van werk uit te drukken als het vergroten van de eigen weerbaarheid en een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van vrouwen om zichzelf, via betaald werk, te beschermen tegen partnergeweld, is de opkomst van dit discours in zijn geheel te duiden vanuit

een transitie van de verzorgingsstaat, waarbij er steeds meer nadruk kwam op zelfredzaamheid. Het weerbaarheid-discours gaat samen met het zelfstandigheid-discours en/of ontwikkeling-discours en verwijst daarom naar meerdere logica's. Beleidsmakers spreken over een reeks causale verbanden: werk leidt tot economische zelfstandigheid, eigenwaarde en sociale contacten, wat de weerbaarheid van vrouwen vergroot en helpt bij het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld. Sinds de eeuwwisseling is in dit discours het bereiken van economische zelfstandigheid, via betaald werk, gepromoveerd naar 'de beste bescherming' tegen partnergeweld.

7.1.2 Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij beleidsuitvoerders?

In hoofdstuk 4 staat de vraag centraal of en hoe de vier dominante beleidsdiscoursen resoneren in de narratieven van beleidsuitvoerders. Om zicht te krijgen op hoe zij spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld is een discoursanalyse uitgevoerd op de data uit 46 (groeps)interviews. Dit zijn interviews met uitvoerders van de Wmo (zeventien beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en twintig medewerkers vrouwenopvang) en met uitvoerders van de Participatiewet (veertien beleidsmedewerkers Re-integratie en acht medewerkers re-integratiedienst). Het discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006) is toegepast om vast te stellen of en hoe de dominante beleidsdiscoursen resoneren.

Een eerste uitkomst is dat er geen autonome uitingen zijn gevonden, waarbij de uitingen niet of nauwelijks met de dominante beleidsdiscoursen in verband gebracht kunnen worden. Alle narratieven over de waarde van werk verwijzen namelijk naar (één van de) dominante beleidsdiscoursen. Daarnaast zijn voor elk dominant beleidsdiscours consonante uitingen gevonden, waarbij beleidsuitvoerders (delen van) het dominante discours herhalen. In het resoneren van het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours zijn ook dissonante uitingen gevonden, waarbij het spreken over de waarde van werk gedeeltelijk afwijkt van het beleidsdiscours en samengaat met argumentatieve kritiek.

De dissonante uitingen zijn primair in de narratieven van de uitvoerders van de Wmo te herkennen. Gebruikmakend van de terminologie van Boltanski en Thévenot (2006) zijn deze dissonante uitingen te duiden als een *compromis*. Er wordt geen expliciete afstand genomen tot de beleidsdiscoursen, maar nuance aangebracht. Werk *kán* leiden tot economische zelfstandigheid, maar alleen wanneer het inkomen toereikend is en er vrije beschikking is over de financiële middelen. Werk *kán* de afhankelijkheidsrelatie met de (gewelddadige) partner doorbreken, maar alleen als er geen andere vormen van afhankelijkheid bestaan. Werk *kán* het herstel na partnergeweld bevorderen, maar alleen wanneer het op het juiste moment wordt ingezet, het een positieve ervaring is en er aanvullende ondersteuning is die op een eventuele terugval anticipeert. Wanneer uitvoerders van de Participatiewet

in de interviews het perspectief van 'beleidsuitvoerder' buiten beschouwing laten en het perspectief van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld proberen in te nemen, geven sommige ook kritiek op de dominante beleidsdiscoursen. Deze kritiek wordt echter in de interviews direct losgelaten, om weer terug te gaan naar de 'taal van de Participatiewet' die alleen uit consonante uitingen bestaat.

Het theoretisch kader van Lipsky (1980, 2010) hielp om de verschillen in het spreken over de waarde van werk tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet nader te duiden. Zo zijn alle geïnterviewde beleidsuitvoerders als *street-level bureaucrats* te duiden omdat ze een schakelpositie innemen tussen wat wet- en regelgeving voorschrijft en wat burgers aan ondersteuning verlangen. Dit kan gepaard gaan met spanningen. De kritiek op de dominante beleidsdiscoursen in de narratieven van medewerkers in de vrouwenopvang is vanwege het vaker onderbouwen met praktijkvoorbeelden duidelijker te herkennen dan bij de beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld. Dit bevestigt het idee dat medewerkers 'op de werkvloer' meer spanning ervaren dan beleidsmedewerkers doordat zij meer in direct contact staan met burgers (Lipsky 1980, 2010). Wel is de kritiek van medewerkers 'op de werkvloer' en beleidsmedewerkers van dezelfde aard, leidend tot dezelfde dissonante uitingen.

Uitvoerders van de Participatiewet zeggen geen specifieke ondersteuning aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te bieden. De mate en aard van het contact met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld verklaart de verschillen tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet slechts gedeeltelijk. Want wanneer uitvoerders van de Participatiewet zich in de interviews proberen in te leven in de situatie van de vrouwelijke slachtoffers, laten zij ook dissonante uitingen zien die overeenkomen met de door uitvoerders van de Wmo geuite kritiek. Het vasthouden aan wettelijke kaders is een aanvullende verklaring voor de verschillen in het spreken over de waarde van werk. Zowel in de Wmo als de Participatiewet staat 'participatie' centraal, maar waar in de Wmo het verrichten van betaald werk een middel is om de zelfredzaamheid van burgers te vergroten zodat zij kunnen 'meedoen' aan de maatschappij, is het begeleiden naar betaald werk de primaire doelstelling van de Participatiewet. Dit verschil tussen 'werk als middel' en 'werk als doel' komt terug in het resoneren van alle vier dominante beleidsdiscoursen. Uitvoerders van de Wmo spreken over 'door te werken doe je mee', verbinden betaald werk primair aan de persoonlijke ontwikkeling en het doorbreken van de afhankelijkheid van de (gewelddadige) partner, en stellen vast dat 'werk' in het herstelproces niet op elk moment van waarde. Uitvoerders van de Participatiewet spreken over 'door te werken tel je mee', verbinden betaald werk primair aan de sociaal-economische ontwikkeling en het doorbreken van de afhankelijkheid van de overheid, en vinden werk per definitie van waarde, dus ook in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld.

Ook het concept 'discretionaire ruimte' biedt zicht op de verschillen tussen beleidsuitvoerders van de Wmo en Participatiewet. Dit proefschrift laat zien dat de 'taal van de Participatiewet' dominant is dan de 'taal van de Wmo'. Zo heeft bij uitvoerders van de Participatiewet de 'taal van de Participatiewet' uiteindelijk altijd de overhand en spraken enkele uitvoerders met minachting over de 'taal van de Wmo'. Wanneer uitvoerders van de Wmo een inperking van hun 'discretionaire ruimte' ervaren (in tijd en geld), weerklinkt in de argumentatie voor de gewenste ondersteuning aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld in hun (re-) integratieproces naar betaald werk de 'taal van de Participatiewet'. Het gebruik van de 'taal van de Participatiewet' is te vergelijken met de 'routines' die *street-level bureaucrats* toepassen om met de spanningen om te gaan tussen wat wet- en regelgeving voorschrijft en wat burgers verwachten. Dit heb ik, in lijn met Bröer (2006), als een 'argumentatieve ingreep' gedefinieerd.

7.1.3 Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?

In hoofdstuk 5 staat het perspectief van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld centraal en is de vraag gesteld of en hoe de dominante beleidsdiscoursen in hun narratieven over de waarde van werk resoneren. Hiervoor is een discoursanalyse uitgevoerd op de data uit 22 interviews. Wederom is het discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006) toegepast om vast te stellen of en hoe de dominante beleidsdiscoursen resoneren.

Net als in de narratieven van beleidsuitvoerders zijn in de narratieven van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geen autonome uitingen gevonden. Ook hebben het participatie-discours en ontwikkeling-discours alleen consonante uitingen. In het resoneren van het participatie-discours zijn zowel de uiting 'door te werken doe je mee', die bij uitvoerders van de Wmo weerklinkt, als de uiting 'door te werken tel je mee', die bij uitvoerders van de Participatiewet weerklinkt, te herkennen. Maar in het algemeen zijn er meer overeenkomsten met uitvoerders van de Wmo. Zo is in het resoneren van het ontwikkeling-discours de consonante uiting 'werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling' te herkennen en wordt de waarde van werk niet, zoals uitvoerders van de Participatiewet wel doen, als sociaal-economische ontwikkeling aangeduid. Net als uitvoerders van de Wmo zijn er in het resoneren van het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours, naast consonante uitingen, ook dissonante uitingen te herkennen. In tegenstelling tot de uitvoerders van de Wmo zijn enkele dissonante uitingen te duiden als *relativering*. De vrouwen doen namelijk expliciet afstand van het idee dat werkende vrouwen minder risico lopen om partnergeweld mee te maken dan niet-werkende vrouwen en het idee dat het hebben van betaald werk voldoende is om (herhaling van) partnergeweld te voorkomen. Daarnaast zijn er dissonante uitingen die alleen in de

narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld voorkomen. Naast positieve aspecten, spreken zij ook over de negatieve effecten van (betaald) werk, namelijk een verhoogd risico op partnergeweld en een vertraging van het herstelproces.

Het theoretisch kader van Ezzy (2001, 2017) hielp om de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld nader te duiden. Door toepassing van het theoretisch concept 'narratieve-identiteit' (Ezzy, 2001, 2017; Ricoeur, 1984, 1985, 1988) kunnen de dissonante uitingen van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geïnterpreteerd worden als uiting van hun *agency*, en meer specifiek als de toepassing van 'discursieve ruimte'. De term 'complex narratief' (Ezzy, 2001, 2017) blijkt geschikt om de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, doordat de waarde van werk overschaduwd en gecompliceerd raakt door het meegemaakte geweld. De vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vullen het ontwikkeling-discours aan door te spreken over werk als mogelijkheid om identiteitsbesef te behouden. Ze vullen het weerbaarheid-discours aan door de werkplek te definiëren als een veilige haven, waarbij de collega's en werkgever een signalerende functie hebben. Hoewel vrouwen spreken over betaald werk als beschermende factor tegen herhaling van partnergeweld, hebben zij zelf geen tot weinig ervaring met deze potentiële beschermende functie van betaald werk. Zo moesten alle geïnterviewde vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie werkten door gezondheidsklachten of plotselinge vlucht naar een veilig onderkomen (tijdelijk) stoppen met werken. Daarnaast geven vrouwen voorbeelden van controlerende tactieken, waarbij de gewelddadige partner de toegang tot werk, het eigen inkomen en de sociale contacten belemmerde en daarmee de toegang belemmerde tot alternatieve middelen die nodig zijn om de gewelddadige relatie (duurzaam) te beëindigen. Anders dan het dominante zelfstandigheid-discours verbinden de vrouwen 'economische zelfstandigheid' dan ook niet aan de hoogte van het eigen inkomen, maar aan de mate van toegang tot financiële middelen en kan 'economische zelfstandigheid' ook (tijdelijk) door een bijstandsuitkering bereikt worden. Daarnaast spreken de vrouwen over het (re-)integreren naar betaald werk als risicofactor van partnergeweld wanneer er sprake is van een (door de partner gewenste) traditionele rolverdeling en de man een gevoel van statusverlies ervaart door het buitenshuis werken van de vrouw.

Bij het herstel na partnergeweld wordt de waarde van werk overschaduwd en gecompliceerd door zowel de impact van het meegemaakte geweld als het aanhoudende risico op herhaling van het geweld. Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over een grillig en onvoorspelbaar herstelproces. Ik heb hierin drie fases geïdentificeerd die overeenstemmen met een *status passage* (Allen & Wozniak, 2010; Glaser & Strauss, 1971; Turner, 1969; Van Gennep, 1908, 1977). De verwerkingsfase staat in het teken van loslaten van het gewelddadige verleden (*separation*) en 'werken aan herstel'. In deze fase kan betaald werk voorzien in

afleiding, sociale steun en het opbouwen van zelfvertrouwen. Tegelijkertijd impliceert deze afleiding een onderbreking van de verwerkingsfase en een vertraging van het gehele herstelproces. De oriëntatiefase is een periode van onzekerheid waarin de vrouwen een nieuwe identiteit vormgeven, ook in relatie tot de rol van ‘werkende’ (*liminality*) en waarin ze vooral waarde hechten aan andere vormen van participatie dan betaald werk. In de laatste fase van het herstelproces wordt de nieuwe identiteit aangenomen (*incorporation*) en spreken de vrouwen een behoefte uit om weer deel te nemen aan de maatschappij. In deze re-integratiefase worden ze geconfronteerd met obstakels die gerelateerd zijn aan het meegemaakte geweld. Naast lichamelijke en psychische klachten is er kans op een ‘terugval’, die te maken heeft met de keuze de verwerking van (een deel van) het trauma uit te stellen en met gebeurtenissen waarin (de impact van) het geweld weer tevoorschijn komt, zoals een dreigement van de ex-partner of rechtszaken over omgangsregelingen van kinderen. Vrouwen spreken over hun angst voor een terugval en schaamte richting hun (toekomstige) werkgever en collega’s. Ze hebben een voorkeur voor een re-integratiefase die stapsgewijs doorlopen wordt, waarin andere participatievormen dan betaald werk in eerste instantie van grotere waarde zijn. Daarnaast wordt een bijstandsuitkering in het gehele herstelproces als een belangrijk vangnet beschouwd.

Hoewel de vrouwen spreken over een grillig en onvoorspelbaar herstelproces dat de waarde van werk (tijdelijk) reduceert, blijft hun wens om zichzelf (weer) te ontwikkelen en te participeren in de samenleving aanwezig. In de narratieven resoneert het participatie-discours sterk en is vooral de consonante uiting ‘door te werken tel je mee’ te herkennen. De vrouwen gebruiken de woorden ‘normaal’, ‘leven’ en ‘vrijheid’ wanneer ze spreken over de rol van ‘werkende’ en metaforen van gevangenschap om hun positie als ‘niet-werkende’ te beschrijven. Aansluitend ervaren zij een interne en externe druk om snel, hard en meer te gaan werken, met een vertraging op het herstelproces als negatief gevolg.

7.1.4 Hoe verschuift het resoneren van dominante beleidsdiscoursen in de interactie tussen de beleidsuitvoerders en doelgroep van beleid?

In hoofdstuk 6 zijn verschuivingen in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen nader onderzocht en staat de vraag centraal of en hoe er verschuivingen plaatsvinden wanneer beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld met elkaar in contact komen. Hiertoe is een discoursanalyse uitgevoerd op de veldwerknooties van observaties die in twee centrumgemeenten van trainingsbijeenkomsten van De Nieuwe Toekomst zijn verricht. In de basistraining van tien bijeenkomsten staan beleidsuitvoerders in hun rol als trainer in direct contact met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld met als doel hen te begeleiden naar economische zelfstandigheid via betaald werk.

Eén van de selectiecriteria om aan De Nieuwe Toekomst deel te nemen is dat het geweld is gestopt *“en door de vrouw voldoende verwerkt om zich te kunnen richten op haar toekomst”* (Storms & Visser, 2018, p. 5). Hoewel dit selectie criterium subjectief is van aard en enkele vrouwen nog spreken over (het risico op) herhaling van geweld, doorlopen alle deelnemers een uniek herstelproces met unieke verschuivingen in het resoneren van de beleidsdiscoursen. Ook vinden er verschuivingen plaats die debet zijn aan het contact met beleidsuitvoerders. Zo sluit De Nieuwe Toekomst aan op de oriëntatiefase van het herstelproces door in de eerste vier trainingsbijeenkomsten stil te staan bij de vragen ‘wie ben ik?’, ‘wat kan ik?’ en ‘wat wil ik?’. Hiertoe worden de vrouwen uitgedaagd om hun ‘droombaan’ te beschrijven en resoneert het ontwikkeling-discours sterk. De consonante uiting ‘werk leidt tot persoonlijke ontwikkeling’ weerklinkt daarbij veelvuldig, eerst bij de trainers en later bij de vrouwen. De vervolgvraag over de ‘droombaan’ is welke stappen nodig zijn om deze ‘droombaan’ te bereiken, waarbij de vrouwen niet begrensd werden door kritische vragen over haalbaarheid. Deze exercitie mondde uit in een zogenaamd Persoonlijk Ontwikkelingsplan, de basis voor het negen maanden durende individuele coachingstraject. In deze periode krijgen de vrouwen (weer) te maken met de reguliere ondersteuning vanuit de re-integratiediensten. Hier domineert de consonante uiting ‘werk leidt tot sociaal-economische ontwikkeling’ en horen de vrouwen van uitvoerders van de Participatiewet dat de gewenste ‘droombaan’ niet past bij de vraag van de arbeidsmarkt, of dat het volgen van een opleiding niet tot de mogelijkheden behoort, en worden ze geacht om open te staan voor ander betaald werk.

Het door de vrouwen benoemde verschil tussen de ondersteuning vanuit de interventie De Nieuwe Toekomst en de reguliere ondersteuning vanuit de vrouwenopvang en re-integratiediensten kan verklaard worden door de ‘discretionaire ruimte’ van beleidsuitvoerders om de basistraining op onderdelen aan te passen voor betere aansluiting op de ondersteuningsbehoeften van de deelnemers. Als gevolg spreken vrouwen over het afzetten van hun ‘masker’ en ervaren zij ruimte om kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen, wat ik heb aangeduid als ‘discursieve ruimte’. Omdat ze hierin een confrontatie met de ideeën van beleidsuitvoerders niet schroomden, heb ik deze situaties in navolging van Boltanski en Thévenot (2006) aangeduid als *operations of unveiling*. Deze *operations of unveiling* leidden bij beleidsuitvoerders tot verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen. Bij de uitvoerders van de Participatiewet resulteerde dit in het omarmen van de ‘taal van de Wmo’. Al deze verschuivingen vonden echter primair op de achtergrond plaats. De ‘taal van de Participatiewet’ bleef op de voorgrond en de met het participatie-discours consonante uiting ‘door te werken tel je mee’ klonk veelvuldig. Dit was ook het geval bij de uitvoerders van de Wmo, die ‘werk als doel’ overnamen. Hoewel de vrouwen de ruimte kregen om andere participatievormen als einddoel van het Persoonlijk

Ontwikkelingsplan te noteren, moesten deze wel in dienst staan van het *gewenste* einddoel: economische zelfstandigheid via betaald werk. Daarnaast is inzichtelijk geworden dat de dissonante uitingen die de vraag opwerpen *of* werk van waarde is, door enerzijds de veronderstelde positieve aspecten van ‘werk’ af te zwakken en anderzijds de negatieve effecten van ‘werk’ te belichten, niet in de narratieven van beleidsuitvoerders terugkwamen. Dit wijst erop dat beleidsuitvoerders, ondanks de gehoorde kritiek en bedenkingen, vasthouden aan ‘betaald werk als oplossing’.

7.1.5 Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?

Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? Het korte antwoord op deze overkoepelende vraagstelling is dat beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld de waarde van werk uitdrukken in termen van participatie, zelfstandigheid, ontwikkeling en weerbaarheid. Dit proefschrift laat echter zien dat het antwoord complexer is en het spreken over de waarde van werk enerzijds aan verandering onderhevig is en anderzijds vaststaande elementen heeft.

Beleidsmakers construeren in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van geweld tegen vrouwen de waarde van werk in vier dominante beleidsdiscoursen, maar deze liggen niet geheel vast. In de context van de transitie van de verzorgingsstaat naar een ‘Participatiesamenleving’ wordt betaald werk steeds sterker als dé oplossing van maatschappelijke problemen neergezet, waarbij beleidsmakers verschillende nuances aanbrengen in de vier dominante beleidsdiscoursen. Vervolgens laten beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld een diversiteit aan consonante en dissonante uitingen van de dominante beleidsdiscoursen zien. Ook vinden er door onderling contact verschuivingen in het resoneren plaats. Daarnaast geldt voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld dat het meegemaakte geweld de waarde van werk overschaduwet en compliceert, waardoor de waarde van werk zowel tijdens als na de gewelddadige relatie voortdurend verandert.

Dat het spreken over de waarde van werk aan verandering onderhevig is, sluit aan bij een constructivistische benadering en het idee dat hoe wij de wereld begrijpen en categoriseren niet vaststaat, maar afhankelijk is van de context en wordt gecreëerd en bestendigd door sociale processen (zie ook Burr, 1995; Gergen, 1985; Jørgensen & Phillips, 2002). Het meemaken van partnergeweld is in die zin een sociaal proces dat voor de vrouwen als een *breaching experiment* (Garfinkel, 1967) fungeert. Het plaatst de sociale orde dusdanig in een nieuw perspectief dat fundamentele vragen als ‘wie ben ik?’, ‘wat kan ik?’ en ‘wat wil ik?’ opnieuw moeten worden beantwoord. Voor beleidsuitvoerders geldt dat zij op een andere manier spreken over de waarde van werk wanneer zij zich verplaatsen in de positie van

vrouwen en dit mede gebaseerd is op hun contact met de vrouwen zelf. Vervolgens kan gesteld worden dat De Nieuwe Toekomst een context biedt waarin het onderlinge contact tussen beleidsuitvoerders en de vrouwen versterkt wordt. Ook biedt deze context aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld ‘discursieve ruimte’ om hun visie op de waarde van werk kenbaar te maken en aan beleidsuitvoerders de ‘discretionaire ruimte’ om hun visie op de waarde van werk aan te passen.

Tegelijkertijd laat dit proefschrift zien dat beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vasthouden aan het idee van ‘betaald werk als oplossing’ en aan het spreken over de waarde van werk als participatie, zelfstandigheid, ontwikkeling en weerbaarheid. Deze uitkomsten sluiten aan bij het beschouwen van beleidsdiscoursen als sociale processen die de manier waarop wij de wereld begrijpen beïnvloeden, doordat zij de ruimte om op alternatieve manieren te denken en spreken, inperken (zie ook Bröer, 2006; Hajer, 1995, 2003; Jørgensen & Phillips, 2002). Deze discursieve macht van de dominante beleidsdiscoursen is te zien in de afwezigheid van autonome uitingen in zowel de narratieven van beleidsuitvoerders als vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Bij de beleidsuitvoerders is aanvullend de discursieve macht te herkennen in de dominantie van de ‘taal van de Participatiewet’, die alleen uit consonante uitingen bestaat. Hoewel uitvoerders van de Wmo ook kritiek op de dominante beleidsdiscoursen uiten, bestaan deze dissonante uitingen alleen uit *compromissen* die bij onvoldoende ‘discretionaire ruimte’ verdwijnen in het overnemen van ‘de taal van de Participatiewet’. Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld uiten meer en sterkere kritiek dan beleidsuitvoerders. Zo nemen zij expliciet afstand van het idee dat het hebben van betaald werk buitenshuis voldoende voorwaarde is om (herhaling van) partnergeweld te voorkomen. In deze dissonante uitingen is sprake van *relativering*. De kritiek op de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk in het herstelproces bestaat echter alleen uit *compromissen*, die verdwijnen onder druk van het dominante idee van ‘betaald werk als oplossing’. Want wanneer vrouwen spreken over de waarde van werk in het herstelproces, verbinden ze het hebben van betaald werk buitenshuis vooral aan ‘normaal’, ‘leven’ en ‘vrijheid’. ‘Werk’ wordt hiermee een insluitingsmechanisme om volwaardig onderdeel te zijn van de maatschappij en krijgt een symbolische functie als ‘einde van het herstelproces’. Eén van de vrouwen verwoordde dit met: *“Als je werkt, dan kun je echt leven... ik kan het niet anders uitdrukken.”*

7.2 Reflecties en suggesties voor nader onderzoek

7.2.1 Van empirie naar theorie

Aan de basis van dit promotieonderzoek ligt een eerder uitgevoerd evaluatieonderzoek van de interventie De Nieuwe Toekomst (zie ook Bouma & Steijaert, 2022). Om de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers vanuit verschillende perspectieven te belichten en in kaart te brengen hoe deze perspectieven zich tot elkaar verhouden, was een andere theoretische benadering nodig dan voor het beantwoorden van de vraag naar de effecten en werkzame mechanismen van een interventie. De methode van discoursanalyse bood uitkomst en behoefde tegelijkertijd een omwenteling in het kijken naar en denken over het deels al verzamelde empirische materiaal. Dit onderzoek heeft niet alleen nieuwe inzichten opgeleverd om de vraag naar de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te beantwoorden, maar ook inzicht gegeven in de meerwaarde van het combineren van verschillende theoretische kaders.

Het discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006) start bij beleidsmakers als producenten van discoursen, maar beleidsmakers zijn tegelijkertijd ook producten van discoursen (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 104). Het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006) biedt uitkomst om ook dit tweede perspectief te belichten. Zo zijn de logica's van rechtvaardiging te duiden als de interpretatiekaders die mensen ter beschikking hebben om hun denken, spreken en handelen te rechtvaardigen. Dat logica's in de ene context op de voorgrond staan en in een andere context juist naar de achtergrond verdwijnen, is in dit onderzoek bevestigd. De achtergrond of aanleiding van deze verschuiving is niet onderzocht. Wel zijn er aanwijzingen dat de kritiek die vanuit de *civiele logica* op de *huiselijke logica* in de jaren '80 het emancipatiebeleid domineerde een reactie is op de tweede feministische golf die vanaf de late jaren '60 in de samenleving in kracht toenaam. De *geïnspireerde logica* is gericht op individuele groei en kan niet los gezien worden van de opkomst van het individualisme, net zoals het neoliberalisme samengaat met de dominantie van de *logica van de markt*. Deze aannames behoeven echter nader onderzoek, waarin de relatie tussen logica's, discoursen en maatschappelijke ontwikkelingen (zoals politieke en ideologische stromingen) meegenomen wordt.

Door een discoursanalyse van beleid te combineren met een discoursanalyse van narratieven op persoonlijk niveau verbindt het discursieve resonantiemodel het macrosociologisch perspectief en het microsociologisch perspectief (zie ook Bröer, 2006, p. 50). Dit was voor mijn promotieonderzoek de ontbrekende factor en daarmee van grote waarde. Tegelijkertijd was het soms lastig om de narratieven over de waarde van werk te duiden als consonante of dissonante uiting. Want er is geen sprake van een eenduidige 'eens' of 'oneens'. In een consonante uiting kan het

dominante beleidsdiscours in zijn geheel worden herhaald, maar vaker wordt het discours slechts op onderdelen herhaald en vervolgens aangevuld. Omdat er geen sprake is van 'argumentatieve kritiek', heb ik deze uitingen als consonant geïdentificeerd en geduid als 'nuancering', maar deze nuancering kan mogelijk ook verwijzen naar impliciete kritiek of aanleiding geven tot het uiten van kritiek. Daarnaast kan de argumentatieve kritiek in de dissonante uitingen meerdere vormen aannemen. Het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006), en meer specifiek de termen *compromis* en *relativering* daarin, helpt om deze verschillende 'typen' dissonante uitingen te duiden. Voor onderzoek naar de doorwerking van dominante beleidsdiscoursen op het spreken over sociale problemen is het toepassen van het discursieve resonantiemodel zeer geschikt. Het is wel aan te bevelen om de binaire categorieën 'consonant' en 'dissonant' iets los te laten en termen zoals *compromis* en *relativering* te gebruiken om de kritiek nader te duiden.

Het toepassen van het discursieve resonantiemodel van Bröer (2006) heeft de discursieve macht van dominante beleidsdiscoursen op het spreken over de waarde van werk zichtbaar gemaakt. Tegelijkertijd is het resonantiemodel alleen gericht op een doorwerking van beleidsdiscoursen. Het is aan te bevelen om in vervolgonderzoek ook andere domeinen die invloed kunnen hebben op het begrijpen van aspecten van de wereld, en het spreken over de waarde van werk, nader te onderzoeken. Zo geeft dit onderzoek aanwijzingen dat 'betaald werk als oplossing' ook in de gesprekken met familie en vrienden resoneert. Ook de invloed van en wisselwerking tussen het politieke en publieke domein op het spreken over de waarde van werk kan nader in kaart gebracht worden. Daarnaast bevat het resonantiemodel een 'top-down'-benadering en is het relevant om ook de 'bottom-up'-beweging in kaart te brengen. In dit onderzoek is hier een eerste aanzet toe gedaan door de narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te analyseren en te observeren wat de invloed van onderling contact is op de constructie van deze narratieven. De term *operation of unveiling* van Boltanski en Thévenot (2006) blijkt zeer geschikt voor het duiden van de confrontatie die vrouwelijke slachtoffers aangingen met beleidsuitvoerders door hun kritiek op de dominante discoursen te laten horen. Ook is zichtbaar dat deze confrontaties bij beleidsuitvoerders tot verschuivingen in het resoneren van de dominante beleidsdiscoursen leidden. Deze verschuivingen waren echter tijdelijk en niet alle dissonante uitingen van de vrouwen kwamen terug in de narratieven van beleidsuitvoerders. Dit duidt op een minimale invloed van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld op beleidsuitvoerders in het spreken over de waarde van werk. Het is aan te bevelen deze duiding nader te onderzoeken. Hierin kan ook de invloed van beleidsuitvoerders op beleidsmakers in het spreken over de waarde van werk meegenomen worden.

7.2.2 Van discursieve macht naar *agency*

Om narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, is het van meerwaarde gebleken om zowel het theoretisch kader van Lipsky (1980, 2010) als van Ezzy (2001, 2017) toe te passen. Beide kaders hebben de wisselwerking tussen discursieve macht en *agency* als belangrijk theoretisch uitgangspunt en geven inzicht in (de grenzen van) de ‘discretionaire ruimte’ van beleidsuitvoerders en ‘discursieve ruimte’ van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld.

Wanneer Lipsky (1980, 2010) spreekt over *agency* van beleidsuitvoerders, gebruikt hij de term ‘discretionaire ruimte’ om aan te geven dat beleidsuitvoerders, als *street-level bureaucrats*, een zekere beleidsvrijheid hebben om wet- en regelgeving op een andere wijze te interpreteren. Dit theoretisch concept hielp in de duiding van de verschillen tussen uitvoerders van de Wmo en uitvoerders van de Participatiewet in het resoneren van de dominante discourses. Zo geeft dit onderzoek aanwijzingen dat de Participatiewet minder ‘discretionaire ruimte’ biedt dan de Wmo, maar dit verdient nadere verdieping. Aansluitend is het raadzaam om vanuit het concept van ‘discretionaire ruimte’ de rol van beleidsuitvoerders bij het in stand houden én verstevigen van dominante beleidsdiscourses te verdiepen en uit te breiden. Zo zijn in alle dissonante uitingen van beleidsuitvoerders *compromissen* herkenbaar en wordt er geen ‘expliciet verzet’ getoond (zie ook Ten Ham & Bröer, 2016, p.91). Anders dan vanuit Boltanski en Thévenot (2006) te voorspellen valt (pp. 278–283), leidde het wegvallen van de *compromissen* niet tot conflict, maar eerder tot conflictvermijding doordat de ‘de taal van de Participatiewet’ werd overgenomen, die alleen uit consonante uitingen bestaat. Wanneer we deze bevinding verbinden aan het *governmentality*-perspectief van Foucault (1991) en het idee dat machtsuitoefening via subjectivering verloopt, zijn de dissonante uitingen van beleidsuitvoerders als “*deel van de machtsuitoefening*” te duiden (Ten Ham & Bröer, 2016, p.70). Deze reflectie behoeft nader onderzoek, waarbij mijn suggestie is de focus van de analyse te verbreden door te verkennen of en hoe de vastgestelde argumentatieve kritiek terugkomt in het handelen van beleidsuitvoerders.

Het theoretisch kader van Ezzy (2001, 2017) heeft me meer inzicht gegeven in het perspectief van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Vanuit het theoretisch concept van ‘narratieve identiteit’ (Ricoeur, 1984, 1985, 1988) stelt Ezzy dat mensen over *agency* beschikken om hun identiteit te construeren door hun ervaringen, gevoelens en ideeën over zichzelf te verpakken in verhalen die ‘kloppen’ (Ezzy 2001, 2017). De term ‘complex narratief’ (Ezzy, 2001, 2017) blijkt passend om de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld over de waarde van werk nader te duiden. Dit onderzoek geeft daarmee zicht op aanvullende functies van werk. Wanneer vrouwen spreken over de waarde van werk voorafgaand of gedurende de gewelddadige relatie, zijn er functies te onderscheiden die

overeenkomen met Jahoda's deprivatietheorie (1981, 1984, 1988): toegang tot financiële middelen, sociale steun, structuur, een doel in het leven, onderdeel zijn van een collectief en status (of persoonlijke identiteit). De aanvullende functies houden verband met het meegemaakte geweld en zijn signaleren, een veilige haven hebben, afleiding en behoud van identiteit.

De dissonante uitingen die de vrouwen in hun narratieven laten zien kunnen geïnterpreteerd worden als een uiting van *agency* en het gebruik van hun 'discursieve ruimte' om kritiek te geven op de dominante beleidsdiscoursen. Dat vrouwen expliciet afstand nemen van de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk in het voorkómen van partnergeweld en dat deze dissonante uitingen te duiden zijn als *relativering*, kan mogelijk verklaard worden doordat zij de vraag 'hoe had het geweld voorkomen kunnen worden?' vermoedelijk al vaak voor zichzelf en anderen beantwoord hebben en een 'kloppend' verhaal hebben geconstrueerd waar ook de waarde van werk deel van is. Dat er in het spreken over de waarde van werk *na* partnergeweld geen *relativering* in de dissonante uitingen herkend zijn, kan vervolgens verklaard worden vanuit het gegeven dat de vrouwen zich op het moment van dataverzameling vaak nog midden in dit herstelproces bevonden en de vraag naar de waarde van werk mogelijk nog niet, of niet vaak genoeg, beantwoord hadden. Dit onderzoek leent zich voor vervolgonderzoek, waarin vrouwen meermaals geïnterviewd worden en het verloop van het construeren van hun 'narratieve identiteit' over de waarde van werk in het herstelproces nader wordt uitgelicht.

Hoewel de vrouwen hun *agency* tonen door hun 'narratieve identiteit' te construeren, hun 'discretionaire ruimte' gebruiken om kritiek te leveren op de dominante discoursen en *operations of unveiling* laten zien, begrenst het meemaken van partnergeweld hun *agency* om de gewelddadige partner (duurzaam) te verlaten en (duurzaam) betaald werk te verrichten. Dit bevestigt mijn initiële uitgangspunt dat noch het beeld van het 'passieve slachtoffer', noch het beeld van de 'actieve overlevende' de ervaringen van de vrouwen die partnergeweld meemaken volledig dekken (zie ook Dunn, 2005). Dit onderzoek geeft echter aanwijzingen dat beleidsmakers en beleidsuitvoerders vaak wel vasthouden aan deze dichotomie. Ze lijken geneigd om de vrouwen in te delen in één van beide 'ideaaltypes' (Lamb 1996; Picart 2003). Dit kan het (ook door de vrouwen benoemde) hiaat in de reguliere ondersteuning aan slachtoffers van partnergeweld verklaren. Of er inderdaad sprake is van een verband kan in vervolgonderzoek uitgediept worden, waarbij het aan te bevelen is om de vraag van Dunn (2005) als startpunt te nemen: "*If a victim is no longer perceived as helpless, will help still be forthcoming?*" (Dunn, 2005, p. 23).

7.2.3 Van variatie naar representatie

Met dit onderzoek wilde ik de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vanuit verschillende perspectieven belichten en inzicht geven in hoe deze zich tot elkaar verhouden. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van *purposive sampling* (zie ook Cresswell & Plano Clark, 2011; Patton, 2002). De empirische data laten dan ook een brede variatie aan uitingen zien. Vooral de narratieven van de vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld bevatten veel voorbeelden en kleuren de diverse uitingen verder in. Het onderzoek had generaliseerbaarheid noch representativiteit tot doel, maar kan wel als basis gelden voor vervolgonderzoeken die deze doelen nastreven door de steekproef te vergroten en *random sampling* toe te passen. Voor het identificeren van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk heb ik Kamerstukken verzameld waarin beleidsmakers nieuw beleid over sociale zekerheid, emancipatie en de aanpak van partnergeweld aankondigden. Dit zou uitgebreid kunnen worden met Kamerstukken waarin de voortgang van het beleid besproken wordt. Er zijn in totaal 59 beleidsuitvoerders geïnterviewd uit tien centrumgemeenten, verspreid over Nederland. Wel waren de uitvoerders van de Wmo enigszins oververtegenwoordigd en lukte het soms niet een uitvoerder van de Participatiewet voor een tweede keer te interviewen. In een eventueel vervolgonderzoek is het raadzaam extra tijd te reserveren voor het zoeken naar en onderhouden van contact met uitvoerders van de Participatiewet.

De slachtoffers van partnergeweld die zijn geïnterviewd en aan de geobserveerde trainingen deelnamen, voldeden aan de selectiecriteria die De Nieuwe Toekomst stelde en zijn daarmee niet representatief voor alle slachtoffers van partnergeweld. Ten eerste zijn de meeste vrouwen geworven vanuit de vrouwenopvang en is bekend dat zij vaker en ernstiger geweld rapporteren dan vrouwen die geen gebruik maken van de vrouwenopvang (Ansara & Hindin, 2010; Lyon, et al., 2008), ze meer geweldgerelateerde verwondingen hebben (Saunders, 1994) en vaker psychische problemen ervaren (Campbell, et al., 1995; Helfrich, et al., 2008). Daarnaast hebben de vrouwen die in opvangcentra verblijven vaker een groter gebrek aan financiële en sociale middelen en is er in de vrouwenopvang een oververtegenwoordiging van vrouwen met een laag opleidingsniveau en een migratieachtergrond (Glenn & Goodman, 2015; Lünemann et al., 2021; Wolf et al., 2006).

Hoewel de vrouwen uit dit onderzoek een diversiteit aan achtergrondkenmerken laten zien die van invloed kunnen zijn op hun visie over de waarde van werk (zoals leeftijd, opleidingsniveau, werkervaring, beheersing van de Nederlandse taal en het aantal (jonge) kinderen), is het van meerwaarde om in vervolgonderzoek meer vrouwen te betrekken die geen gebruik hebben gemaakt van de vrouwenopvang. Hierbij dient ook aandacht te zijn voor de vraag of vrouwen met een inkomen uit betaald werk daadwerkelijk toegang hebben tot deze financiële

middelen. Daarnaast is het relevant om nader te onderzoeken of het ontbreken van hulp mogelijk ook ligt aan het vasthouden aan een dichotomie van ‘passief slachtoffer’ en ‘actieve overlevende’. Zo is het mogelijk dat de vrouwen verhoogde gevoelens van schaamte ervaren wanneer zij, wat hen betreft, niet voldoen aan het ideaaltipe ‘passief slachtoffer’, of bij de vraag om ondersteuning onterecht gecategoriseerd worden als ‘actieve overlevende’ die voldoende zelfredzaam is en geen professionele hulp nodig heeft.

Om deel te kunnen nemen aan De Nieuwe Toekomst dienden de vrouwen de Nederlandse taal voldoende te beheersen om de opdrachten te kunnen maken. Dit sloot een deel van de vrouwen die hulp ontvangen vanuit de vrouwenopvang uit van deelname aan de interventie en dit onderzoek. Voor hen is de afhankelijkheidspositie ten opzichte van de partner en de overheid groter dan de vrouwen die de Nederlandse taal wel machtig zijn. Daarnaast geldt voor de vrouwen die onder ‘gezinshereniging’ in Nederland een verblijfsvergunning hebben, dat hun verblijfsrecht verbonden is aan het voortbestaan van de relatie met hun partner (zie ook De Hart et al., 2022). Het is van meerwaarde om in vervolgonderzoek deze extra, vermoedelijk zwaarwegende, afhankelijkheidsfactoren mee te nemen in de vraag naar de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld.

Tot slot is de interventie De Nieuwe Toekomst alleen gericht op vrouwelijke slachtoffers en is onderzoek naar de waarde van werk voor mannelijke slachtoffers van partnergeweld relevant. Mogelijk spreken mannelijke slachtoffers van partnergeweld op een andere manier over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld dan vrouwelijke slachtoffers. Ook laat een dergelijk onderzoek mogelijk een ander licht schijnen op de manier waarop beleidsuitvoerders spreken over de waarde van werk.

7.2.4 Van academische discoursen naar beleidsdiscoursen

Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken van een zeer complex verband tussen werk en (herhaling van) partnergeweld. Zo leveren ze kritiek op de veronderstelde reeks causale verbanden door te stellen dat (betaald) werk niet per definitie leidt tot economische zelfstandigheid, dat economische zelfstandigheid onvoldoende voorwaarde is om de gewelddadige relatie te beëindigen, en dat het beëindigen van de relatie niet betekent dat het geweld stopt. Naast dat het verband gelaagd is, spreken ze ook over een wederkerig verband door zowel de negatieve impact van partnergeweld op het (re-)integratieproces als de mogelijkheid dat de (ex-)partner de toegang tot werk en inkomen belemmert te benadrukken. Tevens is een paradoxaal karakter van het verband in hun ‘narratieve identiteit’ te herkennen. Enerzijds spreken vrouwen over werk als een beschermende factor: het kan een veilige haven bieden, een signaleringsfunctie zijn en toegang tot sociale steun en alternatieve middelen geven. Anderzijds spreken ze over werk als risicofactor van

geweld wanneer de versterking van de economische positie van de vrouw bij de mannelijke partner leidt tot een gevoel van statusverlies. Dat beleidsmakers vasthouden aan een eenduidig causaal verband en in positieve termen blijven spreken over de waarde van werk, impliceert dat beleidsprocessen niet primair een reactie zijn op signalen die bij burgers spelen. Dit sluit aan bij de kritiek die wetenschappers vanuit een subjectivistische benadering uiten op de objectivistische benadering van beleidsprocessen (zie ook Bröer, Cohen et al., 1972; Hajer, 1995, 2003; Kingdon, 1984).

Het niet overnemen van de signalen van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld heeft ernstige gevolgen. Door de verhoogde nadruk op het moeten verbreken van de afhankelijkheidsrelatie met de overheid, de focus op zelfredzaamheid en het vasthouden aan de positieve aspecten van werk, hebben beleidsuitvoerders onvoldoende zicht op de potentiële negatieve effecten van (de weg naar) betaald werk op het risico het meemaken van partnergeweld. Doordat het benadrukken van de eigen verantwoordelijkheid van vrouwen om zichzelf via betaald werk te beschermen tegen (herhaling van) partnergeweld impliceert dat vrouwen zelf schuld hebben aan het meemaken en voortduren van de gewelddadige relatie, is er ook een risico op *victim blaming*. Daarnaast laat dit proefschrift zien dat vrouwen metaforen van gevangenschap gebruiken om hun rol als ‘niet-werkende’ uit te drukken. Hieruit blijkt dat het dominante idee van ‘werk als oplossing’ de niet-werkende vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld, ook nadat het geweld gestopt is, een gevoel van vrijheid ontnemt. Gevoelens van schuld, schaamte en uitsluiting leiden tot een ervaren druk om (weer of meer) te gaan werken. Deze gevoelens worden door beleidsuitvoerders niet weggenomen en dragen het risico op vertraging van het herstelproces in zich. Ook worden de vrouwen in het (re-) integratieproces geconfronteerd met obstakels gerelateerd aan het meemaken van partnergeweld. Omdat het reguliere ondersteuningsaanbod hier onvoldoende op inspeelt, is er het risico dat vrouwen het re-integratieproces naar betaald werk als dermate zwaar ervaren, dat ze terugkeren naar de gewelddadige partner.

Het is zorgwekkend dat deze signalen niet nieuw zijn. De manier waarop vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld, sluit namelijk naadloos aan op de bevindingen uit diverse internationale surveyonderzoeken. Daarin werd het verband tussen ‘werk’ en ‘partnergeweld’ ook al als gelaagd, wederkerig en paradoxaal beschreven (zie ook Bouma et al., 2020). Daarnaast gaf de ontmanteling van de verzorgingsstaat in de Verenigde Staten aanleiding tot grote zorgen over een verhoogd risico op partnergeweld. Diverse studies hebben dit risico bevestigd. Vanuit het gegeven dat er in Nederland ook sprake is van een ontmanteling van de verzorgingsstaat en uitholling van het stelsel van sociale zekerheid, is het opvallend dat onderzoek naar de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld tot nu toe in Nederland ontbrak. Het is verstandig om dit onderzoek

ook in andere Europese landen waar de transitie van de verzorgingsstaat is ingezet uit te voeren. Nederland biedt door het overheersende anderhalfverdienersmodel een unieke context die van invloed kan zijn op hoe beleidsmakers de waarde van werk construeren in dominante beleidsdiscoursen. Wordt 'werk' in andere Europese landen ook alleen gedefinieerd als het verrichten van betaald werk buitenshuis, waarbij dit betaalde werk als meest gewaardeerde participatievorm wordt beschouwd? Overheerst in andere Europese landen ook het idee dat emancipatie van vrouwen primair plaatsvindt via betaald werk? En is het speerpunt 'herverdeling van onbetaalde arbeid' daar ook naar de achtergrond verdwenen?

Gezien de discursieve macht van de dominante beleidsdiscoursen op het spreken over de waarde van werk en het potentiële negatieve effect in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld, is het van belang de dominante beleidsdiscoursen te veranderen. Daartoe is het nodig dat beleidsmakers kennis hebben over hoe de vrouwen *zelf* spreken over de waarde van werk. Dit onderzoek legt daarvoor een basis. Ook is bij beleidsmakers een kritische reflectie nodig op de mate waarin zij wetenschappelijke inzichten meenemen in het construeren van dominante beleidsdiscoursen. Daarbij beveel ik beleidsmakers aan om de vraag te beantwoorden of 'werk' van grotere waarde is dan 'veiligheid'. Daarnaast is het aan te bevelen de Kamerstukken uit de jaren '80 tegen het licht te houden en de vraag te beantwoorden waarom deze teksten zijn herzien. Want wat betreft het spreken over de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld stemmen deze Kamerstukken meer overeen met de huidige wetenschappelijke kennis en hoe de vrouwen zelf spreken over de waarde van werk, dan de Kamerstukken van na de eeuwwisseling.

In het emancipatiebeleid van de jaren '80, en specifiek de eerste contouren van de aanpak van geweld tegen vrouwen, werd nog een wetenschappelijke definitie van 'economische zelfstandigheid' gehanteerd. Daarin stond het doorbreken van machtsverhoudingen in de 'persoonlijke levenssfeer' centraal. Ook werd geweld tegen vrouwen gepositioneerd als oorzaak en gevolg van machtsongelijkheden en heersende gendernormen en werd gesproken over meerdere vormen van afhankelijkheid. Daarbij werd de afhankelijkheidsrelatie van vrouwen met hun mannelijke partner niet opgevat als een individuele keuze, maar een keuze die samenhangt met *"maatschappelijke structuren, instituties en het door de overheid gevoerde beleid"* (TK, 1984–1985, 19052, nrs. 1–2, p. 11). Het is teleurstellend dat al deze aspecten in de loop der jaren uit het beleid zijn geschrapt. Terwijl wetenschappers in de afgelopen decennia zagen dat het verband tussen 'werk' en 'partnergeweld' complex is en waarschuwden dat 'werk' niet de doorslaggevende factor is in het voorkomen van (herhaling van) partnergeweld, en zelfs een potentiële risicofactor van partnergeweld kan zijn, bleven Nederlandse beleidsmakers in positieve termen spreken over de waarde van 'werk'. Zij stelden zelfs dat het bereiken van economische zelfstandigheid, via betaald werk dat een hoger inkomen

verschafft dan een bijstandsuitkering 'de beste bescherming' biedt tegen partnergeweld.

Dit onderzoek geeft daarmee aanwijzingen dat de discursieve macht van academische discoursen op het construeren van dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk in kracht is afgenomen. Aan het opstellen van de eerste beleidscontouren van de aanpak van geweld tegen vrouwen ging in 1982 een conferentie vooraf waar beleidsmakers, wetenschappers en vertegenwoordigers uit het maatschappelijk middenveld hun kennis en ideeën over de bestrijding van geweld tegen vrouwen en meisjes uitwisselden. Hoewel wetenschappers in vele (inter)nationale publicaties en congressen de laatste bevindingen over (de aanpak van) geweld tegen vrouwen blijven delen, lijken deze de Nederlandse beleidsmakers niet meer (voldoende) te bereiken. Het is sterk aan te bevelen om de verbinding tussen beleid, wetenschap en praktijk weer te versterken. Hierin ligt ook een taak voor wetenschappers om wetenschappelijke bevindingen op een dusdanige manier te 'vertalen', dat deze breed worden herkend en erkend.

8 Dankwoord

"Life is what happens to you while you are busy making other plans." Deze zin is afkomstig van het nummer 'Beautiful Boy' van John Lennon en wordt vaak geciteerd om te benadrukken dat het leven onvoorspelbaar is. We zouden niet teveel bezig moeten zijn met het plannen van de toekomst, maar genieten van het heden.

Liefde kan onvoorspelbaar zijn, maar ook gevaarlijk. Wereldwijd krijgt één op de vier vrouwen in haar leven te maken met fysiek of seksueel geweld door een mannelijke (ex-)partner. Partnergeweld kan gepaard gaan met dwang en controle en leidt tot een inperking van de individuele keuzevrijheid. Het maken van toekomstplannen, laat staan het genieten van het heden, is voor deze vrouwen niet aan de orde. Dat de impact van partnergeweld enorm is, wordt in mijn promotieonderzoek opnieuw bevestigd. Ook laat dit onderzoek het onvoorspelbare karakter van het herstelproces zien en de negatieve impact van partnergeweld op het plannen van een 'nieuwe toekomst'. Dit inzicht kon ik alleen bereiken door de vrouwen die bereid waren hun ervaringen met mij te delen. Ik bedank jullie voor voor jullie openheid in de interviews en het verlenen van toestemming om de trainingsbijeenkomsten van de interventie De Nieuwe Toekomst bij te mogen wonen.

Graag wil ik alle beleidsmedewerkers en medewerkers van de vrouwenopvang, re-integratiediensten en de interventie De Nieuwe Toekomst die deel hebben genomen aan het onderzoek bedanken voor hun tijd en inzet. Ook wil ik de medewerkers van het ZonMw-programma Vakkundig aan het Werk bedanken voor de financiële steun en onderlinge samenwerking. Daarnaast ben ik dank verschuldigd aan oud-Tweede Kamerlid Kirsten van den Hul voor het indienen van de motie een 'genderspecifiek' onderzoek te laten uitvoeren naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld. Ik ben de beleidsmedewerkers die werkzaam waren bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap dankbaar die in de uitvoering van deze motie aansluiting zochten bij mijn promotieonderzoek. De financiële steun en onderlinge samenwerking heeft mijn onderzoek naar de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld een flinke stap verder gebracht.

Natuurlijk wil ik ook iedereen bedanken met wie ik de afgelopen jaren heb samengewerkt. Bedankt Sonja, Anouk, Danytza, Melisa, Ambrosa, Tuyet, Evelien, Ezra, Paula en Mickey voor jullie samenwerking binnen het evaluatieonderzoek naar de effecten van De Nieuwe Toekomst en de literatuurstudie naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld.

Mensen die me goed kennen weten dat ik de uitspraak *"Life is what happens to you while you are busy making other plans"* vaker aanhaal. Ik heb de uitspraak zelfs op een tegel laten zetten, dat in mijn werkkamer hangt. Deze tegel herinnert mij er

onder andere aan dat een plan een leidraad is. Afwijken van een plan is mogelijk en vaak zelfs verstandig, leuk en spannend. Zo antwoordde ik in het sollicitatiegesprek bij Atria in 2016 ‘nee’ op de vraag of ik ambitie had een promotieonderzoek uit te voeren. Twee jaar later veranderde het antwoord in een ‘ja’. Terugkijkend kan ik alleen maar concluderen dat ik ontzettend blij ben dat ik van mijn originele plan ben afgeweken en een nieuw pad ben ingeslagen. Dat ik het pad met succes én plezier heb doorlopen, is te danken aan vele mensen die mij hierin hebben ondersteund.

Dit onderzoek zou niet gestart zijn zonder de overtuigingskracht van mijn promotor. Renée, bedankt dat je me het vertrouwen en de ruimte hebt gegeven om deze nieuwe uitdaging aan te gaan. Ik heb onze samenwerking en jouw begeleiding als zeer waardevol en plezierig ervaren. Ook is mijn dank groot dat ik gebruik mocht maken van jouw kennis en expertise van gendergerelateerd geweld. Gerben, bedankt dat jij met volle overtuiging ‘ja’ zei op de vraag om als co-promotor in mijn promotieonderzoek aan te treden. Je methodologische kennis en expertise was onmisbaar. Ik heb genoten van jouw enthousiasme en veel van je geleerd. Renée en Gerben, ik wil jullie beiden ontzettend bedanken voor jullie ondersteuning gedurende het hele promotietraject. Ik ben ervan overtuigd dat ik zonder jullie praktische, inhoudelijke, methodologische én emotionele steun mijn promotieonderzoek niet tot een goed einde had kunnen brengen.

Jamila en Danielle, bedankt dat jullie vanaf het begin tot het einde mijn ‘*partners in crime*’ waren. Ik ben erg blij dat wij samen het Onderzoeksnetwerk Partnergeweld zijn gestart en kan mij geen betere paranimfen wensen. Jamila, ik weet nog goed dat ik tijdens mijn vakantie jouw appje ontving met het nieuws dat we het onderzoek naar De Nieuwe Toekomst mochten uitvoeren. Ik heb genoten van onze samenwerking en ben je zeer dankbaar dat je mijn harde ‘nee’ hebt weten af te zwakken. Danielle, jouw aanbod om mee te werken aan het onderzoek kwam als geroepen. Wie had kunnen bedenken dat hier een mooie vriendschap uit naar voren kwam. Onze wandelingen, etentjes maar ook het samen werken op het Friese platteland zijn ontzettend belangrijk voor me geweest.

Ik ben dankbaar dat ik vanuit Atria de ruimte heb gekregen om aan mijn promotieonderzoek te werken en dat ik bij de afdeling Sociologie van de Universiteit van Amsterdam met open armen ben ontvangen. Ik heb het zeer gewaardeerd dat mijn wens werd ingewilligd om ‘die ene dag in de week’ op momenten ‘op te sparen’ en ik me een week, of zelfs een maand, volledig kon storten op de, veelal theoretische, zoektocht. Josien Arts, Arne Mellaard en Irma Cleven wil ik graag bedanken voor het meelezen van afzonderlijke hoofdstukken. Ik heb veel aan jullie feedback gehad. De leden van de commissie bedank ik voor hun tijd die is genomen om mijn manuscript te lezen en inhoudelijk te beoordelen.

Het is moeilijk in woorden uit te drukken hoe dankbaar ik ben voor de steun die ik de afgelopen jaren van mijn collega’s bij Atria heb ontvangen. Jongens, het doet pijn dat de plannen waar we samen hard aan werkten bezweken zijn door

onverwachtste wendingen, maar jullie steun en onze vriendschap was, en is, me zeer dierbaar.

Ik prijs me gelukkig met mijn lieve vrienden en familie die me gedurende dit nieuwe avontuur continu, bewust en onbewust, hebben ondersteund. Marjan, onze vriendschap startte al op de basisschool en is in de loop der jaren alleen maar intenser, dieper en vertrouwder geworden. Ik blijf dat bijzonder vinden en ben onze vriendschap zeer dankbaar. Ook wil ik jou en Nienke bedanken voor de mogelijkheid om me 'terug te trekken op het Friese platteland'. De rust en het gezelschap van jullie hond Joep heeft het schrijfwerk enorm geholpen! Judith, wat ben ik blij en dankbaar dat onze paden elkaar kruisten op de middelbare school (waarna we samen van plannen afweken en ons stortten in nieuwe avonturen!). Een wandeling samen of een avondje met jou en Lourens op de bank kwamen vaak als geroepen!

Birgit, onze vriendschap is mij zeer dierbaar. Onze studie bracht ons samen en de nachtelijke gesprekken brachten het verder. Een verhuizing naar een ander land heeft daar gelukkig geen verandering in gebracht. Ik geniet van onze lange telefoongesprekken en ben ontzettend blij dat ik alle details van mijn 'avontuur' met je kon bespreken!

Jan Harry, dank voor de prikkelende, eerlijke gesprekken. Als oud-huisgenoten voelt ons weerzien nog altijd als thuiskomen.

Marjolein en Inez, dat wij met z'n drieën 'overbleven' om een studieopdracht uit te voeren was het begin van een mooie vriendschap. Onze zoektocht naar de beste kaasfondue is gelukkig nog lang niet ten einde.

Frans en Renske, jullie hebben mij en Izaak als jullie nieuwe burens een zeer warm welkom gegeven en ik ben dankbaar dat onze vriendschap ook na jullie verhuizing (gelukkig maar een paar straten verder) wordt voortgezet.

Zeena, jij bent meer dan 'goede buur'. De wekelijks wandelingen die we in Coronatijd zijn gestart waren niet alleen een welkome afwisseling, maar ook een belangrijke factor in het goed kunnen doorlopen van mijn promotietraject. Dank voor je luisterend oor en je goede adviezen.

Ik had me geen betere schoonfamilie kunnen wensen. Jan, Jessica, Manny, Maurice, Jespah, Janneke, Thijs en Marieke: iedere verjaardag, weekendje-weg en spontaan bezoek is een feestje! Graag wil ik jullie bedanken voor jullie interesse in het promotietraject (en alles er omheen) en jullie steun wanneer ik het nodig had. Janneke en Thijs, bedankt dat ik op jullie huis en huisdieren mocht passen. Een groot deel van dit proefschrift is in jullie keuken en tuin geschreven!

Mijn familie wil ik bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en liefde. Erik en Roos, dank voor het bieden van een luisterend oor en jullie oprechte interesse. Papa en mama, wie had ooit gedacht dat jullie dochter die 'niet meer wilde leren' een promotieonderzoek zou afronden. Dit hele avontuur was ik nooit gestart zonder jullie begrip en steun bij al mijn keuzes om nieuwe, vreemde, paden in te slaan. Daar ben ik jullie enorm dankbaar voor.

Izaak. Jij deelt met mij de lijfspreuk *"Life is what happens to you while you are busy making other plans"*. Ons avontuur begon 25 jaar geleden en ik geniet nog steeds met volle teugen van de paden die we samen inslaan en de plannen die we samen uitvoeren. Ik zou deze hele pagina kunnen vullen met het omschrijven van de liefde en steun die jij me hebt gegeven. Dat jij zowel mijn 'nee' als mijn 'ja' begreep en compleet ondersteunde, zegt eigenlijk al genoeg. Dank pop, voor alles!

Literatuur

- Acker, H. & Rawie, M. (1982). *Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes. Verslag van de Kijkduin-conferentie*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Ai, A. L. & Park, C. L. (2005). Possibilities of the positive following violence and trauma: Informing the coming decade of research. *Journal of Interpersonal Violence*, 20, 242–250.
- Allen, K.N. & Wozniak, D. F. (2010) The Language of Healing: Women's Voices in Healing and Recovering from Domestic Violence. *Social Work in Mental Health*, 9(1), 37–55.
- Alsaker, K., Moen, B. E., Baste, V. & Morken, T. (2016). How has living with intimate partner violence affected the work situation? A qualitative study among abused women in Norway. *Journal of Family Violence*, 31, 479–487.
- Ansara, D. L., & Hindin, M. J. (2010). Formal and informal help-seeking associated with women's and men's experiences of intimate partner violence in Canada. *Social Science & Medicine*, 70 (7), 1011-1018.
- Antaki, C., Billig, M., Edwards, D. & Potter, J. (2003). Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique of Six Analytic Shortcomings. *Athenea Digital*, 1(3), 14–35.
- Arcon (2016). *Effectmeting De Nieuwe Toekomst. Uitrol methodiek in 2015*. Arcon.
- Billig, M. (1987). *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.
- Billig, M. (1988). *Ideological dilemmas: a social psychology of everyday thinking*. Sage.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.
- Billig, M. (1998). Rhetoric and the Unconscious. *Argumentation*, 12(2), 199–216.
- Boltanski, L., & Thévenot, L. (2006). *On justification. Economies of worth*. Princeton University Press.
- Bornstein, R. F. (2006). The complex relationship between dependency and domestic violence: Converging psychological factors and social forces. *American Psychologist*, 61, 595–606.
- Bouma, S. (2021a). Economisch zelfstandig en (niet) beschermd tegen partnergeweld. Hoe het complexe verband tussen economische zelfstandigheid en partnergeweld de noodzaak van gendersensitief beleid onderstreept. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 24(2), 109–126.
- Bouma, S. (2021b). *“Als je werkt, dan kun je echt leven”. Inzicht in de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld*. Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.
- Bouma, S., Berry, D. & Römkens, R. (2020). *Financiële (on)afhankelijkheid van de vrouw en partnergeweld: wat is het verband?* Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

- Bouma, S. & Steijaert, M. (2022). *Een nieuwe toekomst voor slachtoffers van (ex-) partnergeweld. Evaluatie van de interventie De Nieuwe Toekomst op effectiviteit en werkzame mechanismen*. Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.
- Bredewold, J. W. Duyvendak, T. Kampen, E. Tonkens & L. Verplanke (Reds.), *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken. Uitgeverij Van Gennep.
- Bröer, C. (2006). *Beleid vormt overlast. Hoe beleidsdiscoursen de beleving van geluid bepalen*. Aksant.
- Brinkman, E. (2019). *Bouwen en bewaren*. Prometheus.
- Brush, L. D. (2003). Effects of work on hitting and hurting. *Violence Against Women*, 9(10), 1213–1230.
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. Routledge.
- Campbell, J. C. (1992). "If I can't have you, no one can": Power and control in homicide of female partners. In J. Radford & D. E. H. Russell (Eds.), *Femicide: The politics of woman female partners* (pp. 99–113). Twayne.
- Campbell, J. C., Webster, D., Koziol-McLain, J., Block, C. R., Campbell, D. W., Curry, M. A. Gary, F. A., et al. (2003). Risk factors for femicide in abusive relationships: Results from a multisite case control study. *American Journal of Public Health*, 93(7), 1089–1097.
- Campbell, R., Sullivan, C. & Davidson, W. (1995). Women who use domestic violence shelters. Changes in Depression Over Time. *Psychology of Women Quarterly*, 19, 237–255.
- Capaldi, D. M., Knoble, N. B., Shortt, J. W., & Kim, H. K. (2012). A systematic review of risk factors for intimate partner violence. *Partner abuse*, 3(2), 231–280.
- Cattaneo, L. B., & DeLoveh, H. L. M. (2008). The role of socioeconomic status in helpseeking from hotlines, shelters, and police among a national sample of women experiencing intimate partner violence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(4), 413–422.
- Charmaz, K. & Thornberg, R. (2021). The pursuit of quality in grounded theory. *Qualitative Research in Psychology*, 18(3), 305–327.
- Cho, H. (2012). Racial differences in the prevalence of intimate partner violence against women and associated factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(2), 344–363.
- Cho, H., Velez-Ortiz, D. & Parra-Cardona, J. R. (2014). Prevalence of intimate partner violence and associated risk factors among Latinos/as: An exploratory study with three Latino subpopulations. *Violence Against Women*, 20(9), 1041–1058.
- Christy-McMullin, K. (2005). Economic resources and woman abuse: Differences and similarities among African American, Hispanic, and White women. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 14(3-4), 103–123.
- Chronister, K. M. (2007). Contextualizing women domestic violence survivors' economic and emotional dependencies. *American Psychologist*, 62(7), 706–708.

- Chronister, K. M., & McWhirter, E. H. (2003). Applying social cognitive career theory to the empowerment of battered women. *Journal of Counseling & Development*, 81, 418–425.
- Cohen, M.D., March, J.G. & Olson, J.P. (1972). A garbage can model of organizational choice. *Administrative Science Quarterly*, 17, 1–25.
- Costello, M., Chung, D. & Carson, E. (2005). Exploring alternative pathways out of poverty: making connections between domestic violence and employment practices. *Australian Journal of Social Issues*, 40(2), 253–267.
- Cresswell, J.W. & Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and conducting mixed method research* (2nd ed.). Sage.
- Dal Grande, E., Hickling, J., Taylor, A., Woollacott, T. (2003). Domestic violence in South Australia: A population survey of males and females. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 27(5), 543–550.
- De Gier, E. (2007). *Overpeinzingen bij een activerende participatiemaatschappij (oratie)*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- De Jong, E. (2018). *Factsheet Loonkloof*. Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.
- De Hart, B., Verweij, E. & Arbaoui, Y. (2022). *Heb geduld. De betekenis van het afhankelijk verblijfsrecht in het dagelijks leven van huwelijksmigranten en hun partners*. Vrije Universiteit.
- Dillon, G., Hussain, R., Loxton, D. & Rahman, S. (2013). Mental and physical health and intimate partner violence against women: A review of the literature. *International Journal of Family Medicine*, 2013, 1–15.
- Dunn, J. L. (2015). “Victims” and “Survivors”: Emerging Vocabularies of Motive for “Battered Women Who Stay”. *Sociological Inquiry*, 75(1), 1–30.
- Duyvendak, J.W., De Haan, I., Manschot, H., Mol, A. & Prins, B. (1992). Camembert, rechtvaardigen en geweldloze liefde. Het politiek-filosofisch-economisch-sociologisch-antropologisch raster van Luc Boltanski en Laurent Thévenot. *Krisis* 47 (12)2, 5–22.
- Duyvendak, J.W. & Tonkens, E. (2018). Inleiding. De beloften van nabijheid en de verhuiselijking van de zorg. In F. Bredewold, J. W. Duyvendak, T. Kampen, E. Tonkens & L. Verplanke (Reds.), *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt* (pp. 7–26). Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken. Uitgeverij Van Gennep.
- Echtelt, P. van, Putman, L. & De Voogd-Hamelink, M. (2019). *Arbeidsmarkt in kaart: werkgevers editie 2*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. & Addad, M. (2010). Typology of Intimate Partner Homicide: Personal, Interpersonal, and Environmental Characteristics of Men Who Murdered Their Female Intimate Partner. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 54(4), 494–516.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2014). *Violence against women: an EU wide survey*. Publications Office of the European Union.

- Ezzy, D. (2017). *Narrating unemployment* (2nd ed.). Routledge. (Original work published 2001 by Ashgate Publishing).
- Flasch, P., Murray, C.E. & Crowe, A. (2017). Overcoming Abuse: A Phenomenological Investigation of the Journey to Recovery from Past Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(22), 3373–3401.
- Fleury, R.E., Sullivan, C.M. & Bybee, D.I. (2000). When ending the relationship does not end the violence. *Violence Against Women*, 6(12), 1363–1383.
- Fox, G. L., Benson, M. L., DeMaris, A. A., Van Wyk, J. (2002). Economic distress and intimate violence: Testing family stress and resources theories. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 793–807.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Routledge.
- Foucault, M. (1980). Truth and Power. In C. Gordon (Ed.) *Power/Knowledge. Selected Interviews and other Writings 1972-1977* (pp. 109–133). Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Eds.) *The Foucault Effect*. (pp. 87–104). Harvester Wheatsheaf.
- Fryer, D. (1986). Employment deprivation and personal agency during unemployment: A critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment. *Social Behaviour*, 1, 3–23.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Prentice-Hall.
- Gelles, R.J. (1976). Abused wives: Why do they stay? *Journal of Marriage and the Family*, 38, 659–668.
- Gergen, K. (1985). 'The social constructionist movement in modern social psychology'. *American Psychologist*, 40(3), 266–275.
- Gilbert, N. (2002). *Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility*. Oxford University Press.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1971). *Status Passage*. Routledge and Kegan Paul.
- Glenn, C. & Goodman, L. (2015). Living with and within the rules of domestic violence shelters: A qualitative exploration of residents' experiences. *Violence Against Women*, 21(12), 1481–1506.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Northeastern University Press (Original work published 1974 by Harper & Row).
- Golden, S. D., Perreira, K. M., & Piette Durrance, C. (2013). Troubled times, troubled relationships: How economic resources, gender beliefs, and neighborhood disadvantage influence intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(10), 2134–2155.
- Gül, S. S. (2013). The role of the State in protecting women against domestic violence and women's shelters in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 38, 107–116.
- Hajer, M. (1995). *The Politics of Environmental Discourse, Ecological Modernization and the Policy Process*. Claredon Press.

- Hajer, M. (2003). A frame in the fields. Policy making and the reinvention of politics. In M. Hajer & H. Wagenaar (Eds), *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society* (pp. 88–110). Cambridge University Press.
- Hayes, B. E. (2016). Impact of victim, offender, and relationship characteristics on frequency and timing of intimate partner violence using life history calendar data. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53(2), 189–219.
- Helfrich, C. A., Fujiura, G. T. & Rutkowski-Kmitta, V. (2008). Mental health disorders and functioning of women in domestic violence shelters. *Journal of Interpersonal Violence*, 23(4), 437–453.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*. Vossiuspers UvA.
- Jahoda, M. (1981). Work, Employment and Unemployment. *American Psychologist*, 31, 184–191.
- Jahoda, M. (1984). Social institutions and human needs: A comment on Freyer and Payne, *Leisure Studies*, 3, 297–299.
- Jahoda, M. (1988). Economic recession and mental health. *Journal of Social Issues*, 44, 13–23.
- Johnson, M. P. (2006). Conflict and control: Gender symmetry and asymmetry in domestic violence. *Violence Against Women*, 12(11), 1003–1018.
- Johnson, H. & Hotton, T. (2003). Losing Control: Homicide Risk in Estranged and Intact Intimate Relationships. *Homicide Studies*, 7(1), 58–84.
- Jonker, I. E., Sijbrandij, M., Van Luijcklaar, M. J. A., Cuijpers, P., & Wolf, J. R. L. M. (2015). The effectiveness of interventions during and after residence in women's shelters: A meta-analysis. *European Journal of Public Health* 25(1), 15–19.
- Jørgensen, M. & Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. Sage.
- Kamerstukken II, 1961–1962, 6796, nr. 3, *Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp 'Nieuwe regelingen betreffende de verlening van bijstand door de overheid (Algemene Bijstandswet)'*.
- Kamerstukken II, 1976–1977, 14 496, nrs. 1-2, *Nota over het emancipatiebeleid 'Proces van verandering en groei'*.
- Kamerstukken II, 1984–1985, 19 052, nrs. 1-2, *Beleidsplan 'Emancipatie 1985'*.
- Kamerstukken II, 2002–2003, 28 870, nr. 3, *Memorie van toelichting 'Vaststelling van een wet inzake ondersteuning bij arbeidsinschakeling en verlening van bijstand door gemeenten (Wet werk en bijstand)'*.
- Kamerstukken II, 2004–2005, 30 131, nr.3, *Memorie van toelichting 'Nieuwe regels betreffende maatschappelijke ondersteuning (Wet maatschappelijke ondersteuning)'*.

- Kamerstukken II, 2013–2014, 33 161, nr. 107, *Nota van wijziging. 'Wet werk en bijstand, de Wet sociale werkvoorziening, de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten en enige andere wetten gericht op bevordering deelname aan de arbeidsmarkt voor mensen met arbeidsvermogen en harmonisatie van deze regelingen (Invoeringswet Wet werken naar vermogen)'* door: 'Invoeringswet Participatiewet'.
- Kamerstukken II, 2017–2018, 30 420, nr. 270, *Emancipatienota 2018–2021: Principes in de praktijk*.
- Kamerstukken II, 2019–2020, 35 300 VIII, nr. 130, *Motie Van den Hul c.s. over gender-specifiek onderzoek naar het verband tussen financiële afhankelijkheid, partnergeweld en eerdergerelateerd geweld*.
- Kampen, T. (2014). *Verplicht vrijwilligerswerk De ervaringen van bijstandsccliënten met een tegenprestatie voor hun uitkering*. Uitgeverij Van Gennep.
- Kampen, T. & Tonkens, E. (2018). Ruimte voor professionals? Een kwestie van geven of nemen. In F. Bredewold, J. W. Duyvendak, T. Kampen, E. Tonkens & L. Verplanke (Reds.), *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt* (pp.187–210). Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken. Uitgeverij Van Gennep.
- Kaukinen, C. (2004). Status compatibility, physical violence, and emotional abuse in intimate relationships. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 452–471.
- Kaukinen, C. E., Meyer, S., & Akers, C. (2013). Status compatibility and help-seeking behaviors among female intimate partner violence victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(3), 577–601.
- Keuzenkamp, S. & Teunissen, A. (1990). *Emancipatie ten halve geregeld. Continuïteit en inenging in het emancipatiebeleid*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Kim, C., & Sung, H-E. (2016). Characteristics and risk factors of Chinese immigrant intimate partner violence victims in New York City and the role of supportive social networks. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 24(1), 60–69.
- Kingdon, J. W. (1984). *Agendas, alternatives, and public policies*. Harper/Collins.
- Korf, D. J., Meulenbeek, H., Mot, E. S. & Brandt, T. (1997). *Economische kosten van thuisgeweld tegen vrouwen*. Thesis Publishers.
- Koziol-McLain, J., Webster, D., McFarlane, J., Block, C. R., Ulrich, Y., Glass, N. & Campbell, J.C. (2006). Risk Factors for Femicide-Suicide in Abusive Relationships: Results From a Multisite Case Control. *Violence and Victims*, 21(1), 3–21.
- Lamb, S. (1996). *The Trouble with Blame: Victims, Perpetrators, and Responsibility*. Harvard University Press.
- Lipsky M. (2010). *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. (Updated ed.). Russell Sage Foundation. (Original work published 1980).

- Lünnemann, K., Goderie, M., Tierolf, B., & Römkens, R. (2010). *Geweld in afhankelijkheidsrelaties: Ontwikkelingen in vraag naar en aanbod van hulp en opvang*. Verwey-Jonker Instituut.
- Lünnemann, M., Lünnemann, K. & Compagner, M. (2021). *In de lift. Cohortstudie naar de effecten van de Oranje Huis aanpak*. Verwey-Jonker Instituut.
- Lyon, E., Lane, S. & Menard, A. (2008). *Meeting survivors' needs: A multi-state study of domestic violence shelter experiences*. National Institute of Justice.
- Mellaard, A. (2022). *Reassembling violence against women in intimate relationships in the Netherlands: An ethnographic analysis of domestic violence policy assemblages in practice*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Mills, C. Wright (1951). *White Collar. The American Middle Classes*. Oxford University Press.
- Morash, M., Bui, H. N. & Santiago, A. M. (2000). Cultural-specific gender ideology and wife abuse in Mexican-descent families. *Domestic Violence: Global Responses*, 7(1-3), 67-91.
- Nederlandse Vrouwenraad, Federatie Opvang & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2011). De Nieuwe Toekomst [flyer]. <https://mn-li.nl/bijlagen/542/flyerdenieuwetoeekomstlandelijk.pdf>
- Naezer, M. & Römkens, R. (2008). Geweld tegen vrouwen in relaties. Van gezondheids- tot veiligheidsprobleem. In B. Waaldijk & J. van Mens-Verhulst (Reds.), *Bewegingen in de gezondheidszorg. Vrouwenhulpverlening 1975-2000* (pp. 68-78). Bohn Stafleu Van Loghum.
- Nicaise, I. (2001). *De actieve welvaartsstaat en de werkers van het elfde uur. Arbeid als antwoord op sociale uitsluiting*. Standaard Uitgever/HIVA.
- Outlaw, M. (2009). No One Type of Intimate Partner Abuse: Exploring Physical and Non-Physical Abuse Among Intimate Partners. *Journal of Family Violence*, 24, 263-272.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage.
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997) *Realistic Evaluation*. Sage.
- Peled, E., & Krigel, K. (2016). The path to economic independence among survivors of intimate partner violence: A critical review of the literature and courses for action. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 127-135.
- Picart, C. (2003). Rhetorically Reconfiguring Victimhood and Agency: The Violence against Women Act's Civil Rights Clause. *Rhetoric and Public Affairs*, 6(1), 97-126.
- Portegijs, W. (2018). *Ons geld. Vrouwen en mannen over het belang van inkomen en economische zelfstandigheid voor vrouwen*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Postmus, J.L., Plummer, S.B., McMahon, S., Murshid, N.S. & Kim, M.S. (2012). Understanding economic abuse in the lives of survivors. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(3), 411-430.
- Postmus, J.L., Plummer, S.B. & Stylianou, A.M. (2015). Measuring Economic Abuse in the Lives of Survivors: Revising the Scale of Economic Abuse. *Violence Against Women*, 22(6), 692-703.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour*. Sage.

- Powers, R. A. & Kaukinen, C. E. (2012). Trends in intimate partner violence: 1980–2008. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(15), 3072–3090.
- Ricouer, P. (1984). *Time and Narrative, Volume 1* (K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press.
- Ricouer, P. (1985). *Time and Narrative, Volume 2* (K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press.
- Ricouer, P. (1988). *Time and Narrative, Volume 3* (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press.
- Riger, S., & Krieglstein, M. (2000). The impact of welfare reform on men's violence against women. *American Journal of Community Psychology*, 28(5), 631–647.
- Roggeband, C. & Verloo, M. (2006). Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd, allochtone vrouwen zijn een probleem. De ontwikkeling van beleidskaders over gender en migratie in Nederland (1995–2005). *Migrantenstudies*, 2006(4), 158–178.
- Römkens, R. (1992). *Gewoon geweld? Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Lisse, Swets & Zeitlinger.
- Römkens, R. (1995). De partnerdoodster als statistische rariteit. In A. Fuldauer et al. (Reds.), *Gevangen vrouwen. Nemesis Essays over criminaliteit en detentie* (pp. 44–57). Nemesis.
- Römkens, R. (1996). 'Zwei Seelen in einer Brust.' De partnerdoodster als slachtoffer en dader. In R. Römkens & S. Dijkstra (Reds.), *Het omstreden slachtoffer. Geweld van vrouwen en mannen* (pp. 77–100). Ambo.
- Römkens, R. (2008). *Met recht een zorg? Overdenkingen bij wet- en regelgeving over geweld in de privésfeer (oratie)*. Tilburg University.
- Römkens, R. (2010). Omstreden gelijkheid; over de constructie van (on)gelijkheid van vrouwen en mannen in partnergeweld. *Justitiële verkenningen: Documentatieblad van het Ministerie van Justitie*, 36(8), 11–32.
- Römkens, R., Harthoorn, H. & De Jong, T. (2014) *Geweld tegen vrouwen. Europese onderzoeksgegevens in Nederlandse context*. Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.
- Römkens, R., Meulenbelt, A. & Ten Zeege, T. (Reds.) (2023). *Voorbij de verbijstering. Over gender en geweld*. Mazirel Pers.
- Rothman, E. F., Hathaway, J., Stidsen, A., de Vries, H. F. (2007). How employment helps female victims of intimate partner violence: A qualitative study. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(2), 136–143.
- Russell, D. (1975). *The politics of rape: The victim's perspective*. Stein & Day.
- Sabina, C., & Scott Tindale, R. (2008). Abuse characteristics and coping resources as predictors of problem-focused coping strategies among battered women. *Violence Against Women*, 14(4), 437–456.
- Sanders, C. K., & Schnabel, M. (2007). Perspectives from Women Organizers. Views on Gender, Race, Class, and Sexual Orientation. *Journal of Community Practice*, 14(3), 93–118.

- Sanders, C.K. (2015). Economic abuse in the lives of women abused by an intimate partner: A qualitative study. *Violence Against Women*, 21(1), 3–29.
- Saunders, D. G. (1994). Posttraumatic stress symptom profiles of battered women: A comparison of survivors in two settings. *Violence and Victims*, 9(1), 31–44.
- Scaricabarozzi (2017), *Women's economic independence, a way out of violence. Policies and practices to promote women's economic empowerment to be able to leave violent relationships*. WE GO! Women Economic-independence & Growth Opportunity-JUST/2014/RDAP/AG/VICT/ 7365.
- Schumacher, J. A., Feldbau-Kohn, S., Smith Slep, A. M. & Heyman, R. E. (2001). Risk factors for male-to female partner physical abuse. *Aggression and Violent Behavior*, 6(2–3), 281–352.
- Schuyt, K. (1991). *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*. Stenfert Kroese.
- Schuyt, K. (2013). *Noden en wensen. De verzorgingsstaat gezien als een historisch fenomeen (oratie)*. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Scott, E. K., London, A. S. & Myers, N. A. (2002). Dangerous dependencies: The intersection of welfare reform and domestic violence. *Gender & Society*, 16(6), 878–897.
- Showalter, K. (2016). Women's employment and domestic violence: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 37–47.
- Sinninghe Damsté, W. A. (2011). *Gedeelde zorg: De rol van de Nederlandse Hervormde Kerk/ Protestantse Kerk in Nederland bij de bestrijding van armoede in relatie tot de overheidstaak*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Sociaal-Economische Raad (1966). *Advies over de arbeid van de vrouwen in Nederland in het kader van de situatie op de arbeidsmarkt en het te voeren arbeidsmarktbeleid*. Sociaal-Economische Raad.
- Sommer, M. (2013). *Effectmeting 'De Nieuwe Toekomst'*. Arcon.
- Song, L. (2012). Service utilization, perceived changes of self, and life satisfaction among women who experienced intimate partner abuse: The mediation effect of empowerment. *Journal of Interpersonal Violence*, 27, 1112–1136.
- Stark, E. (2007). *Coercive Control: How Men Entrap Women in Personal Life*. Oxford University Press.
- Storms, O., & Visser, A. (2018). *Methodebeschrijving De Nieuwe Toekomst (DNT)*. Databank Effectieve Sociale Interventies. Movisie.
- Ten Ham, T. & Bröer, C. (2016). Risico's vermijden door depolitisering. *Sociologie*, 12(1), 67–95.
- Terpstra, A. (2011). *Implementatie en gebruik Participatieladder. Een inventarisatie naar de stand van zaken bij 24 gemeenten en ISD-en*. Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Thomas, W. I. (1967). *The unadjusted girl: with cases and standpoint for behavior analysis*. Harper & Row. (Original work published 1923 by Little, Brown, and Company).
- Tonkens, E. (2009). Waarom actief burgerschap? In E. Tonkens (Red.), *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk* (pp. 7–22). Sun-Trancity.

- Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2018). Professionaliteit, democratie en solidariteit onder druk. Conclusie: de beloften van nabijheid nader beschouwd. In F. Bredewold, J. W. Duyvendak, T. Kampen, E. Tonkens & L. Verplanke (Reds.), *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt* (pp. 231–250). Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken. Uitgeverij Van Gennep.
- Trappenburg, M. (2019). Hoe Elco Brinkman alsnog zijn zin kreeg: neoliberalisme, communitarisme en linkse idealen in de Nederlandse gezondheidszorg. *Sociologie* 15(3), 289– 307.
- Tromp, C. (2004). *Breedbeeld wetenschap; een kritisch-reflexief onderzoeksmodel gebaseerd op een breed rationaliteitsbegrip*. Jan van Arkel.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process*. Cornell University Press.
- Van Bommel, L., Boelaart, I., Boes, S. & Carels, Y. (2016) *Investeren in een toekomst na huiselijk geweld De Nieuwe Toekomst – een methodiek gericht op participatie en economische zelfstandigheid van vrouwen die slachtoffer zijn geweest van huiselijk geweld*. Nederlandse Vrouwen Raad.
- Van den Berg, H. (2004). Discoursanalyse in de praktijk: de discursieve constructie van sociale categorieën. *KWALON*, 9(3), 27–35.
- Van den Brakel, M., Portegijs, W. & Hermans, B. (2020). *Emancipatiemonitor 2020*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Van den Brink, G.J.M., Jansen, M., Soeparman Mpim, S., Van Hulst, M. & Van Gestel, N. M. (2011). *Professionaliteit, professionalisering en de re-integratiesector. Een systematische review van inzichten*. Universiteit van Tilburg.
- Van der Lans, J. (2016). 1965 Marga Klompé en de Bijstandswet. *Van genade naar rechts (naar verplichte participatie)*. www.canonsociaalwerk.eu/nl/details.php?cps=32.
- Van Doorne-Huiskes, A., Römkens, R., Schippers, J. & Wiersma, A. (2017). *Van privéprobleem tot overheidszorg. Geschiedenis van het emancipatiebeleid in Nederland*. Atria/Lecturium.
- Van Gennep, A. (1977). *The Rites of Passage* (M. Vizedom & G. Caffee, Trans.). Routledge and Kegan Paul. (Original work published 1908)
- Van Gelder, N., Ligthart, S., Astro, L., & Oertelt-Prigione, S. (2021). Economic abuse amongst Dutch women (formerly) victimised by intimate partner violence and abuse: A mixed methods approach. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 24(2), 89–107.
- Velonis, A. J., Daoud, N., Matheson, F., Woodhall-Melnik, J., Hamilton-Wright, S. & O'Campo, P. (2017). Strategizing safety: Theoretical frameworks to understand women's decision making in the face of partner violence and social inequities. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(21), 3321–3345.
- Voth Schrag, R. J. (2019). Experiences of economic abuse in the community: Listening to survivor voices. *Journal of Women and Social Work*, 34(3), 313–324.
- Weber, M. (1924). *Gesammelte aufsätze zur sociologie und socialpolitik*. Mohr.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). *De verzorgingsstaat herwogen. Verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Amsterdam University Press.

- Wetherell, M. & Potter, J. (1992). *Mapping the language of racism: discourse and the legitimization of exploitation*. Harvester Wheatsheaf.
- Wolf, J. (2016). *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Wolf, J., Jonker, I., Nicholas, S. & Putriss, E. (2007). *Vervolg op de vrouwenopvang. De situatie van vrouwen een jaar na dato*. Uitgeverij SWP.
- Wood, D. (1991). *On Paul Ricoeur: narrative and interpretation*. Routledge.
- World Health Organization. (2012). *Understanding and Addressing Violence against Women: Intimate Partner Violence*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2021). *Violence against women prevalence estimates, 2018. Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women*. World Health Organization.
- Xie, M., Heimer, K., & Lauritsen, J. L. (2012). Violence against women in U.S. metropolitan areas: Changes in women's status and risk, 1980–2004*. *American Society of Criminology*, 50(1), 105–143.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods*. (5th ed.). Sage.

Samenvatting

Werk als oplossing? Narratieven over de waarde van werk ter preventie van en herstel na partnergeweld

Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld? Dit proefschrift heeft deze vraag vanuit verschillende perspectieven belicht door toepassing van een discoursanalyse op de narratieven van beleidsmakers, beleidsuitvoerders en de vrouwen zelf over de waarde van werk. Om alle verschillende perspectieven te belichten en te duiden, is een combinatie van theoretische kaders toegepast die allemaal de wisselwerking tussen discursieve macht en *agency* als basis hebben.

Wat zijn in Nederland de dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk?

Deze vraag staat in hoofdstuk 3 centraal. Op basis van een discoursanalyse van Kamerstukken is geconcludeerd dat beleidsmakers de waarde van werk construeren in vier beleidsdiscoursen. Het participatie-discours, zelfstandigheid-discours, ontwikkeling-discours en weerbaarheid-discours komen in de periode 1980–2018 zowel in het beleid van sociale zekerheid, emancipatie als de aanpak van geweld tegen vrouwen terug. Deze discoursen zijn geïnstitutionaliseerd in wetgeving en beleidsprocessen en hierdoor alle vier dominant te noemen. Beleidsmakers zijn naast producenten, ook producten van beleidsdiscoursen (Jørgensen & Phillips, 2002:104). Boltanski en Thévenot (2006) beschrijven zes ‘werelden’ van rechtvaardiging die ik ‘logica’s’ heb genoemd. Deze logica’s kunnen interpretatiekaders vormen voor mensen om hun denken, spreken en handelen te rechtvaardigen. Dat logica’s in de ene context op de voorgrond staan en in een andere context juist naar de achtergrond verdwijnen, is in dit promotieonderzoek bevestigd. Zo beschreven beleidsmakers tijdens de opbouw van de Nederlandse verzorgingsstaat de waarde van werk vooral vanuit de *huiselijke logica* (waarin traditie de centrale waarde is). In de transitie naar een gewenste ‘zorgzame samenleving’, ‘activerende verzorgingsstaat’ en ‘werkstaat’ verwezen ze steeds vaker naar de *civiele logica*, *geïnspireerde logica* en de *logica van de markt*. Daarin zijn respectievelijk het collectief, inspiratie en competitie de centrale waarden. Daarnaast valt op dat betaald werk steeds sterker als ‘de beste oplossing’ van maatschappelijke problemen wordt gepositioneerd. In het participatie-discours is het verrichten van betaald werk buitenshuis de meest gewaardeerde participatievorm geworden. In het ontwikkeling-discours is de persoonlijke ontwikkeling van vrouwen als dé oplossing gepositioneerd voor de sociaal-

economische ontwikkeling van Nederland. In het zelfstandigheid-discours is betaald werk verschoven van noodzakelijke naar voldoende voorwaarde om afhankelijkheidsrelaties te doorbreken en autonomie te bereiken. In het weerbaarheid-discours is economische zelfstandigheid, via betaald werk, in de loop der jaren gepromoveerd tot ‘de beste bescherming’ tegen partnergeweld.

Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij beleidsuitvoerders?

Deze vraag staat in hoofdstuk 4 centraal. Op basis van een discoursanalyse van de data uit 46 semi-gestructureerde (groeps)interviews met beleidsuitvoerders en de toepassing van het discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006) is vastgesteld of en hoe de dominante beleidsdiscoursen in de narratieven resoneren. Een eerste uitkomst is dat er geen autonome uitingen zijn gevonden. Autonome uitingen zijn uitingen die niet of nauwelijks overeenkomen met de dominante beleidsdiscoursen. Alle onderzochte narratieven over de waarde van werk verwijzen naar (één van de) dominante beleidsdiscoursen. Daarnaast zijn voor elk dominant beleidsdiscours consonante uitingen gevonden, waarbij beleidsuitvoerders (delen van) het dominante discours herhalen. In het resoneren van het zelfstandigheid-discours en het weerbaarheid-discours zijn ook dissonante uitingen gevonden, waarbij het spreken over de waarde van werk gedeeltelijk afwijkt van het beleidsdiscours en samengaat met argumentatieve kritiek. Gebruikmakend van de terminologie van Boltanski en Thévenot (2006) zijn dissonante uitingen te duiden als een *compromis*: ze nemen geen expliciete afstand van de beleidsdiscoursen, maar brengen nuance aan. De dissonante uitingen zijn in de narratieven van de uitvoerders van de Wmo te herkennen. Uitvoerders van de Participatiewet houden vast aan de dominante beleidsdiscoursen. Het theoretisch kader van Lipsky (1980, 2010) helpt om deze verschillen te duiden. Zo staan uitvoerders van de Wmo vaker in contact met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Ook verschillen de wettelijke kaders van de Wmo en de Participatiewet en biedt de Participatiewet beleidsuitvoerders weinig ‘discretionaire ruimte’ om kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen.

Hoe resoneren dominante beleidsdiscoursen over de waarde van werk bij vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?

Deze vraag staat in hoofdstuk 5 centraal. Op basis van een discoursanalyse van de data uit 22 semi-gestructureerde interviews met vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld en de toepassing van het discursieve resonantiemodel (Bröer, 2006) zijn in de narratieven over de waarde van werk geen autonome uitingen gevonden. Net als bij de beleidsuitvoerders kennen het participatie-discours en ontwikkeling-discours alleen consonante uitingen. In het resoneren van het zelfstandigheid-discours en weerbaarheid-discours zijn zowel consonante als dissonante uitingen

gevonden. Door toepassing van het theoretisch concept van ‘narratieve-identiteit’ (Ezzy, 2001, 2017; Ricoeur, 1991) kunnen de dissonante uitingen van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geïnterpreteerd worden als uitingen van hun *agency*, en meer specifiek de toepassing van ‘discursieve ruimte’. Anders dan bij de uitvoerders van de Wmo zijn enkele dissonante uitingen te duiden als *relativering*: vrouwen nemen expliciet afstand van het idee dat het hebben van betaald werk buitenshuis voldoende voorwaarde is om (herhaling van) partnergeweld te voorkomen. Daarnaast spreken vrouwen over de negatieve effecten van (betaald) werk, namelijk een verhoogd risico op partnergeweld en een vertraging van het herstelproces. De term ‘complex narratief’ (Ezzy, 2001, 2017) blijkt geschikt om de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, omdat de waarde van werk wordt overschaduwd en gecompliceerd door het meegemaakte geweld. Zo kan werk een veilige haven, signaleringsfunctie en toegang tot sociale steun en alternatieve middelen bieden en daarom een potentiële beschermende factor zijn voor (herhaling van) partnergeweld. Maar (de re-integratie naar) werk kan ook een risicofactor voor partnergeweld zijn wanneer de versterking van de economische positie van de vrouw bij de mannelijke partner leidt tot een gevoel van statusverlies. Daarnaast spreken de vrouwen over de negatieve impact van partnergeweld op het (re-)integratieproces en de mogelijkheid dat hun gewelddadige partner de toegang tot werk en inkomen belemmert.

Hoe verschuift het resoneren van dominante beleidsdiscoursen in de interactie tussen de beleidsuitvoerders en doelgroep van beleid?

Deze vraag staat in hoofdstuk 6 centraal en is beantwoord vanuit de context van de interventie De Nieuwe Toekomst. Deze Nederlandse interventie heeft tot doel de economische zelfstandigheid van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te bevorderen door hen te ondersteunen in hun (re-)integratie naar betaald werk (zie Bouma & Steijaert, 2022 voor de resultaten uit de effectmeting). Op basis van een discoursanalyse van de veldwerknootities van observaties tijdens trainings-bijeenkomsten van De Nieuwe Toekomst in twee centrumgemeenten kan gesteld worden dat deze interventie een context biedt waarin het onderlinge contact tussen beleidsuitvoerders en de vrouwen versterkt wordt. Hierbij zijn verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen zichtbaar. De vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over een veilige omgeving en het afzetten van hun ‘masker’. Zij gebruiken de ‘discursieve ruimte’ om kritiek te leveren op de dominante beleidsdiscoursen. Omdat ze hierbij een confrontatie met de beleidsuitvoerders niet schromen, heb ik deze situaties in navolging van Boltanski en Thévenot (2006) aangeduid als *operations of unveiling*. Deze *operations of unveiling* leiden bij beleidsuitvoerders tot verschuivingen in het resoneren van dominante beleidsdiscoursen. Bij de uitvoerders van de Participatiewet leidde dit tot het omarmen van de ‘taal van de Wmo’. Deze verschuivingen vonden echter primair op

de achtergrond plaats. De ‘taal van de Participatiewet’ met als boodschap ‘werk als doel’ bleef op de voorgrond. De dissonante uitingen, waarin de vrouwen de vraag opwerpen *of* werk van waarde is door enerzijds de veronderstelde positieve aspecten van (betaald) werk af te zwakken en anderzijds de negatieve effecten van (betaald) werk te benadrukken, werden niet in de narratieven van beleidsuitvoerders overgenomen. Dit wijst erop dat beleidsuitvoerders, ondanks de gehoorde kritiek, vasthouden aan ‘betaald werk als oplossing’.

Wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?

Het concluderende hoofdstuk 7 geeft antwoord op deze overkoepelende vraagstelling. Dit promotieonderzoek laat zien dat het spreken over de waarde van werk enerzijds aan verandering onderhevig is en anderzijds vaststaande elementen kent. Beleidsmakers construeren de waarde van werk in vier dominante beleidsdiscoursen, maar de manier waarop varieert. Beleidsuitvoerders spreken op een andere manier over de waarde van werk wanneer zij zich verplaatsen in de positie van vrouwen zelf. Voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld geldt dat het meegemaakte geweld de waarde van werk overschaduwet en compliceert, waardoor de waarde van werk zowel tijdens als na de gewelddadige relatie voortdurend wijzigt. Dat het spreken over de waarde van werk aan verandering onderhevig is, sluit aan bij een constructivistische benadering waarbinnen de manier waarop mensen de wereld begrijpen en categoriseren niet vaststaat, maar afhangt van de context en wordt gecreëerd en bestendigd door sociale processen (zie ook Burr, 1995; Gergen, 1983; Jørgensen & Phillips, 2002). Tegelijkertijd houden zowel beleidsmakers, beleidsuitvoerders als vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld vast aan het idee van ‘betaald werk als oplossing’. Ze spreken allemaal over de waarde van werk in termen van participatie, zelfstandigheid, ontwikkeling en weerbaarheid. Deze bevinding sluit aan op het idee dat beleidsdiscoursen sociale processen zijn die de manier waarop wij de wereld begrijpen beïnvloeden doordat zij de ruimte om op alternatieve manieren te denken, en te spreken, inperken (zie ook Bröer, 2006; Hajer, 1995, 2003; Jørgensen & Phillips, 2002).

Reflecties en aanbevelingen voor nader onderzoek

Dit proefschrift geeft inzicht in hoe vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld *zelf* spreken over de waarde van werk. Het draagt bij aan het schaarse inzicht over de waarde van werk in het herstelproces. Er kan geconcludeerd worden dat het meemaken van partnergeweld als *breaching experiment* (Garfinkel, 1967) fungeert en de sociale orde, waaronder de waarde van werk, in een nieuw perspectief plaatst. De term ‘complex narratief’ (Ezzy, 2001, 2017) is passend om de narratieven van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld over de waarde van werk nader te duiden. Dit onderzoek geeft daarmee zicht op aanvullende functies van werk. Naast de functies die Jahoda’s deprivatietheorie (1981, 1984, 1988) noemt – toegang tot

financiële middelen, sociale steun, structuur, doel in het leven, onderdeel zijn van een collectief en status – spreken vrouwen over werk als signaleerfunctie, veilige haven, afleiding en behoud van identiteit. Vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld spreken over een grillig en onvoorspelbaar herstelproces, waarin ik drie fases heb geïdentificeerd die overeenstemmen met een *status passage* (Allen & Wozniak, 2010; Glaser & Strauss, 1971; Turner, 1969; Van Gennep, 1908, 1977). Daarin worden andere participatievormen zoals vrijwilligerswerk of een opleiding van grotere waarde geacht dan betaald werk en is een bijstandsuitkering een belangrijk vangnet.

Dit onderzoek geeft ook inzicht in de meerwaarde van het combineren van verschillende theoretische kaders. Het discursieve resonantiemodel biedt de mogelijkheid om macrosociologisch en microsociologisch perspectief te verbinden en is voor onderzoek naar de doorwerking van dominante beleidsdiscoursen op het spreken over sociale problemen zeer geschikt. De combinatie met het theoretisch kader van Boltanski en Thévenot (2006) maakt het mogelijk om beleidsmakers niet alleen als producenten, maar ook als producten van discoursen te onderzoeken (zie ook Jørgensen & Phillips, 2002). Daarnaast zijn de termen *compromis* en *relativering* zeer bruikbaar in het duiden van de dissonante uitingen. De term *operation of unveiling* is bovendien geschikt om de situaties te beschrijven waarin personen op een 'afwijkende' manier spreken over de waarde van werk en een confrontatie niet schromen. Om narratieven van beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld te duiden, is het van meerwaarde gebleken om de theoretische kaders van Lipsky (1980, 2010) en Ezzy (2001, 2017) toe te passen. Beide theoretische kaders hebben de wisselwerking tussen discursieve macht en *agency* als belangrijk theoretisch uitgangspunt en geven inzicht in (de grenzen van) de 'discretionaire ruimte' van beleidsuitvoerders en 'discursieve ruimte' van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld.

Dat beleidsmakers lijken vast te houden aan een eenduidig causaal verband tussen 'werk' en 'partnergeweld' en in positieve termen blijven spreken over de waarde van werk, sluit aan bij een subjectivistische benadering van beleidsprocessen en het idee dat beleidsmakers bij het opstellen van beleid niet primair reageren op signalen die bij burgers spelen (zie ook Bröer, 2006; Cohen et al., 1972; Hajer, 1995, 2003; Kingdon, 1984). Het niet overnemen van de signalen van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld heeft ernstige gevolgen. Zo ontnemt het idee van 'werk als de beste oplossing' niet-werkende vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld hun gevoel van vrijheid. Dit leidt tot gevoelens van schuld, schaamte en uitsluiting, waardoor er druk ontstaat om 'te snel' of 'te hard' te gaan werken, wat het herstelproces vertraagt en het risico op herhaling van partnergeweld vergroot. Gezien de discursieve macht van de dominante beleidsdiscoursen over het spreken over de waarde van werk en vanwege hun potentieel negatieve effect op het voorkomen van en herstellen na partnergeweld, is het van belang de dominante beleidsdiscoursen te veranderen. Hiervoor is het nodig dat beleidsmakers meer

inzicht krijgen in hoe vrouwen zelf spreken over de waarde van werk en de verbinding tussen beleid, wetenschap en praktijk te versterken.

Summary

Work as a solution? Narratives on the value of work in preventing and recovering from intimate partner violence

What is the value of work for female victims of intimate partner violence (IPV victims)? This PhD dissertation examines this question from various perspectives by applying discourse analysis to the narratives of Dutch policymakers, civil servants responsible for implementing the Dutch Social Support Act and Participation Act (civil servants), practitioners working in domestic violence shelters and social assistance offices (practitioners), and the women themselves regarding the value of work. To illuminate and interpret all perspectives, a combination of theoretical frameworks has been applied, all highlighting the interplay between discursive power and agency as an important theoretical starting point.

What are the dominant policy discourses in the Netherlands regarding the value of work?

This question is the focus of Chapter 3. Based on a discourse analysis of parliamentary documents, it has been concluded that policymakers construct the value of work into four policy discourses. The *participation discourse*, *autonomy discourse*, *development discourse*, and *resilience discourse* occur in social security policies, emancipation policies, and policies addressing violence against women from 1980 to 2018. These discourses have become institutionalised in legislation and policy processes, making all four of them dominant. The theoretical framework of Boltanski and Thévenot (2006) helps elucidate how policymakers shape these discourses. Boltanski and Thévenot (2006) describe six “worlds of justification”, that I call “logics of justification”. These logics can serve as interpretive frameworks for individuals to justify their thinking, speaking, and actions. This dissertation confirms that specific logics prevail in one context but not another. Additionally, paid work has increasingly been positioned as the “best solution” to societal problems. Performing paid work outside the home has become the most valued form of participation in the *participation discourse*. In the *development discourse*, women’s personal development has been positioned as the solution for the socioeconomic development of the Netherlands. In the *autonomy discourse*, paid work has shifted from a necessary to a sufficient condition for breaking relationships of dependency and achieving autonomy. In the *resilience discourse*, economic independence through paid work has been promoted over the years as the “best protection” against intimate partner violence.

How do dominant policy discourses resonate with civil servants and practitioners?

Chapter 4 focuses on this question. Based on a discourse analysis of data from 46 semi-structured (group) interviews with civil servants and practitioners and the application of the discursive resonance model (Bröer, 2006), whether and how the dominant policy discourses resonated in their narratives could be determined. One outcome is that all narratives discussing the value of work referred to (one of) the dominant policy discourses. No autonomous expressions were found. Additionally, consonant expressions were found for each dominant policy discourse, in which civil servants and practitioners repeat (parts of) the dominant discourse. In the resonance of the *autonomy* and *resilience discourses*, dissonant expressions were also found, in which discussions about the value of work deviated (partially) from the policy discourse and included argumentative criticism. Using the terminology of Boltanski and Thévenot (2006), these dissonant expressions can be understood as a *compromise*: they do not explicitly distance themselves from policy discourses but add nuance. The dissonant expressions are primarily evident in the narratives of the civil servants responsible for implementing the Dutch Social Support Act and practitioners working in domestic violence shelters. The civil servants responsible for implementing the Participation Act and practitioners working in social assistance offices adhere to the dominant policy discourses. The theoretical framework of Lipsky (1980, 2010) helps elucidate these differences. For instance, the practitioners working in domestic violence shelters are in touch with IPV victims more frequently. Moreover, there are differences in the legal frameworks in which the Participation Act offers little “discretionary space” for civil servants and practitioners to criticise dominant policy discourses.

How do dominant policy discourses about the value of work resonate with female IPV victims?

This question is the focus of Chapter 5. Based on a discourse analysis of data from 22 semi-structured interviews with female IPV victims and the application of the discursive resonance model (Bröer, 2006), no autonomous expressions are present in the narratives about the value of work. Like in the narratives of the civil servants and practitioners, in the narratives of female IPV victims the *participation* and *development discourses* only contain consonant expressions. In the resonance of the *autonomy* and *resilience discourses*, the narratives of female IPV victims show consonant and dissonant expressions, deviate partially from the policy discourses, and include argumentative criticism. By employing the theoretical concept of “narrative identity” (Ezzy, 2001, 2017; Ricoeur, 1991), the dissonant expressions of IPV victims can be interpreted as expressions of their agency, specifically the application of what I call “discursive space.” Unlike the civil servants and practitioners, some dissonant expressions can be understood as *relativisations*:

women explicitly distance themselves from the idea that having paid employment outside the home is sufficient to prevent (recurrence of) intimate partner violence. And unlike the civil servants and practitioners, IPV victims also discuss the negative effects of (paid) work, i.e., an increased risk of intimate partner violence and a delay in recovery. The term “complex narrative” (Ezzy, 2001, 2017) proved suitable for interpreting the narratives of female IPV victims because the value of work is overshadowed and complicated by the experienced violence. Paid work can protect against (recurrence of) intimate partner violence by providing a safe haven. Work can also have a signalling function and provide potential access to social support and alternative resources. Conversely, the women speak about the negative impact of IPV on the work (re)integration process and the possibility that their abusive partner hinders access to work and income. In addition, paid work and (re)integration into paid work becomes a risk factor when the male partner feels a loss of status when the woman’s economic position is enhanced.

How does the resonance of dominant policy discourses shift in the interaction between practitioners and female IPV victims?

This question is the focus of Chapter 6 and has been answered in the context of the Dutch intervention named *De Nieuwe Toekomst* (*The New Future*). This intervention aims to promote the economic independence of female IPV victims by supporting their (re)integration into paid work (see Bouma & Steijaert, 2022, for the impact assessment results). Based on a discourse analysis of fieldwork notes from observations conducted during training sessions of *De Nieuwe Toekomst*, it can be stated that this intervention provides a context in which the interaction between practitioners and IPV victims is strengthened. Moreover, shifts in the resonance of dominant policy discourses become visible. IPV victims speak about a safe environment and shedding their “masks.” They use the “discursive space” to criticise dominant policy discourses and do not shy away from confrontation with practitioners. Following Boltanski and Thévenot (2006), I have referred to these situations as *operations of unveiling*. These *operations of unveiling* lead to shifts in the resonance of dominant policy discourses among practitioners, resulting in the adoption of the critique in their narrative on the value of work. However, these shifts primarily took place in the background. Also, the dissonant expressions in which the women question the value of work by downplaying the assumed positive aspects of work and highlighting the negative effects of work were not incorporated into the narratives of practitioners. This suggests that, despite the criticism, practitioners adhere to the notion of “paid work as the best solution.”

What is the value of work for female IPV victims?

The concluding chapter provides an answer to this overarching question. This doctoral research demonstrates that the narratives about the value of work are

subject to change while also containing fixed components. Policymakers construct the value of work into four dominant policy discourses, but how they do this varies. In addition, civil servants and practitioners speak about the value of work differently when they empathise with the position of IPV victims. For female IPV victims, the experienced violence overshadows and complicates the value of work, leading to constant changes in the value of work both during and after the violent relationship. The fact that discussions about the value of work are subject to change aligns with the constructivist approach and its idea that our understanding and categorisation of the world are not fixed but depend on context and are created and perpetuated through social processes (see also Burr, 1995; Gergen, 1983; Jørgensen & Phillips, 2002). At the same time, policymakers, civil servants, practitioners, and female IPV victims all hold on to the idea of “paid work as the best solution” and speak about the value of work in terms of participation, independence, development, and resilience. This finding aligns with the idea that policy discourses are social processes that influence how we understand the world by limiting the space for alternative thinking and speaking (see also Brøer, 2006; Hajer, 1995, 2003; Jørgensen & Phillips, 2002).

Reflections and recommendations for further research

This dissertation provides insight into how female IPV victims themselves speak about the value of work and contributes to a better understanding of the value of work in the recovery process. The term “complex narrative” (Ezzy, 2001, 2017) proves suitable for further elucidating the narratives of IPV victims, and it can be concluded that IPV functions as a breaching experiment (Garfinkel, 1967) that fundamentally reshapes the social order. This research sheds light on additional functions of work. In addition to the functions mentioned in Jahoda's deprivation theory (1981, 1984, 1988) – access to financial resources, social support, structure, purpose in life, belonging to a collective, and status – women speak about work as having a signalling function, being a safe haven and a distraction, and providing a means of identity preservation. IPV victims describe a volatile and unpredictable recovery process, in which I have identified three phases that correspond to a status passage (Allen & Wozniak, 2010; Glaser & Strauss, 1971; Turner, 1969; Van Gennep, 1908, 1977) and in which other forms of participation, such as volunteering or education, are considered more valuable than paid work and social benefits serve as an important safety net.

This research sheds light on the value of combining different theoretical perspectives. Combining a discourse analysis of policies with a discourse analysis of individual narratives, the discursive resonance model connects the macro-sociological and micro-sociological perspectives (Brøer, 2006) and is highly suitable for investigating the impact of dominant policy discourses on narratives about social issues. Combining the discursive resonance model with the theoretical framework of Boltanski and Thévenot (2006) makes it possible to study policymakers not only as

producers but also as products of discourses (see also Jørgensen & Phillips, 2002). Applying the theoretical frameworks of Lipsky (1980, 2010) and Ezzy (2001, 2017) to interpret the narratives of civil servants, practitioners, and IPV victims is valuable. Both theoretical frameworks highlight the interplay between discursive power and agency as important theoretical starting points and provide insights into the (limits of) the “discretionary space” of civil servants and practitioners, and the “discursive space” of IPV victims.

In addition, the results of this research align with a subjectivist approach to policy processes and the idea that policymakers, when formulating policies, do not primarily respond to signals from citizens (see also Brøer, Cohen et al., 1972; Hajer, 1995, 2003; Kingdon, 1984). This research indicates that the failure to acknowledge the signals from IPV victims has severe consequences. For example, the idea of “work as the best solution” deprives non-working female IPV victims of a sense of freedom and leads to additional feelings of guilt, shame, and exclusion, which create pressure to (re)enter the workforce and pose a risk of impeding the recovery process and recurrence of IPV. Given the discursive power of dominant policy discourses, it is crucial to change these dominant policy discourses. For this purpose, policymakers must improve their understanding of how women themselves talk about the value of work by listening to their stories and strengthening the knowledge exchange between policymakers, academics, and practitioners.

Bijlages

Bijlage 1 – Bronnenlijst discoursanalyse van beleid

Beleid van sociale zekerheid

- Kamerstukken II, 2002-2003, 28 870, nr. 3, *Memorie van toelichting 'Vaststelling van een wet inzake ondersteuning bij arbeidsinschakeling en verlening van bijstand door gemeenten (Wet werk en bijstand)'*.
- Kamerstukken II, 2004-2005, 30 131, nr.3, *Memorie van toelichting 'Nieuwe regels betreffende maatschappelijke ondersteuning (Wet maatschappelijke ondersteuning)'*
- Kamerstukken II, 2011-2012, 33 161, nr. 3, *Memorie van toelichting. 'Wijziging van de Wet werk en bijstand, de Wet sociale werkvoorziening, de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten en enige andere wetten gericht op bevordering deelname aan de arbeidsmarkt voor mensen met arbeidsvermogen en harmonisatie van deze regelingen (Invoeringswet Wet werken naar vermogen)'*.
- Kamerstukken II, 2013-2014, 33 161, nr. 107, *Nota van wijziging. 'Wet werk en bijstand, de Wet sociale werkvoorziening, de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten en enige andere wetten gericht op bevordering deelname aan de arbeidsmarkt voor mensen met arbeidsvermogen en harmonisatie van deze regelingen (Invoeringswet Wet werken naar vermogen)'* door: 'Invoeringswet Participatiewet'.
- Kamerstukken II, 2013-2014, 33 841, nr. 35, *Nota van wijziging. Regels inzake de gemeentelijke ondersteuning op het gebied van zelfredzaamheid, participatie, beschermd wonen en opvang (Wet maatschappelijke ondersteuning 2015).*

Emancipatiebeleid

- Kamerstukken II, 1981-1982, 17 100, hoofdstuk XV, nr. 28, *Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid betreffende de vaste Commissie voor Emancipatiebeleid.*
- Kamerstukken II, 1984-1985, 19 052, nrs. 1-2, *Beleidsplan 'Emancipatie 1985'.*
- Kamerstukken II, 1992-1993, 22 913, nr. 2, *Beleidsprogramma Emancipatie 'Met het oog op 1995'.*
- Kamerstukken II, 1995-1996, 24 406, nr. 5, *Nota 'Emancipatiebeleid 1996'.*
- Kamerstukken II, 1996-1997, 25 006, nr. 1, *Beleidsbrief Emancipatie 'Emancipatiebeleid 1997'.*
- Kamerstukken II, 1999-2000, 27 061, nrs. 1-2, *Nota 'Meerjarenprogramma emancipatiebeleid 2000'.*

- Kamerstukken II, 2002–2003, 28 680, nr. 1, *Beleidsbrief 'Emancipatie en Familiezaken 2003'*.
- Kamerstukken II, 2005–2006, 30 420, nr. 2, *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010 'Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaan niet vanzelf!'*.
- Kamerstukken II, 2007–2008, 30 420, nr. 50, *Beleidsbrief Emancipatiebeleid 2008–2011 'Meer kansen voor vrouwen'*.
- Kamerstukken II, 2010–2011, 27 017, nr. 74, *Beleidsbrief 'Hoofddijnen emancipatiebeleid: vrouwen- en homo-emancipatie 2015'*.
- Kamerstukken II, 2012–2013, 30 420, nr. 180, *Beleidsbrief 'Emancipatiebeleid 2013–2016'*.
- Kamerstukken II, 2017–2018, 30 420, nr. 270, *Nota 'Emancipatiebeleid 2018–2021'*.

Aanpak van geweld tegen vrouwen

- Kamerstukken II, 1983–1984, 18 542, nrs. 1-2, *Nota 'Bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes'*.
- Kamerstukken II, 2001–2002, 28 345, nr. 2, *Nota Aanpak huiselijk geweld 'Privé geweld – publieke zaak'*.
- Kamerstukken II, 2011–2012, 28 345, nr. 117, *Beleidsbrief 'Aanpak Huiselijk Geweld'*.
- Kamerstukken II, 2013–2014, 33 750 XVI, nr. 109, *Beleidsbrief 'Voortgangsrapportage aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties'*.
- Kamerstukken II, 2017–2018, 28 345, nr. 185, *Beleidsbrief aankondiging programma 'Geweld hoort nergens thuis', Programma aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling 2018–2021'*.

Overige bronnen

- De Jong, P.H. (1991, 1 oktober). Kok: nieuw evenwicht tussen solidariteit en individualisering. *Nederlands Dagblad*, p.7.
- De Geus: post emancipatie is overbodig. (2003, 17 november). *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2003/11/17/de-geus-post-emancipatie-is-overbodig-7662328-a42485#/handelsblad/2003/11/17/#103>
- Kamerstukken II, 2003–2004, 29 454, nr. 2, *Brief van de minister-president, minister van algemene zaken betreffende kabinetsreactie op het WRR-rapport 'Waarden, normen en de last van het gedrag'*.
- Passages uit toespraak van partijleider Kok. (1991, 30 september). *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/1991/09/30/passages-uit-toespraak-van-partijleider-kok-6981965-a610774>
- Regeerakkoord kabinet-Rutte I, 'Vrijheid en verantwoordelijkheid' (30 september 2010). <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-archief-4e7b0c5c-dd87-4c73-9799-01e0894ac9ba/pdf>

- Regeerakkoord kabinet Rutte II, '*Bruggen slaan*' (29 oktober 2012).
<https://open.overheid.nl/documenten/ronl-archief-059a0058-3042-4f38-b307-7f67e8c815a8/pdf>
- Troonrede uitgesproken door Koning Willem-Alexander op Prinsjesdag 17 september 2013.
<https://www.koninklijkhuis.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013>

Bijlage 2 – Vragenlijsten

A. Vragenlijst procesevaluatie De Nieuwe Toekomst – 1e interview – beleidsmedewerkers

Introductie

- Dit onderzoek gaat over hulp aan slachtoffers van (ex-)partnergeweld om (weer) te participeren in de maatschappij.
- We nemen in 10 gemeente interviews af met gemeentelijke beleidsmedewerkers (zowel op het terrein W&I en Z&W) en medewerkers van de vrouwenopvang en re-integratie. Daar waar het project 'De Nieuwe Toekomst' wordt uitgevoerd worden er ook interviews gehouden met de projectleiders, trainers en (op een later moment) coaches.
- Naast deze interviews volgen we in deze 10 gemeenten vrouwen die (ex-) partnergeweld hebben meegemaakt. Tijdens 1,5 jaar wordt met deze vrouwen 5 maal een (gestructureerde) vragenlijst afgenomen.
- Deze vragenlijst gebruiken we in de interviews met beleidsmedewerkers Huiselijk Geweld en beleidsmedewerkers Re-integratie.
- Wanneer de beleidsmedewerker werkzaam is in één van de vijf gemeenten waar DNT wordt uitgevoerd, vermelden dat er over een jaar [en na afronding van deze nieuwe DNT-groep] een vervolginterview komt waarin we terugblikken.

Context

1. Wat is uw functie en op welke wijze heeft u (buiten de interventie DNT) te maken met:
 - a. De doelgroep (vrouwen die (ex)partner geweld hebben meegemaakt)
 - b. Hulp aan deze doelgroep
 - c. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het algemeen
 - d. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het bijzonder voor deze doelgroep
2. Algemeen: Dit onderzoek gaat over hulp aan slachtoffers van (ex-) partnergeweld om (weer) te participeren in de maatschappij. Welke hulp biedt de gemeente?

3. Welke voorzieningen biedt de gemeente vanuit het beleidsdossier Huiselijk Geweld?
 - a. Wat is binnen uw gemeente de reguliere hulp die aan slachtoffers van (ex)partnergeweld m.b.t. herstel en participatie wordt geboden?
 - i. In hoeverre is de (arbeids)participatie van deze doelgroep onderdeel van het reguliere Z&W-beleid?
 - ii. In hoeverre zijn de (arbeids)mogelijkheden van deze doelgroep vanuit het domein Z&W in beeld?
 - b. Welke interventies, trainingen of cursussen worden voor deze doelgroep aangeboden met het doel (arbeids)participatie?
 - i. Welke beleidsdomeinen zijn hierbij betrokken?
 - ii. Welke organisaties zijn hierbij betrokken?
4. Welke voorzieningen biedt uw gemeente vanuit het beleidsdossier Werk & Inkomen?
 - a. Wat is binnen uw gemeente de reguliere hulp aan kwetsbare groepen om (weer) te participeren in de maatschappij?
 - i. In hoeverre zijn beleid en maatregelen m.b.t. (arbeids)participatie (specifiek) gericht op slachtoffers (ex)partner geweld?
 - ii. In hoeverre is de doelgroep vanuit het domein Werk & Inkomen in beeld?
 - b. Welke interventies, trainingen of cursussen t.b.v. (arbeids)participatie worden specifiek voor deze doelgroep worden ingezet?
 - i. Welke beleidsdomeinen zijn hierbij betrokken?
 - ii. Welke organisaties zijn hierbij betrokken?
5. In hoeverre is de reguliere aanpak naar uw mening voldoende (om de kwetsbare groep slachtoffers van (ex)partnergeweld (weer) toe te leiden naar (arbeids)participatie)?
6. In hoeverre zijn er volgens u extra beleid en maatregelen nodig voor de (arbeids)participatie van deze doelgroep?
7. Welke mogelijkheden ziet u?
 - a. Binnen uw afdeling?
 - b. Elders?

8. Behoort (arbeids)participatie naar uw mening onder het aanbod van uw beleidsterrein?
- Zo ja, om welke reden?
 - Zo nee, om welke reden en waar past het volgens u beter?

Interventie DNT

9. Bent u bekend met de interventie De Nieuwe Toekomst?
(Indien 'Nee' -> ga naar tekstbox 'Toelichting interventie')

10. Op welke wijze bent u bekend geraakt met deze interventie?

11. Wat is was uw eerste indruk van deze interventie?
- Belang van DNT? (noodzaak + opvulling bestaande hiaten?)
 - Opzet van DNT?
 - Betrokken organisaties/personen bij DNT?
 - Eerste resultaten van DNT? (indien bekend)
 - Andere indrukken?

12. Zet uw gemeente de interventie De Nieuwe Toekomst in?

13. Om welke reden(en) wordt de interventie De Nieuwe Toekomst op dit moment wel/niet ingezet? *Let op: mogelijk heeft de gemeente in het verleden wel ervaring gehad met DNT of heeft de gemeente nog niet gekozen voor de interventie maar is de gemeente mogelijk wel geïnteresseerd. Onderstaande subvragen dienen vanuit deze achtergrond gevraagd en beantwoord te worden.*

- Hoe is het traject van besluitvorming gegaan? Waren hier andere gemeenten / organisaties bij betrokken?
- Welke argumenten waren er voor inzet van de interventie? Van welke afdelingen / organisaties / personen kwamen deze argumenten?
- Welke argumenten waren er tegen inzet van de interventie? Van welke afdelingen / organisaties / personen kwamen deze argumenten?
- Welke afwegingen gaven de doorslag om de interventie wel/niet in te zetten?

(Indien DNT niet wordt ingezet, ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

14. Wat is het draagvlak voor de interventie binnen de gemeente?
- Op bestuursniveau?
 - Beleidsniveau?
 - Uitvoeringsniveau?
 - Andere (samenwerkings)organisaties?
15. Wat is de verwachte opbrengst van de interventie?
- Welke uitkomsten verwacht u?
 - Met welke uitkomsten bent u tevreden?
 - Wat verwacht u dat de interventie biedt m.b.t.
 - de (arbeids)participatie van deze doelgroep?
 - gezondheidsbeleving van deze doelgroep?
 - stoppen van geweld?
16. Welke keuzes heeft de gemeente gemaakt in de uitvoering van de interventie?
- Welke afdelingen / organisaties / personen zijn betrokken
 - Op welke wijze?
 - Wat is de onderlinge rol- en taakverdeling?
 - Hoe vindt de selectie en trainingen van de deelnemers van de interventie plaats?
 - Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - Hoe vindt de selectie en training van de coaches plaats?
 - Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - Hoe vindt de matching tussen de deelnemers en de coaches plaats?
 - Hoe vindt monitoring en terugkoppeling plaats?
 - In hoeverre sluit de interventie aan op het reguliere aanbod?
 - m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
 - In hoeverre conflicteert de interventie met het reguliere aanbod?
 - m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
17. Wat is de huidige stand van zaken van de uitvoering (danwel voorbereiding)?

18. Wat zijn uw ervaringen met de uitvoering van de interventie?

- a. Hoe is de voorbereidingsfase verlopen?
 - i. Wat ging goed?
 - ii. Waren er knelpunten?
- b. In hoeverre bent u tevreden met het uitvoerproces?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching tussen de deelnemers en coaches
 - v. Wijze en frequentie van terugkoppeling
- c. In hoeverre bent u tevreden met de (tussentijdse) resultaten?
 - i. Aantal en motivatie deelnemer
 - ii. Aantal en motivatie coaches
 - iii. Training
 - iv. Matching
 - v. Zicht op toename (arbeids)participatie
 - vi. Zicht op afname hulpvraag
 - vii. Zicht op stoppen geweld
- d. Welke knelpunten en succesfactoren ervaart en/of verwacht u?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching met en begeleiding door coaches
- e. Wat ziet u als werkzame elementen?
 - i. Binnen de aanpak van DNT
 - ii. Binnen de uitvoering van DNT
 - iii. Binnen de gemeentelijke context

19. Op welke onderdelen is volgens u nog nadere uitwerking of bijstelling van de werkwijze nodig?

(Ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

Tekstblok 'Toelichting interventie'

De Nieuwe Toekomst (DNT) is een interventie die richt zich op participatie en economische zelfstandigheid van vrouwen met huiselijk geweldervaringen, om herhaald slachtofferschap te voorkomen. DNT is de enige interventie in Nederland die zich specifiek op deze groep vrouwen en het thema participatie en economische zelfstandigheid richt. DNT richt zich op het ondersteunen van vrouwen om actief op zoek te gaan naar een baan, een opleiding te volgen of vrijwilligerswerk te doen. DNT bestaat uit een groepstraining gevolgd door een periode van persoonlijke coaching. Het trainingsdeel bestaat uit tien wekelijkse groepsbijeenkomsten, waarin activering en het toekomstperspectief centraal staan. Zo wordt onder andere gewerkt aan het herontdekken van passies en talenten en het verkrijgen en behouden van regie over het eigen leven. Na de groepstraining worden deelnemers persoonlijk gecoacht door een vrijwilliger.

De vrijwillige coaches begeleiden de deelnemers negen maanden bij het realiseren van hun doelen. Deze vrijwilligers zijn door de vrouwenorganisaties geselecteerd en worden getraind om te helpen bij het zetten van stappen richting opleiding en werk.

20. Wat is uw eerste reactie op deze interventie n.a.v. deze nadere toelichting?
21. Welke argumenten kunt u bedenken voor inzet van de interventie?
22. Welke argumenten kunt u bedenken tegen inzet van de interventie?
23. Welke argumenten wegen naar uw mening zwaarder?

(Ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

Tekstblok 'Einde vragenlijst'

24. Zijn er binnen de gemeente (andere) plannen of ambities wat betreft het stimuleren van (arbeids)participatie van specifiek deze doelgroep? En zo ja, kunt u deze toelichten?
25. Heeft u nog opmerkingen of aanvullingen n.a.v. dit interview?

Bedankt voor uw medewerking!

B. Vragenlijst procesevaluatie De Nieuwe Toekomst – 1e interview – medewerkers

Introductie

- Dit onderzoek gaat over hulp aan slachtoffers van (ex-)partnergeweld om (weer) te participeren in de maatschappij.
- We nemen in 10 gemeente interviews af met gemeentelijke beleidsmedewerkers (zowel op het terrein W&I en Z&W) en medewerkers van de vrouwenopvang en re-integratie. Daar waar het project 'De Nieuwe Toekomst' wordt uitgevoerd worden er ook interviews gehouden met de projectleiders, trainers en (op een later moment) coaches.
- Naast deze interviews volgen we in deze 10 gemeenten vrouwen die (ex-) partnergeweld hebben meegemaakt. Tijdens 1,5 jaar wordt met deze vrouwen 5 maal een (gestructureerde) vragenlijst afgenomen.
- Deze vragenlijst gebruiken we in de interviews met medewerkers van de vrouwenopvang en re-integratie.
- Wanneer de medewerkers werkzaam is in één van de vijf gemeenten waar DNT wordt uitgevoerd, vermelden dat er over een jaar [en na afronding van deze nieuwe DNT-groep] een vervolginterview komt waarin we terugblikken.

Context

1. Wat is uw functie en op welke wijze heeft u (buiten de interventie DNT) te maken met:
 - a. De doelgroep (vrouwen die (ex)partner geweld hebben meegemaakt)
 - b. Hulp aan deze doelgroep
 - c. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het algemeen
 - d. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het bijzonder voor deze doelgroep
2. Algemeen: Dit onderzoek gaat over hulp aan slachtoffers van (ex-) partnergeweld om (weer) te participeren in de maatschappij. Welke hulp biedt uw organisatie?
 - a. Wat is in uw organisatie de reguliere hulp aan slachtoffers van (ex)partnergeweld?
 - i. Vrouwenopvang: in hoeverre is (arbeids)participatie onderdeel van het reguliere beleid en aanbod?

- ii. Re-integratie: in hoeverre is (de doelgroep slachtoffers van (ex-) partnergeweld onderdeel van het reguliere beleid en aanbod?
 - b. Welke interventies, trainingen of cursussen worden voor deze doelgroep aangeboden met het doel (arbeids)participatie?
3. In hoeverre is de reguliere aanpak naar uw mening voldoende (om de kwetsbare groep slachtoffers van (ex)partnergeweld (weer) toe te leiden naar (arbeids)participatie)?
 4. In hoeverre zijn er volgens u extra beleid en maatregelen nodig voor de (arbeids)participatie van deze doelgroep?
 5. Welke mogelijkheden ziet u?
 - a. Binnen uw afdeling?
 - b. Elders?
 6. Behoort (arbeids)participatie naar uw mening onder het aanbod van uw beleidsterrein?
 - a. Zo ja, om welke reden?
 - b. Zo nee, om welke reden en waar past het volgens u beter?

Interventie DNT

7. Bent u bekend met de interventie De Nieuwe Toekomst? *(Indien 'Nee' -> ga naar tekstbox 'Toelichting interventie')*
8. Op welke wijze bent u bekend geraakt met deze interventie?
9. Wat is was uw eerste indruk van deze interventie?
 - a. Belang van DNT? (noodzaak + opvulling bestaande hiaten?)
 - b. Opzet van DNT?
 - c. Betrokken organisaties/personen bij DNT?
 - d. Eerste resultaten van DNT? (indien bekend)
 - e. Andere indrukken?
10. Zet uw organisatie de interventie De Nieuwe Toekomst in?

11. Om welke reden(en) wordt de interventie De Nieuwe Toekomst op dit moment wel/niet ingezet? *Let op: mogelijk heeft de gemeente in het verleden wel ervaring gehad met DNT of heeft de gemeente nog niet gekozen voor de interventie maar is de gemeente mogelijk wel geïnteresseerd. Onderstaande subvragen dienen vanuit deze achtergrond gevraagd en beantwoord te worden.*

- a. Hoe is het traject van besluitvorming gegaan? Waren hier andere (landelijke) organisaties en/ of de gemeente bij betrokken?
- b. Welke argumenten waren er voor inzet van de interventie? Van welke afdelingen / organisaties / personen kwamen deze argumenten?
- c. Welke argumenten waren er tegen inzet van de interventie? Van welke afdelingen / organisaties / personen kwamen deze argumenten?
- d. Welke afwegingen gaven de doorslag om de interventie wel/niet in te zetten?

(Indien DNT niet wordt ingezet, ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

12. Wat is het draagvlak voor de interventie binnen uw organisatie?

- a. Op bestuursniveau?
- b. Beleidsniveau?
- c. Uitvoeringsniveau?
- d. Andere (samenwerkings)organisaties?

13. Wat is de verwachte opbrengst van de interventie?

- a. Welke uitkomsten verwacht u?
- b. Met welke uitkomsten bent u tevreden?
- c. Wat verwacht u dat de interventie biedt m.b.t.
 - i. de (arbeids)participatie van deze doelgroep?
 - ii. gezondheidsbeleving van deze doelgroep?
 - iii. stoppen van geweld?

14. Welke keuzes heeft de gemeente gemaakt in de uitvoering van de interventie?

- a. Welke afdelingen / organisaties / personen zijn betrokken
 - i. Op welke wijze?
 - ii. Wat is de onderlinge rol- en taakverdeling?

- b. Hoe vindt de selectie en trainingen van de deelnemers van de interventie plaats?
 - i. Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - c. Hoe vindt de selectie en training van de coaches plaats?
 - i. Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - d. Hoe vindt de matching tussen de deelnemers en de coaches plaats?
 - e. Hoe vindt monitoring en terugkoppeling plaats?
 - f. In hoeverre sluit de interventie aan op het reguliere aanbod van de vrouwenopvang/re-integratiedienst??
 - i. m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - ii. m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
 - g. In hoeverre conflicteert de interventie met het reguliere aanbod van de vrouwenopvang/re-integratiedienst?
 - i. m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - ii. m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
15. Wat is de huidige stand van zaken van de uitvoering (danwel voorbereiding)?
16. Wat zijn uw ervaringen met de uitvoering van de interventie?
- a. Hoe is de voorbereidingsfase verlopen?
 - i. Wat ging goed?
 - ii. Waren er knelpunten?
 - b. In hoeverre bent u tevreden met het uitvoerproces?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching tussen de deelnemers en coaches
 - v. Wijze en frequentie van terugkoppeling
 - c. In hoeverre bent u tevreden met de (tussentijdse) resultaten?
 - i. Aantal en motivatie deelnemer
 - ii. Aantal en motivatie coaches
 - iii. Training
 - iv. Matching
 - v. Zicht op toename (arbeids)participatie
 - vi. Zicht op afname hulpvraag
 - vii. Zicht op stoppen geweld

- d. Welke knelpunten en succesfactoren ervaart en/of verwacht u?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching met en begeleiding door coaches
- e. Wat ziet u als werkzame elementen?
 - i. Binnen de aanpak van DNT
 - ii. Binnen de uitvoering van DNT
 - iii. Binnen de gemeentelijke context

17. Op welke onderdelen is volgens u nog nadere uitwerking of bijstelling van de werkwijze nodig?

(Ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

Tekstblok 'Toelichting interventie'

De Nieuwe Toekomst (DNT) is een interventie die richt zich op participatie en economische zelfstandigheid van vrouwen met huiselijk geweldervaringen, om herhaald slachtofferschap te voorkomen. DNT is de enige interventie in Nederland die zich specifiek op deze groep vrouwen en het thema participatie en economische zelfstandigheid richt. DNT richt zich op het ondersteunen van vrouwen om actief op zoek te gaan naar een baan, een opleiding te volgen of vrijwilligerswerk te doen. DNT bestaat uit een groepstraining gevolgd door een periode van persoonlijke coaching. Het trainingsdeel bestaat uit tien wekelijkse groepsbijeenkomsten, waarin activering en het toekomstperspectief centraal staan. Zo wordt onder andere gewerkt aan het herontdekken van passies en talenten en het verkrijgen en behouden van regie over het eigen leven. Na de groepstraining worden deelnemers persoonlijk gecoacht door een vrijwilliger.

De vrijwillige coaches begeleiden de deelnemers negen maanden bij het realiseren van hun doelen. Deze vrijwilligers zijn door de vrouwenorganisaties geselecteerd en worden getraind om te helpen bij het zetten van stappen richting opleiding en werk.

- 26. Wat is uw eerste reactie op deze interventie n.a.v. deze nadere toelichting?
- 27. Welke argumenten kunt u bedenken voor inzet van de interventie?
- 28. Welke argumenten kunt u bedenken tegen inzet van de interventie?
- 29. Welke argumenten wegen naar uw mening zwaarder?

(Ga naar tekstblok 'Einde vragenlijst')

Tekstblok 'Einde vragenlijst'

30. Zijn er binnen uw organisatie (andere) plannen of ambities wat betreft het stimuleren van (arbeids)participatie van specifiek deze doelgroep? En zo ja, kunt u deze toelichten?
31. Heeft u nog opmerkingen of aanvullingen n.a.v. dit interview?

Bedankt voor uw medewerking!

C. Vragenlijst procesevaluatie De Nieuwe Toekomst – 1e interview – uitvoerders DNT

Introductie

- Dit onderzoek gaat over hulp aan slachtoffers van (ex-)partnergeweld om (weer) te participeren in de maatschappij.
- We nemen in 10 gemeente interviews af met gemeentelijke beleidsmedewerkers (zowel op het terrein W&I en Z&W) en medewerkers van de vrouwenopvang en re-integratie. Daar waar het project 'De Nieuwe Toekomst' wordt uitgevoerd worden er ook interviews gehouden met de projectleiders, trainers en (op een later moment) coaches.
- Naast deze interviews volgen we in deze 10 gemeenten vrouwen die (ex-)partnergeweld hebben meegemaakt. Tijdens 1,5 jaar wordt met deze vrouwen 5 maal een (gestructureerde) vragenlijst afgenomen.
- Deze vragenlijst gebruiken we in de interviews met de uitvoerders van de interventie De Nieuwe Toekomst.
- Ook vermelden dat er over een jaar [en na afronding van deze nieuwe DNT-groep] een vervolginterview komt waarin we terugblikken.

Context

1. Wat is uw functie en op welke wijze heeft u (buiten de interventie DNT) te maken met:
 - a. De doelgroep (vrouwen die (ex)partner geweld hebben meegemaakt)
 - b. Hulp aan deze doelgroep
 - c. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het algemeen
 - d. Hulp gericht op (arbeids)participatie in het bijzonder voor deze doelgroep

Interventie DNT

2. Op welke wijze bent u bekend geraakt met De Nieuwe Toekomst?
3. Wat is was uw eerste indruk van deze interventie?
 - a. Belang van DNT? (noodzaak + opvulling bestaande hiaten?)
 - b. Opzet van DNT?
 - c. Betrokken organisaties/personen bij DNT?
 - d. Eerste resultaten van DNT? (indien bekend)
 - e. Andere indrukken?
4. Wat is uw functie binnen de uitvoer van de interventie?

5. Welke andere personen/organisaties/afdelingen zijn bij de uitvoer van DNT betrokken?
 - a. Op welke wijze?
 - b. Wat is de onderlinge rol- en taakverdeling?
6. Wat is de verwachte opbrengst van de interventie?
 - a. Welke uitkomsten verwacht u?
 - b. Met welke uitkomsten bent u tevreden?
 - c. Wat verwacht u dat de interventie biedt m.b.t.
 - i. de (arbeids)participatie van deze doelgroep?
 - ii. gezondheidsbeleving van deze doelgroep?
 - iii. stoppen van geweld?
7. Welke keuzes zijn er gemaakt in de uitvoering van de interventie?
 - a. Hoe vindt de selectie en trainingen van de deelnemers van de interventie plaats?
 - i. Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - b. Hoe vindt de selectie en training van de coaches plaats?
 - i. Welke personen/groepen worden wel/niet meegenomen?
En om welke redenen?
 - c. Hoe vindt de matching tussen de deelnemers en de coaches plaats?
 - d. Hoe vindt monitoring en terugkoppeling plaats?
 - e. In hoeverre sluit de interventie aan op het reguliere aanbod van de vrouwenopvang/re-integratiedienst??
 - i. m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - ii. m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
 - f. In hoeverre conflicteert de interventie met het reguliere aanbod van de vrouwenopvang/re-integratiedienst?
 - i. m.b.t. hulp aan slachtoffers (ex)partnergeweld?
 - ii. m.b.t. re-integratie kwetsbare doelgroepen?
8. Wat is de huidige stand van zaken van de uitvoering (danwel voorbereiding)?
 - a. In welke fase bevindt DNT zich op dit moment? *(Bv. Selectie, training (welke bijeenkomst), matching coaches, einde DNT.)*
 - b. Wat zijn de (tussentijdse) resultaten? *(Bv. aantal deelnemers/coaches/matches, maar ook evt. stijging participatieladder, weerbaarheid, zelfredzaamheid etc.)*

- c. Aantal en achtergrondkenmerken deelnemers
 - i. Hoeveel potentiële deelnemers hebben zich aangemeld/waren er aangereikt? Hoeveel zijn geselecteerd? Hoeveel startte met DNT? Hoeveel deelnemers zijn nog steeds bezig met DNT?
 - ii. Indien er sprake is van tussentijdse uitval: kunt u deze uitval verklaren?

(Wat gaven deelnemers zelf als reden aan, ziet de respondent overeenkomsten tussen deelnemers die uitvallen danwel doorgaan (bv persoonskenmerken, maar ook bv motivatie, zelfredzaamheid, fase van verwerking, etc.)

- iii. Kunt u een beschrijving geven van de groep deelnemers? (*gemiddelde leeftijd, etnische achtergrond, opleidingsniveau, woont wel/niet in opvang, ervaring met geweld, motivatie, etc.*)

- d. Aantal en achtergrondkenmerken coaches
 - i. Hoeveel potentiële coaches hebben zich aangemeld/waren er aangereikt? Hoeveel zijn geselecteerd? Hoeveel startte met DNT? Hoeveel coaches zijn nog steeds bezig met DNT?
 - ii. Indien er sprake is van tussentijdse uitval: kunt u deze uitval verklaren? (*Wat gaven de coaches zelf als reden aan, ziet de respondent overeenkomsten tussen coaches die uitvallen danwel doorgaan?*)
 - iii. Kunt u een beschrijving geven van de groep coaches? (*gemiddelde leeftijd, etnische achtergrond, woonachtig in zelfde regio als uitvoer DNT, opleidingsniveau, type werk en netwerk, motivatie, etc.*)

9. Wat zijn uw ervaringen met de uitvoering van de interventie?

- a. Hoe is de voorbereidingsfase verlopen?
 - i. Wat ging goed?
 - ii. Waren er knelpunten?
- b. In hoeverre bent u tevreden met het uitvoerproces?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching tussen de deelnemers en coaches
 - v. Wijze en frequentie van terugkoppeling

- c. In hoeverre bent u tevreden met de (tussentijdse) resultaten?
 - i. Aantal en motivatie deelnemer
 - ii. Aantal en motivatie coaches
 - iii. Training
 - iv. Matching
 - v. Zicht op toename (arbeids)participatie
 - vi. Zicht op afname hulpvraag
 - vii. Zicht op stoppen geweld
- d. Welke knelpunten en succesfactoren ervaart en/of verwacht u?
 - i. Samenwerking en onderlinge rol- en taakverdeling
 - ii. Selectie en training deelnemers
 - iii. Selectie en training coaches
 - iv. Matching met en begeleiding door coaches
- e. Wat ziet u als werkzame elementen?
 - i. Binnen de aanpak van DNT
 - ii. Binnen de uitvoering van DNT
 - iii. Binnen de gemeentelijke context

Tot slot

- 10. Op welke onderdelen is volgens u nog nadere uitwerking of bijstelling van de werkwijze nodig?
- 11. Heeft u nog opmerkingen of aanvullingen n.a.v. dit interview?

Bedankt voor uw medewerking!

D. Vragenlijst procesevaluatie De Nieuwe Toekomst – 2e interviewronde

Vraag	Sub-vragen (bij elke vraag doorvragen! Om welke reden? Kunt u een toelichting geven? Kunt u een voorbeeld geven?):
1. Op {datum start interventie} is er binnen {naam gemeente} een groep vrouwen gestart met De Nieuwe Toekomst. Wat is de huidige stand van zaken?	- Had u voldoende zicht op het gehele uitvoeringsproces? - Op welke wijze is dit (laatste) project van De Nieuwe Toekomst afgesloten?
2. Wat was voor u het belangrijkste doel van De Nieuwe Toekomst?	- Waarom is dit voor u het belangrijkste doel?
2a. Eén van de doelen die de interventie De Nieuwe Toekomst nastreeft is het bevorderen van de economische zelfstandigheid voor vrouwen die geweld hebben meegemaakt. Hoe kijkt u hier tegenaan?	- Wat verstaat u onder economische zelfstandigheid? - Vindt u dit een belangrijk doel? - Is economische zelfstandigheid belangrijk voor vrouwen die geweld hebben meegemaakt? - Is dit doel (economische zelfstandigheid van vrouwen die geweld hebben meegemaakt), in uw mening, door De Nieuw Toekomst te bereiken? - Wat is er (nog meer) nodig om dit doel te bereiken?
2b. Het einddoel (stip op de horizon) dat De Nieuwe Toekomst nastreeft is het voorkomen van herhaling van geweld. Hoe kijkt u hier tegenaan?	- Leidt economische zelfstandigheid, volgens u, tot een verminderd risico op herhaling van geweld? - Is dit doel (economische zelfstandigheid van vrouwen die geweld hebben meegemaakt), in uw mening, door De Nieuw Toekomst te bereiken? - Wat is er (nog meer) nodig om dit doel te bereiken?

3. Als u terugkijkt naar de groep die in {datum} zijn gestart, zijn de doelen behaald?	- In welke mate zijn de doelen wel/niet behaald? - Wat ligt daar, volgens u, aan ten grondslag? - In hoeverre zijn de behaalde doelen toe te schrijven aan de interventie?
4. Als u kijkt naar deze (laatste) DNT-groep en terugdenkt naar een jaar geleden, toen deze groep met DNT startte, wat is volgens u de meest significante verandering die deze vrouwen hebben ondergaan?	- Indien er meerdere 'veranderingen' worden genoemd: wat was voor u de belangrijkste? - Waarom is dit de belangrijkste? - Stimuleer de respondent om met voorbeelden/verhalen te komen! - Is deze verandering bij iedereen te zien? Bij wie wel? Bij wie niet? - Wat ligt daaraan (mogelijk) ten grondslag?
5. Wat ligt volgens u ten grondslag aan deze verandering?	- Waardoor zijn de veranderingen volgens u in gang gezet? - Wat ligt buiten de interventie die deze veranderingen aanzet?
5a. Op welke wijze heeft de interventie De Nieuwe Toekomst bijgedragen tot deze verandering(en)?	- De Nieuwe Toekomst hanteert een combinatie van groepstraining en individuele coaching, heeft dit bijgedragen aan de verandering? - De Nieuwe Toekomst hanteert een oplossingsgerichte manier van werken, waarin de krachten van de deelnemers centraal staan, heeft dit bijgedragen aan de verandering? - Het ontwikkelen van een Persoonlijk Ontwikkelingsplan is een rode draad in de interventie, heeft dit bijgedragen aan de verandering?

5b. Welke andere mogelijke factoren hebben bijgedragen tot deze veranderingen?	- Indien nodig doorvragen naar: - o Netwerk/keten in de gemeente (voorzorg c.q. nazorg / overdracht van de doelgroep voor en na de interventie) - o Kennis en expertise van de betrokkenen (projectleider, trainer, coaches, etc.) - o Arbeidsmarktenmerken - o Etc. - Op welke wijze en in welke mate zijn deze factoren van invloed (geweest) en hoe verhoudt zich dat tot de interventie?
6. Naast de 'grote' doelen en veranderingen, zijn er natuurlijk ook (tussentijdse) resultaten. Welke zijn dat, als u naar deze laatste groep kijkt?	- Wat waren de resultaten wat betreft: - o Aantal deelnemers (instroom versus uitstroom) - o Stijging participatieladder (instroom versus uitstroom) - o Kwaliteit van de matches - o 'zachte resultaten' zoals toename zelfvertrouwen, zelfredzaamheid, motivatie, doelbewustheid, etc. - In hoeverre staan deze resultaten in relatie met de te behalen doelen?
7. Voldoen deze resultaten aan de verwachtingen?	- Wat waren uw verwachtingen en in welke mate komen deze overeen? - Hoe kunt u dit verklaren? - Zijn de verwachtingen gedurende het project bijgesteld? - Wat betekent dit (mogelijk) voor de toekomst van de interventie?

E. Vragenlijst interviews met vrouwen die deelnamen aan De Nieuwe Toekomst

Intro

- Verzoek interview op te nemen. Alleen voor eigen gebruik, zodat er een verslag van gemaakt kan worden.
- Je doet mee aan het onderzoek naar hulp voor vrouwen die (ex-) partnergeweld meemaakten en weerbaarder willen worden.
- Daarvoor hebben we je op [datum] voor het eerst gesproken en vervolgens heb je meegedaan aan een paar interviews, waarvan de laatste op [datum] was. Ik wil je graag nogmaals bedanken voor je deelname!
- Zoals in de mail aangekondigd is dit te zien als een extra interview, waarin we ook wat dieper ingaan op de hulp die je hebt ontvangen na partnergeweld, hoe je die hebt ervaren en wat je mogelijk hebt gemist en we het (zoals in de mail ook aangekondigd) ook gaan hebben over werk, en op welke manier werk voor jou van waarde is.
- Ik wil nogmaals benadrukken dat deelname aan het onderzoek vrijwillig is en dat we tussentijds ook even kunnen stoppen.
- Het interview duurt ongeveer 60 minuten.
- Na afloop sturen we u een cadeaubon als dank voor uw bijdrage.
- Voordat we starten wil ik nogmaals benoemen dat het onderzoek volledig anoniem. Is. De informatie wordt zonder jouw naam of contactgegevens verwerkt. In de rapportage maken we gebruik van pseudoniemen. Jouw naam wordt nergens genoemd en informatie die naar jou herleidbaar kan zijn, zullen we niet opnemen.
- Indien je interesse hebt om het rapport te ontvangen, dan kun je dat bij mij aangeven.
- Heb je hier nog vragen over?

Verwachtingen en eerste indruk

- 1) We gaan eerst weer terug naar de start van De Nieuwe Toekomst. Hoe is het project gepresenteerd, wat was je eerste indruk, wat waren je verwachtingen (doorvragen over opzet, vorm, etc.)
- 2) Wat wilde je na DNT bereiken? (wat was je doel?) Zijn die doelen nog tijdens de cursus aangepast? En nu: Heb je ze bereikt?

Ervaringen

- 3) Hoe heb je DNT ervaren? (open)

- a. Training (opzet, samenstelling, onderwerpen, locatie, alles) Welke lessen zijn je het meest bij gebleven? Waarom? Wat heb je geleerd? Hoe heb je het ervaren? Was het een beetje zoals je verwacht had? Welke lessen waren minder leuk of nuttig?
 - b. Coaching (match, hoe vaak afspreken en waar, hoe ervaren) Wat ging goed. Wat ging minder goed?
- 4) Heb je wel eens eerder dit soort projecten te maken gehad? Welke ervaringen daarmee? Is DNT anders? In welke opzichten?
- 5) Als je zelf DNT zou mogen aanpassen, wat zou je behouden en wat zou je veranderen?
- 6) Zou je het een andere vrouw die geweld heeft meegemaakt en ook in dezelfde situatie zat als jou aanraden DNT te volgen? Kun je dat toelichten?

Meerwaarde DNT

- 7) Wat heeft DNT jou gebracht/heeft DNT jou geholpen?
- a. Zo nee, kun je dat toelichten. Wat ontbrak er etc.
 - b. Zo ja, wat? (doorvragen totdat hele lijst is genoemd, dan per item doorvragen om toelichting te geven)
- 8) (Lijst leggen naast genoemde doel): Heb je doel hiermee bereikt?
- a. Zo nee, kun je dat toelichten. Wat ontbrak er nog?
 - b. Zo ja, wat heeft DNT daaraan bijgedragen (of had het ook zonder gekund)
- 9) Indien nog niet genoemd, doorvragen naar de doelen die DNT zelf als projectuitkomsten geformuleerd heeft: stijgen participatieladder, uitbouwen sociaal netwerk, deelname aan activiteiten, vrijwilligerswerk en betaald werk.

Meerwaarde werk

- 10) Eén van de doelen van DNT is het bereiken van meer economisch zelfstandigheid. Hoe kijk jij tegen dit doel aan? Hoe zie je economische zelfstandigheid? En waarom is het belangrijk?
- 11) Ander doel, dat hiermee samenhangt, is stappen maken naar betaald werk. Vind je werken van belang? Wat is de waarde van werk?

- 12) Heb je zelf werkervaring? Welke werkervaring? En was dit werk belangrijk voor je?
- 13) Daarnaast is de aanname dat werken en economische zelfstandigheid de cirkel van geweld kunnen doorbreken. Wat is jouw visie hierop?
- 14) Werkte je toen je partnergeweld meemaakte?
- Zo ja:
- a. Welke invloed heeft het leven in een gewelddadige relatie gehad op je werksituatie?
 - b. Welke invloed heeft het hebben van werk gehad op het leven in een gewelddadige relatie?
- Zo nee:
- c. Denk je dat het hebben van werk invloed kon hebben op het leven in een gewelddadige relatie?
- 15) Op welke wijze denk je dat werk van invloed kan zijn om weer te hertellen na een periode van partnergeweld?
- 16) Wat is voor jou, op dit moment, de waarde van werk?
- 17) Heeft DNT nog invloed gehad op je perceptie op de waarde van werk? Zo ja, op welke wijze?

Tot slot

- 18) Nog tips voor doorontwikkeling van DNT?
- 19) Nog andere vragen/opmerkingen/suggesties?
- 20) Hoe heb je het interview ervaren?

F. Vragenlijst interviews met vrouwen die niet deelnamen aan De Nieuwe Toekomst

Intro

- Verzoek interview op te nemen. Alleen voor eigen gebruik, zodat er een verslag van gemaakt kan worden.
- Je doet mee aan het onderzoek naar hulp voor vrouwen die (ex-) partnergeweld meemaakten en weerbaarder willen worden.
- Daarvoor hebben we je op [datum] voor het eerst gesproken en vervolgens heb je meegedaan aan een paar interviews, waarvan de laatste op [datum] was. Ik wil je graag nogmaals bedanken voor je deelname!
- Zoals in de mail aangekondigd is dit te zien als een extra interview, waarin we ook wat dieper ingaan op de hulp die je hebt ontvangen na partnergeweld, hoe je die hebt ervaren en wat je mogelijk hebt gemist en we het (zoals in de mail ook aangekondigd) ook gaan hebben over werk, en op welke manier werk voor jou van waarde is.
- Ik wil nogmaals benadrukken dat deelname aan het onderzoek vrijwillig is en dat we tussentijds ook even kunnen stoppen.
- Het interview duurt ongeveer 60 minuten.
- Na afloop sturen we u een cadeaubon als dank voor uw bijdrage.
- Voordat we starten wil ik nogmaals benoemen dat het onderzoek volledig anoniem is. De informatie wordt zonder jouw naam of contactgegevens verwerkt. In de rapportage maken we gebruik van pseudoniemen. Jouw naam wordt nergens genoemd en informatie die naar jou herleidbaar kan zijn, zullen we niet opnemen.
- Indien je interesse hebt om het rapport te ontvangen, dan kun je dat bij mij aangeven.
- Heb je hier nog vragen over?

Ontvangen hulp

Zoals gezegd ben ik benieuwd welke hulp je hebt ontvangen na partnergeweld, hoe je die hebt ervaren en wat je mogelijk hebt gemist.

- 1) Je hebt hulp gehad van de vrouwenopvang in [gemeente], dat klopt? Of ook nog elders?
 - a. Vanaf wanneer heb je deze hulp ontvangen?
 - b. Waar bestond de hulp uit? (crisisopvang, reguliere opvang, ambulante hulp, maar bv ook trainingen)
 - c. Hoe heb je die hulp ervaren?
 - d. Heb je nog iets gemist?
 - e. Wanneer stopte de hulp van de vrouwenopvang?

- f. Kreeg je toen nog andere ondersteuning/hulp? Van wie (welke organisatie)?
- 2) Per genoemde organisatie/hulpaanbod:
 - a. Vanaf wanneer, tot wanneer?
 - b. Waar bestond/bestaat die hulp uit?
 - c. Hoe heb je de hulp ervaren/hoe ervaar je de hulp?
 - d. Heb je nog iets gemist/mis je nu nog iets?
 - 3) Wat betreft re-integratie [*Indien de respondent vrouw zelf niet over ondersteuning richting re-integratie begint, daar specifiek naar vragen: je hebt hulp ontvangen voor...heb je ook hulp ontvangen om te gaan werken? Of werk je mogelijk op dit moment? (Indien nodig toelichten: Bijvoorbeeld vanuit re-integratie vanuit gemeente, UWV?)*]
 - a. Waar bestond/bestaat deze hulp uit? (probeer er ook achter te komen of er (veel) re-integratietrajecten worden ingezet of, andere uiterste, dat er vrijwel geen hulp geboden wordt -> vraag door: voorbeelden)
 - b. Hoe ervaar je die hulp (zowel bejegening, als wel/niet ervaren van druk; is het nuttig/nodig, etc.) -> vraag naar voorbeelden
 - c. Heb je nog iets gemist/mis je nu nog iets?
 - 4) Introductie DNT -> wordt niet in jouw gemeente uitgevoerd geloof ik, maar stel dat dit wel gebeurt, zou je hier dan aan mee doen?
 - a. Wat is je eerste indruk als ik dit project toelicht?
 - b. Waarom zou het jou mogelijk wel/niet helpen?

Meerwaarde werk

- 5) Eén van de doelen van DNT is bereiken van meer economisch zelfstandigheid. Hoe kijk jij tegen dit doel aan? Hoe zie je economische zelfstandigheid? En waarom is het belangrijk?
- 6) Ander doel, dat hiermee samenhangt, is stappen maken naar betaald werk. Vind je werken van belang? Wat is de waarde van werk?
- 7) Heb je zelf werkervaring? Welke werkervaring? En was dit werk belangrijk voor je?
- 8) Daarnaast is de aanname dat werken en economische zelfstandigheid de cirkel van geweld kunnen doorbreken. Wat is jouw visie hierop?

9) Werkte je toen je partnergeweld meemaakte?

Zo ja:

- a. Welke invloed heeft het leven in een gewelddadige relatie gehad op je werksituatie?
- b. Welke invloed heeft het hebben van werk gehad op het leven in een gewelddadige relatie?

Zo nee:

- c. Denk je dat het hebben van werk invloed kon hebben op het leven in een gewelddadige relatie?

10) Op welke wijze denk je dat werk van invloed kan zijn om weer te hertellen na een periode van partnergeweld?

11) Wat is voor jou, op dit moment, de waarde van werk?

Tot slot

12) Nog andere vragen/opmerkingen/suggesties?

13) Hoe heb je het interview ervaren?

Bijlage 3 – Codeboom en analyses

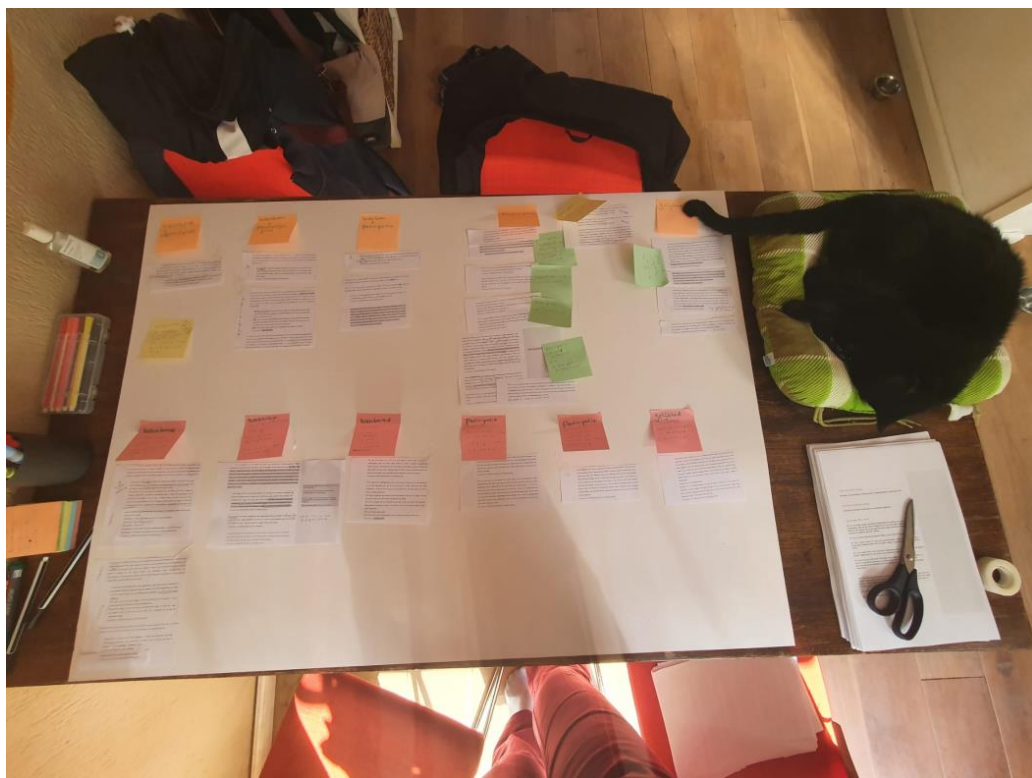
A. Codeboom interviews beleidsuitvoerders

Label	Code
Achtergrond	ervaring met doelgroep (slachtoffers partnergeweld)
	ervaring met doel (arbeidsparticipatie)
	invulling functie
Beleidsvisie	Eerste indruk DNT
	hiaat in aanbod arbeidsparticipatie slachtoffers (ex)partnergeweld
	meerwaarde arbeidsparticipatie voor slachtoffers (ex)partnergeweld
	verantwoordelijk beleidsdomein 'arbeidsparticipatie slachtoffers (ex)partnergeweld'
Context	regulier aanbod arbeidsparticipatie slachtoffers (ex)partnergeweld
	regulier aanbod arbeidsparticipatie
	regulier aanbod slachtoffers (ex)partnergeweld
	belangrijkste doel (benoemd)
	bevorderen van de economische zelfstandigheid
	voorkomen herhaling van geweld
Input	aansluiting DNT met reguliere aanbod arbeidsparticipatie
	aansluiting DNT met reguliere aanbod vrouwenopvang
	argumenten tegen inzet DNT
	argumenten voor inzet DNT
	draagvlak voor DNT binnen eigen organisatie
	financiering
	keuzes matchingsproces
	keuzes rol- en taakverdeling
	keuzes samenwerking (extern)
	keuzes samenwerking (intern)
	keuzes selectie coaches
	keuzes selectie deelnemers
	opgestelde targets opbrengsten DNT
	verwachte opbrengsten DNT
	wijze kennismaking met DNT
Throughput	Aanpassingen aan interventie
	matching deelnemers - coaches
	motivatie coaches

	motivatie deelnemers
	onderlinge samenwerking
	selectie coaches
	selectie deelnemers
	slotbijeenkomst
	Train-de-trainer
	uitval coaches
	uitval deelnemers
	uitvoering coachingstraject
	uitvoering training
Output	aantal deelnemers traject afgerond
	inzicht in resultaten
	meest belangrijke geconstateerde verandering
	tevredenheid
	toename in arbeidsparticipatie
Outcome	behalen van voorgestelde doelen
	de meest significante verandering
	duurzame toename arbeidsparticipatie
	afname in hulpvraag
	afname risico op geweld
Knelpunten	in fase coaching
	in onderlinge samenwerking
	in voorbereidingsfase
	in werving- en selectiefase
	in fase training
Succesfactoren	in fase coaching
	in fase training
	in onderlinge samenwerking
	in voorbereidingsfase
	in werving- en selectiefase
Werkzame mechanismen	in aanpak/opzet DNT
	in gemeentelijke context/inbedding DNT
	in uitvoering DNT
Stand van zaken	Stand van zaken
Vervolg	reden om door te gaan met DNT
	reden om niet door te gaan met DNT
Meerwaarde van DNT	combinatie training en coaching
	doelen formuleren

	duwtje in de rug
	erkenning
	extra coachingstraject
	geborgen leeromgeving
	gekoppeld aan rolmodel
	inzet op krachten
	inzicht in mogelijkheden
	lage kosten door vrijwillige coachingstraject
	lotgenoten
	motivatie om uit situatie te komen
	na doelen ook actie ondernemen
	ondersteuning bij wet- en regelgeving
	persoonlijke relatie coach
	stappen zetten die bij je passen
	succeservaringen opdoen
	vanuit beleid kunnen volgen van doelgroep
Meerwaarde van werk	dagbesteding
	doorbreken cirkel van geweld
	economische onafhankelijkheid
	groter sociaal netwerk
	herstel
	meer structuur
	meer zelfvertrouwen
Narratief	van nut kunnen zijn/bijdrage leveren
	economische zelfstandigheid
	participatie
	slachtofferschap
	werk
Werelden	zelfvertrouwen
	Civiel
	Geïnspireerd
	Huiselijk
	Industrieel
	Markt
Quote opgenomen	Roem
	in hoofdstuk 2
	in hoofdstuk 4
	in hoofdstuk 6

B. Foto analyse interviews beleidsuitvoerders

C. Codeboom interviews vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld

Label	Code
Onderdeel interview	Procesevaluatie DNT
	Waarde van werk
Ervaring reguliere ondersteuning	Positief
	Negatief
	Hiaat in aanbod
Ervaring DNT	Positief
	Negatief
	Timing
Werkzame mechanisme	Structuur
	Peer support
Na DNT	Contact
	Ervaring met werk
	Resultaten
Ervaring met betaald werk	verleden
	heden
Narratief	(economische) zelfstandigheid
	werk
	Visie op verband
Waarde van werk	materieel
	immaterieel
	symbolisch
	negatief
Periode	voor partnergeweld
	tijdens partnergeweld
	na partnergeweld
	Terugval herstel
Kerncitaat	Kerncitaat
Quote opgenomen	in hoofdstuk 5
	in hoofdstuk 6

D. Codeboom interviews beleidsuitvoerders

Label	Code
Achtergrond	Coaches
	Deelnemers
Deelnemer [gemeente C1] ³⁶	1
	2
	3
	4
	5
	6
	7
	8
	9
	10
	11
Deelnemer [gemeente D1]	1
	2
	3
	4
	5
	6
Uitvoerders	Coach
	Trainer
	Gast spreker
Voor- en na gesprekken trainers	Doelen deelnemers
	Match
	Persoonlijk ontwikkelingsplan
	(Monitoring) resultaten
	Onzekerheden deelnemers
	Uitval deelnemers
	Signalen geweld
	Onzekerheid toekomst van DNT
Eigen reflectie	Eigen reflectie (als observant)

³⁶ In ATLAS.ti zijn de namen van de gemeente en de eerste letter(s) van de voornamen van de deelnemers als code opgenomen. Omwille van anonimiteit zijn deze vervangen door letters en cijfers.

Narratief werk	Ontwikkelings-discours
	Participatie-discours
	Weerbaarheid-discours
	Zelfstandigheid-discours
Fragment opgenomen	In hoofdstuk 6

Curriculum vitae

Suzanne Bouma is op 1 juli 1982 in Leeuwarden geboren en groeide op in Sint Annaparochie. Na het behalen van haar Havo-eindexamen in 2000 begon ze aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden met de leraaropleiding Wiskunde en Informatie. In 2001 ontving ze het propedeutisch diploma en verhuisde ze naar Groningen om aan de Rijksuniversiteit te starten met de opleiding Wetenschap van Godsdienst en Levensbeschouwing. Na het behalen van het Bachelor-diploma in 2005 heeft ze twee jaar als fotograaf op een cruiseschip gewerkt en samen met haar vriend Izaak de wereld over gevaren. Na terugkomst in Nederland begon ze in 2008 met de master Islam in de Moderne Wereld. Deze master was opgezet door de Universiteit van Utrecht en Universiteit van Amsterdam. Suzanne verhuisde met Izaak naar Hilversum en rondde de master in 2009 af.

Na afronding werkte ze bij haar stagebedrijf Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond tijdelijk als consultant, om daarna te starten als beleidsonderzoeker bij Research voor Beleid, dat later onderdeel van Panteia werd. Tussen 2009 en 2016 voerde Suzanne in opdracht van ministeries, gemeenten en maatschappelijke organisaties diverse evaluatieonderzoeken uit op de thema's participatie, integratie, emancipatie en huiselijk geweld. Vanaf 2016 ging ze werken bij Atria, het kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Hier was ze in de functie van manager van de afdeling Onderzoek betrokken bij alle onderzoeksprogramma's die binnen Atria werden uitgevoerd. Als senior onderzoeker voerde ze primair onderzoek uit naar (de aanpak van) partnergeweld. Zoals het onderzoek naar de effecten en werkzame mechanismen van de interventie De Nieuwe Toekomst en de studie naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en het risico op (herhaling van) partnergeweld. Beide onderzoeken staan aan de basis van haar promotieonderzoek, dat Suzanne in 2018 als buitenpromovenda aan de Universiteit van Amsterdam is gestart.

Suzanne werkt sinds 2023 als senior onderzoeker bij het Centre of Expertise Veiligheid en Veerkracht van Avans Hogeschool.

Vanuit het idee dat betaald werk leidt tot economische zelfstandigheid, meer keuzevrijheid en een versterking van weerbaarheid is het bevorderen van arbeidsparticipatie van vrouwen een belangrijk speerpunt in het Nederlandse emancipatiebeleid. In de aanpak van geweld tegen vrouwen is deze veronderstelde reeks aan causale verbanden uitgebreid met het idee dat betaald werk vrouwen helpt in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld. Wetenschappelijke studies laten echter een paradoxaal verband tussen 'betaald werk' en 'partnergeweld' zien. Wanneer vrouwen (gaan) werken kan dit bescherming bieden op herhaling van partnergeweld, maar het kan het risico op partnergeweld ook vergroten. Daarnaast is er weinig wetenschappelijk onderzoek verricht naar de waarde van werk in het herstelproces. Dit roept de vraag op hoe beleidsmakers met stelligheid in positieve termen spreken over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld, terwijl wetenschappelijke onderbouwing daarvoor lijkt te ontbreken. Zijn er vanuit de context van een transitie van een verzorgingsstaat naar een participatiemaatschappij mogelijk verschuivingen opgetreden in het spreken over de waarde van werk? En spreken beleidsuitvoerders in dezelfde termen over de waarde van werk, of uiten zij ook kritiek? Studies naar de waarde van werk zijn van oudsher primair gebaseerd op het mannelijke perspectief. Hoe spreken vrouwen zelf over de waarde van werk in het voorkomen van en herstellen na partnergeweld? En treden er bij de vrouwen of beleidsuitvoerders verschuivingen op in het spreken over de waarde van werk wanneer zij met elkaar in contact komen? Door toepassing van een discoursanalyse op de narratieven van beleidsmakers, beleidsuitvoerders en vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld worden deze vragen in dit proefschrift belicht. Om alle verschillende perspectieven te duiden en een antwoord te geven op de overkoepelende vraag 'wat is de waarde van werk voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld?' is een combinatie van theoretische kaders toegepast die de wisselwerking tussen discursieve macht en agency als basis hebben.